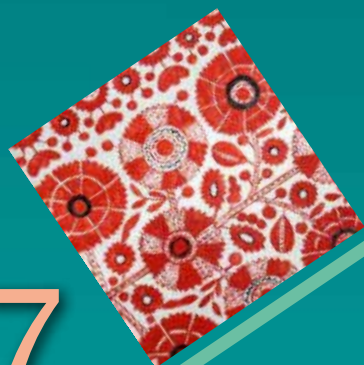

НАДІЯ БАБИЧ

Українська мова

7

НАДІЯ БАБИЧ

Українська МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням молдовською мовою

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2015

УДК 811.161.2(075.3):=135.2
ББК 81.411.1я72+(81.474.2)
Б 12

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 20.07.2015 р. № 777)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Бабич Н.

Б 12 Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Н. Бабич. – Львів : Світ, 2015. – 224 с.

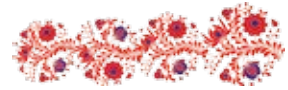
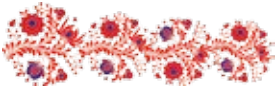
ISBN 978-966-603-927-2

З допомогою цього підручника учні зможуть повторити вивчене про частини мови і типи мовлення, поглибити свої знання з морфології та орфографії, удосконалити володіння мовою за допомогою творчих завдань і вправ з розвитку мовлення. Урізноманітнити навчальний процес допоможуть такі форми вправ, як «Мозковий штурм», «Робота в парах», тестові завдання та ін. Засвоєнню мовних навичок, збагаченню словникового запасу сприятимуть тексти, наведені у додатках. Вміщений у підручнику ілюстративний матеріал покликаний виконувати не лише естетичну, а й навчально-виховну функцію, розширювати уявлення учнів про українське мистецтво – давнє й сьогочасне.

УДК 811.161.2(075.3):=135.2
ББК 81.411.1я72+(81.474.2)

ISBN 978-966-603-927-2

© Бабич Н.Д., 2015
© Шутурма М.С., художнє оформлення, 2015
© Видавництво «Світ», 2015

Привіт, семикласнику!

Так, це я – твій помічник на весь навчальний рік і, сподіваюся, на все життя – твій підручник. Я знаю, що ти можеш записати мене на планшет, у нетбук чи домашній комп'ютер, щоб не носити за собою на уроки. Але не поспішай! Є в мені, паперовому, щось особливе: тепло рук людей, які мене створили, які гортали мої сторінки, укладали на них рядочки слів, текстів, схем, добирали кольори до ілюстрацій... Усе це застигло на білому тлі аркушів, не біжить і не мерехтить. І це важливо, бо ти мусиш вдумуватись у нові для тебе теми: про особливі форми дієслова, що про них тобі лише натякнули в 6-му класі, про самотійний, але незмінюваний прислівник, про службові частини мови – сполучник, прийменник, частку і вигук, щодо якого вчені не мають певності, чи є він частиною мови.

Я знову доводитиму тобі, що мова українська – багата й різноманітна, що все, написане або промовлене нею, має особливий зміст, мелодіку, ритміку, якщо ти вмело добираєш, поєднуєш, змінюєш слова, твориш свій текст або виправляєш чужий. І хай це не просто, бо у твоїй рідній мові ці частини мови мають деякі інші форми, виконують іншу роль, але індивідуально чи в групах, усно чи письмово, методом традиційним чи інноваційним ти отримаєш нові знання і повториш вивчене раніше. Пограєш, позмагаєшся, заглянеш у словник чи до художнього твору, запам'ятаєш нові слова і зупиниш погляд на цікавій ілюстрації... І все рідше припускатимешся помилок, все легше буде тобі писати слов'янськими буквами, все впевненіше розмовлятимеш на будь-яку тему...

А наприкінці навчального року, передаючи мене іншому учневі, пообіцяй, що повернешся до мене у своєму дорослому житті. Бодай у своїй пам'яті.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

– завдання підвищеної складності

– творче завдання

– завдання виконувати методом АБВ...

– завдання виконувати методом «Мікрофон»

– завдання виконувати методом «Мозковий штурм»

– завдання виконувати методом «Робота в групах»

– завдання виконувати методом «Конверт»

– завдання з розвитку мовлення

– мовна гра

– робота з комп'ютером

І. ВСТУП

§ 1. Місце та роль української мови серед інших слов'янських мов

«Як і сотні років тому, нині, на початку третього тисячоліття, люди плекають високі почуття, прагнуть до справжніх духовних цінностей. Серед цих цінностей – любов до Батьківщини, осмислення себе як частини величної цінності – свого народу». Так написав український композитор Михайло Чембержі у науково-публіцистичному збірнику «Духовна велич України».

Однією з найбільших цінностей кожної нації є її національна мова. Українська мова – мова тих українців, що здавна проживають у центрі Європи, а також тих, які з цих земель переселилися, з різних причин, в інші країни світу, але залишаються українцями.

Українці в Україні становлять понад 70% загальної кількості 46 млн населення. Ще понад 20 млн українців проживає поза межами України. Найбільші осередки української діаспори є в Канаді, США, Росії, Польщі, Аргентині, Німеччині, Франції, Італії, Австралії.

Про походження української мови та її місце серед інших мов світу сказано й написано багато, цікаво, але цілковитої єдності між ученими не існує. Щоб дізнатися більше, зацікавлені учні «погортають» сторінки інтернету і зупиняються на тих матеріалах, які їм сподобаються, яким вони повірять найбільше.

Україна й українці були і залишаються носіями первісних мовно-культурних традицій та водночас їх прямими спадкоємцями.

Уже в текстах перших писаних пам'яток Київської Русі – колись могутньої і мудрої централізованої держави (X–XIV ст.) – є риси української мови, які збереглися дотепер і яких немає в інших слов'янських мовах.

Українська нація на самому початку утворювалася з близько-споріднених племен, які населяли південний захід теперішньої Європи, зокрема, полян, древлян, тиверців, кривичів, білих хорватів.

Мова, як відомо, є безпосереднім виразником єдності тієї чи іншої спільноти, її паролем.

Українська мова належить до індоєвропейської сім'ї мов, слов'янської групи, східнослов'янської підгрупи. До цієї підгрупи входять і російська та білоруська мови.

До західнослов'янської групи мов належать польська, чеська, словацька й лужицькі мови, до південнослов'янської – болгарська, сербохорватська, македонська й словенська.

Східнослов'янська група мов використовує слов'янську азбуку, що виникла на базі старослов'янського кириличного письма, яке слов'яни пізнали з першими слов'янськими перекладами церковних книг, здійснених рівноапостольними Кирилом і Мефодієм. Такою азбукою користуються ще болгари, македонці, серби, а от поляки і чехи, словаки, лужичани, словенці поклали в основу своєї писемності пристосовану до їхніх мов азбуку латинську. Порівн.: українське *літо*, російське *лето*, білоруське *лета*, польське *lato*, чеське *léto*, словацьке *leto*, верхньолужицьке *lěso*, нижньолужицьке *lěše*, болгарське *лято*, сербохорватське *лето* (*ljet*o), македонське *лето*, словенське *poletje*.

Сучасна українська мова виконує широкі й багатогранні суспільно-комунікативні функції. Вона обслуговує всі життєві потреби українського народу: нею видаються закони і розпорядження уряду, вона використовується в діловодстві державних і місцевих органів влади, громадських і культурних організацій, нею ведеться навчання в середніх і вищих навчальних закладах, видається численна художня, наукова, науково-популярна, технічна та інша література, виходять центральні, обласні, районні та відомчі періодичні газети й журнали, ведуться радіо- й телепередачі, працюють українські театри.

Українська мова в Україні – державна. І цей її статус закріплений в Основному законі Держави – у Конституції. Цю мову вивчають у всіх школах України з національними мовами навчання.

Для координації роботи українських організацій у світі, провадження українознавчих досліджень 1989 року в Італії була створена Міжнародна асоціація українців (МАУ). Внутрішньоукраїнські функції сприяння розвитку української культури та утвердженню статусу української мови виконує Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, відновлене 1989 року.

У сучасному світі інтерес до української мови постійно зростає. Українська культура мала і має велику популярність. Твори українських письменників-класиків і сучасних майстрів художнього слова перекладають різними мовами світу, а твір

засновника нової української літературної мови Тараса Шевченка «Заповіт» перекладений усіма мовами світу.

ЗАПИТАННЯ

1. До якої групи мов належить українська мова?
2. З якого часу в писаних пам'ятках Київської Русі засвідчені риси української мови?
3. Якою азбукою записують свою мову українці? Чи знаєте ви, чому вона називається азбукою?
4. У яких сферах життя Української держави функціонує українська мова? Чому вона є державною?
5. Для чого необхідно вивчати державну мову громадянам України, для яких рідною є інша мова?
6. Які організації, що опікуються вивченням і функціонуванням української мови, ви знаєте? Чи є в Україні організації, що опікуються вашою рідною мовою?
7. Хто є засновником сучасної української літературної мови? Які його твори ви знаєте?

Вправа 1. Прочитайте уривки із «Заповіту» Т. Шевченка і скажіть, який із перекладів найближчий до оригіналу і чому. До якої групи мов належать мови цих перекладів? У чому особливості письма цих мов?

ЗАПОВІТ

Як умру, то поховайте
мене на могилі,
серед степу широкого,
на Вкраїні милій.
Щоб лани широкополі,
і Дніпро, і кручі
було видно, було чути,
як реве ревучий.

Т. Шевченко

ЗАПОВЕДЗЬ

Як памру я, пахавайце
на Украйне мілай,
сярод стѣпу на кургане,
дзе продкаў магіла.
Каб незмеранае поле,
Дняпро и абрывы
было відна, было чутна,
як раве бурлівы!

Переклад Янки Купали

ЗАВЕЩАНИЕ

Как умру, похороните
на Украйне милой,
посреди широкой степи
выройте могилу.
Чтоб лежать мне на кургане,
над рекой могучей,
чтобы слышать, как бушует
старый Днепр под кручей.

Переклад О. Твардовського

TESTAMENT

De-oi muri, îmi vreau mortîntul
în cîmpia largă
unde-n scumpa-mi Ucraină.
Nipru-n văi aleargă
din gorgan să văd cîmpia
și-ntre nalte maluri
să aud cum Niprul geme
cu-nspinate valuri.

Переклад В. Тулбуре

Вправа 2. Прочитайте твір Т. Шевченка, який став народним гімном (якщо можете, виконайте цей гімн або послухайте в аудіозаписі). Спробуйте прочитати уривки з перекладів цього тексту іншими мовами. Визначте мову цих перекладів. Якими азбуками вони записані?

Реве та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
із хмари де-де виглядав,
неначе човен в синім морі,
то виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
ніхто ніде не гомонів.
Сичі в гаю перекликались
та ясен раз у раз скрипів.

* * *

Ревёт и стонет Днепр широкий,
волну вздымая, ветер взвыл:
могучей вербы ствол высокий
к земле безжалостно склонил (*Переклад А. Морозова*).

* * *

Stękają, ryczą dniewrowe fale,
Wicher w gwałtownym uderza szale,
Nadbrzeżne wierzby skrzydły silnemi
Wyrzuca w górę, zgina ku ziemi (*Переклад В. Сирокомлі*).

Вправа 3. Прочитайте вірші і поясніть, як на ліричних героїв впливає рідна мова. До чого спонукає голос рідної мови, як допомагає у житті?

Буває, задзвенить в чужих містах
кришталь моєї мови дорогої,
і стане так – мов рану хто пригоїв,
приклавши з подорожника листка.
Я серцем озирнусь на ті слова
і подумки скажу: «Спасибі, друже...»
І загублюся в натовпі байдужім,
що плине повз вітрини, повз дива...
Але серед цієї суєти
не загублю тебе я, рідна мово!
Волошково, барвінково, терново
повік ти будеш у мені цвісти.

Л. Литвинчук

ПАМ'ЯТНИК ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ У ВАШИНГТОНІ

(Уривок)

Уклін доземний Вам, Тарасе,
у цій далекій стороні.
Ваш дух буремний не погасять
ані небесні, ні земні
владики. Мовою України
Ви промовляєте крізь час,
на відстані Ваш голос лине
до всіх племен, народів, рас.
Незламний. Гордий. Милосердний
Ви там, де стогони людські,
вогнем свободи озорений,
до щему рідний та близький...

.....

Ані небесні, ні земні
владики дух Ваш не погасять.

О. Доріченко

Та коли покличе й блискавкою блисне
в сяйві корогов,
пам'ятайте серцем: наша мова – пісня,
і в словах любов.

Л. Кисельов

Вправа 7. Прочитайте поетичний текст і перекажіть його зміст. Як ви розумієте виділені рядки? Чи погоджуєтесь ви з автором, який закликає оберігати всі мови на землі як національну ознаку народу?

Ти помилився, Пушкіне великий,
в роздратуванні мовивши сліпім,
що в руськім морі злитися одним
повинні всі слов'янські наші ріки,
а коли ні, то висохнуть навіки.
Сама природа поглядам твоїм
перечить, – барвам даючи земним
дорогу вільну, шлях многоязиковий.

Дух – як вода, що випари свої
у понадземні посила краї,
щоб знов на рідний лан вони спадали,
їй ненавистен вод гнилих застій.
**Річки, що з духу людського постали,
у течії не вмістяться одній.**

П. Орсаг (Гнездослав),

переклад зі словацької М. Рильського

Вправа 8. І. Прочитайте текст і назвіть усі три напрями внеску українців у світову цивілізацію.

УКРАЇНЦІ І СВІТ

Українці належать до найдавніших націй світу. Впродовж тисячоліть, від першої в світі трипільської цивілізації пронесли вони свій характер і антропологічний тип аж донині. Учені всього світу досліджують внесок української нації у світову цивілізацію. Сьогодні у світі визнано, що український народ зробив надзвичайний внесок у розвиток світової цивілізації принаймні у трьох напрямках. По-перше, українці створили чарівну народну пісню. По-друге, українці освоїли чорноземи по всій планеті (Україна, Росія, Казахстан, Киргизстан, Канада, США, Аргентина, Бразилія). По-третє, геній етнічних українців О. Засядька, К. Цюлковського, М. Кибальчича, Ю. Кондратюка,

С. Корольова, В. Глушка, В. Челомея, М. Янгеля, М. Яримовича, Г. Лоцино-Лозинського, І. Сікорського вивів людину в космос (З журналу).

II. Скажіть, хто із названих українців вам відомий і чим він прославився в історії людства.

Права 9. Випишіть статтю 10 Конституції України та обговоріть її у класі. Які права, згідно з цим Законом, мають українська мова та мови інших етносів (народів), що проживають в Україні?

Права 10. Виконайте проект: з'ясуйте за допомогою Вікіпедії, скільки населення проживає в сучасних Італії, Португалії, Канаді, США, Румунії, Польщі і скільки там нині живе українців. Визначте частку українців (у відсотках). Чи можуть, на ваш погляд, українці внести щось нове у національні культури народів цих країн?

Права 11. Назвіть молдовських письменників – класиків і сучасних майстрів художнього слова, твори яких перекладені українською мовою або про яких у Вікіпедії є інформація українською мовою. Запишіть прізвища кількох авторів, назви їхніх творів і прізвища перекладачів.

Права 12. Прочитайте і скажіть, що нового для себе ви почерпнули з цього тексту. Чи відомі вам видатні люди, які відзначалися чимсь особливим у дитинстві?

ЛЮБИЙ ЧИТАЧУ!

Ти ще в такому віці, коли тебе називають (хочеш ти цього чи не хочеш) словом «дитина». І ніхто не знає й не здогадується, видатна ти дитина чи ні. Проте потім, коли в дорослому віці ти здійсниш якийсь подвиг чи відкриття, усі згадають про твоє дитинство і зрозуміють, що воно було видатним...

Чому ж ніхто не помічає цього тепер? І які ознаки видатного дитинства? Може, тобі самому було б цікаво дізнатися про це? А може, для того, щоб ти відповів собі на це запитання?

Герої книги «Життя видатних дітей» завжди залишалися собою, хоч і робили певні зусилля, щоб стати крацями.

Вони ні за яку ціну не відступали від того, що їм було по-справжньому цікавим, і вміли довести дорослим важливість своїх інтересів. Навіть якщо це подекуди тягнуло за собою певні неприємності...

Вони намагалися зрозуміти свою мрію, визначитися з тим, що їм по-справжньому подобається, а що ні, а вже потім у міру сил здійснити її, не відкладаючи на майбутнє доросле життя.

Дорослими стають непомітно і досить раптово. Як не припізнитися з найголовнішим?

Вони не думали, що дитинство – це неважливий чи маловартісний період життя. Дитинство має свої закони, дарує свої можливості й воно теж є життям – зі своїми перемогами та поразками. Крім того, це час, який ніколи не повернеться...

Вони знали, що в дитинстві є місце для подвигу, відкриттів, для мужніх, сміливих і відповідальних учинків, а часом і для ризику.

Вони не боялися бути гарними дітьми, вихованими, слухняними, привітними. Часто на це потрібна особлива відвага.

Вони не боялися не бути такими, як усі, відрізнятися. І водночас не тривожилися, що хтось видаватиметься кращим від них, авторитетнішим, популярнішим. Вони не боялися залишитися самотніми, оскільки завжди мали чим зайнятися на самоті. Вони не боялися визнати, що хтось також може мати рацію, хоч і думає інакше, ніж вони.

Ось такі вони – герої цієї книжки – непосидючі, цікаві, проникливі, вдумливі, скромні, впertі, наполегливі, часом легковажні, наївні, сміливі й люблячі.

Я певна, що й ти такий, дорогий читачу! Тому наповнюй своє життя цікавими історіями, відважно прямуй до мрії і вір, що видатне дитинство – це реальність, яку твориш ти сам.

*З повагою, Наталя Пуряєва,
автор*

ІІ. ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 2. Частини мови

Пригадайте, як називається розділ мовознавства, який вивчає частини мови.

Вправа 13. Прочитайте текст і запропонуйте заголовок до нього. Аргументуйте свою пропозицію. Яку ілюстрацію ви б запропонували до цього тексту? (Знайдіть в інтернеті і роздрукуйте вдома).

Відчуваю, що хтось легенько гладить мені голівку. Прокидаюсь...

– Це я, моя дитино! – каже мати. – Вставай, пора збиратися. Починає благословлятися на світ*.

Ранішній солодкий сон сковує. Страшенно хочеться спати...

Перекликаються півні... Біліє долинами густий туман...

Аж пахне росою молоко, холодне і смачне-смачне (За Г. Косинкою).

Вправа 14. Чим відрізняються за значенням і функцією самостійні і службові частини мови? Доведіть свою думку, використовуючи як приклади слова з вірша Б. Лепкого.

Ярок глибокий, весь в садах,
село не спить, бо по хатах
ще блимають огні.

Вправа 15. Виразно (вголос) зачитайте вірш і розкажіть, якими рядками автор засвідчує свою повагу до сусіднього народу. Що спільне у цих двох народів?

СУСІДСТВО

Я живу – як живуть по-сільському,
і село в мене – просто село,

* Починає благословлятися на світ – починає світати.

але так, як мені, ще нікому
на сусідство в житті не везло.

Де лоза виноградна тужава,
де кінчається в мене город, –
починається інша держава,
починається інший народ.

І нема тут нейтральної зони,
і колючого дроту нема,
тільки є на дві сторони гони
і за обрій дорога пряма.

Там у пісні – троянда Молдови,
а з моєї – калина цвіте.
Прислухається мова до мови
і знаходить зерно золоте.

Хліб і сіль на святковому мості
і весільне вино молоде, –
до сусіди сусіда у гості,
наче рідний до рідного, йде.

М. Ткач

Вправа 16. Прочитайте текст, знайдіть іменники і прикметники та з'ясуйте, чим відрізняються іменник і прикметник як самостійні частини мови (значення, граматичні ознаки, особливості відмінювання).

За горами вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч. Вона простерла сині крила і тихо вкрила одвічні бори, чорні, похмурі, застигли, що обступили білу церковцю, немов черниці малу дитину, і пнуться по скелях до кляптя неба. Бадьорий холод сповнює цю дику чашу, холодні води спадають по каменях, і п'ють їх дикі олені (*За М. Коцюбинським*).

Вправа 17. Прочитайте текст, поясніть, як ви його зрозуміли. Як називаються виділені слова і до якої частини мови вони належать?

Святі читає ангел письмена,
а серед них – селянські імена:
Іван, Павло, Марія, Ганна, Дарія...
Хто з них для пісні жив, хто – для сохи*.
У кожного в житті свої верхи, –
та не про всіх них пам'ята історія.

О. Лукул

* Соха – примітивне землеробське знаряддя для орання землі.

Вправа 18. Пригадайте, як називаються пари слів *день–ніч, теплий–холодний* і запишіть по п'ять-шість своїх прикладів таких пар.

Вправа 19. Прочитайте вголос рядки твору Ю. Рибчинського і скажіть, як ви їх розумієте. Проаналізуйте текст вправи та визначте, іменники яких відмін є в ньому. Яка відміна іменників не представлена в цьому тексті? Чи є в ньому іменники, які не належать до жодної відмини?

Мова, наша мова мрійнику – жар-птиця,
грішнику – спокута, спраглому – криниця.
А для мене, мово, ти мов синє море,
у якому тоне і печаль і горе.

Мова, наша мова – пісня стоголоса,
нею мріють весни, нею плаче осінь,
нею марять зими, нею кличе літо,
в ній криваві рими й сльози «Заповіту».

Вправа 20. Прочитайте, випишіть словосполучення іменника з прикметником у тій формі, в якій вони вжиті в тексті, визначте розряд кожного прикметника та вкажіть його рід, число і відмінок.

У перший повоєнний рік корабель зразу ж здобув славу плавучого палацу. Судно мало сім палуб, більшість із них викликали справжнє захоплення. Чудова оздоба кают, зимовий сад, багата картинна галерея, прекрасний кінотеатр, концертний і спортивний зали, два плавальні басейни, тенісний корт і півтора десятка салонів, обладнаних під домашні вітальні. Одні з тих салонів настроювали на мирну розмову, інші – згаяти час за улюбленою грою, у деяких можна було послухати новітню музику чи популярні пісні (*За О. Іванченко*).

Вправа 21. Опишіть (за вашим вибором) зовнішність: а) своєї бабусі, б) своєї мами, в) свого друга, г) улюбленого актора або спортсмена. Слова якої частини мови ви найчастіше вживали і чому? Кого ви впізнали на цих фотоілюстраціях?

Вправа 22. Пригадайте, як називається ряд слів типу *корабель, пароплав, судно; йти, крокувати, прямувати; гарний, красивий, привабливий*, і наведіть свої три приклади таких рядів слів (іменників, прикметників, дієслів).

Вправа 23. З'ясуйте і запишіть за зразком лексичні значення омонімів, їх форму родового відмінка і визначте, до якої відміни належить кожен іменник.

Зразок: бал, -а, (одиниця оцінювання) і бал, -у (танцювальний вечір) – обидва іменники II відміни.

Бал – бал, ванна – ванна, гніт – гніт, замок – замо́к, звір – звір, катран – катран, ко́лос – колóс, музика – музі́ка, мул – мул, обід – обід, о́рган – орга́н, сім'я – сім'я.

Вправа 24. Знайдіть у тексті прикметники. Розкрийте їх семантику. Поставте до кожного з них запитання. Випишіть іменники з прикметниками, які означають ці іменники. Котрі словосполучення вважаєте найкращими?

ПРИКМЕТНИК

Прикметник – це частина мови,
без неї нам не обійтись.

Ти вслухайсь в слово пречудове,
йому, як другові, всміхнись.

Земля – ласкава, люба, рідна,
а сонце – щире, золоте,
а небо – лагідне, погідне,
життя – прекрасне, золоте.

А очі в мамі – добрі, ніжні,
а голос – чистий і дзвінкий,
а руки – теплі і надійні,
а погляд – сонячний, ясний.

Квітки у полі – білі, сині,
червоні, жовтні, голубі,
хмарки у небі – бистрокрилі,
весняні, літні, зимові.

Усі ознаки називає
прикметник як частина мови
і жодної не обминають
слова ці, справді, пречудові.

Л. Лужецька

Вправа 25. Запишіть відомі вам назви кольорів українською і молдовською мовами. Якою мовою більше цих назв у вашому записі? Чому? Назвіть кольори спектра.

Вправа 26. Прочитайте тексти. Випишіть з них прикметники-кольороназви. Від чого, на ваш погляд, вони утворилися? Назвіть інші прикметники такого ж походження.

1. ФІОЛЕТОВИЙ ЦВІТ

Заяснілося небо чиною*,
сповило васильковий світ
і причиною безпричинною
на дорозі моїй стоїть.

Вийду я в лазурову тишу,
з нею разом в блакить попливу,
хай вона моє серце колише,
ніби вітер зелену траву.

І засну я в рожево-синьому,
фіолетовому диму,
і малесенькою росиною
знов на землю впаду.

Г. Грай

2. Вишневий цвіт
з вишневих віт
вишневий вітер
звіває з віт.

.....
Вишневий плід
здивує світ,
всміхнеться сонцю
на крилах літ.

І. Драч

Вправа 27. Висловте свою думку про те, який настрій (*роздратований, стривожений, урочистий*) створює автор, вживаючи виділені слова. Яке з означень до слова *світ* вам сподобалося найбільше і чому?

Світе мій, гучний, мільйоннокий,
пристрасний, збурунений, німий,
ніжний, і ласкавий, і жорстокий,
дай мені свій простір і неспокій
сонцем душу жадібну зігрій.

В. Симоненко

Вправа 28. Назвіть розряди прикметників, наведіть по два-три приклади. Прикметники якого розряду можуть утворювати ступені порівняння? Чи всі слова цього розряду можуть ці ступені утворювати? Доведіть прикладами.

* *Чіна* – трав'яниста рослина різних видів родини бобових.

Вправа 29. Пригадайте, як утворюються форми вищого і найвищого ступенів порівняння й утворіть усі можливі форми від прикметників: *близький, високий, гарний, щирий, вільний, гордий*.

Вправа 30. Доведіть, чи можна утворити ступені порівняння прикметників *сліпий, вороний, здоровенний, лимонний, синій-синій*. Чому?

Вправа 31. Виберіть з речень іменники та прикметники і зробіть їх письмовий розбір.

З невеликого гаю вибіг швидкий Кузьмиків приятель Семенко.

– А куди ти! Куди! – кричить раптом хлопчина до рудого теляти (*За М. Рильським*).

Вправа 32. Перекладіть текст українською мовою, запишіть переклад, підкресліть іменники та зіставте (усно) їх граматичні ознаки в українській і молдовській мовах.

Era pe la sfârșitul lui august, și pădurea Petrișorului, bătrână și nestrucată de mână de om, își deșfășura tăcută bolțile de frunzișuri. Urca domol coline trăgănite, se ridica departe într-un pisc prăpăstios, în vârful căruia săgeta spre cer un brad vechi, care vestea cel dintâi, printr-un șuiet adânc, sosirea vânturilor. (*В. Бешляга*).

Вправа 33. Розгляньте групи іменників (I) і прикметників (II), визначте слова, які послужили базою для їх утворення, і спосіб їх творення.

Зразок: автомобіліст – автомобіль (*суфіксальний спосіб*); безадресний – без адреси (*префіксально-суфіксальний спосіб*).

I. Автомобіліст, будівельник, буквар, відвар, віце-консул, господарство, екс-чемпіон, завгосп, казка, курсант, напівсон, під'їзд, просьба.

II. Безадресний, вірогідний, дерев'яний, добрячий, довоєнний, матусин, навчальний, напівпорожній, невеселий, незрівнянний, релігійно-етичний, рівномірний, світло-сірий, сніжно-білий, білосніжний.

Вправа 34. Порівняйте написання складних і складених назв населених пунктів і похідних від цих назв прикметників. Поясніть їх правопис.

Біла Церква – білоцерківський, Зелений Гай – зеленогайський, Мала Антонівка – малоантонівський, Кривий Ріг – криворізький, Стара Ушиця – староушицький, Новий Яворів – новояворівський.

Володимир-Волинський – володимир-волинський, Кам'янець-Подільський – кам'янець-подільський, Новгород-Сіверський – новгород-сіверський, Козелець-Київський – козелець-київський.

Новосілка-на-Дніпрі – новосілківський-на-Дніпрі, Франкфурт-на-Майні – франкфуртський-на-Майні, Сокиринці-на-Дністрі – сокиринський-на-Дністрі.

Вправа 35. Вивчіть напам'ять прислів'я. Знайдіть у них прикметники-антоніми. Наведіть приклади прикметників-синонімів.

1. Ранні пташки воду п'ють, а пізні сльози ллють. 2. Маленька праця краща за велике безділля. 3. Руки білі, а сумління чорне. 4. Ранній пізньому не кланяється. 5. Піший кінному не товариш. 6. Ситий голодному не приятель. 7. Пустий колос догори пнеться, а повний додолу гнеться. 8. Пуста бочка гучить, а повна мовчить. 9. З великої хмари малий дощ буває.

Вправа 36. Розкажіть, що вам відомо про місце, в якому мешкала Ольга Кобилянська або інший славетний письменник вашого краю. Використовуйте власні назви і похідні від них прикметники.

Національний музей
Т. Шевченка (м. Канів)

Музей І. Франка (м. Львів)

Місця народження і життя видатних творчих особистостей завжди приваблюють шанувальників культури. В Україні є декілька будинків, освячених ім'ям великого Тараса Шевченка, помешкань, де він у певний час перебував, творив. З пієтетом оглядаємо музеї Івана Франка у Львові та Нагуєвичях, Лесі Українки – у Києві, Новоград-Волинську та Колодяжному. Не зітруться з пам'яті враження від перебування в пушкінських, лермонтовських, чехівських місцях у Росії. А з якою любов'ю і точністю відтворено «Будинок Рембрандта» в нідерландському Амстердамі чи «Будинок Альбрехта Дюрера» в німецькому Нюрнберзі!

Музей-садиба Лесі Українки
(с. Колодажне)

Літературно-меморіальний музей
О. Кобилянської (с. Димка)

Життя видатної української письменниці Ольги Кобилянської складалося так, що її дитячі та юні роки минули в містах Південної Буковини, відтак – упродовж двох років – у селі Димка. Звідти вона переїхала до Чернівців. Тобто навіть перелік місць проживання свідчить про те, що письменниці неодноразово доводилося змінювати місце проживання. А що нам відомо про них? (*В. Вознюк*).

Вправа 37. Пригадайте, що називається числівником. Випишіть в одну групу числівники, які називають кількість предметів, а в другу – ті, що вказують на порядок предметів при лічбі. Які запитання ви ставили до числівників? Чому саме такі?

1. Майдан дві тисячі тринадцятого–чотирнадцятого років змінив свідомість багатьох людей (*Газета*). 2. Два куми йшли з весілля (*Л. Глібов*). 3. Першими виступили дві п'ятикласниці (*Газета*). 4. До купе постукало двоє молодят (*В. Драюк*). 5. З другого поверху п'ятеро вікон кидало яскраве світло на широкий тротуар (*Газета*). 6. Несподівано багато глядачів зібралось на перший ранковий сеанс (*Газета*). 7. Збирались судді кілька раз (*Г. Тарасюк*). 8. Марія розплющила очі близько дванадцятої години, вже третій день вона ні на що не реагувала (*В. Драюк*).

Вправа 38. Перепишіть текст, передаючи числівники словами у потрібній формі.

Україна – велика європейська держава. Її площа становить 603700 квадратних кілометрів. З півночі на південь вона простягається на 893 кілометри, а з заходу на схід – на 1316 кілометрів.

Загальна протяжність її кордонів 6500 кілометрів, а на морські кордони припадає 1050 кілометрів.

Населення України сягає 46 мільйонів осіб, з них 68 відсотків становить міське населення, а сільське – 32 відсотки.

В Україні проживають представники більше 110 національностей. Майже 12 мільйонів українців живуть за її межами.

Вправа 39. Прочитайте словосполучення, згрупуйте їх, запишіть окремо словосполучення з простими, складними і складеними числівниками. Чи є числівниками слова *половина, третина, четвертина, мало, багато*? Чому?

Три хвилини, двадцять п'ять учнів, сорок гривень, тисячі років, шістдесят книжок, двадцять одне століття, мільйони квітів, три мільярди тонн, одна третя дороги, третій день, тридцять другий рік, сто цілих і п'ять десятих відсотка, сто один відсоток, одна четверта класу, тисяча сорок перший рік.

Вправа 40. Провідмініайте словосполучення. Прокоментуйте особливості відмінювання.

1. Два дні, дві зміни, двоє сіл. 2. Обидва проекти, обидві зустрічі, обоє дітей. 3. Чотириста будинків, п'ятсот років, вісімсот кілометрів.

Вправа 41. Утворіть словосполучення числівників *багато, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят* з іменниками *будинок, вулиця, яблуко, сторінка, автомашина* та провідніайте їх. Сформулюйте висновок про особливості вживання відмінкових форм іменників при цих числівниках.

Вправа 42. Прочитайте речення. Випишіть з них прості, складні і складені числівники, визначте їх граматичні форми та поясніть особливості відмінювання.

Зразок: перший (місяць) – простий числ., одн., чол. р., Н. відм.; відмінюється як прикм. тв. гр.

1. Протягом другої половини квітня у п'ятдесятих південних атлантичних широтах гуляли шторми (*О. Іванченко*). 2. Вересень – перший місяць осені (*Газета*). 3. Це все було в двадцятому столітті... (*В. Симоненко*). 4. Наприкінці дев'ятнадцятого століття в міський парк Нью-Йорка завезли вісімдесят шпаків, а через півстоліття вони розповсюдились по всій території США і Канади (*З енциклопедії*). 5. З тисяча дев'ятсот сорок сьомого по тисяча дев'ятсот сімдесятий рік тайфуни, вітри великої руйнівної сили, стали причиною семисот п'ятдесяти чотирьох тисяч людських жертв (*З енциклопедії*).

Вправа 43. Визначте рядок, у якому всі числівники власне кількісні.

1. Багато, п'ять, десять, десятеро.
2. Два, трое, десять, сотий.
3. Кілька, вісім, дев'ять, тисяча.
4. Три, трое, п'ятеро, одна десята.
5. Двоє, п'ятеро, сорок, мільярд.

Вправа 44. Визначте рядок, у якому не всі числівники порядкові.

1. Перший, сороковий, сотий, тисячний.
2. Другий, двадцять перший, сорок третій, п'ятисотий.
3. Дванадцятий, п'ятнадцятий, сто другий, двісті сьомий.
4. Третій, шістдесятий, п'ятитисячний, шістсот дев'яносто восьмий.
5. Шостий, шістдесят перший, шістдесят дев'ятий, сімдесятирічний.

Вправа 45. І. Пригадайте визначення займенника і наведіть (письмово) по три приклади займенників, які вказують на 1) предмети, 2) ознаки, 3) кількість. З одним займенником із кожної групи складіть речення.

ІІ. Назвіть займенники, у складі яких є *-будь, -небудь, -казна, -хтозна*. Яке місце у будові займенника ці слова можуть мати? Як пишуться такі займенники?

Вправа 46. Знайдіть у тексті займенники, випишіть їх і вкажіть граматичні ознаки, що властиві кожному з них.

Ходімо до мене. Я так багато хочу сказати тобі, мій друже! Хочу розповісти про той вечір, про троянди і їх теплий ніжний запах. Я пив його, ніби воду зі сріблого джерела. Але ти чомусь не слухаєш мене, твоя усмішка холодом пронизує мені душу... (За М. Рильським).

Вправа 47. I. Назвіть усі розряди займенників і повний перелік слів, що належать до кожного розряду.

II. Перепишіть текст вправи. Підкресліть кожен займенник як член речення. Усно визначте розряд кожного займенника.

Я слухаю мелодії, яких ніхто не чує. То співає моя душа. Я чую її приспів. Ніщо не заглушить того тихого співу. Я все чую крізь стогін хуги, крізь сміх весни, крізь регіт грому і плюскіт зливи. Навколо люди. Блищать їх очі, тремтять їх голоси. Снує срібну нитку мій розум і золоту – моє серце. Хвиля життя виходить зі своїх берегів... (За М. Коцюбинським).

Вправа 48. Провідмініайте заперечні займенники *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки*, фіксуючи в родовому та орудному відмінках паралельні форми: без прийменника і з прийменниками.

Зразок: Н. ніхто

Р. нікого і ні в кого, ні до кого, ні з кого...

Вправа 49. Перепишіть речення, розкривши дужки і поставивши в потрібній формі займенники та займенники з прийменниками.

1. Село (мій) – краплиночка на карті, у світі невідоме – та дарма. Ну, а чого без (воно) були б варті ми з (ви), власне, й кожен зокрема (В. Карпюк). 2. Поки сонце з неба сяє (ти) не забудуть (За Т. Шевченком). 3. Поміляються ті, хто вогнем і залізом прийшов диктувати (ми) свою волю (За Іваном Багряним). 4. Живу я собі на селі тихо до (ніхто) не чіпляюся (За Панасом Мирним). 5. Щоб жить – в (ніхто) права не питаюся (За П. Тичиною). 6. Ніде й у (ніхто) дівчина так добре не почувалася, як на карпатських стежках зі своїми ровесниками (Газета).

Вправа 50. Перекладіть текст українською мовою, поставте запитання до виділених слів, визначте, що ці слова означають в обох мовах.

Căruța **urca** pe undrum colit la deal, pe lângă case **înconjurate** de copaci umbrosi, de pomi **încărcați** cu roadă dincolo de garduri de scândură ori

de piatra, cu porți de lemn sau de fier **forjat***, vopsite frumos. Vica **stătea** din stânga căruței cu **cartea** pe **genunchi**. **Citae**, **ridica** ochii și **privea** la case, la copii ce se **jucau** pe marginea drumului și **sobora** privirea în pagini (*В. Бешляга*).

Вправа 51. Розгляньте пари слів і визначте, чим відрізняються їх значення та до яких частин мови вони належать. Пригадайте, що ви знаєте про дієслово із вивченого раніше на уроках української та молдовської мов.

Варити – варіння, вибирати – вибір, ловити – ловля, ходити – ходьба.

Вправа 52. I. Пригадайте всі вивчені у 6-му класі граматичні значення дієслова. Складіть таблицю цих значень. Наведіть необхідні приклади.

II. Запишіть повний перелік лексичних і граматичних значень дієслова (краще у формі таблиці).

III. Поєднайте дієслова *бігти*, *вчитися*, *мріяти* з якомога більшою кількістю префіксів. Поясніть, як змінилося від цього значення дії.

Вправа 53. Розкажіть про свої дії в описаних ситуаціях. Які дієслова ви використали? Які їх форми (спосіб, час, особа і т. ін.)?

I. Ви не помітили, що старенька сусідка несе важку сумку. Похапцем привіталися і побігли додому. За мить подумали, що вчинили нечемно. Як вийдете з такої ситуації?

II. Ви йдете на залізничний вокзал зустрічати маму (сестру, друга). Уявіть свої дії і розкажіть про них.

Вправа 54. Прочитайте на одному з популярних інформаційних сайтів новини дня. Випишіть дієслова, вжиті в цих текстах. Які форми дієслів (інфінітив, дійсного способу, якого часу, особові, безособові тощо) переважають і чому?

Вправа 55. Перепишіть речення, знайдіть дієслова, що означають дію чи стан, і підкресліть їх як відповідний член речення.

1. Прошли віки, змінився світогляд, змінилася віра, але не змінилася довіра до Слова, яке було усе ж спочатку (*Н. Бабич*).

2. Чи здатна розгулятися бездуховність, якщо в душі цвіте

* *Fier forjat* – коване залізо.

віків любов? (*С. Литвин*). 3. Приємно, коли яблуко, про яке думали, що воно кисле, виявляється солодким (*О. Довженко*). 4. Та хіба тепер дядько Микола почує голос жінки? (*М. Стельмах*). 5. Іде війна. Десь глухо б'ють гармати (*Д. Павличко*). 6. Все було. Дорога закричала. Блиснули байдужі ліхтарі (*В. Симоненко*).

Вправа 56. Випишіть з тексту дієслова і подайте їх у початковій формі. До кожного дієслова доберіть запитання *що робити?* чи *що зробити?* і з'ясуйте, від чого залежить його вибір.

Сьогодні Людмила Степанівна похвалила його перед усім класом:

– Молодець, Мишко, добре почав навчальний рік!

Мишкові хотілося зробити щось таке, щоб аж дух захопило: стрибнути з парашутом, забити чудового гола або просто пройтися на руках догори ногами. Але, на жаль, не було під рукою ні парашута, ні футбольного м'яча, і тому всю енергію хлопчина віддав сумці. Він так махнув нею в повітрі, що ледве не зачепив Дмитруся Колодяжного. Дмитрусь відхилився й гукнув:

– Гляди, книжки погубиш! (*О. Донченко*).

Вправа 57. Перекладіть молдовські дієслівні форми українською мовою. Підкресліть молдовський та український інфінітиви і поясніть їх правопис.

A afla, a ara, ase afla, a se bate, a se grăbi, a se îndoii, aflând, așteptând, lovind, a porni.

 Увага! Неозначена форма дієслова може бути будь-яким членом речення: підметом, присудком, додатком, означенням, обставиною.

Вправа 58. Перепишіть речення, знайдіть неозначену форму, визначте синтаксичну роль і підкресліть як член речення.

1. Він мріяв зустрітися зі своїм земляком-космонавтом (*Газета*). 2. Життя прожити – не поле перейти (*Народна творчість*). 3. І вовтузиться думка, мов квочка, в намаганні родить слова (*В. Симоненко*). 4. Я тобі дам усі книги прочитати (*М. Стельмах*). 5. Зайти до директора – соромно й нема чого (*О. Донченко*). 6. Веселому, жартівливому меншому братові хотілося говорити, старший знехотя кидав йому по кілька слів (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Бажання вчитись було в нього ще змалку (*М. Коцюбинський*).

Увага! Дієслова мають два види:

дієслова **доконаного виду** означають граматично обмежену дію і відповідають на запитання *що зробити? що зробив? що зробить?* діяч;

дієслова **недоконаного виду** називають граматично необмежену дію і відповідають на запитання *що робити? що робив? що робить? що буде робити?* діяч.

Вправа 59. Розділіть дієслова на чотири групи залежно від значення доконаного виду: 1) завершеність початкової дії; 2) обмеження тривалості завершеності дії; 3) досягнення результату; 4) раптовість дії. Запишіть їх групами, доповнивши кожен групу одним своїм прикладом.

Зашуміти, вивчити, повчитися, смикнути, покотитися, полежати, збудувати, дзвякнути, розповісти, рушити, простояти, розговорити, порівняти, бризнути, обдерти, позайматися, привчитися, зіпнутися (*на ноги*), скористатися, просапати, прийняти.

Вправа 60. До наведених доберіть дієслова іншого виду і запишіть їх парами. Поясніть правопис префіксів у виділених дієсловах.

I. Брати, везти, йти, лити, нести, питати, рівняти, скочити, тривожити, фотографувати.

II. Зів'янути, згорнути, надібрати, надрізати, обійти, підігнати, розігнати, сказати, сформувавши, схопити.

Вправа 61. Побудуйте шість речень так, щоб у трьох з них дієслова *наслідувати, гарантувати, атакувати* мали значення доконаного виду, а в інших трьох – недоконаного. Поясніть це явище. Які ще дво-видові дієслова ви знаєте? Назвіть їх.

Зразок: *Я мав би телефонувати ще вчора. – Негайно треба телефонувати братові.*

Розслідувати справу вдалося швидко. – А розслідувати було нічого.

Вправа 62. Прочитайте уривок тексту, знайдіть у ньому дієслова й усно вичітайте їх вид і час.

Просто над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих обвислих хмар і струшують на землю бентежні* звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я придивляюсь до їхнього маяння**, прислухаюсь до їхнього співу, і мені так хочеться полетіти за лебедями... (М. Стельмах).

* Бентежні – схвильовані, тривожні.

** Маяння – коливання від швидкої дії.

В. Жуган. Осінь

Увага! Пригадайте! За здатністю виражати відношення дії до дійсності розрізняють три способи дієслів: **дійсний, умовний і наказовий.**

Дійсний спосіб (modul indicativ) означає реальну дію у теперішньому, минулому чи майбутньому часі.

Дієслова дійсного способу змінюються у теперішньому і майбутньому часах за особами і числами, а в минулому часі – за родами (в однині) і числами.

Умовний спосіб (modul conditional) означає дію, можливу за певної умови. Дієслова умовного способу в однині змінюються за родами, а в множині мають спільну для всіх трьох родів форму.

Наказовий спосіб (modul imperativ) означає бажану з погляду мовця дію і передає наказ, заклик, прохання, заохочення до її виконання.

Вправа 63. Прочитайте речення і з'ясуйте, в якому з них дієслівний присудок виражає реальну дію, в якому – можливу за певних умов, а в якому – бажану для мовця.

1. Як на мене, я обрав би фах лікаря. 2. Михайлику, принеси свіжої води. 3. Хворий важко дихав і час від часу постогнував.

Вправа 64. Перепишіть текст, знайдіть і підкресліть дієслова, а над кожним дієсловом позначте спосіб: д. – дійсний, у. – умовний, н. – наказовий.

Зразок: Звѣли і нам коней запрягати (І. Карпенко-Карий).

1. Мудрість не буває багатослівною (В. Брюгген). 2. Спи, моя крихітко, спи, моє сонечко (Коліскова). 3. Мені баба казала, що я расту вві сні (О. Довженко). 4. Якби-то, думаю, якби не похилилися раби! То не стояло б над Невою оцих осквернених палат. Була б сестра, і був би брат, а то... (Т. Шевченко). 5. Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я (І. Карпенко-Карий). 6. А де ти спиш? А їсти там дають? (Л. Костенко). 7. Галино... Ти пробач мені (О. Донченко).

Вправа 65. Перепишіть вірш, підкресліть дієслова дійсного способу, над кожним з них скорочено позначте час: теп. ч. – теперішній час, мин. ч. – минулий час, майб. ч. – майбутній час. Форми якого часу ви не виявили?

Прощай, мій зошите, спасибі тобі, друже,
що ти думок моїх не відцуравсь,
що ти свої клітини тепло мружив,
коли над римами я потом обливався.
Ти їх сприйняв, без жодної огуди*,
єдиний мій читач і шанувальник мій.
Чи сприймуть їх колись і прочитають люди –
побачимо. Прощай, товариш мій.

В. Симоненко

Вправа 66. Перепишіть речення, підкресліть дієслівні форми умовного способу, а форми двох інших способів випишіть окремо. Зверніть увагу на те, де розміщена частка *би* (*б*). Чого досягаємо таким розміщенням?

1. Прихилитися б у затінку до зеленої землі (М. Стельмах). 2. Я хотів би замкнути тебе в клітку золоту, щоб ніяке зло не сягало тебе (О. Донченко). 3. Що ж би ви думали? (П. Куліш). 4. Якби знала, що покине, була б не любила; якби знала, що загине, була б не пустила (Т. Шевченко). 5. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, щоб вільно по світу літати, щоб вітер розносив луну (Леся Українка). 6. Я б оце показала їй Київ (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 67. Від наведених дієслів утворіть і запишіть форми умовного способу. Прокоментуйте їх утворення.

Бачити, везти, гребти, гризти, з'їсти, лізти, лягти, мести, могти, нести, пекти, повзти.

* *Огуда* – критика, осуд.

Вправа 68. Поміркуйте над змістом висловлювання В. Брюггена «Не помічає поразок той, хто перемагає себе щодня». Запишіть свої міркування (сім-вісім речень), вживаючи дієслова дійсного та умовного способів.

Наказовий спосіб дієслів має три форми: **другу особу однини, першу особу множини і другу особу множини**, – які вживаємо залежно від того, кому адресований наказ.

Увага! Дієслова наказового способу не мають часових форм.

Вправа 69. Від дієслів утворіть усі можливі особові форми наказового способу і виділіть у них закінчення.

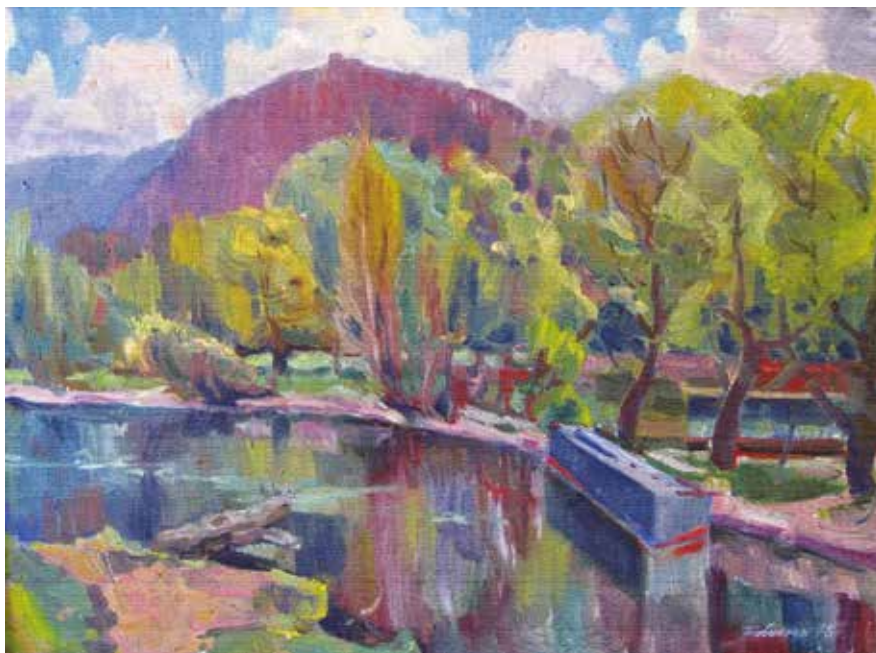
Зразок: берегти – береж-и, береж-імо, береж-іть.

Берегти, брати, будувати, виправити, відсунути, вказати, в'язати, гнати, гонити, довозити, довести, засіпати, засипати, пливти.

Вправа 70. З'ясуйте, якій особі передається наказ дієслівними формами *хай* (*нехай*) *бере, везе, носить* та *хай* (*нехай*) *беруть, везуть, носять*.

Вправа 71. Письмово поясніть (шість-сім речень), як ви розумієте слова «Не залякуй себе, тоді й іншим тебе не злякати». Що виражає форма *не залякуй*: наказ, пропозицію, спонування до дії, побажання?

Й. Бабинець. Тече Уж

Вправа 72. Випишіть дієслова, визначте їх спосіб, особу і число.

1. Якщо не знаходиш спільної мови з собою, то як знайдеш її з іншими? (*В. Брюгген*). 2. Вода одна не просить, не благає причалу (*М. Рачук*). 3. Я хочу радості і світла, іти вперед, а не назад (*В. Сосюра*). 4. У зеленім передгір'ї Карпат розкинулось місто Дрогобич (*Путівник*). 5. Виходь у світи, бо дорога відкрита, і землю кохай, що дала тобі сили (*Я. Шпорта*).

Увага! Форми дієслів минулого часу творяться від основи інфінітива за допомогою суфікса *-в/-л-* та відповідних закінчень.

Вправа 73. Прочитайте уважно текст, доберіть до нього заголовки. Випишіть дієслова, вжиті у минулому часі, і поставте до них запитання.

Я глянув на небо, його обкладали грізно-фіолетові хмари. За яром обізвався грім, а Люба налякано скрикнула.

– Ти не бійся, – заспокоював я Любу, – то Ілля калачі розкидає.

– Аби ж калачі, а то громи і блискавки. Он уже й ліс перелякався грози, – занепокоїлась дівчина.

Справді, під темним небом затривожився, загудів ліс, закипіло листя на ньому, деревам чогось захотілося бігти, але вони не знали, куди податися, й, стогнучи, металися на всі боки. Знову змигнула блискавка раз і вдруге; ліс і зверху, і з середини просвітився недобрим блакитнавим вогнем, а грім, як навіжений, лупив у кілька ціпів, неначе хотів обмолотити землю. Тепер і мені стало лячно (*За М. Стельмахом*).

Вправа 74. Від наведених дієслів утворіть форми минулого часу чоловічого роду. Підкресліть у них голосні, що чергуються.

Вести, вести, вирости, допомогти, загребти, запрягти, злягти, лягти, могти, нести, пекти, рости, стерегти, текти.

Вправа 75. Пригадайте визначення теперішнього часу. Прочитайте уважно текст, знайдіть і випишіть форми дієслів теперішнього часу та з'ясуйте, які ще граматичні значення їм властиві.

Я відразу впізнаю Любин голос, підводжуся на санях і гукаю через став:

– Любо, не застуди голос!

Від ставу чується спочатку сміх, потім хтось відділяється від гурту і чимдуж мете* до нас.

* *Метé* (від мести) – тут: швидко бігти.

І нам усім чогось стає дуже смішно. Тим часом нас наздоганяють легенькі санчата, на передку яких сидить молодий кремезний чолов'яга, позад нього гойдається і тихенько щось наспівує дитині молодиця. Чимсь знайомим-знайомим повіяло на мене. Молодиця обертається на наш сміх, і я, вірячи й не вірячи, одразу скрикую:

– Мар'яно!

– Ой! Михайлику! – сполохано зойкнула молодиця і для чогось перепитала: – Це ти?

– Авжеж, Мар'яно! – зіскакую з саней, наближаюсь до неї і бачу перед собою великі-великі очі, над якими сполохано б'ються віночки вій (*За М. Стельмахом*).

Увага! Теперішній час мають лише дієслова недоконаного виду.

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами і числами. Вони мають також значення способу.

Від дієслів доконаного виду, які відповідають на запитання *що робити?*, можлива тільки проста форма майбутнього часу.

Вправа 76. Утворіть від дієслів форми теперішнього чи простого майбутнього часу. Поясніть, чим зумовлена можливість утворення тієї чи іншої форми.

Атакувати, вигоїти, загітувати, крикнути, кричати, надолужити, нести, скроїти.

Вправа 77. Знайдіть у тексті дієслова теперішнього часу, випишіть їх й усно визначте їх число та особу. Який тон цього тексту: урочистий, жартівливий, дратівливий? Як ви це визначили?

Добрий день, дорогий Миколо!

Спасибі тобі за листа, він вносить розраду в моє нудотне парубкування. Зараз усі мої роз'їхалися, і я став повноправним самодержавцем на 33 квадратних метрах. Не вистачає скіпетра* і корони. Трон я спорудив з подушок і, вилежуючись на ньому, керую своєю імперією. Порядок у мене не гірший, аніж у будь-якій солідній державі – вже тиждень не заміталось.

Пишеться мені дуже важко, бо заїдає ота газетна текучка, яка легко робить людину автоматом (*В. Симоненко*).

* Скіпетр – палиця, оздоблена коштовним камінням, що є символом царської влади.

Увага! В українській мові дієслово має три форми майбутнього часу: просту, складну і складену.

Проста форма майбутнього часу твориться лише від дієслів доконаного виду.

Складна і складена форми майбутнього часу творяться тільки від дієслів **недоконаного виду**.

Складна форма майбутнього часу твориться від інфінітива відмінюваного дієслова додаванням залишків колишнього самостійного дієслова **-му, -меш, -ме, -memo, -мете, -муть**.

Складена форма майбутнього часу твориться від інфінітива відмінюваного дієслова долученням до нього форми майбутнього часу дієслова **бути**.

Права 78. З-поміж дієслів виберіть такі, від яких творяться складна і складена форми майбутнього часу, й утворіть ці форми. Окремо випишіть дієслова, від яких такі форми не творяться, усно поясніть, чому.

Аналізувати, вигадати, визнавати, гризти, глянути, допомагати, досягнути, зимувати, змити, кинути, косити, переписувати, випрати, гніздитися, втекти.

Права 79. В уривку з поезії Лесі Українки «Contra spem spero!» знайдіть дієслова дійсного способу у формах майбутнього часу. Що навіяло письменниці такий настрій? Як вона передає свій оптимізм?

Я на вбогім сумнім перелозі
буду сіять барвисті квітки,
буду сіять квітки на морозі,
буду лить на них сльози гіркі.
І від сліз тих гарячих розтане
та кора льодовая, міцна,
може, квіти зійдуть, і настане
ще й для мене весела весна.

І. Труш. Портрет Лесі Українки

Права 80. І. Складіть оповідання «Мої зимові канікули», вживаючи опорні слова *повторення навчального матеріалу, табель успішності, канікули, допомога батькам, поїздка, село (місто), походи, читання, спортивні ігри, річка, ковзани, кіно, театр*.

Запитання на допомогу: 1. Як ви готувались, щоб добре закінчити семестр? 2. Хто допомагав вам у цьому? 3. Що роби-

тимете на канікулах? 4. Як допомагатимете батькам? 5. Які форми відпочинку ви любляєте? 6. Які ваші плани на цей навчальний рік?

II. У тексті оповідання підкресліть дієслова неозначеної форми та визначте спосіб кожного іншого дієслова, використовуючи скорочені позначення (д. сп., у. сп., н. сп.).

Вправа 81. Поясніть (усно), як ви розумієте слова І. Франка «Не пора, не пора, не пора в рідну хату вносити роздор». Чи важливі вони для нашого сучасного суспільства?

Увага! За особовими закінченнями теперішнього і простої форми майбутнього часів дієслова поділяються на дві дієвідміни.

До **I дієвідміни** (conjugarea întâia) належать дієслова, які в 3-й особі множини теперішнього чи простої форми майбутнього часу мають закінчення **-уть (-ють)**.

До **II дієвідміни** (conjugarea a doua) належать дієслова, які в 3-й особі множини теперішнього чи простої форми майбутнього часу мають закінчення **-ать (-ять)**.

М. Примаченко. Дві синички, дві сестрички ходять по травичці

Вправа 82. Визначте вид, час і дієвідміну дієслів *писати, прочитати, передбачити, склеїти*. Провідмініайте ці дієслова, виділяючи закінчення. Скажіть,

якими елементами своєї форми, крім закінчень 3-ї особи множини, ці дієслова відрізняються.

Вправа 83. Прочитайте речення, знайдіть дієслова дійсного способу, випишіть форми теперішнього та простого майбутнього часів, відділяючи закінчення. Визначте вид, час, число, особу і дієвідміну дієслова.

1. Паровози кричать! Паровози гудуть. Крізь серця цокотять паровози (*М. Вінграновський*). 2. Хлопець був певний, що нікого не зустрине на горищі, а коли й зустрине кого, то ні в яку сутичку встрявати не буде, а найшвидше втече (*О. Донченко*). 3. «І між святими буває сварка, – не гнівається дядько. – Послухаємо, що скажуть про це люди» (*М. Стельмах*). 4. А на нас, як не кажи, Європа дивиться (*Олесь Гончар*). 5. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля і не знає, коли осміхнеться (*М. Коцюбинський*). 6. Чи то сиджу, чи то гуляю, все співаю, все співаю. Уже забула говорить ... (*Т. Шевченко*).

Вправа 84. Від наведених дієслів утворіть і запишіть форми 2-ї особи однини і множини теперішнього чи простого майбутнього часу. Підкресліть голосні у закінченнях. Яке явище ви помітили в коренях слів при утворенні особових форм часу?

Бачити, бігти, вірити, гнати, дорожити, змолоти, казати, побороти, розколоти, сповістити, хотіти.

Вправа 85. Запишіть дієслова у формах 1-ї особи однини і 3-ї особи множини. З'ясуйте, які з дієслів у формах теперішнього чи простого майбутнього часу засвідчують чергування приголосних. Поясніть особливості чергування приголосних.

Абстрагувати, викривити, відрізати, вкусити, дихати, застерегти, квапити, кликати, освітити, платити, подробити, приїздити, простити, розломити, розпекти, скріпити, ходити.

Вправа 86. Перепишіть текст, розкривши дужки і поставивши дієслова у потрібній формі. Встановіть і позначте над кожним дієсловом його дієвідміну, усно поясніть написання закінчень.

(Виснути) небо синє,
синє, та не те!
(Світити), та не (гріти)
сонце золоте.

Темная діброва
стихла і (мовчати),
листя пожовтіле
з дерева (летіти).

Хоч би де замріла
квіточка одна;
тільки й (червоніти),
що горобина*.
Здалека під небом,
в вирій летючи,
голосно (курликати)**
журавлів ключі.
Я. Щоголів

П. Горобець. Місячний вечір

Увага! Пригадайте відмінювання цих дієслів.

Особа	Однина		
1-ша	дам	їм	розповім
2-га	даси	їси	розповіси
3-тя	дасть	їсть	розповість
Множина			
1-ша	дамо	їмо	розповімо
2-га	дасте	їсте	розповісте
3-тя	дадуть	їдять	розповідять

* *Горобіна* – soarbă, scorușă.

** *Курлікати* – a striga (despre cocori).

Вправа 87. Від наведених дієслів утворіть форми 2-ї особи однини і 3-ї множини.

Виїсти, віддати, відповісти, додати, задати, з'їсти, оповісти, передати, переповісти, поїсти, продати.

Вправа 88. Перекладіть текст українською мовою. Випишіть у два стовпчики дієслова I і II дієвідмін. Усно визначте їх вид, спосіб, час, особу та число.

DE CE NU SE CUVINE SĂ-ȚI SCRII NUMELE PE PEREȚI

Numele este un lucru foarte important. Trebuie să-ți prețuiești numele, căci el îți este dat nu pentru a-l azvârli de colo-colo. Desenați vreun tablou și atunci vă veți putea iscăli pe el. Faceți o statuie frumoasă, iar pe piedestalul ei numele vostru își va afla locul cel mai potrivit. Inventati* o mașină nouă și atunci aveți tot dreptul să-i dați numele vostru. Numai oamenii care nu știu să facă nimic se iscălesc pe toate gardurile și pereții, pentru că n-au pe ce să și-l pună... (Джанні Родарі).

Вправа 89. Прочитайте і запитайте у батьків чи ще у когось зі старших, чи правдиві слова поета.

Собі зізнаймося нині, земляки, –
хоч маємо машини і мобілі:
ті предки, що носили кирзакі**,
щиріше свого ближнього любили.

О. Івасюк

А яка ваша думка про щире ставлення, доброзичливість, готовність допомогти одне одному у нашому суспільстві?

Вправа 90. Перепишіть речення, підкресліть дієслова, що мають форму теперішнього часу, і визначте особу цих дієслів.

Летим. Дивлюся, аж світає, край неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрігає (Т. Шевченко).

Увага! Крім особових в українській мові є безособові дієслова.

Безособові дієслова означають:

а) явища природи: *світає, смеркає, сутеніє, темніє, сніжить, дощить;*

б) фізичний чи психічний стан людини: *нудить, кортить, спитьсья, хочетьсья, манить;*

в) незалежність явища від особи: *таланить, щастить.*

Безособові дієслова не змінюються за особами, числами і родами. Їм властиві тільки неозначена форма та форми, які зовні нагадують 3-тю особу однини теперішнього часу.

* *A inventati* – винаходити.

** *Кирзакі* – чоботи з дешевого замітника шкіри (кірзи).

Вправа 91. Перепишіть речення, підкресліть безособові дієслова і позначте, що вони називають (явища природи – *я. пр.*, стан людини – *ст. л.*).

1. Не замело? Не замете (*М. Вінграновський*). 2. І світає, і смеркає, день Божий минає (*Т. Шевченко*). 3. Смеркалося... огонь огнем кругом запалало, – аж злякався я... (*Т. Шевченко*). 4. Хлопцям кортіло якомога швидше сісти до нового комп'ютера (*Газета*). 5. Мчати страх хочеться, а не можна (*О. Зуб*). 6. На зустріч зривався сніг і колов голками обличчя. Швидко вечоріло (*О. Донченко*).

В. Стогнут. Вечоріє

Безособові дієслова **ніколи** не поєднуються з підметом.

Вправа 92. Від дієслів утворіть безособові форми теперішнього і майбутнього часів. Чотири з них введіть у речення, запишіть їх.

Вистачати, дріматися, кортіти, мрячити, поночіти, розвиднятися, сутеніти, таланити, фортунити, хотітися, щастити.

Вправа 93. Перепишіть речення, підкресліть безособові дієслова прямою лінією, а особові – хвилястою.

1. Мене щось сьогодні морозить. 2. Дідусь морозить навіть сливи. 3. За комір тече. 4. Річка тече. 5. Уже третій день лле.

6. Пахне смаленим. 7. Звідкись димом несе. 8. Весь день снігом мете. 9. А хто воду несе? 10. Пахне прілим листям. 11. У вухах шумить. 12. Пахне троянда. 13. Запахло м'ятою. 14. Тебе аж сюди занесло? 15. І сліди снігом занесло. 16. Уже рік, як води у ставку не стало.

Вправа 94. Перекладіть речення українською мовою. Прокоментуйте переклад безособових дієслів, підкресліть їх у перекладі українською мовою та поясніть значення.

1. Acuma se înserează devreme. 2. Iarna ninge aproape zilnic. 3. Astăzi plouă toată ziua. 4. Toamna se luminează târziu. 5. Când fulgeră atunci și tună.

Вправа 95. Складіть речення з дієсловами *залити*, *темніти*, *трусити* так, щоб в одному випадку вони були вжиті як безособові, а в іншому – як особові.

Вправа 96. Прочитайте речення, знайдіть і випишіть по одному дієслову усіх способів, розберіть їх як частину мови.

1. У Андрія під вусом блукає усмішка. 2. Он вийшла на поріг Маланка та й сховалася назад. 3. Хай дівка постоїть з хазяйським сином... Гляди, щоб не засватав... (За М. Коцюбинським). 4. Не сказали. Ми б їм допомогли (О. Кобилянська).

Вправа 97. Як ви розумієте таку гру слів: *дієслово – діє словом*. А людина?

Вправа 98. Доберіть антоніми до дієслів *будувати*, *збільшувати*, *радіти*, *сутеніти*, *смеркати*, *темніти*. Антоніми до трьох останніх слів введіть у речення і запишіть їх. Чим відрізняються ці три назви стану природи?

Вправа 99. На основі пейзажу, описаного у рядках вірша М. Вінграновського, створіть оповідання (10–12 речень), яке передасть ваше розуміння змальованого поетом. Використайте дієслова доконаного і недоконаного видів, усіх трьох часів, інфінітиви, безособові дієслова.

На синю синь води лягла від хмари тінь,
посумувала хмара за собою.

Вправа 100. Запишіть у початковій формі дієслова, які ви вживаєте під час роботи з комп'ютером. Чи українські ці слова (чи українські у них корені)? У чому особливість «мови комп'ютерників»?

Вправа 101. Знайдіть в інтернеті два тексти – художній і технічний. Виділіть 20 рядків. Виокремте дієслова, які називають дію і які називають стан предмета. Які результати ваших спостережень? Повідомте їх у класі.

Тестові і творчі завдання для повторення дієслова

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Установіть відповідність між дієсловом та його часом.

1 поспішали	А теперішній час
2 прийду	Б минулий час
3 працюю	В проста форма майбутнього часу
4 писатиму	Г складна форма майбутнього часу
	Ґ складена форма майбутнього часу
2. Установіть відповідність між дієсловом та його особою.

1 скажеш	А перша особа однини
2 скажу	Б друга особа однини
3 скаже	В третя особа однини
4 скажемо	Г перша особа множини
	Ґ друга особа множини
3. Види дієслова названо у рядку
А минулий, теперішній, майбутній
Б дійсний, умовний, наказовий
В доконаний, недоконаний
Г особове, безособове
4. Лише особові форми дієслова наведені у рядку
А Читала, відвідують, прикрашати, підспівую.
Б Влаштується, святкуємо, лікували, кортить.
В Привезу, запрошуємо, пам'ятали, злякався.
Г Оглядати, міркуєш, сніжить, малюють.
5. Усі дієслова безособові у рядку
А Вестися, хотітися, сміятися, розвиднюватися.
Б Туманити, щастити, сидіти, кортіти.
В Зоріє, сутеніє, світає, не здоровиться.
Г Стати, мріяти, фортунити, мрячіти.
6. Усі дієслова однієї дієвідміни у рядку
А Дарувати, переконувати, учити, спати, рятувати.
Б Писати, інформувати, сподіватися, підкреслювати, виконувати.
В Бажати, підносити, смеркати, бігти, їсти.
7. Усі дієслова належать до I дієвідміни у рядку
А Дружити, повідомляти, оповідати, прагнути.
Б Думати, мріяти, кликати, намагатися.
В Зимувати, сходити, в'янути, багатшати.

8. Усі дієслова належать до II дієвідміни у рядку
 А Мостити, просити, крутити, носити, сидіти.
 Б Сипати, сипонути, гримати, гриміти, бачити.
 В Біліти, білити, казати, возити, терпіти.
9. Усі дієслова пишуться з **не** окремо у рядку
 А Не/забувати, не/славити, не/вітатися, не/отримати.
 Б Не/сваритися, не/зникнути, не/сподіватися, не/мріяти.
 В Не/навидіти, не/крутити, не/здужати, не/чекати.
10. Утворіть пару доконаний/недоконаний вид поданих дієслів.
 Яка особливість видових пар цих дієслів?
 Говорити, ловити, брати, шукати, прощати.
11. Форми складного майбутнього часу творяться від дієслів
 А У формі теперішнього часу.
 Б У формі інфінітива.
 В У формі дійсного способу.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

1. Запишіть повний перелік лексичних і граматичних значень дієслова (можна у формі таблиці).
2. Поєднайте дієслова *бігти*, *вчитися*, *мріяти* з якомога більшою кількістю префіксів. Поясніть, як змінюється від цього значення дії.
3. Випишіть з будь-якого доступного вам джерела десять прислів'їв з дієсловами. Визначте їх граматичні значення.

§ 3. Вивчені групи орфограм і пунктограм

Вправа 102. Згрупуйте іменники за відмінами і запишіть їх у формі родового та орудного відмінків однини. Які форми вам було важче утворити? Які помилки були засвідчені під час перевірки завдання?

Дорога, гість, ведмежа, базар, мідь, межа, плече, календар, ім'я, голубеня, ноша, меч, урожай, поле, мужність.

Вправа 103. Утворіть форму родового відмінка іменників II відміни і поясніть вибір закінчення (перекажіть правило).

Азот, інженер, жайворонок, вітер, явір, бук, агрус, гай, годинник, базар, буряк, камінь, апарат, лист, грім, дозвіл, долар, ураган.

Вправа 104. Приготуйтеся до читання тексту вголос, прочитайте його в класі. Перекажіть зміст прочитаного. Готуючись до переказу, зверніть увагу на те, яка драматична пригода сприяла виявленню варанів на острові Комодо, за яких обставин відбулася зустріч пілота ван Бассе з великими хижими ящірками, скільки часу він перебував на безлюдному острові та як, на вашу думку, люди змогли довідатись про пригоди льотчика ван Бассе. Запропонуйте свій заголовок до тексту.

Варани – це величезні хижі ящірки, що живуть на чотирьох островах Малого Зондського архіпелагу* в Тихому океані. Відкриття варанів на острові Комодо пов'язане з драматичною пригодою голландського льотчика Хендрика Артура ван Бассе, який у 1911 році вирішив перелетіти з острова Ява на острів Сумбава.

...Повітряним потоком машину ван Бассе кинуло в піке**, і літак упав у воду поблизу острова Комодо. Пілот зумів вибратись на берег. Виснажений, він довго лежав на піску. Раптом перед ним з'явилося огидне чудовисько в подібі гігантської ящірки, яка стояла за два-три метри від нього. Першої миті пілот подумав, що це галюцинація***, але помітив, як з ліску до нього повзуть ще дві такі потвори. Переляканий на смерть, ван Бассе схопився, витяг маузер і вистрілив.

* *Архіпелág* – група островів, що лежить на великій відстані один від одного.

** *Піке* – зниження з великою швидкістю під гострим кутом до земної поверхні.

*** *Галюцинація* – неправильне сприймання, зумовлене хворобливим станом.

Складаний ніж і дванадцятзарядний пістолет з трьома запасними обоймами патронів – це все, що мав ван Бассе. У цілковитій самотності і постійному страху прожив він на безлюдному острові Комодо майже рік (*За О. Іванченко*).

Вправа 105. Розгляньте складні іменники, прикметники і числівники, пригадайте і перекажіть правила, за якими вони написані.

Бортмеханік, дизель-мотор, чорнозем, людино-день, переко-типоль, п'ятиденка, 50-річчя, веломотоспорт, прем'єр-міністр, унтер-офіцер;

лісостеповий, загальноосвітній, вищезгаданий, новоутворений, дворазовий, історико-культурний, світло-зелений;

двадцять, тридцять, сорокап'ятирічний, одинадцять, п'ятдесят п'ятий.

Вправа 106. Прочитайте рядки з поетичних творів В. Симоненка, поясніть написання **не** з різними словами та стилістичну роль і правопис (орфограми) виділених слів.

І ти ясна, і я прозорий,
і душі наші, мов пісні,
і світ великий, незорий
належить нам – тобі й мені.

Одійдіте, недруги лукаві!
Друзі, зачекайте на путі!
Маю я святе синівське право
з матір'ю побуть на самоті.

Сам я сонний ходив землею,
але ти, як весняний грім,
стала совістю і душею,
і щасливим нещастям моїм.

Вправа 107. Прочитайте речення, знайдіть дієслова і поясніть їх правопис з **не**.

1. Не сплять, стоять на варті дівчороби божественні майстри (*Д. Павличко*). 2. І сьогодні, коли на карті світу є незалежна держава Україна, ми не можемо сказати, що доросли до Шевченка (*Газета*). 3. Ніхто не відповідає на привітання (*О. Довженко*). 4. Марта вдала, що не чує (*Ірина Вільде*). 5. «Хоча б цієї столиці не минути», – непокоївся сержант Козаков (*Олесь Гончар*). 6. Тобі здається, що ти ненавидиш мене (*О. Довженко*).

Вправа 108. Наведіть приклади до поданих правил.

Не з дієсловами пишеться **разом** у таких випадках:

- а) якщо дієслово без **не** не вживається;
- б) якщо дієслово з **не** можна замінити синонімом без **не**;
- в) якщо дієслова мають у своєму складі префікс **недо-**, що означає дію чи стан у неповній мірі.

Вправа 109. Розділіть дієслова на три групи згідно з умовами написання **не** разом з дієсловами. Виділені дієслова введіть у речення і запишіть їх.

Неволити, **недбалити**, **недібрати**, **недобачити**, **недобирати**, **недовиконувати**, **недовіряти**, **недоїдати**, **недоказувати**, **недолюблювати**, **недооцінювати**, **недоплачувати**, **нездужати**, **незчутися**, **ненавидіти**, **непокоїти**, **неполюбляти**, **непритомніти**, **неславити**, **нестямитися**, **нетерпеливитися**, **нетямитися**, **нехлюйствувати**, **нехтувати**.

Вправа 110. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть правопис **не** з дієсловами.

1. Все бачили, ні слова (не)сказали враз посмутнілі наші матері (*Л. Костенко*). 2. Я хотів щось гарне-гарне сказати йому, але (не)знайшов таких слів і тільки зітхнув (*М. Стельмах*). 3. Тут жив Франко. Мені (не)віднайти слід генія на камені міському! (*Д. Павличко*). 4. Я (не)люблю тебе, (не)навиджу, беркуте, за те, що в грудях ти ховаєш серце люте (*І. Франко*). 5. Сивий ворон (не)докряче, кінь буланій (не)доскаче, тільки гуси на світанні долітають (*Б. Бунчук*).

Вправа 111. Перекладіть речення українською мовою і запишіть їх. Підкресліть **не** з дієсловами й усно поясніть написання.

1. Călătorii au pornit dintr-o dată ș-au mers cu repeziciune până nu s-a mai văzut priveslăstea Prutului (*М. Садов'яну*). 2. Te duci ș-am înțeles prea bine șă nu mă țin de pasul tău (*М. Емінеску*). 3. Când ne duceam să muncim, ne sculam odată cu cocoșii, și mama mergea odată cu noi, fiindcă era prea departe și nu avea cum să vină singură, mai târziu, când va găti mâncarea (*Анна Лупан*).

Вправа 112. Прочитайте тексти, випишіть з них речення зі звертаннями, поясніть їх будову і розділові знаки при звертаннях.

Народе мій, дитино ясночола,
живи й орудуй мовами всіма,
бо кожна мова – твого духу школа,
твоеї правди – золота сурма.

Д. Павличко

Не очорню тебе, не оскверню,
Українонько моя, моя Державо.

Г. Грай

До чистого гірського джерела
мене, малого, мама привела:
– Того напийся, синку, кришталю.
У ньому – наша Правда без облуди.
Усе життя неси її у люди,
а я за тебе Бога помолю...

О. Лупул

Ти прийшла у мій світ,
наче сонце в ранкове віконечко.
Я всміхаюсь тобі,
щоб всміхалася ти, моя донечко.

Н. Царук

Вправа 113. Створіть чотири речення зі вставними словами *може, звичайно, очевидно, кажуть* і чотири речення, в яких ці слова не будуть вставними. Усно поясніть розділові знаки в реченнях.

Вправа 114. Запишіть з художнього твору, який тепер вивчаєте з української літератури, уривок: а) з діалогом або полілогом (п'ять–сім реплік); б) власне авторським текстом (п'ять–сім речень). Поясніть розділові знаки у цих текстах.

Вправа 115. Прочитайте текст, знайдіть пряму мову, вкажіть слова автора та їх місце відносно прямої мови, поясніть розділові знаки. Висловіть свою думку про поведінку kota і порівняйте з висновком автора байки.

ГОНОР

У добрім настрої господар повернувся
й погладив по спині Кота,
ще й запитав: «Ну що – живем, Котусю?»
Тут Рижик замурчав і аж підняв хвоста.
Кота Господар ще і ще погладив,
а той хвоста ще вище задира –
такий щасливий і безмежно радий,
що якби міг, то б закричав: «Ура!»
Не знаю, чи в котів ця поведінка – вада,
та баєчка не їх повчить.
Є люди: чим їх більше гладять,
тим вище «хвіст» у них стирчить.

Р. Болюх

Вправа 116. Прочитайте вірш; вивчіть його напам'ять. Поясніть відомі вам правила написання розділових знаків у цьому тексті. Як ви розумієте зміст останньої строфи?

Народе мій! Поки ще небо
лягає на ніч у Дніпро –
я на сторожі коло тебе
поставлю атом і добро;
і стану сам біля колиски
твого буття, що ти – це ти,
і твого слова кращі зблиски
пошлю у Всесвіту світи.
Бо Всесвіт – не поле,
і люд – не глядач.
І час – не ворота
футбольних моментів,
і куля земна –
не футбольний м'яч
в ногах генералів
і президентів!

М. Вінграновський

§ 4. Текст. Типи мовлення

ТЕКСТ

Текст – це єдність речень, розташованих у певній послідовності й пов'язаних між собою змістом, інтонацією, стилем, спрямованістю за допомогою різних можливостей слова. У мовленні – це висловлювання, що складається із сукупності речень.

Визначальні ознаки тексту такі:

- більше одного речення;
- спільна для сукупності речень тема (про що йдеться у тексті);
- послідовність викладу інформації та її завершеність;
- граматичний і змістовий зв'язок між одиницями тексту (реченнями), послідовність цих одиниць.

Текст найчастіше має заголовок. Мінімальною одиницею тексту є речення.

Найважливішими ознаками тексту є цілісність, зв'язність, структурна організація, завершеність.

Цілісність тексту полягає в тому, що в ньому вичерпно викладено тему, а виклад підпорядковано досягненню поставленої мети, вираженої основною думкою.

Зв'язність тексту виявляється в тому, що між його складовими частинами – реченнями, групами речень, абзацами чи й більшими компонентами: параграфами, розділами, – існує тісний змістовий зв'язок.

Характеристикою тексту є також *послідовність* речень у викладі змісту.

Тексти є публіцистичні, наукові, художні, епістолярні (листування), офіційно-документальні, розмовні та ін.

Вправа 117. Доберіть і запишіть приклади (сім-вісім речень) художнього, наукового, ділового і публіцистичного текстів. Усно доведіть на прикладі одного з них, що це справді текст.

Вправа 118. Прочитайте вірші і скажіть, скільки в кожному з них можна виокремити текстів. Поясніть, як ви це встановили.

1. До України повернусь...
А я й не розлучався з нею.
Живу коханою землею
з найменням отчим гордим – Русь.

Вона одна, колосозерна,
в святій молитві кобзаря,
довічних див степи, озера...
І чиста вранішня зоря.

Хай інших манять далі прерій,
готова розкіш-машкара.
Я твій навіки, роде древній, –
нема ж бо другого Дніпра.

В. Калашник

2. Бджола – на квітку по свій хліб і сіль,
тому той мед усім такий до миски.
Трудитись має кожен від колиски.
Від праці – солод, від творіння – хміль.

А від любові – безкінечний рід,
коли живеш за совістю і честю,
і не шукаєш до чужого брід
й себе не роздаєш на перехресті.

В. Китайгородська

Вправа 119. Прочитайте байку. Визначте в ній зачин, основну частину і висновок. Яка головна думка твору? Чи ви погоджуєтесь з нею?

Висипали на перерву
з Учителем діти:
у дворі порозважатись,
весні порадіти.

– Послухайте, – Вчитель каже, –
як птаство співає:
всяка пташка свою пісню
і свій голос має.

Так і в кожного народу
своя, рідна мова,
бо чого людина варта
без рідного слова?

– А папуга?! Свою мову
знати чом не хоче?
Що чужого де почує,
те собі й белькоче...

.....

Та хіба лишень папуги
до такого здібні?
Є, на жаль, і поміж людом
папугоподібні.

А. Фаріон

Вправа 120. Поясніть, як ви розумієте пропозицію поета М. Тимчака.
Свій роздум запишіть у зошит.

До словечка, до слів'ятка притулися,
може, так хоч мови рідної навчишся.

Вправа 121. Прочитайте поетичний текст і допишіть (продовжіть)
його прозою.

Ця казка на білих лапах
іде уночі по дорозі,
і місяць тече по хатах,
і в казки на віях сльози.
Іде вона й тихо плаче:
Андрійка ніде не бачить.
Чи ліг вже Андрійко спати,
і де ж ця Андрійкова хата?
З верблюдних пустель голодних,
з тюленячих вод холодних
йдучи, наша казка стомилась.
Невже ж це вона заблудилась?!

М. Вінграновський

ТИПИ МОВЛЕННЯ

Вправа 122. Пригадайте, що спільного і що відмінного в описі, оповіді (розповіді) й роздумі. Визначте типи мовлення, передані текстами.

1. Ви чуєте? Це мій народ – як сіль,
як хрест і плоть мого життя і віку,
і тому доля моя, щастя моє, біль
йому належать з віку і до віку.

М. Вінграновський

2. Обпалений сонцем, вітер ущух,
повис на гілках павутинно,
шепочуть дерева: «Дощу... Дощу...».
Спека над Україною.

Спека така, що спікається ґрунт,
зело ярове жовкне;
в спеку таку навіть мрії мруть,
обпечені сонцем, мовкнуть.

Г. Грай

3. Летять літа, мої високі птахи,
серед яких щасливці і невдахи,
та усіма я ними дорожу –
вони в моєму серці й на устах,
хоча і я вже пристарілий птах,
якому відлітати за межу...

О. Лукул

Вправа 123. Напишіть твір-роздум на одну з тем: «Як краще забезпечити старість самотніх людей»; «Що завжди грітиме моє серце?»; «Якби я став офіцером»; «Якби я опинився на безлюдному острові...».

Вправа 124. Прочитайте вірш О. Степановича, присвячений Ользі Кобилянській, і доведіть, що це опис образу письменниці на тлі природи краю, де вона жила і працювала. Як письменник передав велич письменниці?

Все вище легкою стопою
в простори світлої краси...

Уже далеко за тобою
густі лишилися ліси...

Уже у млі твої смереки
і твої гори вже в імлі...

О, як високо, як далеко
ти вознеслася від землі!

Стопи вже служба не потрібна,
бо крил розкинута чета*,
широкошумная і срібна
тобі дорогу розгорта...

Вправа 125. Знайдіть в інтернеті три тексти, які за змістом і формою є 1) описом, 2) роздумом, 3) розповіддю. Роздрукуйте невеликі фрагменти цих текстів (по два-три абзаци) і поясніть, як ви визначили тип кожного тексту.

Вправа 126. Розгляньте репродукції картин сучасних українських художників. Опишіть одну з них. Які засоби художнього зображення (епітети, метафори, порівняння тощо) вам знадобилися?

*М. Рибачук. Вулиця О. Кобилянської
у Чернівцях*

О. Яловенко. Морський пейзаж

* Чета – пара, два крила.

Вправа 127. Прочитайте два міні-тексти В. Симоненка. Спробуйте один з них (за вашим вибором) розгорнути у ширший текст, поглибити думку автора. (Кращий мусить бути відзначений).

1. Нам і те не добавляє слави,
що вони од чужоземних сил
заступили землю кучеряву
горами високими могил.

2. Нашої заслуги в тім не бачу,
нашої не знаю в тім вини,
що козацьку бунтівливу вдачу
нам лишили предки з давнини.

§ 5. Розвиток мовлення

Вправа 128. Підготуйте розповідь про те, яку роботу щоденно виконуєте вдома ви, а яку – виконують ваші рідні (мати, батько, бабуся, дідусь, брати чи сестри). Які види робіт виконуєте ви і ваші рідні у школі чи на виробництві, в установі?

Вправа 129. Прочитайте розповідь, перекажіть її зміст від імені хлопця, з яким трапилася пригода.

Моя однокласниця Люба впевнено стала на ковзани.

– Поїдемо далі? – запитав я.

– Можна й далі.

Поміж вербами і верболозами я помчав до Ведмежої долини. І враз піді мною засичав, увігнувся і тріснув лід. По ньому поповзло сліпуче павутиння тріщин. Раптом підстрибнув угору берег. Вода обпекла мене, мов полум'я. На щастя, я в одну мить вилетів з річки і, сам не знаю як, опинився на березі. Розгубившись, я не знав, що робити, і насамперед витирав рукою обличчя.

– Зараз же скидай чоботи! – наказала Люба.

Коли я перезувся, вона відразу ж потягла мене в село.

– Побіжімо до нас, це городами зовсім недалеко (*За М. Стельмахом*).

Вправа 130. Прочитайте вголос вірш В. Симоненка і дайте відповіді на запитання: 1. Яка ймовірна причина засмученості друга? 2. Звідки впевненість автора у тому, що всі негаразди будуть подолані? 3. Чи лише молодість допомагає долати труднощі? 4. Як ви розумієте слова «дай на дружбу руку»? 5. Чи сильний друг, до якого звернувся поет? 6. Яка форма дієслова вживається тут частіше?

НЕВІДІСЛАНИЙ ЛИСТ

Друже мій Іллюшо! Брате мій коханий,
чому похилив ти голову свою?
Не журись, козаче, світ не так поганий, –
знайдемо ми долю і твою, й мою.

Хай життя вирує вітрами-бурунами,
в тому й наша сила – все перемогти
і в душі гарячій голосними струнами
молодість крізь бурі й вітри пронести.

Не журись, товаришу, не хилися в тузі,
не розкраюй серця гордого свого,
знай, що окрім ворогів є на світі друзі,
і вони не лишать в горі одного.

Голову бадьоріш! Дай на дружбу руку,
крізь огонь і воду – разом назавжди.
Не страшні всі лиха, перешкоди й муки
для сердець гарячих, вірних, молодих.

Вправа 131. Складіть план усної і письмової розповіді про пам'ятну для кожного з вас подію. Створіть (усно і письмово) твір-оповідання про цікавий випадок з вашого життя.

Вправа 132. Прочитайте віршоване оповідання і продовжіть його у прозовій формі, зберігши загадковість образу до фінальної фрази.

Озирались маки: що таке?
Вітер крикнув макам: утікайте!
Голови червоні пригинайте,
і втікайте, бо воно таке!
Потолоче, потолоче, вимкне,
гляньте: від кульбаби тільки пух!
Плигне, стане, чорним оком блимне,
розженеться, та об грушу – бух!

Шпаченя злетіло на гілляку,
кличе тата, та немає слів.
По стіні на хаті з переляку
чорний кіт по вуса побілів...

А воно сміється й позирає:
мало, бачте, битися йому!
Хто воно, ніхто в дворі не знає,
лиш одне воно говорить: му-у-у!

М. Вінграновський

Вправа 133. Поведіть діалог (за вашим вибором, по шість-сім реплік) про: 1) улюблену телепрограму; 2) улюблену комп'ютерну гру; 3) улюблену форму дозвілля. Два учні-арбітри хай запишуть використані кожним співрозмовником дієслова і прокоментують їх стилістичну доцільність.

Вправа 134. Дайте відповіді на запитання у формі оповіді (вісім-десять речень) з використанням дієслів.

Про що шумлять оці дуби прадавні?
Про що шепоче цей кремезний граб?

К. Крижицький. Дуби

Вправа 135. Пригадайте, які слова називаються синонімами. Доберіть синоніми до дієслів *бажати*, *захистити*, *іти*, скориставшись довідкою.

Довідка: *боронити, відстоювати, жадати, крокувати, обороняти, прагнути, ступати, хотіти, чимчикувати.*

Вправа 136. Яка різниця в значенні дієслів *сміятися, реготати, хихикати* і *сміятися, насміхатися, кепкувати, глумитися*?

Вправа 137. Подумайте і скажіть, яка, на вашу думку, відмінність у значенні дієслів *плакати, ридати, голосити, заводити, тужити, ревіти, рюсати*?

Вправа 138. Доберіть з довідки синоніми-фразеологізми до дієслів.

Зразок: *жити – ряст топтати.*

Відставати, жити, зазнаватися, ледарювати, мовчати, насміхатися, розгубитися.

Довідка: *бити байдики, брати на кпи, задирати носа, опустити руки, пасти задніх, топтати ряст, тримати язик за зубами.*

Вправа 139. Запишіть фразеологізми. Усно поясніть їх значення.

1. Впадати в око. 2. І вусом не вести. 3. Гратися з вогнем. 4. Дивитися крізь пальці. 5. Затикати комусь рота. 6. Лягти кістками. 7. Мотати на вус. 8. Поставити крапку над *і*. 9. Потрапити пальцем у небо. 10. Стояти (комусь) кісткою поперек горла. 11. Утерти (комусь) носа.

Вправа 140. У прислів'ях і приказках знайдіть синоніми до дієслова *говорити*. Поясніть смислові та експресивні відтінки значення фразеологізмів.

1. Хліб-сіль їж, а правду-матку ріж. 2. Багато говорити, а мало слухати. 3. Переливати з пустого в порожнє. 4. Нема чого говорити, нема чого й слухати. 5. Язик без кісток: що хоче, те й лопоче. 6. Говорити, аби не мовчати.

Вправа 141. Складіть і запишіть чотири речення з дієсловами *горіти, жевріти, палахкотіти, тліти*, вжитими у прямому, і чотири речення з цими ж дієсловами, вжитими у переносному значенні.

Зразок: *Палає туристське вогнище. Палають щічки радістю.*

Вправа 142. Доберіть до кожного дієслова іменники, які дали б можливість зробити висновок, **хто** чи **що** може *іти, крокувати, марширувати, дибати, шкандибати*. Складіть з ними речення і запишіть їх.

Зразок: *Мати іде додому (іти – повертатися). Сусід іде до війська (іти – вирушати). Іде свято (іде – настає). Іде гаряча дискусія (іде – відбувається)...*

Вправа 143. Розкриваючи дужки, ставте іменники в потрібній відмінковій формі. Перепишіть текст.

Прокидаюсь на (берег) Десни під (дуб). Сонце посеред (небо), косарі далеко, коси дзвенять... пахне в'ялою (трава, квіти). А на

(Десна) краса! Лози, кручі, ліс – все блищить і сяє на (сонце). Стрибаю з (круча) в (пісок), біжу до (Десна), миюся, п'ю (вода). Вода ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по (коліно) і витягнувши (шия), як лошак. Потім стрибаю на (круча) і гайда до (сінокіс). І вже не ходжу, а літаю, ледве торкаючись (луг). Вбігаю в (ліс) – гриби. У (лоза) – ожина. В (кущ) – горіхи. В (озеро) риба скаламучує (вода).

Отак радію, аж поки не скосять (трава). Ношу (дрова) до (курінь*), розводжу (вогонь), чищу (картопля), збираю (ожина)... (За О. Довженком).

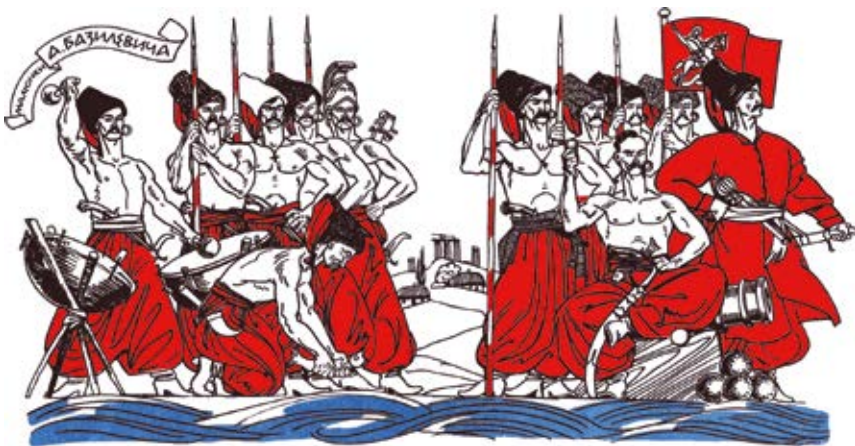
Вправа 144. Продовжіть перелік іменників, які утворюють з дієсловом словосполучення того ж значення. По одному із запропонованих вами з кожним дієсловом словосполучень запишіть.

Дякувати (кому?): Богові, людям, братові... **Клопотатися** (ким? чим?): дитиною, племінником... відрядженням, поїздкою... **Турбуватися** (про кого? про що?): про дітей, про вників... про дорогу, про пенсію... **Одружитися** (з ким?): з Аурікою, з сусідкою... **Оволодіти** (чим?): знанням, мовою... **Опанувати** (що?): мову, ситуацію... **Запобігти** (чому?): лихові, помилкам... **Уникати** (чого?): зустрічі, клопоту, помилок...

Вправа 145. Прочитайте рядки з поеми Івана Котляревського «Енеїда» (XVIII ст.). Розкажіть, з якими історичними подіями вони пов'язані. Чи згодні ви з автором?

Любов к отчизні де героїть,
там сила вража не устоїть,
там грудь сильніша од гармат.

* Курінь – легка будівля, сторожка (на городах, баштанах і т. ін.).

ІІІ. ОСОБЛИВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

ДІЄПРИКМЕТНИК

§ 6. Дієприкметник як особлива форма дієслова

Дієприкметник є однією із форм дієслова, яка відрізняється від інших його форм своїм значенням, граматичними ознаками і синтаксичною роллю в реченні.

Вправа 146. Прочитайте речення. Що ви можете сказати про виділене слово як особливу форму?

Він народився погожої осені, тоді, як на обрії серпень пливе і хмар човенці, **переповнені** просині, вкривають землі коливання живе (*М. Рильський*).

Дієприкметник (participiul) – неособова форма дієслова, яка вказує на ознаку предмета за дією, має деякі граматичні ознаки дієслова і прикметника і в реченні виступає узгодженим означенням або іменною частиною складеного присудка.

Вправа 147. Знайдіть у тексті слова, які виражають ознаку за дією, випишіть їх разом зі словами, від яких залежать їх рід, число і відмінок, поставте до них запитання. У чому особливість цих слів? Усно визначте їх синтаксичну роль.

Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати, коли на блідому втомленому дні небі з'являються крадькома несміливі зорі, – Маланка з Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла і приємне почуття скінченого дня. Вони несуть додому спечене, як земля, тіло, а в складках одежі – пахощі стиглого колосся. Розігнута врешті спина, пущена вільно рука, що злегка тремтіла від цілоденного напруження, м'який пил під ногами замість стерні здаються тепер щастям (*За М. Коцюбинським*).

Дієприкметники бувають **недоконаного** (participiul imperfectiv) і **доконаного** виду (participiul perfectiv) та **теперішнього і минулого часу**. Наприклад: *вишиваний і вишитий, писаний і списаний, досягаючий і достиглий*.

Вправа 148. Перепишіть речення, знайдіть дієприкметники, усно визначте їх граматичні значення і підкресліть кожний як член речення.

1. О де ви, літ минулих друзі? (*Юрій Клен*). 2. Я все життя горів на огнищу людському, я все життя неначе був розп'ятий за злочин чийсь на вічному хресті (*Олександр Олесь*). 3. Потривожені дітьми голуби зірвалися в небо (*Журнал*). 4. Підводить голову: лице примарніле, чуб поплутаний, очі – туман застеляє (*С. Васильченко*). 5. Нарівні з вікнами тьмяно білили припорошені пилом розквітлі акації (*Олесь Гончар*). 6. Загальна сума завданих стихією збитків перевищує 37 мільйонів гривень (*Газета*). 7. Син був зображений на тлі моря (*Журнал*).

Вправа 149. Виразно прочитайте вірш, знайдіть і випишіть дієприкметники, а поряд з кожним дієприкметником напишіть неозначену форму дієслова, від якого дієприкметник утворений. Визначте спільні для виписаних дієприкметників і відповідних інфінітивів граматичні ознаки.

Зразок: *вивчену* – док. вид., ж. р., одн.; *вивчити*, док. вид.

УКРАЇНСЬКА МОВА

Мова моя українська –
батьківська, материнська,
я тебе знаю не вивчену –
просту, домашню, звичну,
не з-за морів прикликану,
не з словників насмикану.
Ти у мене із кореня –
полем мені наговорена,
дзвоном коси прокована,
в чистій воді смакована,
болем очей продавлена,
смутком багать продимлена,
з хлібом у душу всмоктана,
в поті людським намокнута,
з кров'ю моєю змішана
і аж до скону залишена
в серці моїм.

В. Бичко

§ 7. Відмінювання дієприкметників

Дієприкметники змінюються за родами, числами, відмінками. Їх граматичне значення залежить від іменників, при яких вони виступають залежними словами. Наприклад: *загублений* документ, *загублена* книга, *загублене* посвідчення, *загублені* речі; *палаючий* вогонь, *палаюча* пожежа, *палаюче* вогнище, *палаючі* ліси.

Вправа 150. Перепишіть словосполучення, підкресліть дієприкметники, позначте закінчення прикметників і дієприкметників і визначте їх рід, число і відмінок. Висновок сформулюйте як правило.

Зразок: *Важливий блокуючий захід* – чол. рід., одн., Н. або Зн. відмінок.

Ввічливого вихованого юнака, взятим новим курсом, у вирубаному буковому лісі, вишита святкова сорочка, відрізаної земельної ділянки, досягнутій попередній домовленості, захоплену схвальну рецензію, у зігрітій вологій землі, знайдене мистецьке полотно, зруйнованого пташиного гнізда, крокуючим добрим військом.

Дієприкметники відмінюються за відмінками і мають в однині і множині такі ж закінчення, як і прикметники твердої групи.

Вправа 151. Пригадайте, як відмінюються прикметники твердої групи, і провідмінійте в однині та множині сполучення дієприкметників та іменників.

1. Автоматизований комплекс, акумулююча станція, ароматизоване повітря. 2. Вибрана форма, засніжене поле, вибухаючий вулкан. 3. Зіграна роль, забитий м'яч, стриножений кінь.

Вправа 152. Розгляньте таблицю відмінкових закінчень дієприкметників і сформулюйте висновок про правопис **и** та **і** у відмінкових закінченнях однини і множини.

Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	
Н.	зігріт-ий	зігріт-е	зігріт-а	зігріт-і
Р.	зігріт-ого	зігріт-ого	зігріт-ої	зігріт-их
Д.	зігріт-ому	зігріт-ому	зігріт-ій	зігріт-им
Зн.	зігріт-ий/ого	зігріт-е	зігріт-у	зігріт-і/-их
Ор.	зігріт-им	зігріт-им	зігріт-ою	зігріт-ими
М.	зігріт-ому/-ім	зігріт-ому/-ім	зігріт-ій	зігріт-их
Кл.	зігріт-ий	зігріт-е	зігріт-а	зігріт-і

Вправа 153. Знайдіть у реченнях дієприкметники, випишіть їх. Доберіть до кожного з них 2–3 іменники, які змінять їх рід, число і відмінок.

Зразок: збентежена – збентежене дівча, збентежені туристи, збентежений кінь.

1. З глибин віків і гордо, й величаво встає легендами овіяне ім'я (В. Симоненко). 2. В оживаючих деревах піднімались нестримні весняні соки (Олесь Гончар). 3. Ця розвихрена неділя не забудеться ніде (П. Воронько). 4. Лежать у лісі валуни, немов слони закам'яніли (Д. Павличко). 5. Дві хмарки збіглися в одну, десь буркнув грім сердито, похмуре небо після сну згадало, що не вмите (В. Калашник).

Вправа 154. I. До кожного з іменників доберіть якомога більше дієприкметників і запишіть словосполучення так, щоб в одній частині з них дієприкметник стояв перед іменником, а в іншій – після нього.

Зразок: багатство: вивезене багатство, вироблене багатство, зароблене багатство, добуте багатство і багатство зібране, багатство нагромаджене, багатство примножене, багатство успадковане, багатство втрачене.

Будинок, вікно, лист, дерево, досвід, ліс, напис, поле, робота, сад, твір.

II. Чи залежить від порядку слів синтаксична роль дієприкметників? Доведіть свій висновок.

Вправа 155. Продовжіть (шість–сім речень) словесно змалювати пейзаж, використовуючи дієприкметники *зігрітий, розписаний, засніжений, стривожений, омріяний, сполаханий, піднятий* та інші у відповідних формах роду, числа, відмінка.

Гори, порослі деревами, різкими помахами підняли свої верхівки в синю пустелю...

§ 8. Дієприкметниковий зворот. Відокремлення комами дієприкметникових зворотів

Вправа 156. Прочитайте речення, назвіть вжиті в них дієприкметники. Запишіть лише ті речення, в яких є дієприкметники із залежними від них словами. Визначте синтаксичну функцію таких сполучень слів.

1. Але воно живе – забуте й незабуте, а час не зупиняється, а молодість біжить. 2. Чому ви чужими сльозами плачете, на мислях позичених чому скачете, хотілось би знати все ж! 3. І я бажаю жити, відкрити на вікнах посірілі ставні, з людьми сміятись, плакати і любити. 4. Двоє ходять мовчки по надталому,

змішаному з водами снігу. 5. Ішли назустріч вічності і смерті нездолані, гарячі і уперті дружини непокірливих слов'ян. 6. І віють втомую намічені дороги, зробив лиш крок, а вже немає сил... 7. Комусь життя – забава та відрада, а світ закритий ширмою вікна. 8. Горби встають, як вигнуті коліна, на лоб насунувши покривала рябі (В. Симоненко).

Д. Нарбут. У похід

Дієприкметник разом із залежними від нього словами утворює **дієприкметниковий зворот** (constructiō participială). Наприклад: *Усе довкола, створене щедрою і мудрою природою, наче нагадує, що людина має це оберігати* (Журнал).

Дієприкметниковий зворот у реченні виконує роль означення. Він може стояти перед означуваним словом і після нього. Дієприкметниковий зворот, який стоїть після означуваного слова, в усному мовленні виділяється інтонацією, а на письмі – комами. Наприклад: *Це ж моя прекрасна, мов зоря незгасна, в битвах завойована, в праці загартована рідна сторона* (В. Симоненко). *Через світлицю слався вузенький килим, витканий з чорних і білих ниток* (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 157. Перепишіть речення і підкресліть дієприкметники з означуваними і залежними від них словами. Зверніть увагу на місце дієприкметникового звороту щодо означуваного слова й усно поясніть наявність чи відсутність розділових знаків.

1. Цвітуть соняшники, озвучені бджолами (Є. Гуцало). 2. Брати Басараби наглядали над перевозом закупленого в Дрогобичі

хліба, пшона й іншої живності (І. Франко). 3. Живе тіло квітів, пахуче, припорошене жовтим пилом, поросло пелюстками, світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою незгасаючою усмішкою (Є. Гуцало). 4. Думка ще оглядалась, а мозок, переобтяжений інформацією, зважував, порівнював, контролював повне сил і безтурботності тіло (Г. Тарасюк). 5. Сірий, припорошений весняною пилкою степ біжить на південь і стигне там голубим маревом (Г. Тютюнник).

II. Створіть і запишіть речення з дієприкметниковими зворотами.

1. Втомлений довгою дорогою, ... 2. ..., засіяне весною пшеницею, ... 3. Вмита рясним дощем, місто ... 4. На аркуші паперу, складеному не дуже рівно вдвоє, ...

Дієприкметниковий зворот відокремлюється комою за таких умов:

а) якщо він стоїть у реченні після означуваного слова, вираженого іменником чи словом іншої частини мови, яке стало іменником, наприклад: *У просторій кімнаті з чотирма вікнами стояв посередині стіл, застелений червоним сукном* (М. Коцюбинський). *Краю мій, тебе у гromі борні за минуле, сповнене жалю, я люблю* (В. Сосюра);

б) якщо він стоїть після чи перед означуваним словом, вираженим особовим займенником, наприклад: *Вони, осмілені тишею, спочили трохи, звелися і обережно побрели вздовж гір* (М. Коцюбинський). *Сповнений любові, я іду по вулиці вузькій* (В. Сосюра).

Вправа 158. Перепишіть речення, підкресліть дієприкметникові звороти й означувані ними слова, поставте потрібні розділові знаки й усно поясніть їх вживання.

I. 1. Я йшов собі помалу туди, де гори ввечері палали огорнуті у сяйво чарівне (В. Симоненко). 2. Павка скоцюрблений від страху тремтів десь у кутку (Л. Письменна). 3. І поїзди летять уквітчані стрічками (За В. Сосурою). 4. Ясне дівчатко збентежене таким несподіваним виступом зупинилось... (За Іриною Вільде). 5. Але один ювілей влаштований з ініціативи школярів особливо запам'ятався (За П. Поповичем). 6. Мокрі, стомлені, але радісно-щасливі ми входимо в ліс (За М. Стельмахом).

II. 1. На возі сиділа поряд з Платоном літня жінка запнута білою в горошок хусткою (За І. Стаднюком). 2. Тоді я у млості охопле-

ний пожегом якоїсь неможливої радості закинув руки на шию своїй матері й притиснув її голову до своїх грудей (За Миколою Хвилювим). 3. Надходить день народжений в боях (За В. Сосюрою). 4. Велосипед куплений у колишнього чемпіона служить Павлові уже п'ять років (Журнал). 5. Дуби в крижаній кольчuzі одягнуті в сиві шовки про що замислились, друзі? (За В. Симоненком).

Вправа 159. Створіть речення з дієприкметниковими зворотами *сповнена тривоги, відданий вітчизні, збережений у пам'яті нащадків*: а) на початку речення; б) у кінці речення; в) в середині речення (рід, число, відмінок – за вашим текстом).

В. Барінова-Кулеба. Благословіння

Вправа 160. Прочитайте вірш, знайдіть у ньому дієприкметниковий зворот. Дайте розгорнуті відповіді на запитання, використовуючи до речні дієприкметники чи дієприкметникові звороти.

Кусень хліба, молоко в торбині,
босі ніжки, збиті до крові, –
гонить хлопчик гуси по стежині,
прутиком похвиськує в траві.

І звертають хлопцеві з дороги,
кидають привітно на ходу:
«Ти куди, козаче, кривоногий,
може, вже шукаєш молоду?»*

* Молода – тут: наречена.

Тільки він всміхається солідно
та спідлоба гляне мимохідь,
і йому нітрохи не обидно*,
що його не хочуть розуміть.

Бо ж ніхто не знає, що хлопчина
всі шляхи, де йшли мандрівники,
буде знати, як оцю стежину,
що веде від хати до ріки.

В. Симоненко

1. Чим викликає симпатію герой вірша? (Посилайтеся на текст).
2. У яких рядках є жарт?
3. Чому хлопчик не ображається за те, що його не розуміють?
4. Чому він буде знати всі шляхи мандрівників? (Див. виділене речення).

§ 9. Правильна побудова речень з дієприкметниковими зворотами

Дієприкметникові звороти використовуються в усному і писемному мовленні.

У науковому і діловому стилях дієприкметникові звороти виконують визначально-уточнювальну роль, а в художньому і публіцистичному – експресивно-інформаційну. Наприклад: *У першій половині ХІХ ст. вийшли перші збірки українських пісень, записаних з народних уст* (Підручник). *Ввізні (імпорتنі) мита на товари, визначені у статті шостій цього Закону, встановлюються та змінюються Верховною Радою України* (Газета). *З дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі – русява голова дівчинки, нахилена вбік до відра, а далі – права рука, піднята трохи догори* (М. Коцюбинський).

Вправа 161. Перепишіть речення, поставте потрібні розділові знаки й аргументуйте їх. Підкресліть дієприкметникові звороти, які виконують експресивно-інформаційну роль..

1. Тисячами шибок позаліплюваних навхрест паперовими стрічками дивилося місто на розтривожений людський мурашник. 2. Закіптюженим посірілим табунцем збилися довкола зрубу юні хористи. 3. Кость Григорович був з іжачком на голові, з очима піднятими вгору так, немов увесь час вони дивилися поверх окулярів. 4. Старанно промите волосся було акуратно вкладене довкола голови тугою качалкою. 5. На тротуарі ворушилось ще

* Обидно – розмовне; літературне: образливо.

зелене листя обшурхане вітром з дерев. 6. Небо непокоїлось розітнуте прожекторами (За Олесем Гончаром).

Деякі дієприкметникові звороти, що стоять після означуваного слова, можна замінити синонімічним підрядним означальним реченням у складному. Наприклад: *Дівчина по-хазяйськи оглянула кімнату, підійшла до ліжка, застеленого білим простирадлом* (Олесь Гончар). – *Дівчина по-хазяйськи оглянула кімнату, підійшла до ліжка, що було застелене білим простирадлом. То були вірші, написані ще в школі. – То були вірші, які написані ще в школі.*

Вправа 162. Перепишіть речення, замінивши в них дієприкметникові звороти підрядними означальними реченнями. Зіставте початковий і перероблений варіанти і з'ясуйте, чим вони відрізняються. Чи вимагала ця заміна інших змін у реченні?

1. Ми ще мусили перечистити гриби, зібрані зранку, аби вони не пропали. 2. На господарське подвір'я теж завезли машину овочів, завантажених учора. 3. Тривоги, викликані недавніми подіями, й досі не покидали матері. 4. Це робилося для випускників, оточених загальною увагою не тільки школи, але й усього містечка. 5. Найкращим виявився урожай, зібраний з першої дослідної ділянки. 6. Через півгодини ми вже були в місті, геть розімлілому від спеки.

Деякі підрядні означальні речення можна замінити дієприкметниковим зворотом. Наприклад: *Ми виглянули у вікно, яке було відхилене в сад* і *Ми виглянули у вікно, відхилене в сад*.

Поширене означення (дієприкметник із залежними словами) тісніше пов'язується з означуваним словом, ніж підрядне речення.

Вправа 163. Перепишіть речення, замінивши в них підрядні означальні речення дієприкметниковим зворотом. З'ясуйте, чим різняться початкові та змінні речення.

1. Він ще раз глянув на картину, яку не сприйняв учора після уроків. 2. Верба, що її вчора нахилив до річки вітер, сьогодні випросталася. 3. Навіть з невеликої відстані здавалося, що йде стара німецька людина, яку пригнула до землі важка ноша. 4. Перед будинком росли молоді деревця, що їх посадив господар років два-три тому. 5. Усі опинились у невеличкому клубі, який переповнили учасники олімпіади. 6. Ще хвилина – і машина могла опинитись у глибокому рові, який залила дощова вода. 7. Комп'ютером, який подарували мені батьки на день народження, я користуватимуся разом з сестричкою.

§ 10. Активні та пасивні дієприкметники*. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часів

Вправа 164. Перепишіть вправу, знайдіть і підкресліть дієприкметники та з'ясуйте, який з них виражає ознаку, зумовлену власною дією чи станом самого предмета, а які – ознаку, зумовлену дією іншого предмета (під впливом іншого предмета).

1. Кар'єр, розкопаний екскаватором, псував пейзаж села (*Газета*). 2. Двері відчинились, і ми всі з подивом побачили на порозі зніяковілу Любу (*Олесь Гончар*). 3. Розчарований і втомлений, Мишко покидав спортзал (*Газета*). 4. Застеляє сніг лапатай слід, мережаний людьми (*В. Крищенко*).

Дієприкметники бувають активні та пасивні. У реченнях із попередньої вправи дієприкметник *зняковілу* – активний, а дієприкметники *розкопаний*, *розчарований*, *втомлений*, *мережаний* – пасивні.

Дієприкметник, який виражає ознаку предмета за його ж власною дією, називається **активним дієприкметником**, або **дієприкметником активного стану** (participil active). Наприклад: *зарослий сад*, *зів'яле листя*, *оперуючий професор*, *синтезуючий апарат*.

Дієприкметник, який виражає ознаку предмета за дією (впливом) на нього іншого предмета, називається **пасивним дієприкметником**, або **дієприкметником пасивного стану** (participil pasive). Наприклад: *визнаний спеціаліст*, *засіяний лан*, *знайдений скарб* – визнаний спеціаліст, бо його визнали люди; засіяний лан, бо його засіяли хлібороби.

Вправа 165. Перепишіть речення, знайдіть дієприкметники та підкресліть їх як члени речення. Позначте активні дієприкметники літерою **а**, пасивні – літерою **п**. Усно поясніть розділові знаки.

1. Лечу стежками поміж ниви отчі, де кров'ю сонця збрижкана трава (*Д. Павличко*). 2. Луги, луги, пропахлі сіном прілим, чи ви мене впізнали, земляка? (*В. Симоненко*). 3. Пощо тобі цей збанкрутілий край? (*Б. Бунчук*). 4. І гріє крапелька тепла любові втрачену надію (*В. Вознюк*). 5. Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті святою думкою, а молоти в руках (*І. Франко*). 6. На чорній кручі чорний дуб, як добрий воїн-вітролюб, весь посмагнілий, обгорілий, стоїть на кручі потемнілий (*А. Малиш*).

* У молдовській мові такої характеристики немає.

ко). 7. За горами гори, хмарою повіті, засіяні горем, кровію політі (Т. Шевченко).

Дієприкметникам властиве **значення часу**.

Вони можуть мати форму теперішнього або минулого часу. Наприклад: *вируючий* потік, *лежачий* камінь і *зігнутий* дріт, *зібраний* урожай.

Активні дієприкметники можуть мати дві часові форми – форму теперішнього часу та форму минулого часу.

Активні дієприкметники **теперішнього часу** творяться від дієслівних основ теперішнього часу за допомогою суфікса **-уч(ий)** чи **-юч(ий)** від дієслів I дієвідміни і суфікса **-ач(ий)** чи **-яч(ий)** від дієслів II дієвідміни. Наприклад: *в'яжучий* розчин, *дублюючий* актор, *дрижачий* голос, *люблячий* син.

Активні дієприкметники **минулого часу** творяться від основи неозначеної форми неперехідних дієслів за допомогою суфікса **-л(ий)**. Наприклад: *вцілілий* будинок, *дозрілий* овоч, *пожовклий* лист, *зітлілий* мох, *згрубілий* голос, *посивіле* волосся.

Пасивні дієприкметники мають лише форму **минулого часу** і творяться від основи неозначеної форми за допомогою суфіксів **-н(ий)**, **-єн(ий)** чи **-єн(ий)** і **-т(ий)**. Наприклад: *бажаний* результат, *знаний* дослідник, *зроблений* висновок, *напоєна* пустеля, *розкрита* таємниця, *помита* чашка, *скошена* трава, *заклеєний* конверт, *розколотий* горіх.

Вправа 166. Випишіть окремо словосполучення іменників: а) з активними дієприкметниками теперішнього часу; б) з активними дієприкметниками минулого часу; в) з пасивними дієприкметниками минулого часу. З одним словосполученням кожної групи створіть такі речення, щоб вони допомогли вам написати коротку розповідь на цікаву для вас тему. Напишіть цю розповідь.

Бувалий воїн, відкритий конкурс, відпочиваючі діти, дублюючий склад, загиблий воїн, затверджений план, мерзлий ґрунт, обіцяна нагорода, тремтячий листок, налаштований на перемогу, втомлюючий звук, знищена перешкода.

Вправа 167. Визначте стан і час дієприкметників, запишіть поряд з кожним відповідну неозначену форму дієслова. У процесі аналізу використовуйте такі умовні позначення: *атч* – для активних дієприкметників теперішнього часу, *амч* – для активних дієприкметників минулого часу, *пмч* – для пасивних дієприкметників минулого часу.

Зразок: *скасований* (пмч) – *скасувати*).

Бродячий, відважений, горілий, добутий, згаслий, згашений, згаяний, зітлілий, кований, колений, люблячий, молотий,

мелений, одягнутий, оцінений, оцінюючий, полений, полотий, розвинений, розвинутий, скривджений, травмований, уцілілий, ущільнений, читаючий.

Вправа 168. Випишіть дієприкметники й визначте твірні основи і суфікси, за допомогою яких утворені активні та пасивні дієприкметники.

Зразок: авторизова-н-ий.

Авторизований переклад, вибрані твори, виголошена промова, в'язучий розчин, ворогуючі сторони, забута мелодія, заземлена антена, зів'ялий листок, лежачий камінь, набутий досвід, відірваний гудзик, штурмуючий загін, наступальний сигнал.

Вправа 169. Розгляньте таблицю зі зразками творення активних і пасивних дієприкметників. Запишіть у свої зошити (як в останньому стовпчику) по два приклади до кожного окремого зразка утворень дієприкметників.

Час	Від основ яких дієслів	Твірні основи	Суфікси	Зразок творення
<i>Активний стан</i>				
Теперішній	перехідних дієслів	Основа теп. часу		
		вед-уть	-уч(ий)	вед+уч-ий>ведучий
		нес-уть	– “ –	нес+уч-ий>несучий
		ріж-уть	– “ –	ріж+уч-ий>ріжучий
		ко[л'-у]ть	/-юч-/	ко[л'+у]ч-ий>колючий
		працю[й-у]ть	/-юч-/	працю+[й+у]ч-ий>працюючий
		дриж-ать	-ач(ий)	дриж+ач-ий>дрижачий
		леж-ать	– “ –	леж+ач-ий>лежачий
сто[й-а]ть	/-яч-/	сто+[й+а]ч-ий>стоячий		
Минулий	неперехідних дієслів	Основа інфінітива		
		вцілі-ти	-л(ий)	вцілі+л-ий>вцілілий
		доспі-ти	– “ –	доспі+л-ий>доспілий
		зімлі-ти	– “ –	зімлі+л-ий>зімлілий
		посиві-ти	– “ –	посиві+л-ий>посивілий
		згірк-ну-ти	– “ –	згірк+л-ий>згірклий
зів'яну-ти	– “ –	зів'я+л-ий>зів'ялий		

Час	Від основ яких дієслів	Твірні основи	Суфікси	Зразок творення
Пасивний стан				
		Основа інфінітива		
Минулий	перехідних дієслів	гна-ти	-н(ий)	гна+н-ий>гнаний
		внес-ти	-ен(ий)	внес+ен-ий>внесений
		біл-и-ти	- “ -	біл+ен-ий>білений
		вибор-о-ти	- “ -	вибор+ен-ий>виборений
		засво[й+і]ти	/-єн/	засво[й+є]н-ий>засвоєний
		би-ти	-т(ий)	би+т-ий>битий
		взя-ти	- “ -	взя+т-ий>взятий
		чу-ти	- “ -	чу+т-ий>чутий
		тер-ти	- “ -	тер+т-ий>тертий

Вправа 170. У котрому рядку є дієслово, від якого пасивний дієприкметник минулого часу не твориться?

1. Взяти, гнати, молоти.
2. Вибрати, записати, зробити.
3. Виграфити, змалювати, описати.
4. Білити, кинути, організувати.
5. Вивезти, забути, почорніти.

Вправа 171. У котрому рядку є дієслово, від якого активний дієприкметник минулого часу не твориться?

1. Вціліти, здрібніти, пріти.
2. Вицвісти, замерзнути, спітніти.
3. Горіти, зіпріти, скиснути.
4. Випнути, збідніти, прокиснути.
5. Бувати, зів'янути, спорожніти.

Вправа 172. У котрому рядку є слово, що не належить до активних дієприкметників теперішнього часу?

1. Атакуючий, штурмуючий, ходячий.
2. Бродячий, дублюючий, оцінюючий.
3. Дрижачий, крокуючий, читаючий.
4. Болючий, колючий, освіжаючий.
5. Лежачий, люблений, сидячий.

Вправа 173. Користуючись довідкою, доберіть до іменників активні дієприкметники теперішнього часу і запишіть словосполучення.

Актор, вітер, голос, день, діти, ланка, листок, напій, погляд, (спортивний) склад, сторона, хворий (пацієнт).

Довідка: атакуючий, голодуючий, дрижачий, дублюючий, згасаючий, конфліктуючий, кочуючий, лежачий, люблячий, освіжаючий, оцінюючий, тремтячий, ходячий.

Вправа 174. Продовжіть у формі роздуму вислів кінорежисера Ю. Ілленка. Використайте дієприслівники *визнаний, вписаний, засвоєний, збережений, прогресуючий* та ін. Яка історична подія зображена на фотоілюстрації?

Україна історично завжди належала, належить і буде належати до європейської цивілізації.

§ 11. Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників

Вправа 175. Згрупуйте дієслова за дієвідмінами, утворіть від них і паралельно запишіть форми 3-ї особи множини теперішнього часу і форми активного дієприкметника теперішнього часу. З'ясуйте, чим визначається добір суфіксів при утворенні відповідних дієприкметників.

Зразок: гріти – гріють – гріючий.

В'янути, зберігати, лежати, правити, сохнути, спати.

Суфікс *-юч(ий)* пишеться в активних дієприкметниках теперішнього часу, утворених від основ на м'який приголосний дієслів I дієвідміни, а суфікс *-яч(ий)* – в активних дієприкметниках, утворених від основ на м'який приголосний діє-

слів II дієвідміни. Порівн.: *атаку[й-у]ть* і *атаку[й+у]чий* > *атакуюч(ий)*, *си[д'-а]ть*, *си[д'-а]ч(ий)* > *сидячий*.

Суфікси **-уч(ий)** і **-ач(ий)** пишуться в активних дієприкметниках теперішнього часу, утворених від основ на твердий приголосний. Порівн.: *вед-уть* і *вед+уч(ий)* > *ведучий*, *дриж-ать* і *дриж+ачий* > *дрижачий*.

Вправа 176. Запишіть поряд з кожним пасивним дієприкметником минулого часу початкову форму відповідного дієслова, усно з'ясуйте правило правопису **-ен(ий)** та **-єн(ий)**.

Білений, вчений, напоєний, піднесений, примирений, присвоєний, роззброєний, розселений, скоєний, скошений.

Суфікс **-єн(ий)** завжди пишеться в пасивних дієприкметниках минулого часу, утворених від основ інфінітива на **-ї-**. Наприклад: *загої-ти* > *загоєний*, *закрої-ти* > *закроєний*, *освої-ти* > *освоєний*.

Суфікс **-єн(ий)** пишеться у дієприкметниках, утворених від основ інфінітива на приголосний та на **-и-**. Наприклад: *внес-ти* > *внесений*, *завіри-ти* > *завірений*.

Крім того, суфікс **-єн(ий)** нарівні з суфіксом **-т(ий)** використовується для утворення кількох пасивних дієприкметників від основ **інфінітива на -оло-** та **-ну-**. Наприклад: *коло-ти* > *колений* і *колотий*, *моло-ти* > *мелений* і *молотий*, *поло-ти* > *полений* і *полотий*; *замкну-ти* > *замкнутий* і *замкнений*, *згорну-ти* > *згорнутий* і *згорнений*, *одягну-ти* > *одягнений* і *одягнутий*, *пороти* > *порений* і *поротий*.

У дієслівних основах з суфіксом **-ува-** при утворенні активних дієприкметників теперішнього часу замість цього суфікса з'являється суфікс **-уй**, а при утворенні пасивних дієприкметників минулого часу – суфікс **-ова-**. Наприклад: *існ-ува-ти* > *існ-уй+учий*, *крок-ува-ти* > *крок-уй+учий*, *аргумент-ува-ти* – *аргумент-ова+ний*.

Вправа 177. Від запропонованих дієслів утворіть і запишіть окремо можливі дієприкметники активного стану теперішнього і минулого часу та пасивного стану минулого часу. Усно поясніть вибір і правопис суфіксів.

Афішувати, вигоїти, досягнути, керувати, кипіти, мити, наклеїти, осмислити, покинути, почорніти, створити, ходити.

При утворенні пасивних дієприкметників за допомогою суфікса **-єн(ий)** деякі кінцеві приголосні твірної основи чергуються, а саме:

[б]-[бл]	<i>відробити – відроблений, загубити – загублений;</i>
[п]-[пл]	<i>засліпити – засліплений, захопити – захоплений;</i>
[в]-[вл]	<i>відправити – відправлений, прославити – прославлений;</i>
[м]-[мл]	<i>заплямити – заплямлений, надломити – надломлений;</i>
[ф]-[фл]	<i>розграфити – розграфлений;</i>
[д]-[дж]	<i>дослідити – досліджений, збудити – збуджений;</i>
[г]-[ж]	<i>берегти – бережений, застерегти – застережений;</i>
[з]-[ж]	<i>вразити – вражений, знизити – знижений;</i>
[к]-[ч]	<i>випекти – випечений, посікти – посічений;</i>
[т]-[ч]	<i>засвітити – засвічений, намітити – намічений;</i>
[с]-[ш]	<i>гасити – гашений, запросити – запрошений;</i>
[зд]-[ждж]	<i>заїздити – заїжджений, розгніздити – розгніжджений;</i>
[ст]-[шч]	<i>виростити – виращений, згустити – згущений.</i>

Вправа 178. I. Запишіть з поданої вище таблиці дієприкметники, форми яких були вам невідомі. Запам'ятайте їх.

II. Від запропонованих дієслів утворіть усі можливі дієприкметники, усно аргументуйте вибір суфікса та поясніть правопис голосних і приголосних в основі суфіксів.

Біліти, надіслати, виявити, відкрити, відломити, долати, загустити, загустіти, звузити, згасати, згасити, згрубіти, згрупувати, здичавіти, зимувати, зів'яти, зігнути, зліпити, колоти, любити, мислити.

Вправа 179. I. Перепишіть речення, знайдіть дієприкметники, з'ясуйте їх значення та граматичні ознаки, спільні з дієсловами та прикметниками, визначте їх синтаксичну функцію і підкресліть як член речення. Усно поясніть розділові знаки при дієприкметникових зворотах та правопис голосних і приголосних у дієприкметниках.

1. Спокутаний праведним життям гріх буде прощений Богом і людьми (*Журнал*). 2. Зачудований і вражений дядьковим словом, я не знаю, що відповісти, і за мене відповідає тато (*М. Стельмах*). 3. Усе моє життя в інвентарі розбите і розписане по графах (*В. Стус*). 4. І скиглить, скиглить ніч, промерзла й кострубата, розіпнена давно на сонячних мечях... (*В. Сосюра*). 5. Не гасне вогнище родинне, в людських запалене серцях (*Д. Білоус*).

II. Усно поясніть, як ви розумієте зміст п'ятого речення (вислів Д. Білоуса). Чи погоджуєтеся ви з автором?

§ 12. Правопис *н* у дієприкметниках і *нн* у прикметниках дієприкметникового походження

Вправа 180. Прочитайте речення. Випишіть з них дієприкметники і прикметники з пов'язаними з ними словами, зіставте їх граматичні ознаки і з'ясуйте, чим вони різняться.

1. Безлюдне подвір'я, просторе, піскувате й гаряче, нагадувало собою шматок південної пустелі, кимось ненароком закинутий сюди. 2. Лагідний спокій був порушений табунцем напівголих, до чорноти засмажених сонцем хлопчиків (*За творами Олеся Гончара*).

Дієприкметники відрізняються від прикметників тим, що мають значення доконаного чи недоконаного виду, теперішнього чи минулого часу та активного чи пасивного стану.

Крім того, прикметники і дієприкметники утворюються від різних основ за допомогою різних суфіксів.

Прикметник як частина мови і дієприкметник як особлива форма дієслова творяться за допомогою окремого набору суфіксів. Лише суфікс *-н(ий)* засвідчений у прикметниках, утворених від іменникових основ, і в пасивних дієприкметниках, утворених від основ неозначеної форми дієслова. Порівн.: *авторитет-н-ий* – від авторитет, *бетон-н-ий* – від бетон і *вигна-н-ий* – від вигнати, *застрахова-н-ий* – від застрахувати.

У суфіксах пасивних дієприкметників *-ан(ий)*, *-ен(ий)*, *-єн(ий)* завжди пишеться одна літера *н*. Порівн.: *бажаний* – від бажати, *збудований* – від збудувати, *завезений* – від завезти, *заклеєний* – від заклеїти.

Увага! Написання *нн* можливе в прикметниках:

а) якщо вони утворені за допомогою суфікса *-н(ий)* від іменникової твірної основи на *н*: *вагон+ний*, *закон+ний*, *балкон+ний*, *вазон+ний*, *пін+ний*;

б) якщо вони утворені від прикметникових основ за допомогою суфікса *-єнн(ий)*, який вказує на високу міру вияву ознаки: *височ+єнний*, *добр+єнний*, *довж+єнний*, *глибоч+єнний*;

в) якщо вони утворені суфіксальним чи префіксально-суфіксальним способом від дієслівних основ і в них суфікси *-єнн(ий)*, *-єнн(ий)*, *-єнн(ий)* вказують на ознаку за можливістю чи неможливістю дії: *здійсн+єнний*, *збагн+єнний*, *не+дозвол+єнний*, *не+здол+єнний*, *не+зрівн+єнний*, *недо+торк+єнний*.

Вправа 181. I. Запишіть у свої зошити прикметники **незбагнений** і **нездоланий**, запам'ятайте, що вони пишуться з двома **н**. Побудуйте з ними речення (усно).

II. До кожного прикметника доберіть спільнокореневий дієприкметник, запишіть їх парами, проставте наголоси і позначте суфікси. Правильно наголошуйте!

Зразок: *дозволенний – дозволений.*

Здійснений, невблаганий, невпізнаний, невтолений, нездійснений, нездоланий, незлічений, непримирений, неказаний, нескінчений.

Вправа 182. З'ясуйте значення прикметників і дієприкметників *дóзвільний* і *дóзвóлений*, *дозволенний* і *дозволений*, складіть з ними речення таким чином, щоб з них було зрозуміле значення кожного прикметника і дієприкметника.

Вправа 183. Прочитайте і запам'ятайте слова П. Тичини. Поглибте цю тезу реченнями (п'ять-шість) з дієприкметниками *не збáгнений*, *не збóланий*, *не зíгнутий*, *не зраджений* і прикметниками *незбагнѐнний*, *нездолáнний*.

Я єсть народ, якого правди сила
ніким звойована ще не була.

§ 13. Правопис *не* з дієприкметниками

Вправа 184. Прочитайте речення, зверніть увагу на те, як написано **не** з різними частинами мови, поясніть правило написання у кожному випадку.

1. Скульптор стежив за Меланією з нещадною зухвалістю митця. 2. Розмова не клеїлася. 3. Може, оця незграбна примітивна манірність уже стала другою натурою і нічим її не проб'єш. 4. З якого боку не заходив, скрізь вона була не та. 5. Спробуй-но вихопити характер з оцього хаосу недбалих ліній, кострубатих жестів... 6. Раніше скульптор якось мало зважав на таких, як вона, а зараз це вже його непокоїло, їхня думка була для нього зовсім не байдужою. 7. Видно, мало ви її знаєте... Невсипуща, віддана, золота людина (*За Олесем Гончаром*).

Не з дієприкметниками пишеться окремо і разом.

Частка не з дієприкметниками пишеться окремо:

а) якщо при дієприкметнику є залежне слово, наприклад:
Не керований ніким, човен міг наскочити на підводну скельку

(Г. Коцюба) – у цьому реченні від дієприкметника *не керований* залежить слово *ніким*;

б) якщо ознаці, вираженій дієприкметником з **не**, протиставляється інша ознака, введена сполучником **а**, наприклад: *Тільки й мав – талан(т) до віршів, не позичений, а власний* (Леся Українка). *Вода була не нагріта, а лише підігріта* (З підручника);

в) якщо дієприкметник виступає присудком, наприклад: *Обсяг роботи не визначений* (Газета). *Цей художник не визнаний у себе на батьківщині* (Газета).

Префікс не- з дієприкметником пишеться разом:

а) якщо дієприкметник виступає у ролі означення і не має при собі залежних слів чи протиставного сполучника **а**, наприклад: *Молода невитрачена сила хвилею вдарила в груди* (М. Коцюбинський);

б) якщо дієприкметник утворений від дієслова, яке з префіксом **не-** чи **недо-** пишеться разом, наприклад: *Хіба не бачиш, що в печі обід недоварений, а хата стоїть й досі неметена?* (І. Нечуй-Левицький). *Цей твір зостався недописаний* (Журнал).

Вправа 185. Перепишіть речення. Поясніть написання **не** з дієприкметниками. Складіть власні два речення з дієприкметниками з часткою **не**.

1. Підкосилися ноги, і вона важко впала на ще не схололу з дня землю (*В. Яворівський*). 2. А поруч вставали некороновані корифеї і справжні вожді (*В. Симоненко*). 3. Гарно в полі, де падають райдуги високі, де не вкриті під громами тільки ти і сокіл (*Т. Одудько*). 4. І щастя нежданого подив сьогодні у вас на щоді (*В. Вознюк*). 5. Лише мох укриває оте віковічне, ніким не займане каміння (*А. Шиян*). 6. Спасибі Вам, мамо, за вічну любов і всю неоплачену ласку (*Д. Луценко*).

Вправа 186. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть написання дієприкметників з **не** разом чи окремо. Котрі речення ви вважаєте пейзажною замальовкою і чому? Знайдіть загадку і відгадайте її.

1. Я сивину не кликав. Зацвіла (не)прошена тривожно у волоссі (*В. Вознюк*). 2. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Він був (не)вдоволений (*М. Коцюбинський*). 3. На лугах ще трава (не)кошена, у полях красуються жита (*П. Воронько*). 4. Диких орд (не)злічені навали розтропили пращури мої (*В. Симоненко*).

5. Толока (не)орана, вівці (не)лічені, пастух рогатий (*Народна творчість*). 6. Чисте (не)заросле місце то звужувалось, то місцями розходилося, ніби озерце (*І. Нечуй-Левицький*).

Вправа 187. I. Сформулюйте правила, за якими **не** з дієприкметником пишеться разом та окремо (наводьте приклади).

II. Від поданих слів (за вибором) утворіть п'ять словосполучень або речень, в яких **не** з дієприкметником писатиметься окремо. Поясніть орфограму

Зразок: Не завершена досі картина *або:* У майстерні художника зібралось кілька не завершених досі картин.

Незавершена картина, невимолочене зерно, не виправдана впевненість, невтамована спрага, незагоєна рана, незапланована поїздка, необдуманий вчинок, непередбачена зустріч, непомиті руки, неприховане глузування, непротоптана стежка, нерозвідані запаси.

Вправа 188. Перекладіть словосполучення українською мовою. Порівняйте молдовський та український тексти і сформулюйте висновок про правопис **не** з дієприкметниками в обох мовах.

1. Material nestudiat. Materialul nu este studiat de elevi. 2. Carte necitită. Cartea nu e citită de mine. 3. Cuvinte nerostite. Cuvintele nu sunt rostite de tine.

СХЕМА РОЗБОРУ ДІЄПРИКМЕТНИКА ЯК ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Дієприкметник від якого дієслова. 3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду). 4. Вид. 5. Стан. 6. Час. 7. Рід. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Синтаксична роль. 11. Вимова і написання.

Зразок усного розбору

Остап пробував свої тремтячі ноги, як мала пташина крила (*М. Коцюбинський*).

Тремтячі – дієприкметник від дієслова *тремтіти*, початкова форма *тремтячий*, недоконаного виду, активного стану, теперішнього часу, рід не визначається у множині, множина, знахідний відмінок, виконує роль узгодженого означення. У знахідному відмінку множини закінчення *-і*, суфікс *-яч*.

Зразок письмового розбору

Тремтячі – дієприкм. від дієслова *тремтіти*, поч. форма *тремтячий*, недок. вид, акт. стан, теп. час, рід не визн. у множ., множ., Зн. відм., узгодж. означ., у Зн. відм. множ. зак. *-і*, суф. *-яч*.

Вправа 189. Прочитайте речення, знайдіть і выпишіть словосполучення з дієприкметником у ролі головного і в ролі залежного слова. Дотримуючись схеми, зробіть усний чи письмовий розбір двох дієприкметників.

1. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови. 2. Напоений незабаром зіллям, із перев'язаною раною, зогрітий теплом, Остап розплющив очі (*М. Коцюбинський*). 3. Слово! Незгасаюче воно, а тому вогонь його гріє і грітеме вічно (*За М. Рачуком*). 4. Після всього пережитого Степура глянув на загиблого товариша зором, уже не затемненим лютими ревнощами, зором, очищеним у горнилі спільних випробувань (*Олесь Гончар*).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Що спільного у дієслівних формах *написати* лист, *написаний* лист, *написає* лист, *напиши* лист?
2. Які спільні ознаки мають дієприкметник *написаний* (лист) і прикметник *зворушливий* (лист)?
3. Що називається дієприкметником? З'ясуйте, чим це визначення відрізняється від визначень дієслова та прикметника.
4. У чому різниця між активними та пасивними дієприкметниками? Підтвердьте це дієприкметниками *вибраний* план і *визрілий* план.
5. За допомогою яких суфіксів створюються дієприкметники пасивного стану? Підтвердьте це прикладами.

6. За допомогою яких суфіксів творяться дієприкметники активного стану? Наведіть приклади таких утворень.
7. Дієприкметники якого стану мають значення теперішнього і минулого часів?
8. Що пишемо у суфіксах дієприкметників: **н** чи **нн**? Підтвердьте прикладами.
9. Як відмінюються дієприкметники?
10. Пригадайте правила написання **не** з дієприкметниками разом та окремо. Підтвердьте прикладами.
11. Яку синтаксичну функцію виконує дієприкметник? Доведіть це прикладами.
12. Пригадайте визначення дієприкметникового звороту. Коли і як виділяється дієприкметниковий зворот на письмі? Наведіть приклади.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ДІЄПРИКМЕТНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієприкметник – особлива незмінна форма дієслова.
Так чи ні.
2. Дієприкметник має ознаки дієслова та прикметника.
Так чи ні.
3. У дієприкметника є вид та час.
Так чи ні.
4. Дієприкметник змінюється за особами.
Так чи ні.
5. Дієприкметник разом із залежним словом утворює зворот.
Так чи ні.
6. Дієприкметник у реченні виступає тільки означенням.
Так чи ні.

II рівень

Тести із вибором однієї правильної відповіді

1. Питання дієприкметника наведено у рядку
А що роблячий? що зроблений?
Б що роблячи? що зробивши?
В який? яка? яке? які?
Г що робити? що зробити?
2. Усі слова – дієприкметники у рядку
А колишній, суботній, звечорілий
Б полити, засіяний, русявий
В жовтіючий, загублений, написаний
Г зроблений, поспішаючи, посміхатися

3. Усі дієприкметники активного стану у рядку
А вимитий, просушений, зв'язаний
Б підписаний, зіпсований, пожовклий
В процвітаючий, переоцінений, скошений
Г лежачий, ріжучий, дозрілий
4. Усі дієприкметники пасивного стану у рядку
А скошений, забутий, почорнілий
Б зроблений, принесений, розбитий
В засніжений, збережений, танцюючий
Г обговорений, зів'ялий, зрозумілий
5. Усі слова пишуться з **нн** у рядку
А виснаже..ий, невірноваже..ий, прихова..ий
Б невпи..ий, нездола..ий, стара..ий
В непримире..ий, невдоволе..ий, недозволе..ий
Г невблага..ий, незліче..ий, нагородже..ий
6. Усі дієприкметники пишуться з **не** разом у рядку
А не/виправлена вчителем помилка, не/виоране поле
Б не/помита дошка, не/политі квіти
В не/вгамовні діти, не/перечитаний мною твір
Г не/стримані почуття, не/написаний учнем реферат

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієприкметниками та їх характеристиками.
 - 1 Спорожнілий колос вищий за всі (*Народна творчість*).
 - 2 Кожній людині відкрито в нас путь (*П. Тичина*).
 - 3 Згаяного часу і конем не наздоженеш (*Народна творчість*).
 - 4 В оживаючих деревах піднімалися весняні соки (*Олесь Гончар*).

А активний дієприкметник теперішнього часу
Б активний дієприкметник минулого часу
В пасивний дієприкметник минулого часу
Г пасивний дієприкметник теперішнього часу
Ґ безособова дієслівна форма
2. Установіть відповідність між висловом та його значенням.

1 несподівана	А розмова, яка продовжується
2 нестихаюча	Б сила, яка збереглася
3 невтрачена	В листівка, яку не кинули до скриньки
4 невідправлена	Г пригода, яка не закінчилась
	Ґ зустріч, яку не планували

3. Установіть відповідність між словом та частиною мови.

1 зелений	А іменник
2 позеленіти	Б прикметник
3 позеленілий	В дієслово
4 зелень	Г дієприкметник
	Ґ дієприслівник

IV рівень

Тести відкритого типу

1. Від запропонованих слів утворіть дієприкметники, укажіть у них суфікси, визначте стан.

Сказати, закінчити, скласти, написати, розбити, діяти, збудувати, налити, слухати, вітати.

2. Перепишіть речення, розставте правильно розділові знаки. Підкресліть дієприкметники або дієприкметникові звороти.

1. Місто було обведене подвійними мурами з сімнадцятьма вежами (*І. Кулаковський*). 2 Так шепоче серед ночі вітром збуджена трава (*Олександр Олесь*). 3. Так воно велось по всіх хуторах розкиданих без ліку в запорозьких вольностях-степях в усіх козацьких слободах (*М. Пригара*). 4. Надворі був сонячний день сповнений невгамовного пташиного щебетання і гудіння бджіл (*О. Донченко*). 5. Степ оповитий тишею дихав пахощам (*О. Копиленко*).

3. Напишіть п'ять дієприкметникових словосполучень, у яких **не** пишеться з дієприкметниками окремо, і п'ять, у яких **не** пишеться разом.

§ 14. Безособові дієслівні форми на **-но** (**-ено**, **-єно**), **-то**

До пасивних дієприкметників дуже близькі безособові дієслівні форми (*forme impersonale verbate*) на **-но** (**-ено**, **-єно**), **-то**. Порівн.: *вибраний* і *вибрано*, *гарантований* і *гарантовано*, *доведений* і *доведено*, *сказаний* і *сказано*, *розкroєний* і *розкroєно*, *розбитий* і *розбито*, *прополений* і *прополото*.

Близькість таких слів зумовлена однаковими твірними основами та схожими словотвірними засобами, які використовуються для їх творення.

Безособові дієслівні форми творяться від основ інфінітива перехідних дієслів за допомогою суфіксів **-но(-ено, -єно)**, **-то**. Наприклад: *бажати – бажа-+но, побачи-ти – побач-+єно, ви-кроїти – викро-+єно, взяти – взя-+то, кинути – кину-+то*.

Вправа 190. Спишіть безособові дієслівні форми, виділивши дефісом твірну основу і суфікс, а поряд відтворіть неозначену форму дієслова.

Зразок: *бажа-но – бажати*.

Бажано, виконано, відвезено, впроваджено, вражено, дібрано, доповнено, загорнуто, загублено, згаяно, зібрано, зупинено, кинуте, куплено, міряно, освячено, склеєно, розбито, прийнято.

Дієслівні утворення на **-но (-ено, -єно)**, **-то** – це специфічні незмінні форми дієслова, які мають значення доконаного чи недоконаного виду, перехідності та виконують роль головного члена (присудка) у безособовому реченні (у якому виконавець дії присудка не відомий). Порівн.: *виорано й орано (У сусідів виорано і засіяно, а в нас ще й не орано); зібрано (кого?) школярів, перевірено (що?) спорядження (Перед походом зібрано школярів, перевірено спорядження)*.

Вправа 191. Прочитайте речення, порівняйте виділені слова і з'ясуйте, які граматичні ознаки властиві кожному з них. До якого слова у реченні ви ставили від них запитання? Якими членами речення виступають виділені слова?

Палац *відданий* учням.

Школа *зведена* влітку.

Урок добре *засвоєний*.

Учора *відкритий* відпочинковий табір.

Палац *віддано* учням.

Школу *зведено* влітку.

Урок добре *засвоєно*.

Учора *відкрито* відпочинковий табір.

Вправа 192. Від дієслів усно утворіть пасивні дієприкметники та дієслівні форми на **-но (-ено, -єно)**, **-то**. Випишіть дієслова, від яких неможливі такі утворення, і поясніть, чому.

Адресувати, бачити, ворогувати, гасити, горіти, доглянути, клеїти, колоти, зламати, місити, молоти, назбирати, наклеїти, освоїти, присвоїти, намалювати, впровадити.

Вправа 193. Перепишіть речення, розкриваючи дужки, відтворіть потрібну форму дієслова. Утворення на **-но (-ено, -єно)**, **-то** та пасивні дієприкметники підкресліть як відповідні члени речення.

1. Ярмо було (накласти) на ший дикому турові, (загнати), (знесли), але (овіяти) ще степовим вітром, із (невтратити)

ще смаком волі, широких просторів, він стояв на ногах. 2. Лиха доля чекала втікача: його (оддавати) в рекрути, (засилати) в Сибір, (катувати), (таврувати), мов худобу, або з напів(оголити) головою, (збити), (одсилати) в кайданах назад до пана, знову в неволю, на панщину. 3. Маланка, склавши руки, побожно слухала оповідання про те, скільки (привезти) цегли, яке й чому (забракувати) дерево (За М. Коцюбинським).

Увага! Присудком можуть виступати як дієслівні форми на **-но (-ено, -єно)**, **-то**, так і пасивні дієприкметники.

Безособовим дієслівним формам на **-но (-ено, -єно)**, **-то** надається перевага тоді, коли у мовця **виникає потреба зосередити всю увагу на результаті дії**. Наприклад: *Останній екзамен складено, школу закінчено* (О. Донченко). *Не повертаються із вирію мого дитинства журавлі. Вже не одну версту відміряно від стежки отчої землі* (В. Калашник).

Виразити присудок пасивним дієприкметником більш доцільно тоді, коли мовець має на меті **зосередити увагу на вираженні ознаки за дією**. Наприклад: *Омиті росами квітки розтулюють повіки* (В. Сосюра).

Вправа 194. Прочитайте тексти. Дайте морфологічну характеристику виділених слів і з'ясуйте, до якого стилю належить текст і чому в ньому використано саме такі дієслівні форми.

I. Підготовка до походу в гори відбувається за планом: **визначено маршрут, розподілено функції між досвідченими туристами, придбано спорядження, закуплено продукти.**

Залишалося лише узгодити час і місце збору групи. Це було складно, бо учасникам походу доводилось доїжджати з різних сіл, а транспортний зв'язок у нас **налагоджено** погано. В очікуванні усіх дітей **прийнято** рішення розбити один намет на шкільному подвір'ї.

II. Батько був схвилюваний увагою до нього усіх членів родини. Сімдесятиріччя, **відзначене** скромно, без особливих урочистостей, усе ж запам'яталося і дітям, і внукам. Особливо **зворушеними** виглядали молодші батькові сестри, які приїхали після десятилітньої вимушеної розлуки з родиною та Україною. **Створений** старшим онуком портрет теж був **фотографований** «на згадку». А на завершення свята у небо був **запущений** паперовий ліхтарик «на довгі світлі роки».

§ 15. Читання та аналіз тексту

Вправа 195. Прочитайте вголос текст, перекажіть його зміст і висловте свою думку про те, що дало підставу авторові назвати байдужість найстрашнішою недугою нашого часу, а поведінку одних людей порівняти з природою орлів, а інших – із вдачею жаб.

БІЙТЕСЯ БАЙДУЖИХ!

Найстрашніша недуга нашого часу – байдужість. «Не бійтеся друзів, – писав польський письменник Бруно Ясенський. – Щонайбільше – вони можуть вас зрадити. Не бійтеся ворогів. У гіршому випадку вони можуть убити. Бійтеся байдужих. З їхньої мовчазної згоди творяться і зради, і вбивства».

Задумайся на хвилину, читачу. Чи не «мовчав» і ти часом? Там, де треба було на весь світ кричати? Чи не втікав задля власного спокою у життєві кущики? Щоб нічого «не бачити», «не чути», «не знати»?

Пригадай, читачу, чи не проходив ти мовчки, коли хтось нівечив природу твоєї землі, коли якийсь ворожий зайда чинив наругу над святинями твого народу, над його історією. Чи не відвертався убік, коли поруч знущалися з людини?

Сполохані орли злітають у небо, щоб у бойовому леті опуститися кометою на тих, хто руйнує їхні гнізда. Сполохані жаби скачуть у болото, щоб тихо й спокійно пересидіти небезпеку. Задумайся, читачу, і зваж: хто ти? (За Є. Дударем).

II. Випишіть з тексту окремо дієслова в неозначеній формі, у способових формах і у формі дієприкметника. Доберіть синонім до іменника *недуга*. Знайдіть у тексті антоніми.

III. Знайдіть в інтернеті уривок з тексту морального змісту. Перекажіть його однокласникам. Чому саме цей уривок ви вибрали?

Вправа 196. Ознайомтесь із текстом, складіть його план, а потім обговоріть його в класі. Виділені назви рослин, ягід і плодів перекладіть молдовською мовою.

ЛІСОВІ СКАРВИ

У лісі з початку літа і до глибокої осені можна знайти дуже багато різних ягід і плодів. У травні-червні неподалік сосни червоніє запашна солодка **суниця**. Трохи пізніше поміж темно-зеленими листочками з'являються синюваті плоди **чорниці**. Дозріває в лісі дика **малина**, а на луках – **ожина**. Плоди їх дуже схожі, немов сестрички – тільки кольором відрізняються. Ожина – темно-синя, малина – червона.

На кінець літа червоними бурульками вкриваються кущі **барбарису**. На колючих гілках дикої троянди (**шипшини**) полум'яніють вітамінні плоди. Наче краплини крові, виблискує серед росяних трав **брусниця**.

Червоні китиці звисають з кущів **калини**, дерев **горобини**. Мов припорошені інеєм, синіють плоди **терну**.

Лісовими ягодами не тільки приємно поласувати під час прогулянок. Їх збирають і сушать для компотів, з них варять варення. Усі вони багаті й на вітаміни, а деякі годяться на ліки (*За В. Пархоменком*).

Вправа 197. Виберіть тему для своєї усної розповіді, продумайте можливий її зміст і складіть розгорнутий план з п'яти-шести пунктів.

Вправа 198. I. Створіть і запишіть монолог (сім-вісім речень) придуманого вами супергероя, який пояснює, чому він оберігає дітей від ризикованої поведінки.

II. Продовжіть діалог (по три репліки кожного персонажа) «Сніданок мами з сином (донькою)»:

- Доброго ранку, мамочко!
- Доброго ранку сину! Що тобі приготувати на сніданок?
- Яечню з шинкою і склянку молока.
- Молоко закінчилося. Є ...

ДІСПРИСЛІВНИК

§ 16. Дієприслівник як особлива форма дієслова. Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Вправа 199. Прочитайте текст, знайдіть різні форми дієслова, випишіть їх окремо і пригадайте, які значення, морфологічні ознаки і синтаксична роль властиві кожній формі. Чи виявили ви мало знайоме вам слово?

Як би ми не раділи, від'їжджаючи на відпочинок у далекі краї, дуже скоро починаємо сумувати за рідним краєм. Згадуємо якісь дрібнички, якими нехтували, відчуваємо запахи, що сповнювали наш сад, подвір'я, завітчане простими квітами... І коли спогади стають нав'язливими, просимось додому. Сказано – ностальгія.

Вправа 200. Перепишіть речення, підкресліть головні та другорядні члени. У дієсловах визначте лексичне значення, граматичні ознаки, синтаксичну роль. У чому особливість виділених слів?

1. Чіпка слухав, слухав та й голову схилив на груди, **слухаючи**...
2. Дід, **поснідавши**, молився Богу (*Панас Мирний*).
3. **Відавши** поклін господарям, рушаємо додому.

Дієприслівник (gerunziul) – незмінна форма дієслова, особливий його вияв, що поєднує в собі ознаки дієслова і прислівника.

Дієприслівник має багато спільного з інфінітивом і способовими формами дієслів.

По-перше, їх об'єднує спільне загальне **значення дії**. Наприклад: *слухати* (що робити?), *слухаючи* (що роблячи?) та *слухав* (що робив?), *слухав би* (що робив би?) і *слухай* (що роби?); *послухати* (що зробити?), *послухавши* (що зробивши?).

По-друге, з іншими формами дієслова (крім інфінітива) його об'єднує **значення недоконаного чи доконаного виду**. Наприклад: *слухаючи*, *слухати* і *слухав*, *слухав би*, *слухай* – недоконаний вид, а *поснідавши*, *поснідати* і *поснідав*, *поснідав би*, *поснідай* – доконаний вид.

По-третє, дієприслівники так само, як неозначена та способові форми дієслова, мають **значення перехідності чи неперехідності**, тобто потребують (якщо перехідні) або не потребують (якщо неперехідні) до себе прямого (у Зн. відм.) додатка. Наприклад: *слухаючи* (що?) *розповідь*, *слухати* (що?) *розповідь* і *слухав* (що?) *розповідь*, *слухав би* (що?) *розповідь*, *слухай* (що?) *розповідь* – перехідне дієслово, а *розростаючись*, *розростатися*, *розростався...* – неперехідне дієслово.

Вправа 201. Прочитайте речення, знайдіть і випишіть дієприслівники, а поряд з ними – відповідні інфінітиви, з'ясуйте їх спільні ознаки.

Зразок: тримаючись – триматися: значення дії, неперех.

1. Так хочеться вести когось за руку, тримаючись за неї (*В. Брюгген*). 2. Відклавши літописи, розпочніть нове літочислення із чистих ваших помислів (*М. Рачук*). 3. Світилися вогні по хатах, посилаючи крізь туман жовті кружала (*Панас Мирний*). 4. Вір музиці, вірячи її творцеві (*Журнал*). 5. Скульптор ще довго чув їхній голосний сміх і, уявляючи, що дівчата могли сміятись з нього, навіть не ображався (*Олесь Гончар*). 6. Спіткнувшись, пам'ятай, об що (*Народна творчість*).

Дієприслівник має також деякі ознаки, спільні з прислівником:

– дієприслівник так само, як і прислівник, – незмінюване слово;

– окремий дієприслівник або дієприслівник разом із залежними словами, як і прислівник, виконує в реченні роль обставини. Наприклад: 1. *Вдивляючись у почервонілий горизонт, ми відчували наближення буревію* (Газета). 2. *Слово лунає хай в ріднім краю (як?), тьму розвіваючи сіру* (В. Симоненко).

Вправа 202. Перепишіть речення, знайдіть і відповідно підкресліть підмет і присудок. З'ясуйте, до якого з головних членів речення належать окремий дієприслівник і дієприслівник із залежними від нього словами. Визначте синтаксичну роль дієприслівника та дієприслівника із залежними від нього словами.

1. Рано-рано схопилось сонце, виграючи та висвічуючи червоним світлом... (*Панас Мирний*). 2. Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймать і, несучи вагу ту страшную, буду пісню веселу співать (*Леся Українка*). 3. Матері... Все життя дивляться вони нам услід, вирядивши в люди (*О. Сизоненко*). 4. Остап зупинився, очікуючи і вдивляючись у подорожнього (*М. Коцюбинський*). 5. Біля самого вітряка, розгортаючи жито і синій сон над ним, виходить уся в темному жіноча постать (*М. Стельмах*). 6. Золотава пишна осінь лине понад краєм, тішачи врожаєм (*І. Нагірняк*).

Дієприслівник – це незмінювана форма дієслова, яка називає додаткову дію, що вказує на час, причину, умову чи спосіб основної дії, названої присудком. Наприклад: *Зайшовши до класу, учитель привітався* (коли?); *Задумавшись, Івась не почув* (чому?) *запитання*; *Не спитавши броду, не лізь у воду* (за якої умови?); *Усміхаючись, ми привіталися* (як?).

Вправа 203. Перепишіть речення, знайдіть дієприслівники, усно визначте їх морфологічні ознаки, спільні з дієсловами і прислівниками. Поставте запитання від присудка до дієприслівника чи до дієприслівника із залежними словами, підкресліть їх як член речення.

1. Летять хмарки, летять дороги, зібравши куряву під ноги (*І. Драч*). 2. Бігаючи вправними пальцями по клавіатурі, вона була впевнена, що на моніторі – усе без помилок (*Журнал*). 3. На дзвіниці коло костелу, тут же насупроти нової будови, загудів величезний дзвін, звіщаючи полудне* (*І. Франко*). 4. Забагато бажаючи, втрапиш з того, що маєш (*Народна творчість*).

* Полудне – полудень, середина дня.

У суфіксах дієприслівників *-учи(-ючи)*, *-ачи(-ячи)* та *-ши, -вши* завжди пишеться **и**: *беручи, будуючи, дрижачи, знаючи, набігши, назвавши, випередивши*.

Постфікс *-сь(-ся)* з дієприслівниками завжди пишеться разом: *беручись, змагаючись, кинувшись, пронісшись, торкнувшись, запізнюючись, опам'ятавшись*.

Вправа 204. Перекладіть українською мовою (усно), випишіть інфінітиви та дієприслівники, зверніть увагу на відмінність їх правопису в обох мовах. З перекладеними дієприслівниками складіть речення.

1. Întrebându – ne pe noi denumirea străzii, necunoscutul a plecat mai departe. 2. El a plecat, grăbindu-se. 3. Mi-a întins mâna, salutându-mă.

Вправа 205. Прочитайте уривок з тексту. Знайдіть і зачитайте дієприслівникові звороти. Оцініть поведінку і висловлювання Хмеля і подумайте, що мав би йому у відповідь сказати Дуб. Чи трапляється таке серед людей?

ХМІЛЬ НА ДУБИ

Довився якось Хмель аж до верхів'я Дуба і, зиркнувши на світ з такої висоти, надувшись вельми, закопирив губу та й став ректи*:

– Хвала мені! Тепер я вже при чині – не те, що вившися раніше на тичині**. Тепер я на такій височині, що неможливо вже не заздрити мені...

За В. Симоненком

§ 17. Правопис *не* з дієприслівниками

Вправа 206. Пригадайте правила правопису **не** з дієсловами і, дотримуючись їх, перепишіть речення. Усно аргументуйте написане.

1. Боротися за мир треба сьогодні – (не)відкладати на колись (*Газета*). 2. Ніде ніщо (не)ворухнеться, (не)стрепенеться (*О. Кобилянська*). 3. (Не)нажну я й снопка сьогодні; (не)здужаю й руки підняти (*Марко Вовчок*). 4. Старому було тепер за вісімдесят, він (не)добачав, (не)дочував (*В. Земляк*).

* *Ректи* – промовляти.

** *Тичина* – довга палиця для підтримування рослин, які в'ються.

Частка *не* з дієприслівниками завжди пишеться окремо. Наприклад: *не бажаючи, не вагаючись, не вірячи, не назвавши, не спитавшись, не здолавши, не наважуючись.*

Не з дієприслівниками пишеться разом лише тоді, коли дієприслівники утворені від дієслів, в яких *не* належить до основи. Порівн.: *ненавидячи, бо ненавидіти; нехтуючи, бо нехтувати; нездужаючи, бо нездужати; неславлячи, бо неславити; недоваживши, бо недоважити; недосоливши, бо недосолити.*

Таблиця правопису *не* з дієприслівниками

Пишуться окремо, якщо дієприслівник є формою дієслова без <i>не</i> в основі		Пишуться разом, якщо дієприслівник є формою дієслова з <i>не</i> в основі	
не боронячи	боронити	ненавидячи	ненавидіти
не набравши	набрати	неславлячи	неславити
не оббігши	оббігти	недочувши	недочути
не придбавши	придбати	недоваривши	недоварити

Вправа 207. Перепишіть, розкривши дужки і правильно записавши *не* з дієприслівниками. Усно поясніть правопис *не* з дієприслівниками. Розкажіть, як ви розумієте зміст прислів'їв.

1. (Не)взявшись за сокиру, хати не зробиш. 2. (Не)зростивши дерево, плоду не скуштуєш. 3. (Не)ступивши першого кроку, не вирушиш у дорогу. 4. (Не)нагнувшись, гриба не знайдеш. 5. Життя, як стерниста нива, не пройдеш, ногі (не)вколовши. 6. Давши слово – держись, а (не)давши – кріпись.

Вправа 208. Розкрийте дужки і перепишіть дієприслівники з *не*, поділивши їх на дві групи: а) такі, що пишуться з *не* окремо; б) такі, що пишуться з *не* разом. Виділені дієприслівники введіть у речення.

(Не)беручи, (не)внісши, (не)довиконавши, (не)доїдаючи, (не)доказавши, (не)долюблюючи, (не)дослідивши, (не)зчувшись, (не)зважуючись, (не)питаючись, (не)покоячись, (не)стямившись, (не)сучи, (не)тямлячись, (не)вкопавши, (не)зігрівшись, (не)доганяючи, (не)довіряючи, (не)дораховуючи, (не)домірявши.

Вправа 209. Перепишіть речення, розкривши дужки. Підкресліть дієприслівник разом із залежними від нього словами як член речення. Усно визначте граматичні ознаки дієприслівників.

1. Та й я ж цілісінський тиждень на ногах і працюю, (не)покладаючи рук (*І. Карпенко-Карий*). 2. Максим Беркут почував

себе вповні самим собою, нічого (не)забуваючи, ні з чим (не)кваплячись, але й нічим (не)спізнюючись (*І. Франко*). 3. Дядько Сергій, (не)вітаючись, обнишпорив очима хату й присів перед кішкою, а та, чуючи щось недобре, дременула під ліжку (*За М. Стельмахом*). 4. «А що ж там?» – запитав хлопчина, насто-роживши вуха й (не)зводячи очей з діда (*За Панасом Мирним*). 5. Не звірівшись з картою, не вирушай у похід (*Журнал*).

Кадр з фільму «Захар Беркут» режисера Леоніда Осики

Вправа 210. Прочитайте. Доведіть усно правдивість слів автора або аргументовано заперечте йому. Використовуйте дієприслівники і дієприкметники.

Чужих країв ніколи я не бачив,
принад не знаю їхніх і окрас,
та вірю серцем, щирим і гарячим, –
земля найкраща все-таки у нас.

В. Симоненко

§ 18. Дієприслівниковий зворот

Вправа 211. Перепишіть речення і відповідно підкресліть головні члени. Знайдіть одиничні дієприслівники та дієприслівники із залежними словами, визначте їх синтаксичну роль і підкресліть як члени речення, надпишіть запитання, на які відповідають ці члени речення. Чи є в якомусь реченні дієприкметник?

1. Дуби гойдались і тремтіли клени, вгорнувши небо в стомлені гілки (*М. Вінграновський*). 2. Та, прокинувши на полу ряднину*, мати лягла й сама хоч задрімати (*Панас Мирний*). 3. «Ти куди хочеш іти?» – спитала його мати, майже дрижа-

* Рядніна – домотканий килимок.

чи з турботи про нього (О. Кобилянська). 4. І, захолонувши у дивній грації, зітхають свіжістю акації, вітрами заціловані до ніг... (В. Симоненко). 5. Зупинившись на самому розі, синє небо підперши плечима, вартовими стоять на порозі із відкритими навстіж очима (Г. Грай). 6. Зодягнувши робочу спецівку, свіжий ранок вмикає мотори (Г. Грай).

Дієприслівник разом із залежними від нього словами називається дієприслівниковим зворотом (constructi \bar{e} gerunzială).

У реченні дієприслівниковий зворот виступає обставиною.

П р а в а 212. Виразно вголос прочитайте речення і зверніть увагу, як виділяється дієприслівниковий зворот інтонаційно та на письмі.

1. Взявши торби, малюки ходять в небо по зірки, а набравши повні жмені, ще й напхають у кишені (В. Симоненко). 2. Незнайомий, співчутливо посміхаючись, підходить до Уляни (Ірина Вільде). 3. Марія все стояла на причалі, мовчки проводжаючи катер очима (Олесь Гончар). 4. Державна мова, функціонуючи у всіх сферах суспільного життя, є гарантією незалежності держави (Газета). 5. Усю округу чутка облетіла, що нібито Лисиця із Тхором, порадившись з вельможею Бобром, задумали корисне діло... (А. Фаріон). 6. Повіривши у власну геніальність, Шпак до співця Орфея полетів, щоб оцінив митець Шпаків той спів (Р. Болюх).

У вимові дієприслівниковий зворот виділяється інтонацією, а на письмі – комами.

Вживання коми при дієприслівниковому звороті залежить від місця, яке він займає в реченні:

– кома ставиться після дієприслівникового звороту, якщо він стоїть на початку речення, наприклад: *Ніяково озираючись*, скульптор рушив за хлопцями (Олесь Гончар); *Звиснувши низько над ставом*, груша дарувала свої плоди рибкам (Журнал);

– дієприслівниковий зворот виділяється комами з обох боків, якщо він стоїть усередині речення, наприклад: *Стояли собі, позакладавши руки назад і закусивши губи*, щоб не сміятись (Олесь Гончар);

– кома ставиться перед дієприслівниковим зворотом, якщо він стоїть у кінці речення, наприклад: Скульптор усміхався, *добродушно милуючись хлопцями* (Олесь Гончар).

Вправа 213. Перепишіть речення. Знайдіть дієприслівниковий зворот, підкресліть його як член речення, поставте потрібні розділові знаки й усно поясніть їх.

1. «Треба ж іти», – схаменулась Меланія рушаючи до хати
2. Слухаючи розповідь скульптор уявив собі Меланію в різних обставинах, але ніщо вже, здається, не могло змінити його першого захопленого враження. 3. Не йшла (Меланія), а ніби випливала із золотого духмяного моря гордо випроставшись легко й ритмічно подзвонюючи у свої золоті литаври. 4. Крюкуючи узбіччям дороги скульптор раз у раз підбирав на схилах глину розминав її в пальцях. 5. Сивий мох і лишайник звисали з гілок, як вовна надаючи деревам старезного вигляду (*За Олесем Гончаром*).

Інтонаційно і пунктуаційно так само виділяються обставини, виражені одиничними дієприслівниками, **якщо вони означають час, причину та умови дії**. Наприклад: 1. *Накупавшись*, діти поверталися додому (*Газета*). 2. *Розгубившись*, я не знав, що робити (*М. Стельмах*). 3. *Загордившись, зазнавшись*, не збережеш і тих друзів, які залишилися (*І. Гришин-Грищук*).

Увага! Не виділяються комами одиничні дієприслівники способу дії, що стоять безпосередньо після присудка. Наприклад: 1. І старий рік **провів нудьгуючи**, і новий рік зустрів невесело (*Газета*). 2. **Ходив він накульгуючи**, але дуже швидко (*Журнал*).

Вправа 214. Перепишіть речення. Знайдіть одиничні дієприслівники і дієприслівникові звороти, підкресліть їх як члени речення та поставте потрібні розділові знаки. Поясніть пунктуацію при одиничних дієприслівниках.

1. Давши слово тримай його (*Народна творчість*). 2. Посідавши вони мовчки вивчали один одного (*Олесь Гончар*). 3. А він і зараз тебе зіронькою зве чи на фірмі головуючи забувся? (*М. Стельмах*). 4. Було чути, як на дворі по найждженій дорозі свистіли і скрипіли від'їжджаючи сани (*С. Васильченко*). 5. Дівчата зачіпали Миколу жартуючи, а він усе стояв похнюпившись (*І. Нечуй-Левицький*). 6. І серце б'ється голубою чайкою згоряючи на полум'ї краси (*Г. Грай*). 7. Не копавши криниченьки водиці не пити (*Народна творчість*).

Вправа 215. Прочитайте і поясніть розділові знаки при дієприслівниках.

1. Того вечора, відпроваджуючи мене додому, він сказав: «Завтра виїжджаю до Відня». 2. Ти повернувся поспішаючи.

3. Зголоднівши, я пригадав мамині обіди. 4. Працювали випереджаючи час і свої мрії. 5. Не спивши гірко, не зазнаєш смаку меду. 6. Ходив по кімнаті, ступаючи, як кішка, щоб нікого не розбудити. 7. Не переконавшись, ні в кому не сумнівайся. 8. Нехтуючи обов'язки, втрачають відповідальність. 9. Так і піду, нічого не почувши.

Вправа 216. Напишіть роздум (сім-вісім речень) на тему «Хто ж, якщо не я...», використавши взяті з довідки і дібрані вами дієприслівники і дієприслівникові звороти.

Довідка: замислюючись над долею Землі; дбаючи про довілля; посадивши дерево; знаючи закони природи; мешкаючи поблизу...; замулюючи ріки; топчучи польові квіти; зігриваючи любов'ю; поспішаючи, не помітивши; вболіваючи, зупиняючи, не даючи...

§ 19. Дієприслівники недоконаного і доконаного виду

Вправа 217. Прочитайте речення, випишіть з них дієслова, згрупувавши їх за чотирма основними формами: інфінітиви, способів форми, дієприкметники, дієприслівники. Визначте спочатку спільні, а потім відмінні морфологічні ознаки кожної групи дієслів.

1. Інженер, опанувавши своє хвилювання, ніби нічого не сталося, ще раз натискує на педаль, просить асистента підняти капот автомобіля і поспостерігати, як «поводиться» щойно відремонтований мотор (*Газета*). 2. Милуючись собою, задивлена в гладінь озера дівчина не помітила, як надійшли хмари й почало блискати й гриміти, стрясаючи довіллям (*Журнал*).

Дієприслівники так само, як і їх початкові – способів форми та дієприкметники, мають значення недоконаного чи доконаного виду. Наприклад: *брати – беручи, білити – білячи; вибрати – вибравши, вибілити – вибіливши.*

Творення дієприслівників недоконаного і доконаного виду

Дієприслівники недоконаного виду (*gerunziul imperfectiv*) означають незавершену додаткову дію і творяться від основи теперішнього часу дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів *-учи (-ючи)* та *-ачи (-ячи)*. Наприклад: *в'язати – в'яз-уть – в'яз-+учи, лежати – леж-ать – леж-+ачи.*

Вправа 218. Розгляньте таблицю творення дієприслівників *недоконаного виду* та сформулюйте свої висновки про використання суфіксів *-учи(-ючи)* та *-ачи(-ячи)*.

Творення дієприслівників недоконаного виду

Інфінітив недоконаного виду (що робити?)	Основа теперішнього часу	Суфікси дієприслівників	Дієприслівники недоконаного виду (що роблячи?)
казати	каж-уть	-учи	каж- + -учи > кажучи
сяяти	ся[й-у]ть	-учи(-ючи)	сяй- + -учи > сяючи
лежати	леж-ать	-ачи	леж- + -ачи > лежачи
стояти	сто[й-а]ть	-ачи(-ячи)	стой- + -ачи > стоячи
робити	роб[л'-а]ть	-ачи(-ячи)	робл'- + -ачи > роблячи

Вправа 219. Від дієслів утворіть і запишіть дієприслівники *недоконаного виду*, з'ясуйте, від яких дієслів такі утворення неможливі і чому. Позначте дієприслівникові суфікси.

Бродити, взяти, голити, дати, добирати, заганяти, завести, заземляти, зіставити, лякати, межувати, молити.

Дієприслівники *доконаного виду* (gerunziul perfectiv) означають закінчену додаткову дію і творяться від основ інфінітива дієслів *доконаного виду* за допомогою суфіксів *-вши* та *-ши*. Наприклад: *прагнути* – *прагну-ти* – *прагну-вши*; *вбігти* > *вбіг-ти* > *вбіг-+ши*.

Вправа 220. Розгляньте таблицю творення дієприслівників *доконаного виду* та зробіть свої висновки про використання суфіксів *-вши* і *-ши*.

Творення дієприслівників доконаного виду

Інфінітив док. виду (що зробити?)	Основа інфінітива	Суфікси дієприслівників	Дієприслівники доконаного виду (що зробивши?)
здати	зда-ти	-вши	зда- + -вши > здавши
залити	зали-ти	-вши	зали- + -вши > заливши
зачути	зачу-ти	-вши	зачу- + -вши > зачувши
зуміти	зумі-ти	-вши	зумі- + -вши > зумівши
внести	внес-ти	-ши	внєс- + -ши > внєсши
спекти	спек-ти	-ши	спєк- + -ши > спєкши

У дієприслівникових суфіксах *-учи(-ючи)*, *-ачи(-ячи)*, *-вши*, *-ши* завжди пишеться *и*. Наприклад: *в'яну́чи, дбаю́чи, дрижа́чи, дробля́чи, забави́вши, забагши́** (*забагну́вши*), *за-тремті́вши*.

Вправа 221. Від дієслів утворіть дієприслівники доконаного виду і з'ясуйте, від яких дієслів такі утворення неможливі і чому.

Автоматизувати, бризнути, вбігти, взяти, вибрати, вигнути, внести, вносити, добути, збідніти, змолоти, зрозуміти, зрости, купувати.

Вправа 222. І. Перепишіть речення, утворивши від дієслів, що в дужках, відповідні до змісту форми дієприслівників. Усно поясніть вибір і правопис суфіксів, а також вживання розділових знаків при дієприслівникових зворотах та одиничних дієприслівниках.

1. Бійців тих два, (прийняти) муки, плече в плече, рука на руку, лежать (*А. Малишко*). 2. Обличчя натхненно розшарілося і, (освітитись) якимись новими думками, стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, у ньому з'явилася сила нових несподіваних відтінків (*Олесь Гончар*). 3. В туман (загорнутись), далекі тополі в душі вигравають мінорну гаму (*П. Тичина*). 4. Усе зраділо, (стрівати) день, і день зрадів, (розцвітати), ясний, теплий, погожий (*Панас Мирний*). 5. Нам вічно треба небом жити, по шию (бути) в планеті! (*М. Вінграновський*). 6. Степ (струсити) з себе росу та (зігнати) непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим вогнем (*Панас Мирний*).

II. Використавши третє, четверте і шосте речення, створіть (усно) власну пейзажну замальовку (опис) з п'яти-шести речень.

Вправа 223. Скориставшись відомими вам словотворчими (наприклад, префіксами, суфіксами) та формотворчими засобами, змініть вид дієприслівників і запишіть їх парами. Чи завжди це було можливо? Чи змінюється при цьому значення слова?

Гортаючи, сіявши, питаючи, зазнавши, догоджаючи, змагаючись, заспівавши, згорнувши, дбаючи, прозріваючи, віддихавшись, ріжучи, полючи, натиснувши, прийнявши, нагнівавшись, перекавши, спромігшись.

* *Забáгнути (забáгнувши)* – дуже чогось несподівано захотіти.

§ 20. Час дієприслівника

Вправа 224. Прочитайте речення, знайдіть у них дієприслівники і з'ясуйте, чи мають вони значення часу. Як ви це з'ясовували?

1. Любуючись Карпатами, гості все далі й далі заходять у гори (*Журнал*). 2. Річка, вийшовши з берегів, у двох місцях розмила залізничне полотно та завдала шкоди посівам (*Газета*).

Час дієприслівника залежить від його виду (доконаного чи недоконаного) та часу дієслова-присудка.

У дієприслівниках недоконаного виду значення теперішнього, минулого чи майбутнього часу залежить від основного дієслова, яке виконує роль присудка. Наприклад: Читаючи книгу, роблю випуски (теперішній час). Читаючи книгу, робив випуски (минулий час). Читаючи книгу, робитиму випуски (майбутній час).

Дієприслівники недоконаного виду з суфіксами *-учи(-ючи), -ачи(-ячи)* завжди виражають дію, одночасну з основним дієсловом.

Вправа 225. Перетворіть набір слів у чотири речення таким чином, щоб кожен із дієприслівників недоконаного виду виступав відповідно у значенні теперішнього, минулого і майбутнього часів. Запишіть речення, поставте потрібні розділові знаки, підкресліть дієприслівники і дієслова-присудки.

А. Беручи, до, рука, фотографія, завжди, згадувати, ви.

Б. Учень, збираючи, матеріал, готувати, доповідь, на, заняття, гурток.

- В. Часом, ідучи, до, школа, зустрічати, ваш, братик.
Г. Я, чекати, ви, стоячи, на, зупинка, автобус.

Дієприслівники доконаного виду можуть виступати тільки в значенні минулого і майбутнього часів. Вони завжди вказують на таку додаткову дію, яка передує основній, названій дієсловом-присудком. Наприклад: Прочитавши книгу, роблю випуски – минулий час передує теперішньому. Прочитавши книгу, робив випуски – минулий час передує іншому минулому часу. Прочитавши книгу, робитиму випуски – майбутній час передує іншому майбутньому часу.

Вправа 226. Перетворіть набір слів у речення (їх буде вісім) так, щоб дієприслівник доконаного виду виступав у значенні минулого і майбутнього часів. Підкресліть дієприслівник і дієслово-присудок. Поясніть правопис **не** з дієприслівниками та написання коми при одиничних прислівниках і дієприслівникових зворотах.

1. Вибравши, подарунок, ми, зразу, ж, придбати, він.
2. Цей, гість, не, піти, не/напрацювавшись.
3. Несподівано, зустрівшись, з, брат, ми, дуже, зрадіти.
4. Не закінчивши, один, справа, не, почати, інший.

Вправа 227. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть як члени речення дієприслівникові звороти й окремі дієприслівники та визначте вид і час дієприслівників, використавши для напису зверху такі скорочення: *док. в.* – доконаний вид, *недок. в.* – недоконаний вид, *т. ч.* – теперішній час, *мн. ч.* – минулий час, *мб. ч.* – майбутній час.

1. Біля самого вітряка, розгортаючи жита і синій сон над ними, виходить уся в темному жіноча постать, і співоче стрепенулася тиша (*М. Стельмах*).
2. В очах дівчини зблисли дві перлові сльози, і, не кажучи ані слова, вона гаряче стисла руку свого рятівника (*І. Франко*).
3. Може, і зараз оце вона сидить перед репродуктором, чекаючи батька з роботи, і слухає вісті з ефіру, накинувши теплу шаль на худенькі плечі (*Олесь Гончар*).
4. Сказавши своє, Петро, закинувши гордо голову назад, мов лев, вийшов мовчки з хати (*О. Кобилянська*).

Вправа 228. Поділіться на чотири групи. Перша записує сім дієприкметників недоконаного виду, друга – стільки ж дієприкметників доконаного виду, третя група будує речення з дієприслівниками недоконаного виду, а четверта – з дієприслівниками доконаного виду. Перша і друга групи визначають значення часу дієприслівників.

СХЕМА РОЗБОРУ ДІЄПРИСЛІВНИКА ЯК ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Дієприслівник від якого дієслова. 3. Вид. 4. Перехідність—неперехідність. 5. Час. 6. Синтаксична роль. 7. Вимова. 8. Написання.

Зразок усного розбору

Я мало не заслаб, ждучи вас (*І.Карпенко-Карий*).

Ждучи – дієприслівник від дієслова *ждати*, недоконаного виду, перехідний (*ждучи вас*), минулого часу (*заслаб ждучи*), обставина; дієприслівникові суфікси вимовляються і пишуться з *и*.

Зразок письмового розбору

Ждучи – дієприсл. від дієслова *ждати*, недок. виду, перехідн. (*ждучи вас*), мин. часу (*заслаб ждучи*), обстав.; дієприсл. суф. вимовляємо і пишемо з *и*.

Вправа 229. Прочитайте речення, знайдіть у них дієприслівники та, дотримуючись схеми, зробіть їх усний і письмовий розбір.

1. Марія, загорнувшись у теплу пухнасту шаль, сидить на веранді чекаючи (*Ірина Вільде*). 2. Лісовик, щось воркочучи, закурює люльку, сівши на зваленому дереві (*Леся Українка*).

§ 21. Правильне використання дієприслівників у побудові речень

Вправа 230. I. Перепишіть речення, підкресліть дієприслівники і з'ясуйте, чому частина з них не виділена комами.

1. І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину. 2. А я стою похилившись, думаю, гадаю. 3. Чайка скиглить літаючи, мов за дітьми плаче. 4. Там могили з буйним вітром в степу розмовляють, розмовляють сумуючи (*З творів Т. Шевченка*).

II. Утворіть і запишіть власні чотири речення з дієприслівниками *навчачись, прагнучи, подолавши, не засмутивши*.

Вправа 231. Пригадайте, які дикі тварини живуть у вашій місцевості та що ви знаєте про їхні поведки. Складіть невеличку (шість-сім речень) розповідь про них, використовуючи одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти. Пам'ятайте, що дієслово-присудок і дієприслівник виражають дію того самого підмета.

Вправа 232. Уважно розгляньте матеріал для вправи. Перетворіть кожен запис у речення з дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, замінивши один з інфінітивів на дієслово-присудок, а інший – на дієприслівник. Не забудьте, що виконавцем дії, названої присудком і дієприслівником, є той самий підмет. Підкресліть обидві дієслівні форми і поставте потрібні розділові знаки.

Зразок: Читаючи, ми виписували окремі уривки в зошит.

1. (Читати) ми (виписати) окремі уривки в зошит. 2. Учні (втомитись, вирішити) опівдні зробити привал. 3. (Не/залишати) на вихідні я сьогодні (зробити) уроки за розкладом понеділка. 4. (Служити) в армії мій брат часто (писати) нам листи. 5. (Набігати) за день діти (повечеряти) і міцно (заснути). 6. (Програвати) наша команда (не/занепасти) духом і на останніх хвилинах матчу (здобути) перемогу. 7. По дорозі до школи учні весело (гомоніти, обговорювати) святковий концерт.

Вправа 233. Прочитайте речення і з'ясуйте причини допущених помилок. виправте (перебудуйте) і запишіть речення без помилок. Чи збереглися у всіх виправлених реченнях дієприслівники?

1. Здавши прочитану книжку, бібліотекар запропонував мені нову. 2. Граючи баскетбол, мати покликала мене вечеряти. 3. Не вивчивши матеріалу, учителька не поставить тобі позитивну оцінку. 4. Не знаю, що там робиться, не побувавши дома. 5. Один раз читаючи параграф, можу відповісти урок на «відмінно». 6. Навчившись грати в шахи, буду взяти участь у турнірі. 7. Виконуючи домашнє завдання, до мене прийшла подруга.

Вправа 234. Перебудуйте речення так, щоб у кожному був дієприслівниковий зворот. Зверніть увагу на співвідношення часу у присудку та дієприслівниковому звороті.

1. Ми попили джерельної води, пожвавішали і пішли бадьоріше. 2. Коли мати прийшла з роботи, вона побачила, що скрізь прибрано. 3. Під'їхав до зупинки рейсовий автобус і забрав решту пасажирів. 4. Володя мріяв стати геологом і збирав колекцію гірських порід. 5. Коли я одержував свіжий примірник журналу, то читав його сам і давав читати іншим. 6. Учні впорядкували подвір'я школи і посадили попід паркан кущі бузку.

Вправа 235. Уважно прочитайте кожну групу речень. Подумайте, як можна використати дієприслівниковий зворот для поси-

лення смислового і структурного зв'язку між реченнями та для їх об'єднання в єдине складне ціле. Запишіть утворені вами речення.

1. Розтанув сніг. З берегів вийшли річки. Вода покрила низини і луки. 2. Пригріває сонце. Птахи повертаються до нас. Вони переповнюють садки, гаї, ліси своїм голосним і радісним співом. 3. Вилетіли зі своїх зимових квартир бджоли і джмелі. Вони хазяйновито облітають садки і беруться за роботу.

Ф. Захаров. Останній сніг

Вправа 236. Складіть і запишіть невеличку (шість–вісім речень) розповідь про свій день у школі, використовуючи різні дієслівні форми, зокрема й дієприслівники.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієприслівник – особлива змінна форма дієслова.
Так чи ні.
2. Дієприслівник не має закінчення.
Так чи ні.
3. У дієприслівника є ознаки дієслова і прислівника.
Так чи ні.
4. Дієприслівники мають значення доконаного і недоконаного виду.
Так чи ні.
5. Дієприслівник разом із залежним словом утворює зворот.
Так чи ні.

6. Дієприслівник у реченні виступає обставиною.
Так чи ні.

II рівень

Тести із вибором однієї правильної відповіді

1. Правильним є твердження у рядку
А дієприслівник називає додаткову дію
Б дієприслівник називає ознаку предмета
В дієприслівник називає ознаку іншої ознаки
Г дієприслівник називає кількість предметів
2. Усі слова – дієприслівники у рядку
А заснувши, переможений, бажаючи, зробивши
Б лежачи, ніяковіючи, бажаний, зрозумілий
В любити, зрозумівши, граючись, позеленівши
Г йдучи, стрибаючи, соромлячись, написавши
3. Усі дієприслівники доконаного виду у рядку
А задивляючись, запитуючи, склавши, бажаючи
Б посміхаючись, маюючи, приспівуючи, танцюючи
В заволодівши, сховавши, взявши, кинувшись
Г опанувавши, дякуючи, маючи, усміхаючись
4. Пунктуаційну помилку допущено у реченні
А Вона не звикла сидіти склавши руки.
Б Усі прийшли не змовляючись.
В Повідомивши про концерт учитель вийшов із класу.
Г Ідучи сходами мене зустріла Тетяна Семенівна.
5. Не треба відокремлювати дієприслівниковий зворот у рядку
А Не спитавши броду не лізь у воду.
Б Гриць тремтячи від холоду горнувся до батька.
В Не розбивши крашанки не спечеш яечні.
Г Не треба сидіти склавши руки.
6. Усі дієприслівники з не пишуться разом у рядку
А не/зупиняючись, не/здужавши, не/волячи
Б не/торкаючись, не/хтуючи, не/зрозумівши
В не/гаючи, не/похитнувшись, не/віддячивши
Г не/притомніючи, не/дочувши, не/навидячи

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієприслівниками та їх характеристиками.
1 Сувої чорного диму знялися над догораючим велетнем
(О. Донченко).
2 Прочитавши книгу, робив виписки.

3 Згубивши, не плач, а знайшовши, не радій (*Народна творчість*).

4 Збираючи матеріал, писатиму доповідь.

А дієприслівник доконаного виду теперішнього часу

Б дієприслівник доконаного виду майбутнього часу

В дієприслівник доконаного виду минулого часу

Г дієприслівник недоконаного виду минулого часу

Ґ дієприслівник недоконаного виду майбутнього часу

2. Установіть відповідність між словом і суфіксом.

1 розгорта...

А -вши

2 вийшо...

Б -ючи

3 каж...

В -учи

4 робл...

Г -ачи

Ґ -ячи

3. Установіть відповідність між словом і частиною мови.

1 читаю

А іменник

2 прочитаний

Б прикметник

3 читаючи

В дієслово

4 читач

Г дієприкметник

Ґ дієприслівник

IV рівень

Тести відкритого типу

1. Від слів утворіть дієприслівники, вкажіть у них суфікси, визначте вид.

Казати, закінчити, скласти, писати, бити, діяти, збудувати, виїхати.

2. Перепишіть речення, розставте правильно розділові знаки. Підкресліть дієприслівники або дієприслівникові звороти.

Над горами ліловими над буйними нетрями стояв сліпучий сонячний ранок граючи всіма кольорами веселки. Мільярди перлин мерехтіли на всьому випромінюючи маленькі сонця розсипаючи спектри на лапатім листі дубів Вони мерехтіли там часом одривалися нечутно і летіли вниз блискаючи межі стовбурами і прошиваючи синій холод глибоких сутінків (*Іван Багряний*).

3. Відредагуйте речення.

1. Даруючи квіти подрузі, йому було приємно. 2. Відчиняючи вікно, видно ряд квітучих вишень. 3. Блукаючи лісом, нами було зібрано два кошики суниці. 4. Заходячи в кімнату, сестра сиділа й пила чай. 5. Слухаючи тебе, з'явилося бажання більше не зустрічатися.

§ 22. Публіцистичний стиль

Публіцистичний стиль – один із функціональних стилів мови, що використовується у сфері масової інформації – у мові преси, радіо й телебачення. Характеризується емоційним забарвленням, піднесеністю мови та ознаками вольової оцінності. Йому притаманні доступний, чіткий виклад, орієнтований на швидке сприйняття повідомлень, стислість і зрозумілість інформації. Такі тексти призначені для емоційного впливу на читача, слухача, глядача. Тексти цього стилю мають писемну й усну форми.

Стосуючись конкретної інформації, наукових фактів, публіцистичний стиль не уникає термінів, книжних словосполучень, іншомовних слів, які часто виконують крім інформаційно-пізнавальної також емоційно-експресивну функцію (За енциклопедією «Українська мова», С. Єрмоленко).

Вправа 237. Прочитайте тексти і вкажіть мовні засоби, які свідчать, що це – публіцистичні тексти.

I. Міжнародний день рідної мови – день, який відзначають 21 лютого, починаючи з 2000 року. Про «підтримку мовного та культурного різноманіття та багатомовності» було оголошено на XXX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО.

В Україні це свято існує з 2002 року, коли з метою зміцнення державотворчої функції української мови, сприяння вільному розвитку і використанню інших мов національних меншин Президент України підписав відповідне розпорядження.

II. ЦВІТУТЬ ПРИМУЛИ І ПІДСНІЖНИКИ

Ці перші такі довгождані квіти весни вже рясно зацвіли на пригірках багатьох лісництв України. Ще ніби рано, ще наче не пора, а вони, ніби зумисне випереджаючи час, уже тішать своєю ніжною красою око, а природа спонукає бути небайдужим до такого торжества дива.

Чому так рано зацвіли ці квіти? Можливо, через те, що в першій половині зими її, власне, і не було. Тому відбулися певні процеси у вегетації рослин, які

пришвидшили їх подальший розвиток. Та це не так уже й важливо. Головне, що весна-красна, випереджаючи час, повноправно вістує* про свій прихід. Покваптеся й собі стати свідком цього величного дійства.

III. СТАЛА ЧЕМПІОНКОЮ УКРАЇНИ

Чернівецька дзюдоїстка Христина Ярчук стала чемпіонкою України у ваговій категорії 48 кг. Її тренує в ФСТ (Федерації спортивних товариств) «Україна» Валерій Меленко.

У Луцьку на чемпіонаті України для спортсменів віком до 18 років Христина провела чотири сутички й у всіх перемогла. Там змагалось 440 учасників, у тому числі 10 буковинців. Цей чемпіонат був відбірковим до чемпіонатів Європи і світу.

Вправа 238. Випишіть з газети або електронних засобів текст з інформацією про: 1) культурно-мистецьку подію у вашому чи іншому місті; 2) про міждержавну зустріч на вищому рівні. Вкажіть, які мовні засоби виконують інформаційну функцію, а які – емоційно-експресивну.

Вправа 239. Випишіть з тексту будь-якого засобу масової інформації п'ять речень з іншомовними словами (підкресліть прямою лінією) і п'ять речень з емоційно-експресивними словами (підкресліть хвилястою лінією).

Вправа 240. Доберіть так звані газетні означення до слів *успіхи, результати, домовленість, значення, резонанс* і запишіть ці словосполучення (наприклад: *перемога – важлива, очікувана, передбачувана, несподівана...*). Зачитайте свої добірки в класі і визначте переможця у виконанні цього пошукового завдання.

Вправа 241. Візьміть інтерв'ю у свого однокласника, який має цікаве і для вас хобі, запишіть його (п'ять запитань і п'ять відповідей).

§ 23. Роздум дискусійного характеру

Дискусія – це спір, у якому народжується істина. Вона може мати форму діалога або полілога, тобто в ній можуть брати участь двоє або більше людей.

Етикетні норми ведення дискусії: 1) уміти слухати опонента; 2) не перебивати його; 3) не підвищувати голос; 4) не вживати різких слів; 5) програвши, не ображатися та ін.

* *Вістує* (*вістувати*) – сповіщає, повідомляє.

Вправа 242. Ознайомтеся з рекомендаціями М. Роцина і письмово сформулюйте – вичерпно, аргументовано – свою згоду чи незгоду з автором.

Спробуй не наступати, а поступатися. Не захопити, а віддати. Не кулак показати, а подати руку. Не схвати, а поділитися. Не кричати, а вислухати. Не розірвати, а склеїти.

Спробуй – і ти побачиш, як цікаво виходитиме.

Вправа 243. Висловте свою думку з приводу такого явища, як трудова еміграція. Зокрема, з'ясуйте, що набуває і що втрачає сім'я, у якій мати працює за кордоном. Що може зупинити це явище? Які його негативні впливи на виховання деяких дітей?

Вправа 244. Поміркуйте, чому в наш час у світі є багато безхатьків і що може зробити суспільство, щоб їх ставало менше. Використовуйте такі стереотипні конструкції: *на мій погляд..., я вважаю..., не можу погодитись..., а чи не варто..., це неприйнятне..., я погоджуюсь...* і подібні.

Вправа 245. Обміняйтеся думками з приводу того, як належить користуватися сучасними гаджетами у навчальному процесі, у пошуковій роботі, у години дозвілля тощо. Чи шкодить це розвиткові власних творчих можливостей або ж здоров'ю?

IV. ПРИСЛІВНИК ЯК САМОСТІЙНА ЧАСТИНА МОВИ

§ 24. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль прислівника

Вправа 246. Пригадайте, що ви знаєте про прислівник (adverbul) з уроків молдовської мови.

Вправа 247. Прочитайте речення, випишіть словосполучення, до складу яких входять виділені слова. Поставивши запитання, визначте в цих словосполученнях головне і залежне слова. Якою частиною мови є ці виділені слова?

1. Повітря в горах **дуже** прозоре, отже, і видимість стала **набагато** краща, ніж на рівнині (*Олесь Гончар*). 2. **Коли** втомлюсь і **вільно** спочиваю, до мене в гості завітає хтось, спішу **назустріч**, двері відчиняю і – наче жду, і наче жду когось (*Г. Чубач*). 3. Марічка **якось** дивно усміхнулась (*Ірина Вільде*). 4. **Коли** моя білява донька виросте, я буду **надто** старий (*Олесь Досвітній*). 5. **Десь далеко дуже швидко**, наче **наввипередки**, стукали зенітки (*Л. Первомайський*).

Прислівником (adverbul) називається незмінна повнозначна частина мови, яка вказує на: 1) ознаку дії чи стану, 2) ознаку іншої ознаки та 3) ознаку предмета. У реченні виступає обставиною або присудком, рідше – означенням.

Прислівники, що вказують на ознаку дії, поєднуються з інфінітивом, способовими формами дієслова та дієприслівниками. Наприклад: 1. *Дід любив ходити розгонисто*. 2. *Я оцінюватиму змагання об'єктивно*.

Прислівники, які вказують на ознаку іншої ознаки, поєднуються з прикметниками, дієприкметниками та іншими прислівниками. Наприклад: 1. *Село набуло справді міського вигляду*. 2. *Одноголосно прийняте вчора рішення сьогодні вже виконане*. 3. *Неймовірно радісно було побачитись через десять років*.

Невелика група прислівників може вказувати на ознаку предмета і поєднуватися з іменниками. Наприклад: 1. *Читання (яке?) лежачи псує зір.* 2. *Біг (який?) наввипередки йому подобався з дитинства.*

Вправа 248. Спишіть словосполучення, підкресліть прислівники та визначте: а) головними чи залежними словами вони виступають; б) зі словами яких частин мови поєднуються; в) які ознаки позначають. З трьома словосполученнями усно складіть речення.

Абсолютно спокійний, надзвичайно гарний, здивовано оглядаючи, завжди несподіваний, важко хворіти, спокійно спати, щиро усміхатися, кава по-турецьки, рух уперед, досить активний, сумлінно працюючи, виставити напоказ, зробити по-своєму.

Прислівникові властива одна морфологічна ознака – **незмінність**.

Типова граматична роль прислівника – обставина, рідше – присудок, а ще рідше – неузгоджене означення.

Деякі прислівники, зокрема, *треба, можна, необхідно, нема, прикро, соромно, жаль, пора, сором у безособових* реченнях виступають присудками, тому їх ще називають присудковими. Наприклад: 1. *Матері кожної дитини жаль (Народна творчість).* 2. *Сором сліз, що ллється од безсилля (Леся Українка).*

Вправа 249. Знайдіть у реченнях прислівники, випишіть їх разом з головними чи залежними словами. У кожному із словосполучень поставте запитання, яке вказувало б на смисловий зв'язок прислівника з пояснюваним словом. Усно визначте їх синтаксичну роль у реченні.

Зразок: *пахнуть (як?) – ніжно.*

1. Фіалки пахнуть ніжно. 2. Як парость виноградної лози, плекайте мову. Пильно й ненастанно політь бур'ян. Чистіша від сльози вона хай буде. Вірно і слухняно нехай вона щоразу служить вам, хоч і живе своїм життям (М. Рильський). 3. Високо вгорі пролітає ескадрилья літаків (Ю. Яновський). 4. Завтра знову мене чекає подорож... (Ірина Вільде). 5. Тож свідок мовив трохи не до діла. Тут треба чітко провести межу (Л. Костенко). 6. Шкода нездійснених мрій (Ю. Збанацький). 7. Зблизька ворота рідним димом пахнуть (М. Рачук). 8. Хтось працює на вічність, а хтось просто вічно працює (В. Брюгген). 9. Не хилячись, я чесно йду життям (В. Бухало).

§ 25. Розряди прислівників за значенням

Прислівники вказують на спосіб дії, міру і ступінь, місце, час, причину і мету дії. Ці групи за значенням називають **розрядами**. Найчастіше вони виконують у реченні роль обставини.

Вправа 250. Перепишіть речення, підкресліть прислівники як члени речення й усно визначте, на які запитання вони відповідають.

1. Не треба ховати красу десь глибоко-глибоко у картині (М. Вінграновський). 2. Я й сьогодні з особливим хвилюванням навідуюсь сюди (Б. Антоненко-Давидович). 3. Росинка щодуху мчала навпростець (В. Врублевська). 4. А від Тетянки гриби чомусь ховаються (В. Чухліб). 5. І вчора, і сьогодні надворі холодно і сиро (І. Цюпа). 6. Намагайся говорити коротко, щоб розум слухняний відразу ж зрозумів слова (Горацій). 7. І було тепер зовсім не лячно, а легко і радісно (В. Врублевська).

Вправа 251. Розгляньте схему групування за значенням прислівників, які виконують у реченні роль обставини, усно доповніть кожен групу двома-трьома своїми прикладами.

<p>Прислівники способу дії Як? <i>Так, добре, зручно, зрозуміло</i> Яким способом? <i>Верхи, гуртом, пішки, поодиноці, по-сусідськи</i></p>	<p>Прислівники міри і ступеня Скільки? <i>Багато, дуже, мало, чимало, двічі</i> Наскільки? <i>Надвоє, натроє</i> Якою мірою? <i>Удвічі, втричі</i></p>
<p>Прислівники місця Де? <i>Всюди, внизу, там</i> Куди? <i>Догори, додолу, сюди</i> Звідки? <i>Звідси, звідти, здалеку</i></p>	<p>Прислівники причини Чому? <i>Тому, зопалу</i> Через що? З якої причини? <i>Сперсердя, зозла</i></p>
<p>Прислівники часу Коли? <i>Вчора, давно, завжди</i> Відколи? <i>Віддавна, здавна</i> Доки? <i>Довіку, досі, доти</i></p>	<p>Прислівники мети Навіщо? <i>Нащо, навіщо</i> Для чого? З якою метою? <i>Навмисне, наперекір</i></p>

Вправа 252. Перепишіть речення, підкресліть прислівники як члени речення, надпишіть скорочено їх значення: *сп* (способу дії); *мст* (міри і ступеня); *міс* (місця); *пр* (причини); *мет* (мети). Речень з якими прислівниками ви у вправі не виявили? Складіть їх самостійно.

1. Жодну з ролей людині не зіграти переконливо без віри (Ю. Ілленко). 2. А суть всього – у слові тім одним, що тільки

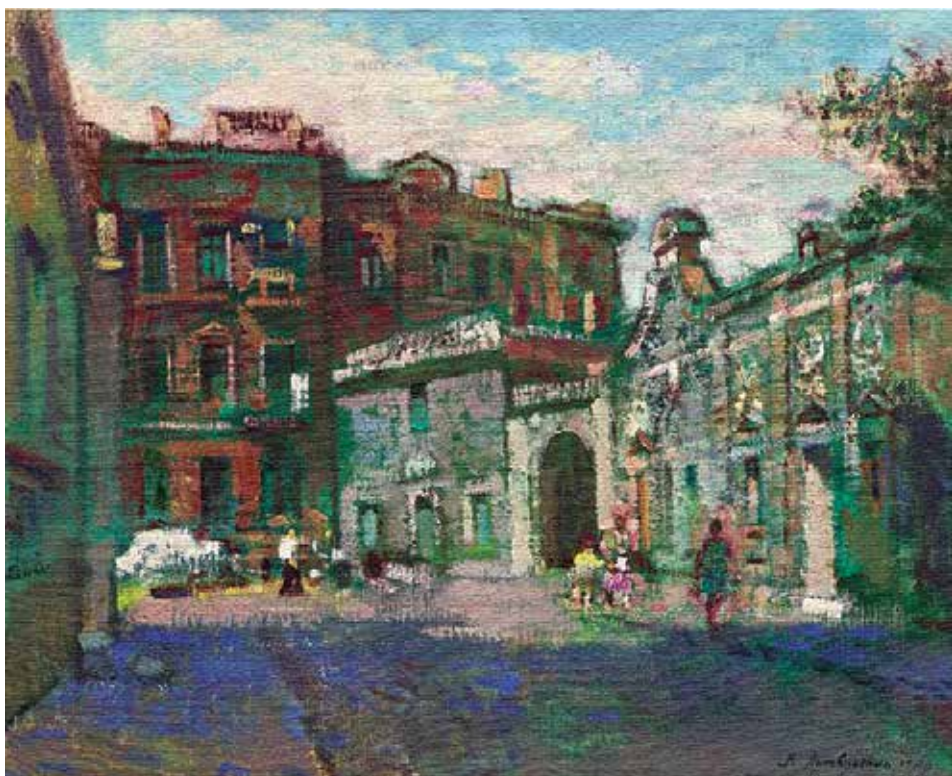
правду нам являє зримо (В. Колодій). 3. Учитись важко, але навчати ще важче (Журнал). 4. Зривається буря від краю до краю, бурхочуть навколо вали (П. Грабовський). 5. Вода мерхтіла, вода світилась різними барвами, вода міняла настрої, де всміхалась по-дитячому щиро, а де стриманіше (Є. Гуцало). 6. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко). 7. Дуби ростуть поволі, неквапливо (М. Рильський).

Вправа 253. Утворіть із прислівниками два типи словосполучень: а) в яких прислівник буде залежним словом; б) в яких прислівник буде головним словом. Поміркуйте, яким членом речення може бути прислівник, якщо кожне зі словосполучень ввести в речення. Чи з усіма прислівниками вдалося виконати завдання? Чому?

Зразок: *живу близько – мені близько; сказав тривожно – тривожно нам.*

Близько, боляче, верхи, весело, вчора, гаряче, далеко, дома, дорого, дуже, згарячу, інколи, корисно, легко, мило, по-доброму, позавчора.

В. Литвиненко. Одеса. Воронцовський провулок

Вправа 254. «Перенесіть» таблицю у зошит і заповніть її праву колонку. Усно сформулюйте висновок про походження слів правої колонки. Як називаємо пари слів у лівій колонці?

Який?	Як?
Гарний – поганий	
Високий – низький	
Холодний – теплий	
Широкий – вузький	
Швидкий – повільний	
Радісний – похмурий	
Веселий – сумний	
Добрий – злий	

Вправа 255. Напишіть твір-роздум на тему «У розмові головне не говорити, а слухати». Використайте п'ять прислівників різних за значенням розрядів.

§ 26. Ступені порівняння прислівників

Вправа 256. Пригадайте, які частини мови мають форми ступенів порівняння і чому. Які ступені порівняння ви знаєте? Як вони творяться? Прочитайте речення, знайдіть слова, що мають ступені порівняння, і з'ясуйте, до якої частини мови вони належать.

1. На отчий край наш з Божих віч сльоза найперша впала (*В. Колодій*). 2. І чим сильніше гоїдатиме нас море, тим менше нас гоїдатиме життя (*М. Вінграновський*). 3. Сам знаю, що у вас там на півдні фрукти далеко смачніші є. Є, є у вас там і мусять бути кращі, ніж оці (*Олесь Гончар*). 4. Його голос все більше і більше стає притишеним (*Ірина Вільде*). 5. Я поборю найтяжчі перешкоди (*Леся Українка*). 6. Чим вищі мурашники восени, тим суворішою буде зима (*Народні прикмети*). 7. Той вершник зветься Іскрою Іваном, йому сьогодні важче, ніж кому (*Л. Костенко*).

Прислівники на *-о*, *-е*, що мають спільні корені з якісними прикметниками, утворюють вищий і найвищий ступені порівняння. Наприклад: *молодо* – *молодше* – *наймолодше*, *гаряче* – *гарячіше* – *найгарячіше*, *добре* – *краще* (*ліпше*) – *найкраще* (*найліпше*), *розумно* – *розумніше* – *найрозумніше*.

Вправа 257. Прочитайте речення, знайдіть у них прислівники і випишіть їх, поділивши на дві групи: до першої впишіть ті, від яких творяться ступені порівняння, а до другої – усі інші. Поясніть, коли

утворення вищого чи найвищого ступеня порівняння можливе, а коли ні.

1. Допоки ми народом є, то доти наш дух міцний, мов пам'яті граніт (*В. Колодій*). 2. Я не вертав, я йшов собі помалу, бо щось так владно кликало мене... (*В. Симоненко*). 3. Йому йшло тепер усе наперекір... (*О. Кобилянська*). 4. Читачу, чи не буває тобі нудно часом? Тоді розгорни сторінку поеми життя і пошукай той розділ, де змальована людина, схожа на тебе... (*Ірина Вільде*). 5. Я буду там, де працьовиті руки не знають втоми (*Журнал*). 6. Спадає вечір сторожко, помалу, ворухить зорі в темряві криниць (*Л. Костенко*). 7. Лихо так зненацька підкралось і так несподівано впало, що ніхто не наважився думати, чим запобігти (*М. Коцюбинський*). 8. Довкола пахло свіжістю землі (*С. Будний*). 9. Вже вночі пізенько вони прийшли додому (*І. Нечуй-Левицький*). 10. Як важко перші кроки йти! (*А. Малишко*).

Форма вищого ступеня твориться від прислівників на -о, -е за допомогою суфіксів -ше, -іше. При творенні вищого ступеня за допомогою суфікса -ше кінцеві -ко, -еко, -око у прислівнику зникають. Наприклад: *рідко – рідше, далеко – дальше, широко – ширше; струнко – стрункіше; рішуче – рішучіше, світло – світліше.*

Інколи вищій ступінь прислівників, що походять з відповідних прикметників, твориться від іншої основи. Наприклад: *багато – більше, гарно – краще, мало – менше, погано – гірше.*

Складена форма вищого ступеня твориться також додаванням до звичайної форми прислівника допоміжних слів *більш* або *менш*. Наприклад: *більш вдало, менш виправдано.*

Вправа 258. Перепишіть речення, розкривши дужки і записавши прислівники у формі вищого ступеня. Укажіть окремо прислівники, які не творять ступенів порівняння, і поміркуюте, чому.

1. З кожною хвилиною мітингувальників ставало все (багато і багато) (*А. Шиян*). 2. У залі робиться (гаряче). Хтось (навстіж) відчинив вікно у сад (*Ірина Вільде*). 3. Природа часто буває (мудра) за людину (*Народна творчість*). 4. Як (трохи мало) будете дбати про багатство, а (багато) про здоров'я, то дочекаєтесь (*М. Стельмах*). 5. Прошу лише (обережно), бо перстень цей вам не пам'ятка якась, а майно (*Ірина Вільде*). 6. Вони гомоніли

все (тихо і тихо), із їх гомону виникала пісня (*Леся Українка*).
7. (Швидко і швидко) котилися хвилі, розливалися (широко) і помалу заспокоювалися (*Леся Українка*). 8. Ну, от і все. Одплачеться природа. Їй стане (легко) певне. Як мені (*Л. Костенко*).

Увага! Сполучення слів *значно, (на)багато, куди, ще, трохи* та прислівників у формі вищого ступеня типу *значно вище, (на)багато зручніше, куди голосніше, ще глибше, трохи міцніше* окремого ступеня не творять, а тільки підсилюють вищий ступінь. Наприклад: 1. Один розум добре, а два ще краще (*Народна творчість*). 2. Щоб отримати нагороду, треба було стрибнути набагато вище (*Газета*).

Вправа 259. I. Від прислівників утворіть просту і складену форми вищого ступеня. Зверніть особливу увагу на фонетичні зміни в основах прислівників *близько, вузько, низько* та *важко, тяжко, дорого, високо* при додаванні до них суфікса *-ше*.

Охайно, багато, близько, важко, високо, вузько, гарно, гучно, дешево, дорого, дрібно, звично, коротко, лагідно, наївно, обережно, пізно, полохливо, скоро, суворо, важко, урочисто, чисто.

II. Напишіть роздум (шість-сім речень) про те, як можна позбутися лінощів. Використайте прислівники: *безсумнівно, бажано, незручно, впевненіше, вчасно* або інші.

Найвищий ступінь порівняння прислівників твориться додаванням до форми вищого ступеня префікса *най-*, а також слів *більш, найбільш, менш, найменш* до звичайної форми прислівника. Порівн.: *охайно – найохайніше; більше – найбільше; більш стримано – найбільш стримано; менш доступно – найменш доступно*.

Вправа 260. Від прислівників утворіть вищий і найвищий ступені порівняння усіма можливими способами. Знайдіть прислівники, від яких ступені порівняння не творяться. Чому? Пригадайте, від яких якісних прикметників не творяться ступені порівняння.

1. Актуально, безнадійно, височенько, голосно, запізно, зеленяво, кривобоко, ласкаво, легально, масно.

2. Палко, сліпо, предобре, прилюдно, старанно, успішно, яскраво, холодно.

Додавання до найвищого ступеня префіксів *як-, що-* не творить нового ступеня, а лише підкреслює і підсилює найвищу міру вияву ознаки. Наприклад: 1. *Необхідно якнайдетальніше продумати маршрут подорожі* (Газета). 2. *Для нас тепер щонайважливіше – вибороти першість за успішністю, щоб поїхати до Канева* (Газета).

Вправа 261. З'ясуйте (усно) значення прислівників (яка міра якої ознаки?). Особливість значень слів виділених пар покажіть з допомогою створених з ними речень.

Найменше і щонайменше, найбільше і щонайбільше, найдоступніше і щонайдоступніше, найповніше і якнайповніше, найточніше і якнайточніше, найуважніше і якнайуважніше.

Вправа 262. Від прислівників в усіх формах найвищого ступеня утворіть за допомогою префіксів *що-, як-* прислівники найвищого ступеня зі значенням підсилення найвищої міри ознаки.

Зразок: *найакуратніше, щонайакуратніше, якнайакуратніше; щонайбільш акуратно, якнайбільш акуратно; щонайменш акуратно, якнайменш акуратно.*

Вільно, гарно, гостинно, змістовно, лаконічно, мало.

Вправа 263. Поясніть, як ви розумієте слова «Для орла що гори, що степ, рівногорді і рівновисокі» (*М. Рачук*), якщо їх стосувати до людини. Використайте у відповіді два-три прислівники у формі вищого чи найвищого ступенів порівняння.

Вправа 264. Розгляньте репродукцію і поясніть, що знаходиться вище, що – найвище, що – близько, що – далеко, що – найдалі.

*І. Донченко.
Далеко в горах*

§ 27. Способи творення прислівників

Прислівники так само, як і інші частини мови, творяться префіксальним (*ні- + -коли > ніколи*), суфіксальним (*мудрий – мудр- + -о > мудро*), префіксально-суфіксальним (*людський – по- + -людськ- + -и > по-людськи*) та іншими способами.

Для творення прислівників від якісних прикметників використовуються суфікси *-о*, *-е*. Поодинокі прислівники мають суфікс *-ки* (творяться від дієслівних основ) та суфікс *-чі* (від числівникових основ).

Вправа 265. Утворіть прислівники від слів *веселий, чистий, гарячий, мовчати, людський, два, три*.

В українській мові до давніх прислівників *де, як, коли, куди, туди, там, тут, доки, досі, доти, звідки, звідси, звідти, тоді, іноді, всюди, так-сяк* додаються префікси *аби-, де-, ні-, ані-* та *будь-, казна-, хтозна-* і за їх допомогою творяться нові прислівники.

Вправа 266. Розгляньте таблицю префіксального творення прислівників, запам'ятайте їх правопис та усно або письмово доповніть їх своїми прикладами.

Прислівниковий префікс	Написання прислівника	Приклади прислівників
<i>аби- де- ні- ані- від- за- не- поза- пре-</i>	разом	абіде, абіяк, абіколи ... деколи, декуди, деяк ... ніде і ніде, ніколи і ніколи ... аніде, аніяк, анітрохи ... відколі, відніні, відтепер ... заблизько, задовго, замало ... недавно, недобре ... позавчора, позаторік ... предобре, прегарно, преміло ...
<i>будь- казна- хтозна- невідь-</i>	через дефіс	бўдь-де, бўдь-колі, бўдь-як ... казна-де, казна-колі, казна-як ... хтозна-де, хтозна-колі, хтозна-куді ... невідь-як, невідь-де, невідь-колі ...

Вправа 267. Перепишіть речення, знайдіть прислівники, з'ясуйте їх значення (розряд), підкресліть їх як члени речення і визначте спосіб творення.

1. Ніщо ніколи не минає марно (*Б. Олійник*). 2. Він гляне скупю і суворо: ні, буду вже, як є (*А. Малишко*). 3. Не сумуй же тут без мене, я швидко повернуся (*М. Коцюбинський*). 4. Він ночував в чужому домі, він двічі ранений (*А. Малишко*). 5. Про-

сти мені, недільний мій Хрещатик, що сівши сидьма ці котли топлю в оглухлій кочегарні (*В. Стус*). 6. Мир пануватиме вічно, якщо людство зберігатиме його (*Газета*). 7. Кінь гордо труснув головою і рушив за господарем (*Журнал*).

Невелика група прислівників твориться від прислівникових основ за допомогою постфіксів *-сь, -небудь, -будь, -то, -от, -таки*. Постфікс *-сь* з прислівниками пишеться разом. Усі інші постфікси пишуться через дефіс. Найчастіше вживаються прислівники з постфіксами *-небудь, -то, -таки*.

Вправа 268. Закінчіть складати і перепишіть у зошит таблицю правопису прислівників, утворених постфіксальним способом, використовуючи запропоновані слова.

Твірне слово	Постфікс як словотворчий засіб	Як пишеться	Ваш приклад
де, звідки, коли коли, куди де, коли, як звідкись, коли, так там, тут, як так, як	<i>-сь</i> <i>-будь</i> <i>-небудь</i> <i>-то</i> <i>-таки</i> <i>-от</i>		

Префіксально-суфіксальні прислівники типу *по-болгарськи, по-весняному, по-доброму, по-нашому, по-своєму* завжди пишуться через дефіс.

Через дефіс пишуться і прислівники *по-перше, по-друге* та інші, утворені за допомогою префікса *по-* та суфікса *-е* від основ порядкових числівників.

Прислівники типу *вперше, вдруге ... і вдвох, утрьох*, а також *взимку, віддавна, зблизька* та багато інших, в яких можна виділити префікси і суфікси, пишуться разом.

Вправа 269. Прочитайте словосполучення із залежними прислівниками, запишіть їх за правилами правопису, усно поясніть написання. З двома-трьома словосполученнями складіть речення. Правильно наголошуйте слова!

Бажано в/літку, відвідав у/перше, відомий з/давна, відпочити по/людськи, зроби по/моєму, коли/сь задумувався, літають у/двох, ні/коли не був, ні/коли читати, ознайомитись коли/небудь, пропав без/вісти, там/таки й відпочивали.

В українській мові немало складних прислівників, які утворились внаслідок сполучення в одне двох або більше слів. Наприклад: *босоніж, водночас, голіруч, сьогодні, торік, щораз*.

Складні прислівники пишуться через дефіс:

а) якщо в них повторюється слово або його основа: *багато-багато, далеко-далеко, давним-давно, мало-помалу, з діда-прадіда;*

б) якщо поєднуються синонімічні слова: *любо-мило, зроду-віку, тишком-нишком, без кінця-краю;*

в) якщо поєднуються антонімічні пари: *більш-менш, туди-сюди, сьак-так, видимо-невидимо.*

Увага! Якщо повторювані частини первісного прислівника поєднані службовим словом, то воно з обох боків виділяється дефісом: *де-не-де, коли-не-коли.*

Вправа 270. Створіть свій початок казки (10–12 речень), використавши прислівники з *діда-прадіда, видимо-невидимо, там-сям* та ін.

Вправа 271. Перепишіть речення, розкриваючи дужки, запишіть прислівники за правилами правопису. Підкресліть усі прислівники як члени речення.

1. А ми зробимо (по/людськи) (*М.Стельмах*). 2. Черних здивовано знизав плечима, а Наталка (не/приязно/осудливо) стрельнула очима на Сергія (*І. Стаднюк*). 3. А, нехай буде (по/вашому) (*І. Карпенко-Карий*). 4. Все (ні/коли). То в них і повелося: (сього/дні) ситий, бо учора їв (*Л. Костенко*). 5. То люди, як образ: інакше представляються (з/далека), інакше (з/близька) (*Ірина Вільде*). 6. «І женця молодого з собою взяли?» – вдова дивиться на мене й (добряче/добряче) усміхається (*М. Стельмах*).

Вправа 272. Ознайомтесь із прислівниками та фразеологічними сполученнями, з'ясуйте їх значення і введіть у речення. Поясніть походження (спосіб творення) виділених слів.

1. Заздалегідь, мимохідь, мимохить, самохить, силоміць.

2. За тридев'ять земель; часом з квасом, а порою з водою; де чорти добраніч кажуть; за царя Тимка.

§ 28. Правопис *не* і *ні* з прислівниками

Вправа 273. Визначте будову прислівників, а потім складіть і запишіть з ними невеличку розповідь про зимовий краєвид вашої місцевості.

Добре, замало, недавно, ніде, прекрасно, коли-не-коли, колись, густо-густо, тут-таки.

В українських словах **не** може бути і префіксом, і часткою. Префікс **не-** творить прислівники з новим лексичним значенням. Наприклад: *не-* + *багато* > *небагато* (мало), *не-* + *далеко* > *недалеко* (близько), *не-* + *приязно* > *неприязно* (сердито).

Не з прислівниками пишеться разом, якщо:

а) прислівник з **не** можна замінити іншим близьким за значенням прислівником без **не**, наприклад: *неважко* (легко), *невесело* (сумно), *недорого* (дешево);

б) прислівник без **не** не вживається, наприклад: *невпинно*, *невтомно*, *незабаром*.

Не з прислівниками пишеться окремо:

а) якщо в реченні є протиставлення, виражене антонімом зі сполучником **а**: *не весело, а сумно*; *не солодко, а гірко*; *не коректно, а грубо*;

б) якщо **не** вжито з присудковими прислівниками *можна*, *потрібно*, *конче*: *не можна* (терпіти), *не треба* (заважати);

в) якщо **не** стоїть при підсилювальних прислівниках: *не дуже*, *не зовсім*, *не цілком*, *не остаточно*;

г) якщо **не** стосується прислівника, який пишеться через дефіс: *не по-людськи*, *не по-нашому*.

Вправа 274. Перепишіть речення, знайдіть прислівники і підкресліть їх як члени речення. Усно поясніть правопис прислівників з **не** разом.

1. І я нерідко бачив на телестудії сльози на очах ведучої (*В. Колодій*). 2. Рибалки посідали кружком недалеко від багаття і почали балакати (*Панас Мирний*). 3. Усе здавалося таким, ніби сталося зовсім недавно (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Буруни йшли невпинно, підбираючи під себе зворотні хвилі (*М. Коцюбинський*). 5. «Дядьку, а це правда, що ви знайшли перо жар-птиці?» – неждано випалив я (*М. Стельмах*). 6. Незабаром наша школа стане гімназією (*Газета*). 7. Отак розмовляючи, Лукерія Семенівна хоч сердилася, та серцем відчувала, що Славко сьогодні має неодмінно прийти (*А. Чайковський*).

Вправа 275. Розкрийте дужки, перепишіть речення і поясніть написання **не** з прислівниками.

1. Полковник простежує, як він (не)швидко зникає за деревами та степовими пагорбами (*В. Колодій*). 2. Марта вислухала все, але (не)разу відповіла (*Ірина Вільде*). 3. На його правій скроні (не)добре темнів рубець (*Д. Бедзик*). 4. (Не)суворо на серці, (не)гнівно, а за тебе тривожуся я (*А. Малишко*). 5. О, (не)даремно, ні, в степах гули гармати, і лялалась наша кров, і падали брати... (*В. Сосюра*). 6. (Не)зручно так, (не)затишно, (не)втішно перебиратись у незнане все (*В. Стус*). 7. Поезія мчить раптом і (не)ждано, (не)відомо, (не)мислимо, (не)знано (*В. Колодій*).

Вправа 276. Складіть і запишіть по два речення з прислівниками *можна, різко*, використовуючи при них **не** як заперечну частку і як префікс.

Вправа 277. I. Складіть і запишіть речення, в яких були б прислівники із префіксом **не-** та із заперечною часткою **не**.

- 1) Невисоко – не високо, негарно – не гарно.
- 2) Недалеко – не далеко, недорого – не дорого; невисоко – не високо, недобре – не добре.

II. Поясність, що означають ці знаки.

Вправа 278. Випишіть у стовпчик ті прислівники, які можна поєднати з **не-** у значенні префікса, через тире подайте їх антоніми. З іншими прислівниками побудуйте речення із заперечною часткою **не** при цих прислівниках. Поясність правопис прислівників з **не**.

Зразок: *недобре – зле.*

Бадьоро, весело, високо, ганебно, гарно, грізно, грубо, дбайливо, делікатно, дешево, дорого, гаряче, збуджено, коротко, мало, пізно, розкішно, скромно.

Префікс **ні-** в прислівниках завжди пишеться разом. Наприклад: *ніде, нізачо, нізвідки, нікуди, ніяк, ніскільки, ніколи.*

У фразеологічних зворотах **ні** може підсилювати значення заперечення, наприклад: *ні жарко ні холодно, ні туди ні сюди, ні так ні сяк, ні тут ні там, ні зле ні добре.* Кома в таких зворотах не ставиться.

§ 29. Правопис **н** і **нн** у прислівниках

Вправа 279. Пригадайте, від яких частин мови та якими способами творяться прислівники. До кожного з поданих прислівників наведіть коренево споріднене слово, від якого утворений прислівник. Виділіть твірну основу і словотвірний засіб, назвіть частину мови, від основи якої утворився прислівник.

Зразок: *по- + болгарськ- + -и – болгарський, прикм.*

По-болгарськи, вдруге, гаряче, двічі, зелено, колись, вдруге, по-материнськи, по-нашому, по-третє, прямо, сумлінно, тричі, утрьох.

Прислівники, утворені від основ прикметників і дієприкметників за допомогою суфіксів *-о*, *-е*, зберігають правопис цих прикметників і дієприкметників. Наприклад: *стомлено, заморожено, сторожко, своєрідно, боязко, скуто*.

У прислівниках, утворених від прикметників і дієприкметників з однією буквою *н* в основі, пишемо одне *н*. Наприклад: *гарно, бо гарний; надійно, бо надійний; моторошно, бо моторошний; впевнено, бо впевнений; потривожено, бо потривожений*.

У прислівниках, утворених від прикметників з двома *н* в основі, також пишемо *нн*. Наприклад: *бездоганно, бо бездоганний; сонно, бо сонний; невпізнанно, бо невпізнаний; невблаганно, бо невблаганий*.

Увага! Два *н* пишеться у кількох прислівниках з іншими суфіксами: *зрання, попідвіконню, попідтинню, спросоння, навмання*.

Вправа 280. І. Від поданих слів утворіть за допомогою суфікса *-о* прислівники. Усно поясніть їх правопис.

Бажаний, безупинний, височезний, височенний, гарний, матеріальний, нескінченний, нежданий, нерівномірний, нудний, неголодний, шалений, невимовний, неказаний, сонний, туманний, уважний, нездійснений.

І. Донченко. Туманний ранок

II. Поділіться з однокласниками своєю мрією побувати біля великого водоспаду, використовуючи прислівники: *несказанно, несподівано, тривожно, відважно, гордо, небезпечно* і т. ін.

Вправа 281. Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви. Поясніть правопис **н** і **нн** у прислівниках. Визначте (усно), від яких частин мови утворені прислівники.

1. Грізно і голосно застерігав водоспад туристів (*Газета*).
2. Нарешті з'явився шанс докорін..о змінити український футбол (*Газета*).
3. Наша упряжка нестримн..о мчала до води, до незамерзлого місця (*О. Бойченко*).
4. Осіннє лагідне сонце востан..є пригрівало старі липи (*О. Донченко*).
5. Треба хороші справи робити не на замовлення, а щоден..о, все життя (*О. Донченко*).
6. З байраків повільн..о, але невблаган..о, наступає темрява, прохолодна й густа, як передранішня ніч (*М. Чабанівський*).
7. Поволі, але невпин..о підіймалася вгору світла завіса ранку (*П. Колесник*).
8. Море було тихе, безмежне і неказан..о красиве (*Ю. Збанацький*).
9. Граймо бездоган..о, без слів, без фальші – музику богів (*П. Гай-Нижник*).

Вправа 282. Запишіть прислівники, вставивши відповідно **н** чи **нн**. З виділеними словами створіть словосполучення і усно визначте, від якого слова і яким способом утворені прислівники у цих словосполученнях.

Зразок: одяглася буденно (буденний – буденн+о).

Вогне..о, жаліб..о, життєдай..о, зоря..о, зра..я, мораль..о, невблага...о, неви..о, негай..о, недореч..о, незбагне..о, непоміт..о, непоруш..о, неприхова..о, несподіва..о, нестям..о, по-весня..ому, повіль..о, по-півде..ому.

Вправа 283. До виділених словосполучень доберіть прислівники-синоніми, запишіть новоутворені словосполучення та зверніть увагу на їх виражально-експресивні особливості і написання прислівників. З трьома першими словосполученнями складіть і запишіть речення.

Зразок: Добре, що й не заперечиш. – Добре беззаперечно.

1. Гарно, що й не сказати.
2. Жорстокий, що й не збагнути.
3. Змінився, що й не впізнати.
4. Зроблений з дотриманням закону.
5. Поневірятися попід тином.
6. Працювати по змінах.
7. Оглядатися з тривогою.
8. Не можеш сказати ані так ані сяк.
9. Закохатися до нестями.
10. Дивитися телевизор без перерви.

§ 30. Правопис *и* та *і* у прислівниках

Вправа 284. I. Прочитайте текст, знайдіть у ньому прислівники і випишіть їх. Визначте розряди та будову виписаних прислівників. Підкресліть прислівники з кінцевими *и* та *і*.

II. З'ясуйте (усно), у яких словосполученнях дієслова мають метафоричне, тобто переносне, значення.

ЗАЙЦІ

– А мороз аж сміється, такий міцний, – розказував батько, вернувшись додому. – Ішов я через леваду, а заєць вискочив просто з-під ніг, і якби хоч злякався, якби дременув, а то ледь-ледь чеберяє* лапами, хоч за вуха хапай. Тепер у полі все завіяно снігом, то зайці до села внадилися – на городах та в садках їм легше прогродуватися. Це ж можуть і молоді яблуні в нас пообгризати.

Василько глянув крізь шибку на засніжений садок, одягнув кожушка, взув биті валянки – і надвір. Поки йшов до погребя, мороз веселенько так і співав під ногами.

У погребі Василько набрав моркви, з капусти наздирав листків і побрів городом до саду. Під стовбурами молодих яблунь він клав де морквину, а де капустає листя. І радів: уночі зайці не стануть обгризати кору на деревах, матимуть смачнішу поживу.

Зосталось іще трохи моркви, то Василько перейшов до сусідського садка. Та тут під грушею хтось уже поклав моркву. А також майстерно прилаштував дротяне сильце. Василько, гамуючи хвилювання, відв'язав мудру пастку й шпурнув її подалі...

Уночі йому снився заєць. Він сидів на задніх лапах, а в передніх тримав червону морквину і смачно гриз її.

А вранці сусід, прокидаючи від хати до воріт стежку, розказував Васильковому батькові:

– Ох і зайці у нас цієї зими! І, мабуть, здорові, бо вчора зірвали у мене біля груші пастку... (Є. Гуцало).

* *Чеберя́ти* – робити часті рухи ногами.

Буква **и** у кінці прислівників завжди пишеться:

а) у прислівниках, які мають у кінці основи суфікс **-ки**, наприклад: *завбільшки, заввишки, завглибшки, задки, навви-передки, пішки*;

б) у прислівниках, утворених від основ відносних прикметників за допомогою префікса **по-** та суфікса **-и**, наприклад: *по-албанськи (албанськ-ий), по-киргизьки (киргизьк-ий), по-німецьки (німецьк-ий), по-ведмежи (ведмеж-ий), по-вовчи (вовч-ий)*;

в) у прислівниках після **г, к, х** та інших твердих приголосних, наприклад: *довкруги, верхи, навіки та безвісти, восени, всюди, звідси, згори, коли*.

Буква **і** пишеться після м'яких і пом'якшених приголосних:

а) у прислівниках з основою на **-ці, -чі**, наприклад: *назириці (наглядаючи), нахильці (схилено), двічі, утричі*;

б) в окремих прислівниках після м'яких і пом'якшених приголосних: *віднині, опівдні, надворі, тоді*.

Вправа 285. Перепишіть прислівники, вставивши замість крапок пропущені букви **и, і**. Знайдіть у словнику (можна й у Вікіпедії) значення виділених слів. Запам'ятайте їх.

Анітрох.., безвіст.., вгор.., **взнак..**, звідс.., вноч.., довол.., догор.., докуп.., дос.., дот.., **завгрубшк..**, завдовжк.., **завтовшк..**, заоч.., заран.., мовчк.., **навпомацк..**, навскос.., напочіпк.. (присівши), **невтямк..**, опівноч.., повол.., поноч.., трич.., удвіч.., укуп.., усередин.., щонеділ.. .

Вправа 286. Перепишіть речення, замість крапок вставте пропущені букви, усно поясніть правопис відповідних голосних. Підкресліть прислівники як члени речення.

1. Була тільки п'ята година, та навкруг.. вже зовсім посутєніло (*Олесь Гончар*). 2. Укінц.., не знайшовши нічого, собаки побігли далі (*І. Франко*). 3. Так, трішечк.. сумно розлучатися з цим усім.. (*В. Сосюра*). 4. Щось стукнуло трич.. вряд, мов молотчком у коробку. Федько знає – це дятел (*Ю. Збанацький*). 5. Та я дивлюся на ту смужку. Мамо, звідк.. вона? (*Леся Українка*). 6. Опівноч.. зорі завше яскравіші, а поноч.. вони тьмяніють і гаснуть (*Журнал*).

Вправа 287. Поясніть, як ви розумієте такі слова: «Досвід не тільки вчить, але й відучує» (*В. Брюгген*). Чи використали ви при поясненні прислівники?

Вправа 288. Складіть невеличку розповідь (сім-вісім речень) про спорудження житла, використовуючи прислівники *заввишки, завглибшки, завдовжки, завширшки, згори, посередині* та ін.

§ 31. Дефіс у прислівниках

Вправа 289. Розгляньте таблицю написання прислівників через дефіс та усно доповніть кожну рубрику своїми прикладами.

Написання прислівників через дефіс

Спосіб творення	Через дефіс пишуться	Приклади написання
Префіксальний	префікси	
	<i>бозна- будь- казна- хтозна- невідь-</i> (від <i>не відаю</i>)	бозна-де, бозна-коли ... будь-коли, будь-як ... казна-де, казна-куди ... хтозна-звідки, хтозна-як ... невідь-де, невідь-як ...
	<i>по-</i>	по-молдовськи, по-людськи, по-доброму, по-вашому, по-нашому, по-своєму, по-друге, по-п'яте
Префіксально-суфіксальний	постфікси	
	<i>-небудь -будь -таки -то</i>	де-небудь, звідки-небудь коли-будь, куди-будь де-таки, як-таки десь-то, там-то
Слово-та осново-складання	повторення слів	де-де, так-так гарно-гарно, тихо-тихо гарно-гарнесенько
	поєднання синонімів	любо-дорого, любо-мило, тихо-мирно, часто-густо більш-менш, сяк-так, туди-сюди
Зрощення, префікси	повторення слів зі службовими частинами мови	де-не-де, коли-не-коли, будь-що-будь

Вправа 290. Запишіть прислівники, поділивши їх на три групи: а) ті, в яких через дефіс пишеться префікс; б) ті, в яких через дефіс пишеться постфікс; в) ті, в яких через дефіс пишуться частини складного слова.

Більш-менш, бозна-коли, будь-де, високо-високо, віддавна, вряди-годи, де-небудь, де-не-де, десь-то; звідки-небудь, казна-коли, коли-будь, мало-помалу, по-геройськи, знову-таки, як-то, туди-сюди, хтозна-коли, як-не-як.

Вправа 291. Перепишіть прислівники, розкривши дужки. Усно поясніть написання прислівників через дефіс. Як ви розумієте значення слів *бозна*, *хтозна*?

Бозна (де, звідки, коли, куди, як), будь (де, як), хтозна (де, звідки, коли, куди, як); по (перше, сусідськи, своєму, всякому); де (небудь), коли (небудь), куди (небудь), звідки (небудь), як (небудь); давно (давно), рано (рано), тихо (тихо), раннім (рано) і рано (вранці, пораненьку, раненько, ранесенько, ранісінько); сюди (туди), сяк (так) і туди (сюди), так (сяк).

Вправа 292. Прочитайте речення і, розкривши дужки, перепишіть їх. Підкресліть прислівники, які пишуться через дефіс. Поясніть їх написання.

1. Над ставом (ледь/ледь) заблисло сонце крізь туман і (сяк/так) можна було розгледіти протилежний берег (*Журнал*). 2. Леліє, поговори з ними, нехай вони тобі (що/небудь) розкажуть (*Леся Українка*). 3. Тихо навкруги, мертво. Лиш (де/не/де) прокинеться пташка, непевним голосом озветься зі свого затишку (*М. Коцюбинський*). 4. Діти, ви всі підросли на сонечку й дощах, а тепер будемо рости за книжками, бо (багато/багато) чого дуже цікавого нам треба пізнати (*М. Стельмах*).

Вправа 293. I. Складіть невеличку пейзажну замальовку-розповідь, використовуючи прислівники *будь-що-будь*, *ледь-ледь*, *по-зимовому*, *рано-вранці*, *низько-низько*, *дзвінко* та ін.

II. Пригадайте і запишіть якомога більше: 1) займенників і 2) прислівників, у складі яких є компонент **небудь**. У кого виявилось слів найбільше?

§ 32. Написання прислівників разом та окремо

Чимала кількість прислівників різного походження пишеться разом.

Найбільшою є група прислівників, які утворилися внаслідок поєднання в одне слово прийменників з іменниками, прикметниками, числівниками та займенниками. Наприклад: *безвісти*, *вгорі*, *додому*, *зліва*, *звисока*, *удвох*, *зовсім*.

Разом пишуться також зрощення різних давніших і новіших словосполучень. Наприклад: *босоніж, горілиць, обіруч, сьогодні, торік, позаторік* (порівн.: *боса ніжка, догори лицем, обома руками, сього дня, того року, поза той рік*).

Вправа 294. Перепишіть прислівники, з'ясуйте їх значення та визначте значущі частини виділених слів.

Зразок: без-віст-и.

Безвісти, вб'ік, вволю, вгорі, влітку, внизу, доволі, додому, зозла, навесні, нарешті, віддавна, допізна, злегка, нашвидку, помалу, вдвічі, вчетверо, вп'ятюх, втім, зовсім, почому, мимоволі, стрімголов.

Разом пишуться і прислівники, утворені за допомогою префіксів *аби-, ані-, від-, де-, за-, ні-, поза-, пре-, чи-*, наприклад: *абизвідки, анітрохи, відколи, декуди, запізно, ніде, позавчора, преспокійно, чимало*, а також прислівники з *як-, що-*, наприклад: *щовечора, щогодини, щораз, якраз* та *щомога і якомога, щонайбільше і якнайбільше*.

Вправа 295. I. Читайте прислівники і називайте, як вони утворилися.

Восени, всмак, заочі, запізно, нараз, насамперед, нашвидкуч, позаторік, помалу, пречудово, чимало, щонайкраще, щоразу, якнайпослідовніше.

II. Як ви розумієте вислів «Він поводиться зі старшими запанібрата»?

Окремо пишуться сполучення слів, що складаються з прийменника та іменника, який виразно зберігає своє лексичне значення. Наприклад: *без відома, без кінця, без кінця-краю, в обмін, в позику, до вподоби, до пари, на вибір, на жаль, на скаку, по суті*.

Між прийменником та іменником у таких сполученнях можна вставити слово. Наприклад: *без відома – без вашого відома, на жаль – на превеликий жаль*.

Окремо пишуться також прислівникові сполучення, які складаються з двох іменників та одного чи двох прийменників. Наприклад: *день у день, раз у раз, рік у рік, з дня на день, з року в рік, з хвилини на хвилину, день по дні*.

Вправа 296. I. Розкривши дужки, запишіть окремо прислівники та окремо прислівникові сполучення. Запам'ятайте написання цих прислівникових сполучень.

1. (Без)перестанку, (в)вечері, (в)волю, (в)голос, (в)гору, (в)зимку, (в)літку, (в)низу, (в)ночі, (до)віку, (до)вкола, (до)волі, (з)низу, (зо)зла.

2. (Без)відома, (без)жалю, (без)сліду, (в)міру, (до)вподоби, (на)бігу; (на)біс, (на)жаль, (на)зло, (на)світанку, (на)скаку, (по)правді, (по)суті, (без)кінця-краю, (з)радості, (на)диво.

II. Довідайтесь, яке значення прислівника *натщесерце*. Утворіть з ним речення.

В права 297. Запам'ятайте лексичне значення прислівників і прислівникових сполучень. Особливу увагу зверніть на виділені слова, запам'ятайте, як вони пишуться. Усно складіть з кожним із них по одному реченню.

Де-юре – юридично; **де-факто** – фактично; **на-гора** – на поверхню (із шахти), **по-латині** – по-латинськи; **тет-а-тет**, **віч-на-віч** – сам на сам; **пліч-о-пліч** – плече в плече, поруч, разом.

В права 298. Перепишіть речення, знайдіть прислівники, поясніть їх правопис і підкресліть як члени речення.

1. Коли-не-коли в саду зривався вітер. 2. Ти знов-таки своєї? (*Леся Українка*). 3. «Всюди однаково ... всюди однаково, – говорять твої втомлені очі, – а світ такий здалека великий і незбагнений зблизька видається химерною дитячою забавкою...» (*Ірина Вільде*). 4. Така розмова велася в них не вряди-годи (*Панас Мирний*). 5. Він (дядько) і тепер не дуже любить удень виходити на люди (*М. Стельмах*). 6. Коли моє невлад, то я зі своїм назад (*Народна творчість*). 7. Поету, кажуть, треба знати мову та ще уміти вправно віршувать. Натхнення і талант – і все готово, слова самі піснями забринять (*В. Симоненко*).

В права 299. Прочитайте текст і поясніть, як ви розумієте, чим автор пропонує поцінувати найважливіші для людини земні блага. Чому важко знайти справжню ціну?

БОРГИ НАШІ

Як важко знайти ціну
справжню, без виторгу зайвого.
Хліб поцінуймо – голодом,
воду джерельну – спрагою,
світлом – земне кохання...
І поцінуймо нарешті
усю доброту планети
маминим словом і ласкою...
А поки сонце сяє
світ поцінуймо життям.

В. Колодій

СХЕМА РОЗБОРУ ПРИСЛІВНИКА

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Частина мови. 3. На яке питання відповідає. 4. Група за значенням (розряд). 5. Ступінь порівняння (якщо є). 6. Синтаксична роль. 7. Вимова та написання.

Зразок усного розбору

Завтра знову мене чекає подорож... (*Лист*).

Завтра – прислівник, відповідає на питання *коли?*, часу, ступ. порівняння не утворює, обставина. Пишеться разом. [в] вимовляємо як [у].

Зразок письмового розбору

Завтра – прислівник, *коли?*, часу, ступ. порівн. не утворює, обстав.

Вправа 300. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть прислівники. Розберіть виділені слова як частину мови.

1. Люди з давніх-давен називають жнива трудовою вершиною літа (*Д. Луценко*). 2. Цить, бо кажуть, що тут і там, близько й далеко – всюди однаково... (*Ірина Вільде*). 3. Надворі все світліше стає... (*А. Тесленко*). 4. Коли на серці сум і туга, тоді **найлегше** перевіриш друга (*В. Іванович*). 5. Хлопці **трохи** помовчали, але через деякий час знов почали розмовляти **спершу** тихо, а далі все голосніше, а потім і **зовсім** **голосно** (*За І. Нечуєм-Левицьким*).

Вправа 301. Прочитайте, знайдіть у тексті прислівники, випишіть їх, а через тире запишіть слова, від яких вони утворилися. Поясніть орфограми.

Над Інгульцем замріяні осоки,
очерета замислено мовчать,

В. Аблець. Долина річки Інгулець

безвільно бродить сонце невисоке
й не може з літом зустрічей порвать.
Небес холодних пада дзвінко синь,
мерзлякувато труситься осина,
шепоче сонцю: Линь! До мене линь!

Г. Грай

Вправа 302. Прочитайте вірш. У чому ви бачите змістову і словотвірну особливість виділених слів? Чи пов'язані вони з природними оберегами українського і молдовського народів?

СЛОВО

Зустрілося слово, спинилося слово:
полюби мене **кленово**.
Даленіло в степу, мерехтіло, як мрево:
полюби мене **тополево**.
Блукало в гаю і гукало невпинно:
полюби мене **черемшино**.
Зникало назавжди й приходило знову:
полюби мене **калиново**.
Наді мною тепер, наді мною, як небо:
полюби мене **вишнево**!

І. Сокульський

Вправа 303. Перекладіть прислівники українською мовою, з'ясуйте їх значення та особливості словотвору й правопису в обох мовах.

Acasă, alături, aproape, astăzi, astfel, bărbătește, când, cândva, cumva, degrabă, demult, departe, deplin, devale, devreme, dinăuntru, domnește, undeva, oricând, împreună, încotro, odată, omenește, oricât, oricum, oriunde, părintește, rareori, defel, deloc, de departe, din când în când, dis-de-dimineată.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Пригадайте визначення прислівника.
2. Чи мають прислівники закінчення? Аргументуйте свою відповідь.
3. Наведіть приклади прислівників, які означають час, місце, причину і мету дії.
На які запитання вони відповідають?
4. Прислівники яких розрядів відповідають на запитання *як? яким способом? якою мірою?* Наведіть по три-чотири приклади кожної групи.
5. Що спільного у прислівників *весело, доречно, наполегливо* та прикметників *веселий, доречний, наполегливий*?
6. Які прислівники мають ступені порівняння?
7. Як і за допомогою чого творяться ступені порівняння прислівників?

8. Від яких частин мови творяться прислівники?
9. Назвіть суфікси, за допомогою яких творяться прислівники від різних частин мови. Наведіть приклади таких утворень.
10. Наведіть приклади прислівників, які утворились за допомогою префіксів.
11. Пригадайте умови і сформулюйте правила написання **не** з прислівниками. Підтвердьте свої міркування прикладами.
12. У яких прислівниках пишеться **н** і **нн**?
13. Які прислівники пишуться через дефіс?
14. Розгляньте словосполучення *багато людей* і *багато читати*, з'ясуйте, якою частиною мови в них є слово *багато*. Аргументуйте свій висновок.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ПРИСЛІВНИК ЯК САМОСТІЙНА НЕЗМІНЮВАНА ЧАСТИНА МОВИ

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Прислівник – це самостійна змінна частина мови.
Так чи ні.
2. Незмінність – морфологічна ознака прислівника.
Так чи ні.
3. Прислівники на *-о*, *-е* мають ступені порівняння.
Так чи ні.
4. Ступені порівняння прислівників мають форми.
Так чи ні.
5. Прислівники пишуться разом, окремо і через дефіс.
Так чи ні.
6. Деякі прислівники у безособових реченнях виступають при-
судками.
Так чи ні.

II рівень

Тести із вибором однієї правильної відповіді

1. У кінці пишемо **і** в усіх прислівниках рядка
А навперейм.., навпомацк.., навприсядк.., наввипередк..
Б навскок.., супрот.., потайк.., пішк..
В нараз.., нарівн.., опівноч.., напрямц..
Г нізвідк.., навпак.., лежач.., анітрох..
2. Усі прислівники мають **нн** у рядку
А фактич..о, несподіва..о, екзотич..о, активн..о

Б незбагне..о, неви..о, щоде..о, відмі..о
В стрима..о, сніж..о, зора..о, впевне..о
Г голос..о, здивова..о, доблес..о, стара..о

3. Без **не** не вживаються прислівники рядка
А неабияк, невибагливо, ненавмисно, недорого
Б недавно, нетерпляче, неслухняно, неблизько
В небагато, нехолодно, нетепло, невесело
Г незабаром, нещодавно, негоже, невпинно
4. Усі прислівники пишуться окремо у рядку
А до/смаку, по/совісті, під/час, по/суті, без/ліч
Б як/слід, у/тричі, під/кінець, з/розгону, на/зло
В до/вподоби, на/світанку, до/міри, без/мети, на/жаль
Г в/міру, без/вісти, на/радість, на/осліп, без/краю
5. Прислівник пишеться через дефіс у реченні
А Степан вряди/годи розпитував у перехожих дорогу (*В. Підмогильний*).
Б С/переду Дніпро мов спинився в несподіваній затоці, оточений зелено-жовтими передосінніми берегами (*В. Підмогильний*).
В Чорне море хмар наче в/останнє висить між небом і землею (*О. Турянський*).
Г Весілля справляли в/дома.
6. Обставину мети вжито у реченні
А Ще одна осінь повільно минає.
Б Восени туман імлистий вкриє наше місто.
В Навмисне туристи звернули на дорогу.
Г Повсюди люди добра чекають від життя.

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між прислівником та його способом творення.
1 ніколи	А суфіксальний
2 весело	Б префіксально-суфіксальний
3 по-людськи	В складання основ
4 босоніж	Г префіксальний
	Г перехід з одної частини мови в іншу
2. Установіть відповідність між прислівником і ступенем порівняння.
1 наймудріше	А вищий ступінь, проста форма
2 мудро	Б вищий ступінь, складена форма

3 більш мудро	В найвищий ступінь, проста форма
4 найменш мудро	Г найвищий ступінь, складена форма
	Г неступеньований прислівник

3. Установіть відповідність між прислівником і групою за значенням.

1 зручно	А прислівник місця
2 здалеку	Б прислівник мети
3 завжди	В прислівник способу дії
4 навмисне	Г прислівник часу
	Г прислівник причини

IV рівень

Тести відкритого типу

1. З'ясуйте межі речень, поставте розділові знаки, визначте синтаксичну роль прислівників.

Час ішов дуже поволі і якась година здавалася матері за цілу вічність вона раз у раз підходила навшпиньках до сінешніх дверей і прислухалась десь без кінця кричали вранішні півні а ще далі вили собаки безвихідним виттям перед матір'ю проходили час від часу картини її невеселого життя і проходили дорогі обличчя її маленьких синів сьогодні в містечку порожньо і дико а колись над містечком стояло хоч і вбоге але ясне й ласкаве сонце (*За Миколою Хвильовим*).

2. Випишіть із тексту прислівники, визначте їх групу за значенням.

Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою. Тихо навкруги, мертво. Лиш де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку...Стрепенувся врешті ліс і собі заграв... (*М. Коцюбинський*)

3. Розподіліть прислівники у три стовпчики відповідно до їх написання.

По/українському, по/моєму, будь/коли, хтозна/де, по/перше, з/давніх/давен, без/сумніву, в/цілому, до/речі, на/жаль, на/щастя, як/слід, пліч/о/пліч, коли/не/коли, віч/на/віч, всього/на/всього, з/висока, в/останнє, у/двоє, с/першу, с/краю, з/боку, в/край, на/пам'ять, на/зустріч, з/ранку, з/вечора, в/далині, в/вечері, де/не/де, на/гора, будь/що/будь, як/не/як, на/світанку, під/час.

§ 33. Усний і письмовий переказ тексту розповідного характеру за колективно складеним планом

Вправа 304. I. Розділившись на групи, прочитайте один з трьох текстів. Колективно складіть план близького до тексту усного переказу, перекажіть текст за планом. Колективно складіть план письмового переказу тексту розповідного характеру, а переказ виконайте кожен самостійно.

II. Випишіть не зрозумілі для вас слова і з допомогою вчителя з'ясуйте їх значення.

I. Остап і Соломія втікають від ярма панської неволі за Дунай. У плавнях Остапа поранено.

Справа починала бути поганою. Остап з Соломією заблудились, і тепер хто знає, як довго ще зможуть вони блукати у плавнях*.

Остап ослабнув і зовсім розхворівся: його палила гарячка**. Соломія поклала його на край озерця і задумалась, чи не краще лишити тут Остапа, а самій пошукати виходу.

Соломія нагнула комиші*** і зробила хворому ложе. Не зводячись, він міг зачерпнути пригорщею води.

– Не сумуй, я швидко повернуся, – сказала Соломія і зникла в комишах.

Остап заплющив очі. Він не спав усю ніч...

Удосвіта Остап відчув, що коло нього жива істота

– Ти, Соломіє? – спитав він і відкрив очі.

Проти нього стояв вовк, великий, сірий, з гарячими й голодними очима. Він насторожив вуха і простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні. Остап лежав безборонно і дивився на вовка. Він добре бачив кривий, глибокий і здоровенний рот вовка, закрути шерсті на його грудях і міцні замочені лапи.

* *Плавні* – заболочені чи підтоплені ділянки річок неподалік від гирла, вкриті важкопрохідними заростями вологолюбної рослинності.

** *Гарячка* – висока температура.

*** *Комиші* – висока водяна або болотяна багаторічна рослина.

Звір стояв нерухомо, врешті переставив одну лапу, далі другу і трошки присунувся до Остапа.

Остап зачерпнув пригорщею води і бризнув на вовка. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Посидівши трохи, він раптом витягнув шию, подався вперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. Вив він довго, на кілька нот, із великим смаком, з заплющеними очима. Врешті замовк, посидів і трохи наблизивсь до Остапа. Єдиною зброєю Остапа була вода, і він час від часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе. Вовк врешті скучив. Він кілька раз сердито, з запеклістю клацнув на Остапа зубами, крутнувся і щез у комишах.

А Соломія не поверталась... (За М. Коцюбинським).

II.

КРИВДА

У Івася немає тата.
Не питайте тільки, чому
лиш від матері ласку знати
довелося хлопчині цьому.

Він росте, як і інші діти,
і вистрибує, як усі.
Любить босим прогоготіти
по ранковій колючій росі.

Любить квіти на луках рвати,
майструвати лука в лозі,
по городу галопом промчати
на обуреній, гнівній козі.

Але в грудях жаринка стука,
є завітне в Івася одно –
хоче він, щоб узяв за руку
і повів його тато в кіно.

Ну, нехай би смикнув за вухо,
хай нагримав би раз чи два, –
все одно він би тата слухав
і ловив би його слова...

Раз Івась на толоці грався,
раптом глянув – сусіда йде.
– Ти пустуєш тут, – озвався, –
а тебе дома батько жде...

Біг Івасик, немов на свято,
і вибрикував, як лоша.
І, напевне, була у п'ятах
пелюсткова його душа.

На порозі закляк винувато,
але в хаті – мама сама.
– Дядько кажуть, приїхав тато,
тільки чому ж його нема?..

Раптом стало Івасю стидно,
раптом хлопець увесь поблід –
догадався, чому ехидно
захіхікав сусіда вслід.

Він допізна сидів у коноплях,
мов уперше вступив у гидь,
з оченят, від плачу промоклих,
рукавом витирав блакить.

А вночі шугонув через грядку,
де сусідів паркан стирчав,
вибив шибку одну з рогатки
і додому спати помчав...

Бо ж немає тим іншої кари,
хто дотепи свої в іржі
заганяє бездумно в рани,
у болючі рани чужі...

В. Симоненко

III. ПІДКОВА НА ЩАСТЯ

Є в Бориса Олійника прекрасна поезія – «Парубоцька балада»; у ній ідеться про парубка, який поспішає «до тієї Чураївни», котра клялася «рушники послать» йому до ніг. Та щось недобре віщують знаки:

Я летів...

А на Купала
дві зорі підбито впали,
зарідав у глухомані сич...
Та
ще ж як на чиюсь намову,
загубилася підкова...
Щось недобре затаїла ніч.

Та й хіба не тужно стане: усі загрозливі утрадиційнено прикмети... Додамо, що парубок поспішає в купальську ніч, коли все таке тривожне й пророче. Ось і підкова...

Ще в стародавніх Римі та Греції кували не тільки коней, а й волів. Багачі не шкодували навіть золотих чи срібних підків. Траплялося, розповідає В. Скуратівський, що коштовні вироби непомітно губилися, а кому щастило знайти підківку з благородного металу – неабияк дякував долі. Звідси, отже, нібито й вислів – *підкова на щастя*.

Звичайно, знайти золоту чи срібну підкову – та навіть просту, сталю – не кожному щастить, а загубити – то вже біда чи й нещастя.

Символ підкови-щастя міцно вріс у життя слов'янина. Торгівці прибивають її на порозі, щоб привабити покупців. У конюшні або на порозі прилаштовують підкову на гвіздок, щоб злодії не могли вкрасти коня. Знайдену підкову варять, а воду дають свинням щоб швидше ставали ситими. Підкову задовбують у ночви, щоб собаки й свині не казилися. Переводять волів, а потім під воротами закопують підкову... Такі та інші звичаї описав відомий етнограф В. Іванов, досліджуючи життя й творчість селян Старобільщини (Луганщина) наприкінці позаминулого століття.

Та чи тільки підкова колись диктувала, як жити? Ось найсучасніший генеральний конструктор Сергій Корольов.

...Він вважав «щасливим» важке пальто із синього дорогого драпу: з ним були пов'язані вдалі старты... Зрадив, знайшовши одного разу підкову, та із задоволенням прибив її до дерева біля останкінського будинку. У нього був своєрідний талісман: дві копійчкі монетки, які завжди носив із собою. 5 січня 1966 року, виїжджаючи з будинку в останній раз, довго шукав ці копійчки, вивертаючи кишені, не знайшов і дуже засмутився (*Журнал*).

V. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

§ 34. Загальний огляд службових частин мови

Вправа 305. Перепишіть речення, підкресліть слова, які називають предмети, ознаки чи дії, мають типові морфологічні значення і можуть самостійно виконувати певну синтаксичну роль, а також позначте частину мови кожного з підкреслених вами слів. Решту слів випишіть окремо.

Ціле літо дід Данило живе на пасіці в лісах, а весь рік пахне вощиною*, медом і травами. Він має дуже гарні очі, що плачуть на морозі, лагідну посмішку і трохи скорботні уста, на які не назбирувались ні злоба, ні погане слово (*За М. Стельмахом*).

Слова **на, в, а, і, не, ні** та подібні об'єднує те, що вони не мають жодної з трьох основних ознак самостійних частин мови: а) вони не називають предметів, ознак, дій; до них не можна поставити запитання; б) вони не мають індивідуальних морфологічних ознак, які виділяють одну частину мови з-поміж інших; в) усі вони не можуть самостійно виконувати будь-яку синтаксичну роль.

Слова, які використовуються тільки у сполученні з самостійними частинами мови для їх синтаксичної організації і вираження різних синтаксичних відношень та створення емоційно-сміслових відтінків, називаються **службовими словами**, або **службовими частинами мови** (*instrumente gramaticale*).

Вправа 306. Перепишіть. Підкресліть у реченнях службові слова. Усно з'ясуйте, які з них використовуються для утворення словосполучень, а які – для вираження відношень між членами речення і реченнями або для створення емоційно-сміслових відтінків.

Скульптор не підозрював, що поруч, у нього за спиною, уже стоять наготові рятівники. Це ті самі хлопчакі, з яких він змалював собі ескізи на майбутнє. Стояли собі, позакладавши

* *Вощина* – видобутий із вулика неочищений віск.

руки назад і закусивши губи, щоб не сміятись. Вони, видно, весь час ішли за скульптором назирці*, бачили, як він проминув хату Меланії і розгубився, угледівши череду**, що запрудила перед ним вулицю (*Олесь Гончар*).

Службові слова **з, за, на, перед, у та ін.** – це **прийменники**. Вони вживаються лише у словосполученнях із залежним іменником (займенником, числівником ...) у формі непрямого відмінка. Порівняйте: *гостювати з тиждень* і *гостювати тиждень*, *поїхати за місто* і *поїхати в місто*.

Службові слова **і, а, щоб, бо** – **сполучники**. Вони не пов'язані з формою будь-якої частини мови, а сполучають члени речення або частини складних речень. Наприклад: *Сьогодні і завтра я чергую на другому поверсі. День тепер короткий, і ми мусимо поспішати*.

Службові слова **не, невже, якраз** – **частки**. Вони супроводять окремі слова, словосполучення, речення і надають їм відтінків значення. Наприклад: *Не кажи «гон», поки не перескочиш* (Народна творчість). *Запрошення були якраз найближчим родичам. Невже ви ніколи не бачили живого зайця?*

Вправа 307. Прочитайте текст, перепишіть його, знайдіть і підкресліть у ньому службові частини мови, зверху надпишіть, яка саме це службова частина мови.

– Ну, нам не доведеться тікати, – засміявся Аркадій Петрович. – Нас не зачеплять. Правда, Мишко, нам нічого з тобою не буде? Правда, собако? – Він лоскотав їй морду, а вона розкривала рожеву пащу, брала злегка його палець у зуби і крутила обрубком хвоста. – Я своїх думок не маю потреби таїти... – Він вийняв палець і тримав на відстані. – Ну, от. Селяни мають право на землю. Не ми обробляємо землю, а вони. Ну, от. Я й кажу це віддавна... (*За М. Коцюбинським*).

§ 35. Прийменник. Особливості прийменника як службової частини мови

Вправа 308. Прочитайте словосполучення і з'ясуйте, з якими частинами мови вживаються прийменники.

Жити за лісом, задуматися над відповіддю, запитати в нього, з'явитися о шостій, опинитися біля дошки, підійти до мене, почувти від хворого, зустрітися зі мною, висить над нами.

* *Назирці* – слідом, услід за кимсь, чимсь.

** *Чередá* – гурт свійських тварин, переважно корів.

При́йменник (prepoziția) – це незмінна службова частина мови, що вказує на відношення залежного іменника, а також займенника і числівника до головного слова.

Вправа 309. Ставлячи запитання від головного слова до залежного, згрупуйте словосполучення зі значеннями: а) місця, б) часу, в) причини.

Зразок: підійти (*куди?*) до стола (*місця*).

1. Вибігти з хати. 2. Відстати через пропуски. 3. Заснути до ранку. 4. Ходити по колу. 5. Не прийти без причини. 6. Садити між рядами. 7. Співати серед степу. 8. Чекати до літа. 9. Шумить у вусі. 10. Заплакати від радості. 11. Побачити в небі.

Вправа 310. Виконайте усно у реченнях синонімічну заміну прийменників наведеними у дужках. З'ясуйте, чи завжди при цьому зміст речення залишається незмінним. Запишіть ваші нові варіанти речень.

1. Садок вишневий коло хати (біля, під, перед, побіля).
2. Якби знала – не ходила б пізно за водою (по, задля).
3. По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги (коло, біля, при, над, близько, побіля, кінець) гне тополю до самого долу.
4. І блідий місяць на ту пору із хмари (у, через, крізь, між) де-де виглядав (За Т. Шевченком).

В. Касян. Перебендя

Вправа 311. У словосполученнях замініть прийменники так, щоб словосполучення набули протилежного значення. Змінені словосполучення запишіть.

Зразок: відвідати без радості – відвідати з радістю.

Вийхати до міста, добратися зі школи, зупинитися за будинком, лист до брата, дорога з бібліотеки, полетіти попід горою.

Вправа 312. Прочитайте речення, знайдіть прийменники і випишіть їх зі словом, з яким вони вживаються, з'ясуйте, якою частиною мови є це слово і які смислові відношення воно виражає разом з прийменником, зазначивши в дужках ці відношення.

Зразок: у тітки (нааявність у когось); до тебе (наближення).

1. Оце ж учора в моєї тітки Василя був аж з Вінниці якийсь головний над співаками (*М. Стельмах*). 2. Хвилина – і хвіртка з грюкотом розчиняється, а в неї прожогом вбігає Ірка (*Ірина Вільде*). 3. Панове! До Мартина Пушкаря тут посланець прибув із Січі (*Л. Костенко*). 4. Та де б не ходив я в далекій дорозі, в чужім чи у ріднім краю, я згадую вогник у тихій тривозі і рідну хатину свою (*А. Малишко*). 5. Катерина стоїть біля Дніпра (*О. Довженко*). 6. Справді, де шукати Юру в горах, які тягнуться на три з половиною тисячі кілометрів уздовж узбережжя? (*І. Багмут*).

Вправа 313. I. Перепишіть текст, знайдіть у ньому прийменники і визначте (надпишіть), з яким відмінком іменника (займенника) вони вжиті. Усно з'ясуйте, які відношення вони виражають.

Мій рідний краю! З весни і до пізньої осені в буянні квітів і трав твої розлогі луки. Вклоняється матері-землі стиглий колос на твоїх полях, медово пахнуть плоди у садах твоїх. І гордо постають у світанкових росах твої зелені гори і ліси.

Чистими джерелами у словах народної пісні виливаються і висота думки, і мудрість, і ширококрила щедра любов до рідної землі... (*Журнал*).

II. Прочитайте і скажіть, чи не про ваш рідний край цей початок пейзажного опису? Продовжіть його описом людей, які так люблять свою землю.

Вправа 314. Введіть у речення потрібний прийменник.

1. (Через, у зв'язку з, з причин) великими сніговими заносами рух у горах припинився. 2. (З метою, для, у зв'язку з) посилення спортивної роботи необхідно провести медичний огляд учнів. 3. (Внаслідок, у зв'язку з, у силу) перегрівання на сонці може з'явитись слабкість, запаморочення. 4. (Щодо, з приводу, з) роз-

глянутого на зборах питання хочу висловити деякі міркування. 5. (Всупереч, незважаючи на, хоча й) висловлено сумнів, наша поїздка видається можливою.

§ 36. Непохідні та похідні прийменники

Прийменники бувають двох типів: непохідні та похідні.

Непохідними (prepoziții nederivată) називають прийменники, які існують у мові з давніх-давен і які сьогодні не виводяться від будь-яких частин мови. Наприклад: *без, в(у), до, для, з (із, зі), за, о, від (од), на, над, під, по, при, про.*

Похідними (prepoziții derivată) називають прийменники, які походять від інших прийменників або від самостійних частин мови. Наприклад: а) утворені поєднанням двох або кількох прийменників: *з-за, із-за, поміж, понад, проміж, з-поміж, з-понад*; б) утворені внаслідок переходу інших частин мови, наприклад іменників, у прийменники: *навколо, близько, край, круг, кінець, перед, протягом, шляхом*; в) утворені поєднанням самостійних частин мови і прийменників: *за винятком, на відміну від, відповідно до, згідно з.*

Ю. Совинський. Київ. Вид на Замкову гору

Вправа 315. Випишіть словосполучення: спочатку з непохідними прийменниками, потім – з похідними.

1. Дощує сонце в храмі цім промінням, під небосхилом в черзі йдуть століття (*М. Лютик*). 2. Повз мене ходять мавпи чередою, у них хода поважна, нешвидка (*В. Стус*). 3. Василь Береговий стоїть біля вікна, задивився на розгойдані дерева, на голубів, що

пурхали в голубому потоці, і на тихе небо (*І. Цюпа*). 4. Слідом за Кудим вони пройшли поміж скель (*М. Трублаїні*). 5. Забіліли сніги навколо Києва, загуляли хуртовини (*О. Донченко*). 6. Край гори одним одна день і ніч шумить сосна (*П. Усенко*). 7. А дощ на хмарині приплив з-за Дніпра і листячко пальцями перебира (*В. Скомаровський*).

Вправа 316. Розгляньте попарно записані словосполучення і з'ясуйте, які частини мови входять до їх складу. Поділіть словосполучення на прийменникові та безприйменникові і запишіть їх окремо.

Живу близько – під'їдь близько школи; стоїмо коло тину – коло звужується; працював протягом канікул – протягом протягло; навколо школи цвіте – оглянься навколо; попереду йде молода – йде попереду учнів; вийшли назустріч – йдемо на зустріч зі співаком.

Вправа 317. З'ясуйте фразеологічне значення виразів і складіть з ними речення. За потреби зверніться до фразеологічного словника.

1. Бути під вусом. 2. Мотати на вус. 3. Дивитися (заглядати) в очі. 4. Згинь з моїх очей. 5. Мати на оці. 6. Вбити (собі) в голову. 7. Вибити (собі) з голови. 8. Стати на порі. 9. Стояти на своєму. 10. Стати на прю.

Вправа 318. Перепишіть речення, на місці крапок впишіть похідні прийменники, добравши їх з довідки.

1. «Ти що, води боїшся? – ніби чує крізь ніч, ... хвиль. – Ану, марш на берег!» (*Р. Кракалія*). 2. Дощик холодив і поволі стікав ... вуха під комір пальта (*М. Вінграновський*). 3. ... млина, ... броду два голуби пили воду (*Народна творчість*). 4. Насипали ... дороги дві могили в житі (*Т. Шевченко*). 5. Матій тим часом стояв у світлиці ... порога (*І. Франко*). 6. На передньому плані, ... плантаціями, спокійно сяяла річка, а ... неї табунилось білими хатками село (*Олесь Гончар*). 7. А в тебе сніг ... ніг (*А. Малишко*).

Довідка: посередині, коло, з-поміж, край, близько, вдововж, попід, побіля, поза.

Вправа 319. Прочитайте і запишіть уривок з вірша В. Колодія і продовжіть його у поетичній або прозовій формі, розвиваючи ідею про пам'ять дитинства і твого роду. Підкресліть прийменники у тексті автора й у вашому, назвіть похідні й непохідні..

Там, де цей починався шлях,
біла черешня росте під хатою.

А світ її цвітом пропах,
материнкою, м'ятою...
Ізвідтіля я йду, ізвідтіля,
де правітчизною моя земля.
Де небо й зорі – усе моє.
Там пташка роду гніздечко в'є.
Листок не в'яне крізь роки й дні,
що над колискою гойднувсь мені.

§ 37. Правопис похідних прийменників

Непохідні та похідні прийменники завжди пишуться окремо від іменників, займенників чи інших слів, яких вони стосуються. Наприклад: *без вагання, до школи, з-за гори, понад хмарами, уздовж берега*.

Похідні прийменники з початковими частинами з та із пишуться через дефіс. Наприклад: *з-за, із-за, з-над, з-під, з-поза, з-поміж, з-понад, з-понад, з-проміж, з-посеред, з-серед, із-під*.

Інші похідні прийменники, утворені поєднанням двох прийменників чи прийменників і прислівників, пишуться разом. Наприклад: *задля, заради, поміж, понад, понід, поперед, посеред, навколо, навкруг, взамін, вздовж (уздовж), вповдовжж (уповдовжж), впродовжж (упродовжж), всупереч (усупереч)*.

Вправа 320. Перепишіть речення, розкривши дужки, визначте похідні й непохідні прийменники. Поясніть правопис похідних прийменників.

1. Скрізь, де вони проходили (по)під освітлені вікна й одчинені двері, до них приєднувалися жінки й чоловіки (*М. Коцюбинський*). 2. Вороненький коню, не грай пі(ді) мною (*Народна творчість*). 3. «Це наш», – дівча ступа охоче і щиро дивиться у(в) очі, щоб не хитнувся, не поблід (*А. Малишко*). 4. Здалеку, з(поза) річки, стріляли гармати (*О. Донченко*). 5. Муж, що серед гвалту й гуку стоїть, як дуб, (по)серед бур і грому... (*І. Франко*). 6. Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з(за) берези (*Леся Українка*).

Окремо пишуться похідні прийменники, складені з двох чи більше слів:

а) прийменники, складені з двох прийменників та іменників з абстрактним значенням, наприклад: *в напрямі до, з огляду на, у відношенні до, у зв'язку з;*

б) прийменники, складені з прислівника та прийменника, наприклад: *відповідно до, згідно з, незалежно від, неподалік від, поруч з.*

Вправа 321. Розкрийте дужки і запишіть прийменник з іменником у всіх можливих його відмінкових формах. Усно поясніть написання кожного прийменника.

Зразок: поза дорогою, поза дорогою; з-за стіни.

1. (По/за) дорога, (з/за) стіна, (із/за) хата, (з/під) гора, (по/серед) подвір'я, (з/по/серед) зруб, (з/по/між) знайомий, (по/під) вікно.

2. (По/за) будинок, (у/слід/за)мама, (на/зустріч) літо, (на/перекір) зима, (на/початку) тиждень, (з/початку) чверть, (з/над) хата, (по/межи) люди.

Вправа 322. Перепишіть речення. Замість крапок поставте відповідні прийменники з довідки.

1. Хай правда завжди буде ... нами. 2. Усі батьки, ... кількох, з'явилися на збори. 3. Сьогоднішній день, ... учорашнього, ясний і погожий. 4. ... похолоданням школярі вирішили обклеїти вікна. 5. Будь завжди уважним і чуйним ... своїх друзів. 6. ... добро твори також добро. 7. ... тебе мені також дісталось від батька.

Довідка: *у відповідь на, за винятком, через, на відміну від, у зв'язку з, поміж, до.*

Вправа 323. І. Розгляньте словосполучення з прийменниковими формами іменників, установіть і надпишіть, у якому відмінку вжито кожен іменник.

Працювати без перерви, бути біля річки, запитати в сестри, відійти від зупинки, повернутися з річки, запис на дошці, вибиратися на дорогу, посидіти над задачею, вийшов на річку, стали під стріху, піти по воду, посадити при дорозі, турбуватися про роботу.

II. Створіть і запишіть власні словосполучення з п'ятьма (на ваш вибір) із поданих прийменників: від, для, до, з, за, на, над, під, по, при, про, але щоб іменник виступав в іншому відмінку, аніж у першому завданні.

Вправа 324. I. Прочитайте текст. Чого досягнув автор повторенням однакових прийменників в одному реченні? З якими членами речення вжиті ці прийменники? Який настрій створює текст? Спробуйте продовжити його.

Спокій лише від землі, спокій лише від трави, від шелесту дерев, від свіжого сонячного ранку. Мир спочиває на сонній поверхні озера, на росяній траві, струмує від польоту лелеки, від далекого кування зозулі. Впустити цей світ у свою душу – значить воскресити в ній радість і надію (За В. Брюггеном).

II. Спробуйте написати опис, використавши кілька разів лише один і той же прийменник.

§ 38. Правильне вживання прийменників з іменниками

Деякі прийменники мають фонетичні варіанти, вживання яких зумовлене законами милозвучності української мови. До них належать прийменники **в(у, уві, вві), з(зі, із)** та ін.

Прийменник в–у. Якщо попереднє слово закінчується на приголосний, то здебільшого вживаємо **у**, а після голосного – **в**. Наприклад: *Так буде, як у ту неділю: люди з церкви, а ми в церкву* (І. Карпенко-Карий).

На початку речення та після розділового знака вживаємо **у**, а якщо далі слово починається на голосний, то – **в**. Наприклад: 1. *У темну безвість, вириту вітрами, щоб не попадали народи і віки* (М. Вінграновський). 2. *В Олесі було дві довгі коси – аж до пояса* (Журнал).

Прийменники з–із–зі чергуються на тій же підставі, що й **в–у**.

Прийменник з уживається, якщо наступне слово починається з голосного або одного приголосного (крім **с, ш**), якщо попереднє слово закінчується на голосний. Наприклад: *Пріїхав з Австрії, повернувся з армії, вийшов з інституту, книжка з бібліотеки*.

Між групами приголосних вживається прийменник **із**. Наприклад: *вигнав із села, хлопець із Коломиї, прийшов із школи і прийшов зі школи, поговори зі мною, розмовляє зі звірами*.

Прийменник зі вживається тоді, коли наступне слово починається кількома приголосними, одним з яких є **л, м, н, р, з, с, ж, ч, ш**. Наприклад: *квиток зі Львова, був зі мною, вітер зі сходу, прокинувся зі сну, поверталися зі жнив, обличчя зі шрамами*.

Вправа 325. Перепишіть речення, добираючи з дужок потрібний прийменник. Поясніть свій вибір.

1. Ой полети, зозуленько, (в, у) мій рідний садочок (*Народна творчість*). 2. (З, із, зі) одним рибалкою він дуже подружив. 3. Лист (з, із, зі) Бразилії знайшов свого адресата. 4. Війнув (з, зі, із) сходу вітер. 5. (У, в) нього (в, у) очах засвітилася радість. 6. Велике значення (у, в) формуванні характеру має самовиховання. 7. Хитнулись (від, од, віді) вибухів гори. 8. Рідко навідуюсь (в, у, вві, уві) рідні місця, частіше бачу їх (в, у, вві, уві) сні. 9. А (над, наді) мною – чисті небеса, а під ногами – рідная земля.

Вправа 326. З'ясуйте, яка з двох форм правильна. Уведіть її в речення.

1. По дорученню – за дорученням; по вказівці – за вказівкою; на доказ – у доказ; по документу – за документом; на захист – у захист.

2. З міркувань – по міркуваннях; по мірі – у міру; з участю – за участю; на честь ювілею – у честь ювілею, підручник по фізиці – підручник з фізики.

Вправа 327. З'ясуйте, яке значення виражають іменники з прийменником **по** (напр.: мету, час, місце, кількість, відношення до когось/чогось, напрямок і т. ін.)

Сиділи по сім годин щодня за роботою; пішли в ліс по гриби; стояло води по пояс; поїдемо по весні у гості; по вулиці побігали; по тобі, кажуть, плаче різка; піди по воду, наповнити по вінця, ім'я по батькові, обидвом по половинці.

Вправа 328. Поділені слова запишіть разом, окремо або через дефіс. Визначте, якою частиною мови є кожне слово (надпишіть над словом). Обґрунтуйте написання.

1. Од/далік виднілася одинока сосна (*Журнал*). 2. Од/дзвеніли панські ковані під/кови, в/камені від/бивши свій кривавий слід (*М. Рильський*). 3. І тут сніжинки, як пушинки, на/в/круг пускаються в/танець (*Н. Забіла*). 4. Зненацька проміння

ясне од/сну пробудило мене (*Леся Українка*). 5. Зі/сміху діти пустотливо попадали на траву (*Журнал*). 6. З/с/пересердя вона заплакала (*Журнал*).

Розрізнення прийменників і однозвучних префіксів має важливе значення для правильного їх написання.

Більшість первинних прийменників однозвучна з дієслівними префіксами. Наприклад: *вкинути в ранець, ускочити у воду, відсунути від стіни, доходить до Карпат, збігти з горбка, заїхати за ворота, накреслити на дошці, надписати над рядком, оббити об камінь, підписатися під заміткою, побігати по піску*.

Однозвучні прийменники і префікси – це різні мовні одиниці: прийменник – це слово (хоч і не має самостійного лексичного значення), а префікс – лише значуща частина слова. Наприклад: *від мене, від дороги і від'їздити, від'їзд; від-різати, від-різ*.

Прийменники вживаються при іменниках, займенниках та інших частинах мови у непрямих відмінках і разом з ними виражають значення напрямку, місця, часу тощо. Наприклад: *лити воду і лити у воду, прийняти роботу і прийняти на роботу*. А префікси використовуються для утворення дієслів. Наприклад: *у- + -класти – укласти, на- + -збирати – назбирати*.

Між прийменником та іменником може стояти залежне від іменника слово, а префікс цього не допускає. Наприклад: 1. *Падають сніжинки лагідно і мило на моє обличчя, на сліди мої* (В. Сосюра). 2. *Важко тут говорити про першу зустріч* (М. Бучко).

Вправа 329. I. Розкриваючи дужки, запишіть слова. З'ясуйте, де написано прийменник з іменником (займенником...), а де – слово з однозвучним з прийменником префіксом.

II. Перевірте свої висновки про іменник з прийменником можливістю вставити після прийменника залежне від іменника слово і запишіть такі побудови.

Зразок: на полі – на нашому полі.

(У)горлі, (в)зути, (в,у)дачу, (від)діл, (віді)брати, (віді)йти, (до)клубу, (до)даток, (до)віз, (до)воза, (з)бір, (зі)мною, (зі)світу, (зі)скелею, (з)успіхом, (з)устріти, (з)устріч, (за)дум, (за)їзд, (за)містом, (за)пис, (за)собою, (за)стіл, (на)полі, (над, наді)всім, (о)пік, (о)тім, (об)'їзд, (об)робіток, (пере)пис, (при)плив, (про)ректор.

Вправа 330. Обґрунтуйте письмово у формі роздуму (шість-сім речень) таку важливу для людства тезу: «Для людства немає в наші дні невідкладнішого завдання, як боротьба проти загрози ракетно-ядерної війни, за загальне і повне роззброєння, за збереження миру на Землі». Використовуйте прийменники.

§ 39. Розвиток мовлення.

Переклад сполучень слів українською мовою

Вправа 331. Пригадайте, які ви знаєте молдовські прийменники і які слова відповідають їм в українській мові. Наведіть по одному-два приклади молдовських словосполучень з прийменниками і перекладіть їх українською мовою.

Вправа 332. Перекладіть словосполучення українською мовою, порівняйте оригінал і переклад та з'ясуйте, чи завжди прийменниковому словосполученню в оригіналі відповідає прийменникове у перекладі.

1. Dus pe gânduri.
2. Stau lângă izvor.
3. A învăța de la tine.
4. Floare de tei.
5. Drum spre școală.
6. A merge pe jos.
7. A atârna deasupra oglinzii.
8. Frumos ca într-un basm.
9. Ei între ei.
10. Una din două.

Вправа 333. Перекладіть словосполучення з прийменниковими формами відмінків, згрупуйте їх за частинами мови, до якої належить головний член словосполучення. З перекладеними словосполученнями 2, 5, 11, 13 складіть по одному реченню і запишіть їх.

1. A se înțelege asupra lucrării.
2. A înota către mal.
3. A pluti în josul apei.
4. A fi sigur de sine.
5. Unul dintre noi.
6. Unul fără altul.
7. Mai scump

cu zece lei. 8. A trece prin pădure. 9. A greși cu de toate. 10. Drum spre veșnicie. 11. Străjeri la drumuri. 12. Întâlnirea de atunci. 13. Sete de a cunoaște. 14. Vânt de la miazăzi.

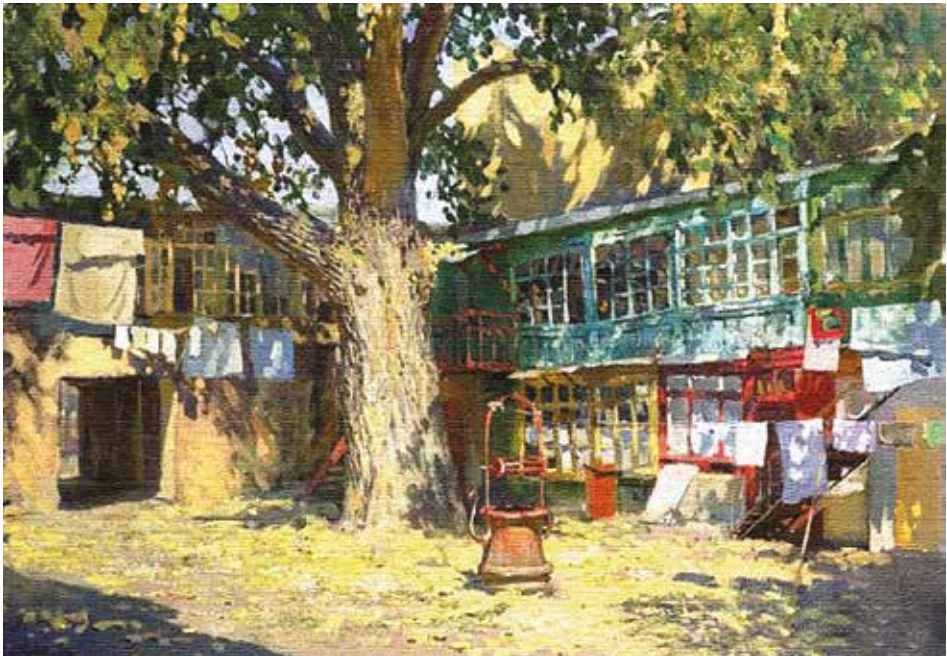
В права 334. Перекладіть речення з молдовськими прийменниковими сполученнями, в яких головним словом є іменник. Простежте, яку синтаксичну роль виконує прийменник з іменником в оригіналі і як від цього залежить його переклад.

Luna limpede înflorea ca o față de aur pe seninul cel adânc al cerului. În aerul nopții, Făt-Frumos își spală fața în baia de lacrimi, apoi, învâlindu-se în mantaua ce i-o țesuse din raze de lună, se culcă să doarmă în patul de flori.

Trandafirul cel înfocat, crinii de argint, lăcrimioarele sure ca mărgăritarul, mironosițele viorele și florile toate s-adunară, vorbind fiecare în mirosul ei, și ținură sfat lung cum să fie luminile hainei de mireasă; apoi încredințară taina lor unui curtenitor flutur albastru stropit cu aur. Acesta se duse și flutură în cercuri multe asupra feței miresii când ea dormea ș-o făcu să vadă într-un vis luciu ca oglinda cum trebuia să fie-mbrăcată. Ea zâmbi când se visă atât de frumoasă (*М. Емінеску*).

В права 335. Складіть невеличку розповідь (шість-сім речень) про вулицю, на якій ви живете, вживаючи прийменники *біля, близько, від, до, коло, на, через* або інші.

Я. Зяблов. Подвір'я з червоною криницею

§ 40. Особливості вживання прийменників в українській і молдовській мовах

Вправа 336. Розгляньте таблицю прийменників і системи відмінків іменника в обох мовах і дайте відповіді на запитання.

Прийменники та система відмінків іменників

В українській мові		У молдовській мові	
Прийменники	Відмінки		Прийменники
–	Н.	N.	-
Без, біля, в(у), від, для, до, з(зі), з-за, з-над, з-під, з-поза, з-понад, з-попід, близько, кінець, коло, край...	Р.	G.	asupra, contra, împotriva, deasupra, înaintea, în fața, în urma, de-a lungul...
–	Д.	D.	grație, conform, contrar, mulțumită, datorită, potrivit, aidoma, asemenea...
В(у), з, за, крізь, між, на, над, об, під, по, про, поза, поміж, понад, попід, повз...	Зн.	Ас.	către, cu, de, fără, în, între, la, lângă, până, pentru, spre, sub, despre, dinspre, de la, de către, de lângă, pe lângă, afară de, aproape de, departe de, împreună cu, de pe lângă...
Зі(з, із), за, між, над, перед, під, поза, понад, попід...	Ор.	–	
В(у), на, о, по, при...	М.	–	
–	Кл.	V.	–

- Скільки відмінків має українська система словозміни іменників? Скільки молдовська?
- Зі скількома та якими саме відмінками утворюються прийменникові сполучення в українській і молдовській мовах зокрема?
- З якими відмінками в обох мовах немає прийменникових сполучень і чому?

Вправа 337. Відтворіть українською мовою молдовські словосполучення і прокоментуйте їх.

1. A produce o impresie asupra cuiva. 2. A sta aplecat asupra cărții. 3. A proceda conform legii. 4. A merge către casă. 5. Cutie pentru scrisori.

Сполучення прийменників з іменниками і займенниками в обох мовах використовуються для вираження додатків, означень та обставин. Їх вираження в обох мовах може бути однаковим і різним.

Молдовському прийменниковому словосполученню може відповідати рівноцінне українське прийменникове словосполучення. Наприклад: *a lua de mână* – *взяти за руку*; *drept la muncă* – *право на працю*; *a veni rână la patru* – *прийти до четвертої*.

Молдовському прийменниковому словосполученню в українській мові може відповідати безприйменникове словосполучення. Наприклад: *a cheta pe Ion* – *кликати Івана*; *a sosi cu trenul* – *прибути поїздом*; *unealtă de producție* – *знаряддя виробництва*.

Увага! Словосполучення типу *їсти з виделкою*, *писати з ручкою* українській мові не властиві.

Молдовським словосполученням, які складаються з двох іменників, поєднаних прийменником, в українській мові відповідає безприйменникове словосполучення прикметника з іменником. Наприклад: *barcă cu motor* – *моторний човен*; *figură de seară* – *воскова фігура*; *pâine de casă* – *домашній хліб*.

Молдовські прийменникові словосполучення з дієсловом у ролі головного слова та іменником або прислівником після прийменника в українській мові передаються сполученням дієслова та прислівника. Наприклад: *a sta în neclintire* – *стояти нерухомо*; *a coborî în jos* – *опуститися вниз*.

Нерідко словосполученню молдовської мови в українській може відповідати одне слово. Наприклад: *a cadea la pat* – *заснути*, *злягти*; *a sta de vorbă* – *говорити*.

Вправа 338. Ознайомтесь зі словосполученнями, доберіть (усно) їх відповідники в українській мові і з'ясуйте, у чому подібність і відмінність цих словосполучень в обох мовах.

1. Copil de cinci ani.
2. Moară de vânt.
3. Pod peste Dunăre.
4. A expedia prin poștă.
5. Teii din Bucovina.
6. O gură de apă.
7. A râde printre lacrimi.
8. Om de litere.
9. A sta la o parte.
10. Cântec de dragoste.

Вправа 339. Перекладіть словосполучення українською мовою, зіставте переклад з оригіналом і з'ясуйте, у сполученні з яким головним словом можлива заміна прийменниково-іменникової частини прикметником.

1. A da de știre.
2. Înalt de statură.
3. Om cu talent.
4. Cântec de leagăn.
5. Flori de măr.
6. Bagaj de mână.
7. Lucru cu zina.
8. Jocuri de noroc.
9. Brânză de vacă.
10. Ploaie de primăvară.
11. Muncă cu ziua.
12. Ziar de seară.

Вправа 340. Прочитайте уривок тексту і випишіть з нього словосполучення з прийменниковими формами слів. Поряд з кожним словосполученням подайте його переклад. Зіставте молдовські й українські словосполучення і з'ясуйте: а) якою частиною мови є головне слово словосполучення; б) яким прийменником і з якою відмінковою формою виражена залежна частина словосполучення; в) у яких словосполученнях залежна частина словосполучення виражена без прийменника.

L-am găsit lângă Piața Ilie. Era un meșter singuratic. Stătea în atelierul său, înconjurat de tablă de tinichea, preschimbată în căldări, ligheane de diferite

forme și mărimi. Și ba că mi-a trebuit să-1 tulbur după amiază cu acea ciudată, căzută ca din cer întrebare: nu-mi puteți face un ibric pentru cafea? La drept vorbind, nu în căutarea ibricului mă pornisem, deși la acest obiect, între noi fie spus, visez demult. Ținând calea spre tipografie, trecusem pe lângă noul și impunătorul bloc al Băncii de Stat. În regiunea Pieței Ilie mă pomenii deodată într-un târg de odinioară (*Л. Дам'ян*).

§ 41. Розвиток мовлення.

Замітка інформаційного характеру до газети

Вправа 341. Гуртом прочитайте газетну публікацію, з'ясуйте її зміст і спробуйте визначити, що це: інформація, повідомлення, нарис, репортаж чи замітка. Своє визначення поясніть.

БУДЕМО З ГАЗОМ – СВОЇМ

У геологів і газопостачальників Прикарпаття піднесений виробничий настрій: у районі введено в дію Гаївське газове родовище.

Місцеві геологи лише десь півтора року тому розвідали його, за короткий час працівники «Нафтогазбуду» та будівельно-монтажне управління «Львівтрансгазу» швидко і високоякісно підготували об'єкт до експлуатації. Підземним і наземним обладнанням забезпечив родовище чернівецький «Машбуд». Тепер дванадцять свердловин Гаївського родовища дають щодобово у загальну мережу газопостачання майже вісімсот п'ятдесят тисяч кубометрів газу.

Наполегливий геологорозвідувальний пошук, злагожене проведення будівельно-монтажних робіт і безперервне постачання устаткуванням здатні забезпечити якнайкращі результати. Отже, будемо з газом, та ще й зі своїм (*К. Палійчук*).

Замітка – це невелика газетна публікація, в якій розповідається про події, факти і природні чи суспільні явища, важливі для певного колективу людей.

Написанню замітки передують такі основні види робіт, як: вибір теми повідомлення, осмислення його змісту, збір і систематизація матеріалу, планування тексту та його написання.

Вправа 342. І. Подумайте, що з життя вашого класу чи школи могло б стати темою замітки: успішність, гурткова робота, обговорення книжки, зустріч з письменником чи природоохоронна робота. Які інші теми заміток пропонуєте ви? Запишіть п'ять-шість тем, найбільш актуальних

для вашого класу чи школи. Зважте, чи до кожної з обраних тем у вас достатньо переконливого матеріалу. З'ясуйте, який саме матеріал потрібно поповнити. Аргументовано визначте послідовність викладу матеріалу та уточніть план замітки. Доберіть до своєї замітки такий заголовок, який би зацікавив читача і водночас стосувався суті замітки.

- II. Проведіть конкурс на кращу замітку, передбачивши переможцеві право опублікувати своє повідомлення в юнацькому періодичному виданні вашого краю або у всеукраїнському.

Вправа 343. Напишіть замітку інформаційного характеру до шкільної стінної газети.

СХЕМА РОЗБОРУ ПРИЙМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Частина мови. 3. Яке відношення виражає. 4. Зі словом якої частини мови вжитий. 5. Відмінок слова, з яким вжитий прийменник. 6. Який з походження – непохідний чи похідний. 7. Вимова і написання.

Зразок усного розбору

На світанні козаки вступили в село... (М. Коцюбинський).

На – прийменник, з іменником вказує на час дії, вжитий з іменником у місцевому відмінку, непохідний. Пишеться так, як вимовляється.

Зразок письмового розбору

На – прийм., вказує на час дії, з ім. у М. відм., непохідн.

А. Сорока. Дівчина з квітами

Вправа 344. Прочитайте текст, знайдіть у ньому прийменники і проаналізуйте їх за зразком письмового розбору.

Я лягаю на землю біля кринички, набираю повний глечик води, ставлю його в траву, а сам придивляюся до неба, до води, до павиних вічок, що зацвіли в струмку, і думаю: спроста чи неспроста послав мене тато на долинку?

А піді мною земля така свіжа, така м'яка, мов колиска, а наді мною небо таке синє, таке ласкаве, а за вербами причаїлась дрімота і шепче: «Засни собі, засни собі...» (*М. Стельмах*).

Вправа 345. Придумайте і запишіть коротку казочку, яка б закінчувалася словами «Минула ніч... І наша казка розтанула у сонця ясних ласках, і зникли всі підступні пастки, і все прокинулось зі сну...». Які прийменники ви використали у своєму тексті?

§ 42. Сполучник як службова частина мови

Вправа 346. Пригадайте, що ви знаєте про сполучник з уроків молдовської мови. Перепишіть речення, підкресліть у ньому прямою лінією слова, які поєднують однорідні члени речення, а хвилястою – ті, які поєднують частини складного речення. З'ясуйте, в чому відмінність між службовими словами **з** та **і** як частинами мови.

Книга приємно холодила пальці, і королі й лицарі виходили з неї, і билися, і падали отут, на снігах, де пахло примерзлою калиною, де вітряки билися з присмерком і кликали до себе добрих людей молоти на хліб (*М. Стельмах*).

Прийменник є складовою частиною словосполучення, він завжди стоїть при якійсь із форм непрямого відмінка іменника (займенника) і разом з цією формою виражає різні відношення.

Сполучник не служить для утворення словосполучення, його використання ніколи не зв'язане з формами будь-якої частини мови. **Основна та єдина функція сполучника** – поєднувати члени речення, словосполучення як складові частини речення та рівноправні або підпорядковані частини складного речення.

Сполучник (conjunctia) – це незмінна службова частина мови, що поєднує однорідні члени речення і частини складного речення, вказує на різні смислові зв'язки між ними.

Наприклад: 1. *Вийшли з хати батько й мати в садок погуляти* (Т. Шевченко). 2. *Малих народів не буває, але бувають малі співці* (М. Вінграновський). 3. *Змолоду треба набратися знань, щоб не пуста була твоя криниця* (І. Цюпа).

Сполучники, які складаються з одного слова, називаються **простими**, наприклад: *і(й), та, а, але, або, бо, щоб*.

Сполучники, які складаються зі сполучення двох і більше слів, називаються **складеними**. Наприклад: *тому що; через те що; для того щоб; незважаючи на те що* та ін.

Вправа 347. Прочитайте текст. Назвіть сполучники. З'ясуйте, які смислові зв'язки виражає найчастіше вжитий у тексті сполучник.

У світі небагато є поетів, які так глибоко відчують слово, як Тичина. Початкове звучання і значення слова Павло Григорович умів здобувати навіть з-під затертих штампів – і тоді воно грало свіжими барвами.

Кожне слово складається зі змісту й мелодії. І саме мелодію слова вмів чути й передавати Павло Тичина. Його вірші сповнені чарівних образів і музики. Приміром, поет пише: «І за повіткою малина сивіє віями... На призьбі дід старий – як сон...», – і перед вами постає яскравий образ сільського літнього дня на Україні, коли від сонливої тиші аж дзвенить у вухах. Такими прикладами багата вся його творчість (*П. Панч*).

Вправа 348. Перепишіть речення, підкресліть прості сполучники прямою лінією, а складені – хвилястою.

1. Усе можуть людські руки, коли захочуть (*Г. Тютюнник*).
2. У природі ніч існує для того, щоб у тиші росло усяке зілля і відпочивала людина (*М. Стельмах*).
3. Я поспішив через те, що це була остання можливість вибратися із пекла (*І. Гришин-Гришук*).
4. Дерева похилялися на воду, наче хотіли вгамувати спрагу (*Я. Баш*).
5. Як прийде туга, пізнаєш друга (*Народна творчість*).
6. Довго співали дівчата, довго гуляли хлопці, не зважаючи на те, що другого дня треба було рано вставати (*І. Нечуй-Левицький*).
7. Благословенна срібна твердь землі і неба, дня і ночі (*М. Вінграновський*).

Вправа 349. Запишіть сполучники, поділивши їх на дві групи: прості і складені. З виділеними сполучниками складіть і запишіть по одному реченню.

Якщо, внаслідок того що, тому що, **проте**, начебто, так що, для того щоб, або, і, **не тільки... а й**, зате, та, **якби**, в міру того як.

§ 43. Сполучники сурядності і підрядності, їх види

Вправа 350. I. Перепишіть речення, знайдіть сполучники. Ті з них, які сполучають рівноправні члени речення або рівноправні частини складного речення, підкресліть прямою лінією, а ті, які у складному реченні приєднують залежну частину до головної, – хвилястою лінією.

1. Ластівка день починає, а соловейко кінчає (*Народна творчість*). 2. Віл щось почав був говорить, та судді річ його спочатку перебили, бо він ситенький був (*Є. Гребінка*). 3. Виглядаю долю довгождану, а не діжду – вибуду із гри (*В. Стус*). 4. Незнання тріщить, а знання мовчить (*Народна творчість*). 5. Нехай ні жар, ні холод не спинять вас (*І. Франко*). 6. Вона ж співала, наче голосила, на себе кару Божої просила (*Л. Костенко*). 7. Чи я живий, чи ні, – не знаю (*А. Малишко*).

II. Поясніть, як ви розумієте зміст четвертого речення (з народної творчості)?

Сполучники, які поєднують рівноправні, синтаксично незалежні члени речення (однорідні члени) або окремі речення, прості незалежні речення у складному, називаються сполучниками *сурядності* (conjuncții coordonatoare). Це сполучники *і, та, а, але, або, чи* та ін. Наприклад: *І барвінком, і рutoю, і рястом квітчає весна землю* (Т. Шевченко) – повторюваний сполучник *і* поєднує однорідні додатки; *Земля не може жити без сонця, а людина – без щастя* (М. Стельмах) – сполучник *а* поєднує дві рівноправні частини складного речення; *Людину створила не праця, а мова* (Ю. Ілленко) – сполучником *а* протиставлені додатки.

Вправа 351. Розгляньте таблицю. Запам'ятайте назви груп сполучників сурядності і значення, які кожна група може виражати. З одним із сполучників кожної групи складіть речення. Встановіть, які смислові зв'язки між словами у ваших реченнях або між реченнями виражає сполучник.

Сполучники сурядності

Група	Сполучник	Значення	Приклад
Єднальні	і(й), та, і... і	поєднання, приєднання	<i>поет і воїн тихо та затишно</i>
Протиставні	а, але, та (в значенні але), проте, зате, однак	протиставлення, зіставлення	<i>не тиша, а гамір Поля мліли під сонцем, а ліс шумів.</i>
Розділові	або, чи, або... або, чи... чи, то... то, ні... ні, ані... ані, чи то... чи то, не то... не то	несумісність, чергування явищ	<i>учитель або лікар; то читали, то співали</i>

Сполучники, які у складному реченні приєднують підрядне до головного, називаються сполучниками підрядності (conjunctii subordonatoare). До них належать сполучники **бо, що, щоб, мов, як, якщо**. Сполучники підрядності вживаються тільки для приєднання підрядної частини складного речення з головною. Наприклад: *Молоденький місяць став шляхи вертати, щоб могла людина риг його дістати* (А. Малишко).

Вправа 352. Розгляньте таблицю сполучників сурядності. З одним із сполучників кожної групи складіть свої речення про українську мову. Усно з'ясуйте смислові зв'язки (причини, часу, умови, мети і т. д. за таблицею) між частинами підрядного речення, з'єднаними певним сполучником.

Сполучники підрядності

Група	Сполучник	Приклад
Причинові	бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки	<i>Молодь вся була на полі, бо якраз настали жнива (Леся Українка).</i>
Часові	коли, тільки, як, щойно, ледве, як тільки, відколи, доки, відтоді як, до того як	<i>Як став місяць серед неба, ревнули гармати (Т. Шевченко).</i>
Умовні	якщо, якби, коли, коли б, раз	<i>Коли народ завжди в душі поета, то і поет завжди в душі народу (Журнал).</i>

Група	Сполучник	Приклад
Мети	щоб (щоби); для того, щоб; задля того, щоб	<i>Щоб жись, ні в кого права не питаюсь. Щоб жись, я всі кайдани розірву (П. Тичина).</i>
Допустові	хоч (хоча); незважаючи на те що; дарма що; хай	<i>Він чомусь посміхнувся, хоч обличчя в нього не стало веселіше (П. Панч).</i>
Порівняльні	як, мов, немов, наче (неначе), ніби, немовби, начебто	<i>Дитячий спів дзвенить, як спів, як щебет птиць в діброві... (В. Сосюра).</i>
З'ясувальні	що, щоб, як	<i>Діти кидали з мосту паперові кораблики і залюбки спостерігали, як несла їх швидка течія (А. Шиян).</i>
Наслідкові	так що	<i>Спізнались, так що доведеться чекати до завтра (Газета).</i>
Пояснювальний	тобто	<i>Чернишеві випало бути старшим, тобто командувати усіма трьома ротами (Олесь Гончар).</i>

Вправа 353. Прочитайте речення. Знайдіть у них і выпишіть окремо сполучники сурядності і сполучники підрядності. Усно доведіть, що погрупували їх правильно.

1. Та виявилось, що все набагато складніше й небезпечніше, ніж та лише обставина, що невелика наша військова група потрапила в оточення (І. Стаднюк). 2. Не знала ні свят, ні буднів, у неділю, зачинившись у хаті, пряла, або латала, або шила (Є. Гуцало). 3. Ходив я та плакав, та людей шукав, щоб добру навчили (Т. Шевченко). 4. Буває так, що дні довго й одномаїтно котяться через усе життя... (В. Собко). 5. І можна тільки дивуватися і благоговіти, як це народ наш незвичайно тернистим шляхом досяг такої великої культури (О. Огоновський). 6. Я не знаю нічого у світі, що дорожче за юності дні (М. Нагнибіда). 7. Їм усе здається звичайним: і чарівне пробудження ранку з усім багатством барв, що загораються, коли сходить сонце, і весняна пора, коли довкола духмяніють у молочному цвітінні сади, і білясте марево хлібів, що досягають на безкраїх степових ланах... (П. Панч).

§ 44. Вживання сполучників у простому і складному реченнях

Вправа 354. Перепишіть речення. Знайдіть сполучники сурядності і визначте, до якої групи за значенням вони належать – до єднальних, протиставних чи розділових (надпишіть над ними відповідно *є., п., р.*).

1. Інколи над берегом Пруту проскакував вершник і зникав за крутим поворотом (*М. Коцюбинський*). 2. Бродив між зеленими зарослями, приглядався та принюхувався до всього, що вона посіяла та посадила (*Олесь Гончар*). 3. На палубі ні вогню не було, ні винуватців тривоги матроси не знайшли (*М. Трублаїні*). 4. Три доби лютувала хуртовина, а на четвертий день ясні зорі засяяли в небі (*А. Шиян*). 5. Ми в світ прийшли успадкувати славу, діла, і думи, й чесні мозолі (*В. Симоненко*). 6. Чи то води весняні шуміли, чи бриніла десь здалеку пісня (*М. Нагнибіда*). 7. Хочу відійти, а собака стоїть поперек стежки й не пускає мене (*Газета*).

Вправа 355. I. Перепишіть текст, вставляючи з довідки замість крапок відповідні сполучники підрядності. Визначте їх групу за значенням.

Усі розуміли, ... літо відступає. Воно відмовляється від своїх прав, ... дати дорогу осені і зимі. Усе частіше купчились на небі снігові хмари, ... зрідка крізь них пробивалися теплі промені сонця, ... посилати на землю прощальне вітання. Відлетіли птахи, поховалися звірі, ... настав холод, ... можна було, затримали б тепло, таке миле для всього живого. Та це неможливо, ... не прийшла його пора (*Журнал*).

Довідка: аби, бо, тому що, хоч, що, щоб, якби.

II. Продовжіть опис початку зими (два-три речення) і того, що радує вас взимку (три-чотири речення)

Вправа 356. Перепишіть речення, з'єднавши їх сполучниками сурядності, дібраними з довідки. Підкресліть головні члени речення.

1. Наука оперує поняттями, ... мистецтво – образами (*Ю. Ілленко*). 2. На гору доступитись нелегко, ... з гори зручніше боронитись (*Леся Українка*). 3. Бійці замовкли, пластинку зняли, ... пісня продовжувала звучати десь надворі (*Олесь Гончар*). 4. В ярках пшениця червоніє, летить бджола ... квітне мак (*В. Сосюра*). 5. Часто миготіла блискавка ... раз за разом гуркотів грім (*М. Трублаїні*). 6. Сестра вже приїхала, ... я тільки одержала телеграму (*Газета*). 7. Дорога світла, як комета, ... вона не для поета (*М. Рачук*).

Довідка: а, зате, і, проте, та, а, але.

Вправа 357. Перепишіть речення, замінивши кожен сполучник синонімічним за функцією. Назвіть сполучники сурядності й підрядності та визначте, до якої групи за значенням вони належать.

1. Не обдурюй себе і тобі не доведеться дурити інших (*В. Брюгген*). 2. Ліщина листя ще не має, та виступає жовтий цвіт (*П. Воронько*). 3. Щойно за Дніпром виткнулось сонце, в Січі раз, і вдруге, і втретє стрельнула гармата (*П. Панч*). 4. Не вір мені, бо я брехать не вмю (*В. Симоненко*). 5. Не брудни криниці, бо схочеш водиці (*Народна творчість*). 6. Слово не стріла, а глибоко ранить (*Народна творчість*).

Вправа 358. Замініть прості сполучники складеними (*тому що; через те що; в міру того як; внаслідок того що; незважаючи на те що; з огляду на те що*). Чи можливі при вживанні таких сполучників варіанти вживання коми?

1. Життя – безцінний злиток, бо зроблений з любові. 2. Ми довго блукали вулицями, бо не запам'ятали дороги. 3. Пісня все гучнішала, як наближались дівчата. 4. Доведеться починати заново, оскільки відповідь не сходиться. 5. Очевидно, заночуємо тут, бо швидко стемніє. 6. Учні своєчасно з'явилися на заняття, хоч погода була несприятливою. 7. Почали йти швидше, коли побачили вогні міста.

Складені сполучники підрядності *тому що, через те що, в міру того як, внаслідок того що, незважаючи на те що, з огляду на те що, попри те що* залежно від логічного наголосу на важливу інформацію у реченні можуть розділятися між частинами складного речення. Порівн.: 1. **В міру того як** наближався до кінця навчальний рік, учні ставали зосередженішими й активнішими. – Ми почали вірити у нашу перемогу **в міру того, як** пожвавилися наші вболівальники. 2. Батьки готові були переїхати в місто, **попри те що** не уявляли себе без нашого саду. – **Попри те, що** там не буде вже нашого саду, батьки готові були переїхати в місто.

§ 45. Написання сполучників

Складні сполучники *проте, зате, щоб, якби, якщо, ніби* та інші пишуться разом.

Сполучники *проте, зате, щоб, якби, якщо, ніби* необхідно відрізняти від однозвучних займенників *те, що*, вжитих з прийменниками *про, за* або часткою *би(б)*, та прислівника *як*, вжитого з часткою *би(б)*. Порівн.: 1. Він легко ображається,

проте швидко вибачає кривдника. 2. Ми не говорили про те, що могло нам зіпсувати настрої.

Деякі сполучники з частками **би(б)**, **же(ж)** пишуться окремо: або *ж*, адже *ж*, але *ж*, коли *б*, хоч *би*, хоча *б* та ін. Наприклад: 1. Вони або не знали, або ж забули підготуватися. 2. Відповіла занадто гостро, хоча б варто було промовчати.

Складені сполучники *тому що*, *через те що*, *для того щоб*, *в міру того як*, *незважаючи на те що* пишуться окремо. Наприклад: *Хто чув мелодію золоті струни, в міру того як довго вона звучатиме, все більше любитиме світ.*

Вправа 359. Перепишіть речення, розкривши дужки. Поясніть правопис сполучників і однозвучних з ними інших частин мови.

1. Що(б) не сталося, не зрадь своєї віри (М. Бажан). 2. Не (за)те вовка б'ють, що сірий, а за(те), що вівцю з'їв (Народна творчість). 3. Спасибі вам не за(те), що грали, а за(те), що перестали (Народна творчість). 4. Все, за що(б) Маланка не бралася, робила поважно (М. Коцюбинський). 5. Про(те) кожний знає: хоч мороз і припікає, за(те) комарів немає (Народна творчість). 6. З борців насміхалася доля, зростала про(те) їх громада (П. Грабовський). 7. Що(б) полюбити – треба жити! Любов – життя (В. Симоненко).

Вправа 360. I. Складіть речення, в яких *би* слова як*би*, *щоб*, *проте*, *зате* писалися разом, речення з написанням їх окремо (тобто усього вісім речень). Поясніть правопис.

II. Розгляньте фотографію і розкажіть, яка подія тут зафіксована і чому посміхаються воїни.

Вправа 361. Складіть листа за опорними словами: *повідомляю про те, що; якби ти знав, як; незважаючи на те, що; важко було, хоч; зате успішно впорався; радий тому що; як би ти мені допоміг, коли б.*

Вправа 362. Перекладіть українською мовою, знайдіть і підкресліть сполучники сурядності прямою лінією, а сполучники підрядності – хвилястою.

Dar când auzeam de legănat copilul, nu știu cum îmi venea, căci tocmai pe mine căzuse păcatul să fiu mai mare între frați. Însă ce era să faci, când te roagă mama? Dar în ziua aceea, în care mă rugase ea, era un senin pe cer și așa de frumos și de cald afară, că-ți venea să te scalzi pe uscat ca găinile. Văzând eu o vremea ca asta, am șparlit-o la baltă... (*I. Крянга*).

СХЕМА РОЗБОРУ СПОЛУЧНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово у тексті. 2. Частина мови. 3. Простий чи складений. 4. Сурядності чи підрядності. 5. Група за значенням (єднальний, розділовий чи причини, мети, місця, часу...). 6. Вимова та написання.

Зразок усного розбору

Узимку сонце світить, та не гріє (*Народна творчість*).

Та – сполучник, простий, сурядності, протиставний. Перед протиставним сполучником *та* ставиться кома.

Зразок письмового розбору

Та – сполучн., прост., сурядн., протиставн. Перед протиставн. сполучн. *та* ставиться кома.

Вправа 363. Прочитайте і з'ясуйте, зразком якого стилю є текст. Випишіть з нього сполучники й розберіть три з них за зразком письмового розбору сполучника як частини мови. Розкажіть, який настрій створює текст.

У кожної людини буває такий день, коли вперше радієш сонцю, коли вперше деревами тішишся, збагнувши, що вони гарні, і коли тихі радощі, збуджені в душі красою листка чи пелюстки, вперше переходять у здивування, а здивування – в таке почуття, яке за браком точнішого слова можна назвати щастям. Такі дні, здається, більшість людей переживає в дитинстві. До таких днів ми повертаємося спогадами. І нема у світі зеленішої левади, як та, через яку біліла твоя перша стежка до школи, і деревини кращої немає, як та, в якій ти вперше впізнав своє ество, і сонця ласкавішого нема, як те, яке хотів ти підняти, немов блискучий таріль, із голубого дна калюжі (*Д. Павличко*).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Чому сполучник належить до службових частин мови? Наведіть визначення сполучника.
2. На які групи поділяються сполучники за будовою? Наведіть приклади.
3. Які є сполучники за функціями? Назвіть групи сполучників за значенням.
4. Чому **якби**, **бо** є сполучниками підрядності, а **та**, **або** – сурядності? Доведіть думку на прикладах.
5. Назвіть розділові сполучники. Виділіть з них повторювані. Чим відрізняються повторювані сполучники?
6. Які сполучники пишуться разом, а які – окремо?
7. Як відрізнити сполучники **якби**, **зате** від однозвучних інших частин мови?

§ 46. Ділові папери. Розписка

Розписка – це документ, що підтверджує одержання документів, грошей і матеріальних цінностей.

Розписку дає особа, яка одержує документи, гроші чи матеріальні цінності; в одному примірнику, як правило, написаному від руки.

Як документ розписка має довільну форму, але в ній мусять бути такі обов'язкові відомості:

1. Посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, яка дає розписку, а коли йдеться про великі суми грошей і важливі документи чи інші матеріальні цінності, – ще й адреса, номер і серія паспорта.
2. Відомості про особу чи установу, яким дається розписка.
3. Про що дано розписку (необхідно вказати точну суму грошей, повний перелік бланків документів і їх кількість чи повний перелік речей та їх кількість).
4. Зобов'язання, яке бере на себе автор розписки.
5. Дата написання розписки та підпис одержувача.

У випадках, передбачених законом, достовірність підпису одержувача повинен засвідчити нотаріус або інша особа, яка має на це юридичне право.

ЗРАЗКИ РОЗПИСОК

Розписка

Я, староста гуртка української мови Збіглій Василь Петрович, одержав у лаборанта фізкабінету Банченської загальноосвітньої середньої школи Пискаря Мірчі Івановича два пор-

тативні магнітофони «Репортер-9», потрібні для проведення записів живого народного мовлення. Зобов'язуюсь повернути магнітофони до 28 травня цього року.

24 травня 2016 р.

Підпис

Розписка

Я, староста 7-Б класу Маршинської загальноосвітньої школи II ступеня Житар Олег Григорович, одержав у свого вчителя фізичного виховання Попеску Дмитра Онуфрійовича волейбольну сітку і два волейбольні м'ячі на час підготовки команди нашого класу до загальношкільних спортивних змагань, які відбудуться 30 квітня – 11 травня. Зобов'язуюсь повернути вказані речі 12 травня 2016 р.

29 квітня 2016 р.

Підпис

Розписка

Я, Цугуй Аглая Іванівна, позичила у свого сусіда Гавки Андрія Корнелійовича 2000 (дві тисячі) гривень на час до 25 листопада 2016 р. Зобов'язуюсь своєчасно повернути цю суму.

18 червня 2016 р.

Підпис

Підпис А.І. Цугуй засвідчую.

Голова сільської ради с. Ларга

Дата

Підпис

§ 47. Частка як службова частина мови

Вправа 364. Прочитайте речення. Порівняйте їх зміст і з'ясуйте, яких відтінків значення надають реченням виділені слова.

1. На цьому полі посіяли буряки. 2. **Тільки** на цьому полі посіяли буряки. 3. На цьому полі посіяли **тільки** буряки. 4. **Хай** пісня лунає на весь світ. 5. Пісня лунає на весь світ. 6. Я піду на концерт. 7. Я **не** піду на концерт.

Слова **тільки**, **хай**, **не** – частки, вони надають окремим словам і цілим реченням нових відтінків значення: **тільки** – вибір, обмеження; **хай** – спонукання; **не** – заперечення.

Часткою (particula) називається незмінна службова частина мови, яка надає реченню чи окремим його членам емоційно-експресивних чи модальних відтінків значення або служить для утворення окремих граматичних форм і навіть слів.

Вправа 365. Доведіть (усно), що виділені слова надають реченню емоційних і змістових відтінків. Яких саме?

1. Хочеш їсти калачі – **не** сиди на печі (*Народна творчість*). 2. **Не** помиляється той, хто нічого не робить (*Народна творчість*). 3. Та де **б не** був, де **б не** шукав дороги, я не забуду вчителя старого (*А. Малишко*). 4. **Лише** мох вкриває собою оте віковічне, ніким **не** займане каміння (*А. Шиян*). 5. Он з-за гаю виглядає ставок, **неначе** полотно (*Т. Шевченко*). 6. **Як же** тут гарно, **як же** тут тихо! (*Леся Українка*).

Вправа 366. Прочитайте речення, дотримуючись потрібної інтонації. Перепишіть, підкреслюючи частки. Для чого вони служать?

1. Великій і чистій воді, що живить, свіжить нас і поїть, мої найчистіші слова хай жертвою чесною будуть. 2. Я хотів би вітром бути, щоб воложити вам лиця. 3. Не золоті дощі з небес, а золоті робочі руки запліднюють лани і луки. 4. Хай буде синь, хай буде спів сосновий і золота мережа верховіть. 5. Чи совам зборкати орла? Чи правду кривді подолати? (*За тв. М. Рильського*).

Ф. Коновалюк. Вид на Дніпро

Вправа 367. Пригадайте і скажіть, як утворюються форми умовного способу (*писав би, співала б*) та 3-ї особи однини і множини наказового способу дієслів (*хай пише, хай читають*). Складіть речення, використовуючи дієслова *мити, міцніти, подивитися, складатися* у названих дієслівних формах.

§ 48. Формотвірні та заперечні частки

До **формотвірних** (*particule de creație a formelor*) належать частки **хай, нехай, бодай, б, би**. Формотвірними вони називаються тому, що за їх участю утворюються форми дієслів.

За допомогою часток **хай, нехай** утворюються форми наказового способу дієслів, наприклад: *хай служить, нехай розкажуть*; за допомогою часток **би, б** утворюються форми умовного способу дієслів, наприклад: *співав би, читала б, сміялося б*.

Частки **би, б** можуть стояти як після дієслів, з якими вони утворюють форму умовного способу, так і перед ними. Наприклад: 1. *Здається, гори перевертав би й не чув би втоми* (М. Коцюбинський). 2. *Палив мене такий великий відчай, отак би встав та й безвісти забіг!* (Л. Костенко). 3. *Знала б ти її велике серце!* (Народна творчість).

Частки **би, б** пишуться окремо.

Частки **хай, нехай** стоять, як правило, перед дієсловами, яких стосуються. Наприклад: *Нехай серця не знають супокою, хай обганяють мрії часу біг, і наша юність буде хай такою, щоб їй ніхто не задрити не міг* (В. Симоненко).

Частки **хай, нехай** також пишуться окремо.

Вправа 368. Прочитайте, знайдіть частки й усно поясніть їх роль.

1. Нехай не знає втоми та рука, що добре зерно в добру землю сіє (*М. Рильський*). 2. Палкими блискавицями-мечами хотіла б я вас викувати, слова (*Леся Українка*). 3. Хай шалені гудуть над планетою весни, хай трава пнеться вгору крізь листя старе (*В. Симоненко*). 4. Коли б знав, де впадеш, то соломки підстелив би (*Народна творчість*). 5. Якби я сто років прожив на світі між друзів своїх, як дзвінких солов'їв, я взяв би з хмарини ясної блакиті і в колос пшеничний заплів (*А. Малишко*). 6. Ну, нехай би смикнув за вухо, хай нагримав би раз чи два, – все одно він би тата слухав і ловив би його слова (*В. Симоненко*).

Заперечні частки (*particule negative*) **не, ні, ані** служать для заперечення змісту цілого речення або окремої його частини.

Якщо заперечна частка стоїть перед присудком, то вона надає заперечного змісту **всьому** реченню. Наприклад: *Під лежачий камінь вода не тече* (Народна творчість).

Частка **не** надає заперечного змісту тому слову, перед яким вона стоїть. Наприклад: *Не одержать красить людину, а добрі справи* (Народна творчість).

Частки **не**, **ні** (**ані**) можуть мати ще й підсилювальне значення. Наприклад: *Яким би важким не було завдання, ми його виконаємо. Не написав ні рядка.*

Увага! Заперечне слово **ні** при повторному використанні з однорідними членами речення – це єднальний сполучник. Наприклад: *Ні долі, ні волі у мене нема, зосталася тільки надія одна* (Леся Українка).

Вправа 369. Перепишіть речення. З'ясуйте, в яких випадках **не** надає заперечного смислу окремим словам, а в яких – усьому реченню. Доведіть свою правоту. Яка роль частки **ні** в реченнях?

1. Ходімо, Михайлику, **не** будемо тривожити **ні** красунечки, **ні** її діток (*М. Стельмах*). 2. В неволі тяжко, хоча й волі, сказати по правді, **не** було (*Т. Шевченко*). 3. Чоловіче мій, запрягай коня! Це **не** кінь, а змій, – миготить стерня (*Л. Костенко*). 4. Бо **не** поет, який схилив в журбі сумне чоло і лишить по собі **не** мужнє слово, а пекучі сльози (*В. Луцук*). 5. І знову **не** буде у думках моїх **ні** мук, **ні** страждань, **ні** плачу (*М. Рильський*). 6. Бо **то не** просто мова, звуки, **не** словникові холоди́ни – в них чути труд, і піт, і муки, чуття єдиної родини (*П. Тичина*). 7. **Не** шукаю до тебе **ні** стежки, **ні** броду – ти у грудях моїх, у чолі і в руках (*В. Симоненко*).

Вправа 370. Поставте частку **не** спочатку перед першим дієсловом, потім тільки перед другим і, нарешті, перед першим і другим дієсловами. Порівняйте значення побудованих речень. Чи в усіх реченнях є заперечний зміст?

1. Я можу піти вам назустріч. 2. Андрій хоче виконати моє прохання. 3. Ми можемо посадити сад. 4. Вони прагнуть досягти порозуміння.

Вправа 371. Знайдіть місця для часток у реченні, вставте їх і запишіть речення. Усно поясніть, які частки надають нового відтінку значенню цілого речення, а які – окремих його компонентів.

1. Школярських днів нам забудь ніколи, проказати їх, проспівати ... (не, не, не) (*А. Малишко*). 2. Тільки веселі, а сумні думки обхопили материну голову (не) (*Панас Мирний*). 3. Ми лукавили з тобою, ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою (не) (*Т. Шевченко*). 4. Немає такої людини, дорослої

чи малої, яка не любила лісу, його чарівної краси (б) (Ю. Збанацький). 5. Сонце тим часом підбилося ген високо, і скорий рух автомашин нездатний був перемогти його палючих променів (навіть) (Ю. Смолич). 6. Вітер тихий з України понесе з росою мої думи до тебе (аж) (Т. Шевченко).

Вправа 372. Запишіть: 1) неозначені займенники, які утворюються з допомогою часток **будь-, небудь-, казна-, хтозна-, аби-, -де**; 2) заперечні займенники – з частками **не-, ні-**; 3) форми наказового способу дієслів – з частками **хай, нехай** (два приклади); 4) умовного способу дієслів – з часткою **би (б)** (два приклади); 5) форми найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників – з частками **най-, що-, як-** (по два приклади).

Вправа 373. Напишіть роздум на тему «Хай як би важко мені не було, я...» або «Знайти б такий засіб, що...». Чи допомогли вам будувати текст частки, вжиті у назві теми?

§ 49. Модальні частки

Модальні частки (*particule modale*) вносять різні смислові відтінки в речення, а також виражають ставлення того, хто говорить, до висловлюваного.

Частки **хіба, чи, невже** виражають питання; **авжеж, еге, отож, атож, так, аякже, авжеж, еге ж** – ствердження.

Частки **як, що за, що то за** служать для оформлення окличних речень і надають їм відтінків радості, захоплення, здивування.

Частки **мабуть, може, ледве, чи, навряд** виражають сумнів, невпевненість.

Частки **тільки (б), хоч (хоча), лише (лиш), бодай** служать для виокремлення чого-небудь; **аж, ж, же, таки, все-таки, навіть, ну (й)** – для підсилення сказаного, виділення чого-небудь.

Частки **ось, он, от** вказують на предмет, ситуацію і под.

Частки **мов, мовби, немовби, наче, неначе, ніби, ледве чи, навряд чи** вживаються зі значенням припущення, сумніву щодо повідомлюваного.

Частки **хай, нехай** вживаються у спонукальних висловленнях.

Частки **чи, хіба, невже, чи ж, чи не, хіба ж, та невже** виражають запитання, здивування, сумнів.

Вправа 374. Прочитайте. Визначте смислові відтінки, які вносять модальні частки в речення або що частки виражають.

1. Невже ріку підкорили і місто зростили під спів солов'їв? (*І. Нагірняк*) 2. Як же тут гарно, як же тут тихо, в таку годину забудеш лихо! (*Леся Українка*). 3. Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосно, як у нас на Україні (*О. Довженко*). 4. Авжеж, у нас такий ведеться звичай (*Леся Українка*). 5. Мати, мова, батьківщина – ось і вся моя родина (*М. Сингаївський*). 6. І ось твій лист до мене в самоту... Невже надумав ревнувати до слова? (*А. Мойсієнко*). 7. Хіба це риба? От колись була риба... (*О. Довженко*).

Вправа 375. Перепишіть, вставивши замість крапок частки з довідки. Скажіть, якого відтінку значення надає кожна з них.

1. А у тебе знов та ... доріжка в клас, той ... явір наш під вікном (*А. Малишко*). 2. ... трутень звук солодкі жерти соти, бджола ... для меду й серце віддала (*А. Малишко*). 3. І ... нарешті з темних улоговин на вільне плесо впливає човен (*М. Рильський*). 4. ... сад всевітній устає там, де ридала мати на руїні! (*М. Рильський*). 5. У нас там, на городах, пахне кропом і сизі ранки; конопляний дух ... голову туманить (*М. Рильський*). 6. ... мир живе, ... дружби коло єднає нас в ряди міцні (*В. Сосюра*). 7. На річ таку Бджола сказала: «...воно і так, та ..., що я чувала, що Муху зневажає всяк» (*Л. Глібов*).

Довідка: лиш, аж, ж, ж, же, же, лиш, нехай, нехай, он, от, тільки, хай.

Вправа 376. Прочитайте і поясніть граматичну і стилістичну роль часток у цьому віршуванні.

Хай сіється, хай віється, хай врунється,
нехай задумане у цьому році збудеться,
хай в кожну хату і малу кімнату
прийде велике новорічне свято!

Г. Грай

Вправа 377. Перепишіть. З'ясуйте, які з часток вказують на предмети та явища, що знаходяться ближче, а які – на віддалені предмети чи явища.

1. Народна пісня – то ж вона усій землі окраса (*М. Рильський*). 2. Ось липа кучерява розкинула намет. Он дуб – могутній велетень – розрісся одинцем (*Н. Забіла*). 3. Сміле слово – то наші гармати, світлі вчинки – то наші мечі (*П. Грабовський*). 4. От

де правда, от де воля – козацька доля (*Народна творчість*).
5. Ось перед ним невеличка хатка, чиста, ясна (*Панас Мирний*).
6. Іду я тихою ходою, дивлюсь – аж он передо мною неначе дива виринають (*Т. Шевченко*). 7. Ось де я, а ось де ти! Хіба я міг у ворота влучити? (*Журнал*).

Вправа 378. Прочитайте речення, випишіть частки і навпроти кожної напишіть, що вона може виражати.

1. От вічно ви на мене! (*М. Стельмах*). 2. Аж у степи, вважай, до самого моря, де зовсім нема ні дерева, ні лісів (*М. Стельмах*).
3. І що воно, гадаю, за проява – дві тіні, млин і місяць на воді (*Л. Костенко*). 4. Щоб ти, ясеню, став ще вищий (*В. Китайгородська*). 5. Це де ж тебе так, хлопче, забарило? (*Л. Костенко*).
6. Ні, я дівчинка з лісу (*М. Стельмах*). 7. Я так і не збагнув і досі ще не знаю, чи світ мене минає, чи я його минув (*В. Стус*).
8. Людей такого рідкісного дару хоч трохи, люди, треба берегти (*Л. Костенко*). 9. Невже ваша рука підніметься на родюче дерево, на його цвіт і плід? (*М. Стельмах*).

Вправа 379. Складіть речення так, щоб наведені слова в одному випадку були частками, в іншому – сполучниками чи прислівниками, займенниками. Обґрунтуйте правильність виконання завдання.

Ніби, ніби; справді, справді; оце, оце.

§ 50. Частки *бо, но, то, от, таки* та постфікси *-бо, -но, -то, -от, -таки*

Формотвірні, модальні та емоційно-експресивні частки пишуться окремо від інших частин мови. Наприклад: *будував би, лише довідався, не хвалюся, як гарно!*

Окремо пишуться і модальні частки *бо, но, то, от, таки*, якщо вони стоять після інших часток. Наприклад: *усе ж бо, усе ж таки, ото ж то, скільки от, чим би то, хай но.*

Через дефіс *-бо, -но, -то, -от, -таки* пишуться тоді, коли вони є постфіксами у дієсловах і прислівниках. Наприклад: *іди-но, скажи-бо, так-от, там-то, усе-таки.*

Вправа 380. Спишіть речення, розкривши дужки. Зверніть увагу на написання часток *бо, но, то, от, таки* та постфіксів *-бо, -но, -то, -от, -таки*.

1. Який (бо) ти, дідусю, став суворий! (*Леся Українка*).
2. Грицько вертається додому. І звідки (б) (то)? (*Л. Костенко*).

3. Хоч я вам кривди (не) робив, та все (ж) (таки) між вами жив, то, може, дещо і осталося (*Т. Шевченко*). 4. І все (таки) до тебе думка лине... (*Леся Українка*). 5. Якби (то) так сталося, друже, дуже добре було (б) (*Г. Тютюнник*). 6. Все (ж) таки ти мені син (*Г. Тютюнник*). 7. Як сіячі радіють – тільки (но) на землі з'явиться день весняний з пахощами ріллі! (*М. Стельмах*).

Вправа 381. Перебудуйте речення так, щоб наказ передавався пом'якшено. З допомогою чого ви цього досягли?

Зразок: Іди-но додому.

1. Кажі правду. 2. Набери піску. 3. Подай рушник. 4. Сідай до столу. 5. Одягни пальто. 6. Їдьте до Львова.

Вправа 382. Складіть з *бо, но, то, от, таки* по два речення таким чином, щоб у першому вони писались як частки, а в другому – за правилом написання з дієсловами.

Зразок: Ти ж бо дівчинка! – Він мчав-бо як вітер!

Вправа 383. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Випишіть дієслова з постфіксами, поясніть їх правопис.

1. Але (не) бійся прикрого рядка. Прозрінь (не) бійся, бо вони (ж) як ліки. (Не) бійся (ж) правди, хоч яка гірка (*Л. Костенко*).
2. Ви, братця, все (таки) домівки (не) цурайтесь (*Є. Гребінка*).

3. Остап зразу (таки) розказав йому, чого прийшов (*М. Коцюбинський*). 4. Не так (то) воно склалося як гадалося (*Народна творчість*). 5. Ото (то) (бо) (й) є, що хазяїн, і кожний скаже, що по-хазяйськи (*І. Карпенко-Карий*). 6. Яких думок, яких казок, яких (то) спогадів разок ти нанизав у довгі ночі? (*А. Малишко*). 7. То (не) кричить (бо)! (*І. Карпенко-Карий*).

СХЕМА РОЗБОРУ ЧАСТКИ ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Частина мови. 3. Розряд (формотвірні, заперечні, модальні ...). 4. Вимова та написання.

Зразок усного розбору

Бо нива ця моя. Тут я почну зажинок. Бо кращий урожай не жде мене ніде (*В. Симоненко*).

Не – частка, модальна, заперечна, пишемо окремо.

Зразок письмового розбору

Не – частка, мод., запереч., пишемо окремо.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Сформулюйте визначення частки.
2. Доведіть, що слово **тільки** – частка.
3. Які частки називаються формотвірними? Назвіть їх.
4. Якими є частки **ось, лише, ж, хіба, чи, таки**? Що вони виражають?
5. Назвіть основні значення модальних часток.
6. У яких випадках **не** є часткою? Чим ще може виступати **не**? Наведіть приклади.
7. Складіть речення з часткою **ні** і сполучником **ні ... ні**.
8. У яких випадках **ні** є префіксом? У яких частинах мови?

VI. ВИГУК

§ 51. Вигук як особлива частина мови

Вправа 384. Перепишіть речення. Підкресліть слова, які не називають жодних явищ дійсності і не служать для зв'язку між словами або реченнями. Що виражають ці слова? Для чого вони вживаються?

1. Добрий вечір, дівчино, бо я ще не спав (*Народна творчість*). 2. Ах!.. одного вечора... (*М. Рильський*). 3. Ех, і заграємо ж на твоєму весіллі!.. (*Газета*). 4. Ох, той щоденник... Хоч би він не потрапив до чужих рук... (*М. Стельмах*). 5. Ух, як важко тримати язик за зубами! (*О. Донченко*). 6. Ой, снігу, снігу! Прийшла в ліс зима... (*О. Донченко*). 7. Геть з моїх очей, геть! (*М. Коцюбинський*). 8. «Спасибі», – сказала крізь сльози бабуся (*Журнал*).

Вигуки (interjection) – це незмінювані слова, які виражають почуття, переживання, волевиявлення, не називаючи їх.

Вигук відрізняється і від самостійних (не називає предметів, ознак, дій чи кількості), і від службових частин мови (не служить для зв'язку між повнозначними частинами мови чи для створення додаткових відтінків значення).

За значенням вигуки поділяються на дві основні групи:

1) вигуки, які виражають почуття і переживання, зокрема, радість, страх, сум, горе, жаль, гнів, здивування, захоплення, обурення, огиду, зневагу, глузування, фізичний біль: *о, е, ет, ой, ох, пхе, гм, ех, ого! брр! тьху!*;

2) вигуки волевиявлення, що передають заклик, спонування до дії, звертання, оклик: *гов, огов, алло, ну, псс (тсс), агусь! ну-ну! нно!*

До вигуків волевиявлення належать і слова ввічливості, які виражають **привітання, прощання, подяку, прохання, пробачення**: *добридень, здрастуйте, до побачення, дякую, спасибі, вибачайте, пробачте.*

До окремої групи вигуків відносять **звуконаслідувальні слова**, хоч вони не виражають ні емоцій, ні волевиявлення. За допомогою звуконаслідувальних слів можна відтворити голоси тварин, різні шуми, що спостерігаються в природі. Наприклад: 1. *Я знаю, завтра, з ранішнім сонцем, влетить до мене в хату твоє жіноче: ку – ку!... Ку – ку!...* (М. Коцюбинський). 2. *Та коли б це на мене, я б відразу: трах – бах!* (Я. Баш). 3. *Оце бджолине «бззз» доводило хлопця до стресу* (Журнал).

Вправа 385. Прочитайте вигуки. Запишіть їх, поділивши на дві групи за значенням. Назвіть ці групи. З'ясуйте, що передає кожний вигук.

До побачення, гайда, му-у-у, ой, вйо, вибачте, ох, фу, добридень, геть, няв-няв, гав, перепрошую, ого, ет, чшш!

Вправа 386. Прочитайте речення. Які почуття виражають у них вигуки?

1. Е! Видно мало ви її знаєте (*Олесь Гончар*). 2. Ху-у!.. Як приємно се освіжає (*М. Коцюбинський*). 3. – Ох-ох-ох, – застогнав дідусь, присідаючи на пеньок (*Народна творчість*). 4. Гов, Лукашу, гов, го-го-го-го! А де ти? (*Леся Українка*). 5. О, як чудесно навкруги (*В. Сосюра*). 6. Гетьте, думи, ви хмари осінні... (*Леся Українка*). 7. Гей, удармо в струни, браття, в золотії (*М. Рильський*). 8. Ой гиля-гиля, гусоньки, на став! (*Народна творчість*).

У значенні вигуків можуть вживатися самостійні частини мови. Такі вигуки, як правило, утворилися від іменників у формі кличного відмінка або в називному відмінку чи від інших частин мови. Вигуками є також усталені звороти, до складу яких увійшли різні слова. Наприклад: *Мамочко! Рятуйте! Мамо рідна! Слава Богу! Ой лишенько! Ой леле! Жах! О Господи! Струнко!*

Вправа 387. Складіть по одному реченню з кожним вигуком і запишіть їх. Усно поясніть, де зможете, як утворилися ці вигуки.

Отаке! Мамо ж моя рідна! Жах! Ой лихо! Горенько моє! Ой леле! Ёвалт! Ой Божечку! Ой лишенько ж моє!

Вправа 388. Прочитайте етикетні вислови та інші слова ввічливості. З'ясуйте, що вони означають і в яких випадках вживаються. З якими частинами мови вони пов'язані своїм походженням? У чому особливість такого класу слів?

Доброго ранку! На добраніч! Привіт! Прощайте! Щасливо! До побачення! Бувайте здорові! Прощай! Будь ласка! Прошу! Дякую! З Богом!

Вправа 389. Прочитайте і скажіть, як ви розумієте зміст цього тексту. Чому про одну людину висловлено дві протилежні думки? Яким ви бачите себе у дорослому світі? Використайте у роздумі один-два вигуки.

Торжествують: він не помилявся,
не змочив – ні разу! – підшов,
проти вітру – жоден раз! – не пхався...
Але ж він нікуди і не йшов!

В. Симоненко

§ 52. Дефіс у вигуках і розділові знаки при вигуках

Вигуки можуть складатися з одного чи двох або кількох звуків. Наприклад: 1. *Е, не буде по-вашому* (М. Стельмах). 2. *О, я так і знав!* (Панас Мирний). 3. *Ах, гостинця ти чекаєш!* (Леся Українка). 4. *Ова! А я не боюся!* (О. Кобилянська).

Окремі частини вигуків можуть вимовлятися протяжно або повторюватися. У таких вигуках пишеться дефіс. Наприклад: 1. *«А-а-а-а» – позіхнув хтось* (Панас Мирний). 2. *Ого-го-о! Це ж так далеко...* (Народна творчість). 3. *Го-го, а то котра така мудра?* (Ірина Вільде). 4. *Хе-хе-хе! Ти цього не знаєш...* (І. Карпенко-Карий).

Вправа 390. Прочитайте, звертаючи увагу на вимову вигуків. Усно з'ясуйте, в яких випадках через дефіс написані протяжно вимовлені звуки, а в яких – повторювані частини.

1. Го-го, вона знала, як його приборкати (*О. Кобилянська*).
2. Усі мовчать. Гай-гай, які «мудрі» (*Є. Гребінка*). 3. Ти що – втік знов сюди... Завзятий хлопець... хе-хе! (*М. Коцюбинський*).
4. «Тру-ту-ту-у!» – все вище і вище підіймає над лісами свою переможну мелодію ріг*... (*М. Стельмах*). 5. Ох-хо-хо! Чого тільки не було! (*В. Козаченко*). 6. Тоді захоплювався, віддавався на волю власного співу й бив у небо дзвінко, аж вставала в берегах луна: тіур-тіур-тіур-фіть-фіть, лясь-лясь-лясь-лясь! (*Ю. Мушкетик*). 7. А півень клює огірки та тільки – со-к-ко-ко-ко! (*І. Нечуй-Левицький*).

* Ріг – тут: музичний інструмент у вівчарів.

Вправа 391. Прочитайте і переписуйте речення, знайдіть і підкресліть вигуки, з'ясуйте, що вони виражають. Випишіть ті з них, у яких повторення основ підсилює почуття, емоції, переживання.

1. Здоров, Прохоре (*І. Микитенко*).
2. Ох-ох! Так у мене чогось болить спина, так ниють руки (*І. Нечуй-Левицький*).
3. «Ох-хо!» – вирвалось з чиїхось грудей і тихою скаргою загинуло в темному проваллі (*М. Коцюбинський*).
4. Михайлику, гов-гов! (*М. Стельмах*).
5. Ха-ха! Який там у книжці степ? (*І. Карпенко-Карий*).
6. Хе! Хто вам повірить? (*Панас Мирний*).
7. Добридень, білочко (*М. Стельмах*).
8. Брязь!.. дзень!.. брязь!.. дзень!.. Підводи рушили! (*Панас Мирний*).

Кома і знак оклику при вигуках

Вигуки можуть відділятися інтонаційно, а на письмі – комою або знаком оклику. Наприклад: 1. *Ай, ай, ай! Нещасний я чоловік!* (*І. Карпенко-Карий*). 2. *«За що?.. спитав Рячко... «Ой! Йой! Йой!»* (*П. Гулак-Артемівський*).

Кома ставиться після вигуку на початку речення: 1. *Ей, діду! Заждіть!* (*І. Франко*). 2. *Гей, ловіть співця, в'яжіте* (*Леся Українка*).

У середині речення вигук виділяється комами з обох боків: 1. *Та не об тім, бач, річ* (*Є. Гребінка*). 2. *Так, їй-богу, так* (*Журнал*).

Якщо речення закінчується вигуком, то кома ставиться перед вигуком: 1. *Мені нема чого тут робить, прощайте!* (*І. Карпенко-Карий*). 2. *«Михайлику, гов-гов!» – пролунав із лісу голос* (*М. Стельмах*).

Знаком оклику виділяються вигуки, які вимовляються з виразною окличною інтонацією: 1. *«Ат! Одчепись од мене», – тихо промовив Карпо* (*І. Нечуй-Левицький*). 2. *«Ага!» – зрозумів мене нарешті Дмитро Онисимович і пустив посмішку по вусах і в окуляри* (*М. Стельмах*). 3. *Ет! Багато говорити, а мало слухати!* (*Народна творчість*).

Вправа 392. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації. Знайдіть вигуки, з'ясуйте, що вони виражають (радість, захоплення, здивування, злорадство, співчуття, страх, горе, незадоволення, спонукання до дії, подяку, привітання, прощання...), поясніть їх написання і вживання розділових знаків при них.

1. О Україно! Тебе дивлюсь я серцем і думками (*В. Колодій*).
2. Гей, виводь ти нас ізвідси! (*Леся Українка*).
3. Здоров! Дякую

за запрошення (В. Симоненко). 4. О! Подобається? Такий веселий, як ви (І. Микитенко). 5. О, рятуйте ж мене! О, що ж робить мені? О, синочку мій! (А. Тесленко). 6. О, з нього я не могла сміятися! (Ірина Вільде). 7. Іч! Вам, бачу, дармового захотілося (М. Стельмах). 8. Ет, і говорити не хочеться (М. Стельмах). 9. Та ну? Оце так шука! (Остап Вишня). 10. Ну, не хвилюйся, тату (І. Микитенко). 11. Агов! Льоняша! Пишу ледве живий. Тільки приїхав з Києва (В. Симоненко).

Кома не ставиться після вигуків о, ой, якщо вони інтонаційно тісно пов'язані з наступним звертанням. Наприклад: 1. *Ой таточку!.. Боюся!* (М. Івасюк). 2. *Ой смутку мій, що з тобою, дитино?* (М. Стельмах). Але: *Ой, хлопчику, хорошиий мій, чому ти плачеш?* (А. Малишко).

Вправа 393. Перепишіть речення, підкресліть вигуки, з'ясуйте, що виражає кожен з них. Усно поясніть правопис вигуків і розділові знаки при них.

1. Гей, молодосте, які короткі твої сни, а як довго не можна їх забути (Ірина Вільде). 2. Ах, як він мить оцю зустрів! (А. Малишко). 3. «Ой, мені страшно!» – зойкнула Люба і притулилась до мого плеча (М. Стельмах). 4. Е-еж! Рвонувся батько як нагайка, так гукнув, аж зблідли комини (Б. Олійник). 5. О! Найбільше боюся нещирих друзів (В. Симоненко). 6. Е-е, щось дуже рано прокинулось сонце, коли б ще дощу не було!.. (Панас Мирний). 7. Агов! Де ти, братику мій (Народна творчість). 8. У-у-ух! Морозисько який! (Народна творчість).

§ 53. Вигуки в мовленні й інтонування речень з вигуками

Вигуки виражають волевиявлення мовця, його емоційну реакцію на оточення та різні переживання. Інтонаційно це переноситься на речення, іноді й на весь текст, у якому вони вживаються. Наприклад: 1. «Х-ха!» – хекнув Чіпка, не то усміхаючись, не то дивуючись (Панас Мирний). 2. *Ай! Як тут глибоко!* (М. Бучко). 3. *Ой! Що це за сопілка? Чари! Чари!* (Леся Українка). 4. «Ов-ва!.. – гукнув Микола услід йому. – *Гарячий який! Гляди, щоб не обпікся!*» (М. Лазарук).

Речення, до складу яких входять вигуки, вимовляються з виразною окличною інтонацією. У них вигук найчастіше стоїть на першому місці. Він може бути однослівним, двослівним

 чи багатослівним. Наприклад: 1. *О земле рідна! Моє ти диво!*
2. *Ой лишенько! І що це ти накоїв?!*

Вправа 394. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації та післявигукових пауз, позначених комою чи знаком оклику. Знайдіть і випишіть з речень в окремі три групи вигуки, що складаються з одного, двох і багатьох слів.

1. Ой, тітко, вдовиці – хоч надвоє розірвись!.. (*Леся Українка*). 2. Цить! То не хвиля шумить, не ріка котить срібні хрустали (*Б. Лепкий*). 3. О, скільки вікон у кожному домі! А там, за ними – ідилій і драм! (*В. Симоненко*). 4. О Боже мій милий, як весело жить! (*Т. Шевченко*). 5. Га, га, га! Стидайся, Саво! (*О. Кобилянська*). 6. Ой горе! Якось треба рятуватися (*Леся Українка*). 7. Е ні, про сірого бичка я ще в колисці чув (*М. Стельмах*). 8. Бувайте здорові, пора мені йти (*І. Франко*). 9. О ні, не тільки це! (*Олесь Гончар*). 10. Ну, хлопці, так нічого не буде! (*М. Рильський*).

 Між вигуком і подальшою частиною речення можуть стояти знак оклику у поєднанні з крапками або крапки. Ці розділові знаки виражають інтонаційну та смислову уривчастість. Наприклад: *Ху-ху!.. Як приємно це освіжає!* (*М. Коцюбинський*). *Бач... їм така невістка не до мислі...* (*Леся Українка*).

Вправа 395. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації, перепишіть їх. Знайдіть вигуки і підкресліть. Прокоментуйте словесне вираження та інтонацію багатослівних вигуків. Зверніть увагу на інтонацію післявигової частини речення.

1. Добрий вечір тобі, пане господарю! (*Народна творчість*). 2. «Ой! Михайлику! – сполохано зойкнула молодиця і для чогось перепитала: – Це ти?» (*М. Стельмах*). 3. Ой Господечку! Як тебе туди понесло, хлопче? (*Народна творчість*). 4. Ой лишенько, як страшно! Ха-ха-ха! (*Леся Українка*). 5. Моє шануваннячко, дівчатка! Як вам тут ведеться? (*Журнал*). 6. Привіт! А я до тебе (*Журнал*).

Вправа 396. Прочитайте. Зверніть увагу на те, чим є слово, перед яким стоїть вигук. Поміркуйте і скажіть, чому ці вигуки не відділяються комою.

1. О Боже! Чого їм ще від мене? (*Г. Тарасюк*). 2. Ой горе! Хто б говорив! (*Леся Українка*). 3. О думи мої, славо злая! За тебе марно я в чужому краї караюся, мучусь... але не каюся!.. (*Т. Шевченко*). 4. О море радості безкрає, чи я тебе перепливу? (*В. Симоненко*).

С. Гунченко. Ой, зіграй, сопілонько

У деяких випадках вигуки не відокремлюються розділовими знаками:

а) розділові знаки не ставляться після вигуків **о**, **ой**, які разом з подальшим простим чи розгорнутим звертанням утворюють емоційно-інтонаційну єдність, наприклад: *О піс-не народна! Одна ти мене, лиш одна ти мене не кидаєш* (Б. Лепкий). *Ой горенько! Косо моя! Косо моя золотая!* (Леся Українка);

б) не відокремлюються на початку речення вигуки перед особовими займенниками, після яких іде звертання, наприклад: *Ой ти, дівчино зарученая! Чого ж ти ходиш засмученая?* (Народна творчість). *Ой ви, мрії юнацькі мої, я назавжди вас в серці зберіг* (С. Будний);

в) не ставиться кома після **ой**, **ах**, **гей**, ужитих для підсилення слів і надання поетичному текстові пісенного колориту. Наприклад: *Ой не шуми, луже!* (Народна творчість). *Ой піду я темним гаєм, дружиноньки пошукаю* (Т. Шевченко). *О залишись! Не смій іти до міста занудливих майданів, вулиць, площ* (В. Стус).

Вправа 397.І. Продовжіть речення так, щоб їх інтонація та емоційність узгоджувалися із запропонованою частиною.

1. О, коли б ти знав... 2. Гей ви, друзі мої... 3. Ой гримить, ой блискотить... 4. Ой ти, дівчино, гордая панно, ... 5. О-то-то!

А ти мені не... 6. Х-ху-у! Ну й... 7. О ні, не треба зайвих... 8. Ой лишенько! Та хто ж тебе...

II. З'ясуйте, у чому особливість виділених слів у реченнях.

1. Твоє захоплене «ох» мене втомило. 2. Те «урра» почули, аж на стадіоні. 3. Не кажи «тпру-у-у», бо не зупиниш.

СХЕМА РОЗБОРУ ВИГУКА

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Місце серед морфологічних одиниць (частина мови чи особливий клас слів). 3. Що виражає. 4. Будова. 5. Вимова та написання. 6. Пунктограма.

Зразок усного розбору

Ай! Що ви говорите? (*І. Карпенко-Карий*).

Ай – вигук, емоційний, виражає здивування, відділяється знаком оклику.

Зразок письмового розбору

Ай – вигук, емоц., вираж. здивування, відділ. знаком оклику.

Вправа 398. Прочитайте речення, оберіть з них три вигуки та розберіть їх за зразком.

1. О-ох, Господи! Як ще ти терпиш нас на світі?.. (*Панас Мирний*). 2. Добрий вечір, паніматко! Добрий вечір, чемний пане! (*Б. Лепкий*). 3. Та-а-а! Кам'яну голову хоч об мур товчи – не пом'якшає (*Г. Тютюнник*). 4. Іч, яка ти сьогодні! (*М. Стельмах*). 5. Незабаром чутно, як вона кличе: «Ціпоньки! Тю-тю-тю! Тю-тю-тю! Ціп-п-п...» (*Леся Українка*).

§ 54. Розвиток мовлення. Переклад текстів з молдовської мови

Вправа 399. Наведіть можливі українські відповідники молдовських вигуків *ah!, aha!, ai!, bufi!, bum!, ei!, fa!, măi!, o!, oh!, of!*

Вправа 400. Перекладіть українською мовою слова і словосполучення і згрупуйте їх за значенням.

Bine ați venit! Bună dimineața! Bună ziua! Bună seara! Drum bun! La mai mare! La mulți ani! La revedere! Mulțumesc! Noapte bună! Noroc! Poftim! Pofțiți în casă! Pofțiți, luați loc! Rămas bun! Rămâneți cu bine! Salut! Sănătate! Să vă fie cu noroc! Somn ușor! Spor la muncă!

Вправа 401. Випишіть у стовпчик вигуки, доберіть до них рівноцінні українські відповідники. З'ясуйте (усно) специфіку кожної з мов у використанні вигуків, у їх написанні та використанні розділових знаків при них.

1. «Măi-măi-mă-ăi! – Se miră el ca un copil. – Ce de-a hulubi ai tu, măi Vasilică, măi!» 2. U-u-u! A început să plouă cu luceferi. 3. Ah, mă uit în jur și iarași nu pricep nimic din toate... 4. Ai, ai, ai, săracul Imanuil, s'a dus din viață și eu nici nu l-am petrecut măcar! 5. «Pui-pui-pui-pui-pui! – strigă din nou badea Lisandru. – Pui-pui-pui-pui!» (За Д. Матковським).

Вправа 402. Прочитайте і перекладіть речення, запишіть переклад, знайдіть і підкресліть у ньому вигуки. Порівняйте вигуки в оригіналі і в перекладі та з'ясуйте, що спільного і що відмінного є в їх складі, правописі та в пунктуації при них.

1. O, mamă, dulce mamă, din negură de vreme pe freământul de frunze la tine tu mă chemi (М. Емінеску). 2. Văzând că pe arie îi liniște, Zemblemschi încă de departe oprește calul și strigă, cât îl ține gura, amenințând cu nahaica. «E-e-e! Hai, hai!» (І. Друце). 3. Ei taci, taci! Ajungă-ți de amu, herghelie! (І. Крянга). 4. Eh, Stepan Antonovici, dacă ai lua creionul să numeri... (Л. Барський). 5. Ei, Cătălin, acu-i acu! Ca să-ți încerci norocul! (М. Емінеску).

Вправа 403. Перекладіть текст, запишіть його і підкресліть у ньому невідмінювані частини мови. Проаналізуйте слова у перекладі першого речення як частини мови.

Era un om bine făcut, puțin chel în vârful capului, cu ochi foarte blajini. Când zâmbea se arătau sub mustața tunsă scurt niște dinți lungi, cu strungă mare la mijloc. Când ne învăța cum să spunem poeziile eroice, vorba tare și înălța în sus brațul drept; când cântam în cor lovea diapazonul de colțul catedrei, îl ducea repede la urechea dreaptă și, încruntând puțin din sprâncene, dădea ușor tonul: laa! – iar băieții răspundea într-un murmur subțire, și așteptau cu ochii ațintiți la mâna lui, care dintr-o dată se înălța. Atunci izbucneau glasurile tinere, într-o revărsare caldă (За М. Садов'яну).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Пригадайте визначення вигука.
2. Що виражає вигук? Наведіть по кілька вигуків, які виражають різні почуття.
3. Наведіть вигуки, що виражають привітання і прощання.
4. Наведіть приклади емоційних вигуків і вигуків волевиявлення та з'ясуйте, чим вони відрізняються.
5. Які вигуки пишуться через дефіс?
6. Які розділові знаки вживаються при вигуках?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Службових частин мови є чотири.
Так чи ні.
2. Прийменники не мають лексичного значення.
Так чи ні.
3. Сполучник – службова частина мови, яка виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні та реченні.
Так чи ні.
4. Окремо пишуться частки *бо, но, то, от, таки*, якщо між ними й словами, з якими вони пов'язані, стоїть інша частка.
Так чи ні.
5. Вигуки *на/добраніч, будь/ласка, до/побачення* пишуться разом.
Так чи ні.
6. Службові частини мови самостійно не виконують синтаксичної ролі.
Так чи ні.

II рівень

Тести із вибором однієї правильної відповіді

1. За будовою прийменники поділяються на
А первинні та вторинні
Б похідні та непохідні
В власні та загальні
Г прості, складні та складені
2. Усі прийменники пишуться через дефіс у рядку
А за/мість, по/серед, по/за, в/супереч
Б з/посеред, з/під, з/поміж, із/за
В по/над, по/біля, з/над, з/поза
Г з/попід, по/між, з/над, по/руч
3. За значенням сполучники поділяються на
А одиничні та повторювані
Б прості та складні
В підрядні та сурядні
Г формотворчі та модальні

4. Усі сполучники пишуться разом у рядку
А мов/би/то, не/наче, то/б/то, що/б
Б бучім/то, але/ж, коли/б, хоч/би
В про/те, не/мов, тільки/но, так/що
Г не/зважаючи/на/те/що, не/хай, за/тим/що/б
5. Усі слова пишуться через дефіс у рядку
А аби/як, все/ж/таки, з/яким/небудь, то/ж
Б дарма/що, коли/б/то, ні/би, чим/дуж
В де/котрий, що/сили, ані/скільки
Г будь/коли, прийшов/таки, бозна/скільки, як/небудь
6. Усі вигуки звуконаслідувальні у рядку
А ай, но, ех, бач
Б ой, та цур йому, ну-ну, марш
В гав-гав, дзень- дзень, кап-кап, ха-ха-ха
Г цю-цю, агов, гей, ой мамочко

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між частинами мови та словами.
1 прийменники	А геть, ой, ух, му-у-у
2 сполучники	Б біля, з-під, над, для
3 частки	В але, зате, тому що, і
4 вигуки	Г би, не, ні, ж
	Ґ навіть, коло, немов, що
2. Установіть відповідність між сполучником та його групою.
1 чи... чи, або... або,
не то... не то	А сурядні протиставні
2 через те що, бо, тому	Б сурядні розділові
3 хоч, дарма що, хай	В підрядні причинові
4 коли, щойно, як тільки	Г підрядні допусту
	Ґ підрядні часу
3. Установіть відповідність між частками та групою за значенням.
1 ні, ані, не	А модальні вказівні частки
2 хай, нехай, би, б	Б модальні видільні частки
3 то, он, ось, це	В модальні стверджувальні частки
4 авжеж, еге, отож, так	Г формотворчі частки
	Ґ заперечні частки

IV рівень

Тести відкритого типу

1. Перепишіть текст, розкривши дужки.

Я на уроці завжди сідаю за першу парту, тому(що) хочу все чути. З(під) парти виглядає мій портфель. Не(вже) сьогодні ні(хто) мене (не)запитає? (Не)хай переживають інші, а я все(ж) таки підготувався. Ов(ва), уже дзвінок.

2. Випишіть із тексту службові частини мови: спочатку прийменники, потім сполучники і частки.

Останнім часом з'являється все більше гіпотез про інопланетне походження людства. Є ідея, що життя на землю занесено з однієї із планет системи Сиріуса, зірки з сузір'я Великого Пса.

Колись на одній із планет Сиріуса існувала суперцивілізація, яка досягла надзвичайно високого рівня розвитку. Коли над планетою нависла загроза глобального вибуху, частина цивілізації вирушила в мандри в пошуках іншої планети, придатної до життя. Сонячна система нагадувала рідну, а Земля мала ідеальний для мандрівників клімат. Наші космічні предки володіли принципами керування енергією. Саме вони створили таке диво, як єгипетські піраміди, які неможливо було б побудувати без втручання прибульців. Занесені з космосу знання збереглися лише у деяких народів (З «Енциклопедії загадкових явищ»).

3. Зробіть частиномовний розбір речення та морфологічний розбір однієї службової частини мови (на ваш вибір).

Він поспішав з виконанням завдання, бо ніколи ще не порушив даного слова.

VII. УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З МОРФОЛОГІЇ ТА ОРФОГРАФІЇ

§ 55. Самостійні та службові частини мови. Іменник

Вправа 404. Прочитайте речення. Усі слова, використані для їх побудови, розподіліть на дві групи: до першої випишіть самостійні частини мови, а до другої – службові. У дужках біля кожного слова зазначте, якою частиною мови воно є.

Хмарини, хмарини, небес кораблі,
за ними я піснею лину.
Безсмертя достойний лиш той на землі,
хто любить свою Батьківщину.
Хто їй віддає свої дні молоді
і зве її сонцем, зорею,
хто з нею навек не розлучний в труді,
хто в горі і в радості з нею.

В. Сосюра

Вправа 405. Знайдіть рядок, у якому всі слова є самостійними частинами мови. Подумайте, як пояснити, чому ви не обрали будь-який інший рядок.

1. Агов, завтра, зате, добрий, так-сяк, усюди.
2. Аптека, придорожній, синюватий, смерека, чи, щось.
3. Алгебра, вчора, знання, край, найкращий, під.
4. Араб, учора, гарний, сон, три, що-небудь.
5. Англієць, витязь, задля, пів'яблука, поблизу, рілля.

Вправа 406. З-поміж п'яти рядків оберіть той, у якому всі слова належать до службових частин мови. Поясніть, чому ви не обрали інший рядок.

1. А, же, зате, об, під, пліч-о-пліч.
2. Але, бо, від, до, свій, понад.
3. Або, авжеж, я, нібито, ого-го, проте.
4. Агов, від, до, з-під, на, всупереч.
5. Аби, бо, в, від, де-не-де, за.

Вправа 407. Знайдіть рядок, у якому не всі слова належать до однієї самостійної частини мови.

1. Авіація, гора, горло, далечінь, зайчєня, канікули.
2. Багатий, жвавий, зручний, колишній, крижаний, Ольжин.
3. Багато, два, дев'ятий, десятеро, кільканадцять, півтораєта.
4. Абихто, він, всякий, скільки, щось, який-небудь.
5. Акуратно, безвієти, де, зрання, по-нашому, пошито.

Вправа 408. Наведіть по одному прикладу самостійних частин мови і назвіть граматичні ознаки кожного слова.

Вправа 409. Прочитайте фрагмент вірша, перепишіть його, підкресліть прямою лінією іменники і хвилястою – прикметники, зробіть морфологічний аналіз іменників перших двох речєнь.

Я – молодий нащадок Прометея,
і єерце, й груди в мене – у вогні.
Народжений великою землею,
віддам для неї помисли яєні.
В тривожні дні і у безсонні ночі
я зрозумів уєю красу життя.
Не ляже туга на промінні очі,
любєві не погасне почуття.

С. Будний

Вправа 410. Перепишіть речєння, вставивши замість крапок пропущєні слова. Вкажіть, до якої частини мови вони належать.

1. Свято Преображення, ... Спаса, завжди дев'ятнадцятого єерпня.
2. Стверджують, ... у золотистому щільно зімкненому бутєні тюльпана певний час перебувало людське щастя.
3. Те, що ... підвладне було ... єилі, хитроєам, – робить веселий безтур-

ботний дитячий сміх. 4. Чи знаєте ви, ... цвіте полин? 5. Вузька стежка підбігла до кручі ... повилася далі крутим берегом.

Вправа 411. Перекладіть текст українською мовою і назвіть самостійні та службові частини мови, які ви вжили в перекладі.

Apoi a sunat clopoțelul peste larva glasurilor, abătând-o de la joacă. Și copiii de diferite vârste, după ce-au trecut pe ușa școlii, îmbulzindu-se s-au despărțit, luându-și locul în clasele lor.

Mirosea înțepător a doftorie și a alte cele. Ochii începeau să lăcrimeze. Păreții erau acoperiți cu hărți în culori și animale domestice în mărime: boul, vaca și vițelul, capra, porcul, bivolița, câinele și mîța.

Clasele umplute răsunaу de tropăituri pe podele și de pocnetul bocancilor. Era cu veselie ca întâiul foc la sobă (За І. Теодоряну).

Вправа 412. У якому рядку всі іменники – одного роду? Якого саме?

1. День, сіль, тінь, рій, договір.
2. Дитя, орля, рілля, Ілля, ім'я.
3. Ступінь, біль, край, крій, бій.
4. Пальто, слово, таксі, кенгуру, Дніпро.
5. Путь, знання, волосся, Василь, вир.

Вправа 413. У якому рядку не всі іменники належать до однієї з чотирьох відмін?

1. Адреса, воля, гора, груша, лінія, межа.
2. Артіль, вісь, галузь, любов, ніч, радість.
3. Архів, весло, день, ківш, листя, море.
4. Ангеля, білчєня, вовчєня, дівча, ім'я, немовля.
5. Аромат, боєць, верф, горобець, небо, слонєня.

Вправа 414. Іменники якого рядка не належать до жодної з чотирьох відмін?

1. Липи, Балкани, Бєскиди, двері, посіви, сани.
2. Апенніни, Гімалаї, канікули, ножиці, Чернівці.
3. Афіни, бук, драже, зимівля, Золя.
4. Вартовий, вожатий, звичай, лісничий, учений.
5. Будівничий, ворота, дріжджі, канікули, плато, Ясси.

§ 56. Прикметник, числівник, займенник

Вправа 415. Дайте відповіді на запитання, дібравши до іменників якомога більше прикметників.

Зразок: Які бувають люди? Люди бувають: добрі, злі, щедрі, скупі, уважні, байдужі, жорстокі, милосердні, багаті, бідні, розумні...

Який хліб? Яке сонце? Яка земля?

Вправа 416. Пригадайте, які прикметники називаються якісними, відносними і присвійними. Запишіть по п'ять якісних, відносних і присвійних прикметників. З одним прикметником з кожного розряду складіть і запишіть речення.

Вправа 417. Утворіть усіма можливими способами вищий і найвищий ступені порівняння чотирьох обраних вами прикметників: *великий, високий, гарний, гіркий, глибокий, добрий, дорогий, низький*.

Вправа 418. Випишіть прикметники, які не творять ступенів порівняння, поясніть, чому.

Багатий, бадьорий, батьків, білуватий, гарненький, здоровенний, кислий, малиновий, негарний, прадавній, ранній, сліпий, старий, чорний, чорно-білий, міський, учнівський, білісінький, лимонний, лікарський, вовчий, солов'їний.

Вправа 419. Запишіть правильно складні прикметники, усно поясніть правила їх написання. З виділеними словами складіть речення.

Біло/сніжний, блідо/зелений, високо/авторитетний, військово/морський, всесвітньо/історичний, довго/ногий, жовто/блакитний, жовто/гарячий, навчально/виховний, сніжно/білий, темно/вишневий, тихо/плинний, тихий/претихий, червоно/гарячий.

А. Куїнджі. Вечір на Україні

Вправа 420. Перекладіть текст українською мовою і запишіть його. Підкресліть у тексті перекладу дієприкметники та дієприслівники. Усно зробіть розбір як частини мови по одному слову кожної самостійної частини мови.

Printre trunchiurile bătrâne, deasupra omătului, se înfiora o lucire fumurie și violetă care curgea în sus printre crengi, către văzduhul lunii. În fundul văii, din peștera unui pârau viscolit, izvora o apă vie, care se domolea îndată într-un ochi luciu de topliță. Dincolo, pădurea rară urca iarăși lin, în depărtări.

Cum stam fără să simt timpul, auzii zvon năprasnic spre lună, și-n topliță căzură, sfărmand-o, rațe sălbatice. Știam că vin de departe, de la mări înghețate, însă nu simții nici o uimire. Locul unde mă aflam era în domnia misterioasă a sălbăticiunilor (*М. Садов'яну*).

Вправа 421. Запишіть числівники, розділивши їх на чотири групи: кількісні, кількісно-дробові, кількісно-збірні та порядкові.

Сім, двоє, двадцять перший, півтора, сорок вісім, три п'яти, сотий, п'ятеро, двісті три, одинадцять, дві десяті, десять, семеро, сто двадцять п'ять тисячних, двохтисячний, тисяча один, нуль, мільйон, восьмеро, двохсотий, чотирнадцятий.

Вправа 422. Запишіть словосполучення числівників з іменниками, розкривши дужки. Зверніть увагу на особливість зв'язку числівника з іменником і наголошення іменників у сполученні з числівниками *два, три, чотири*.

Зразок: два (рука) – дві руки, півтора (місяць) – півтора місяця.

Чотири (син), двоє (син), семеро (брат), п'ятий (день), два (професор), три (стілець), півтора (яблуко), півтора (літр), півтора (доба), два (рука), два (око), двоє (око), дев'ять (тиждень), два (генерал), три (космонавт), чотири (воїн).

Вправа 423. Розкривши дужки, запишіть займенники та іменники у потрібній формі. Зверніть увагу на те, які займенники у називному (і знахідному) відмінку керують іменником.

I. (Мій) розповідь, (свій) розум, (їхній) порада, (скільки) сумнівів, (весь) небо, (інший) село, (свій) сорочка, (будь-який) учениця, (казна-котрий) раз, (ваш) роздуми, (наш) слово, (скільки) день.

II. 1. Не хвали сам (себе), нехай (ти) інші похвалять. 2. Шкода (ваш) голови, але шкода і (мій) шапки. 3. (Свій) ледачого не хвали, а чужого доброго не гуди. 4. Не (всякий) жарти бувають чогось варті. 5. За (ваш) шепотом і (наш) крику не чути. 6. Зі (свій) печі і дим не чадить. 7. Хвалилася коза, що в (вона) хвіст довгий. 8. Гарно тому жити, хто не має за (що) тужити.

- III. – Чи сподобалась (ти) вистава?
– Чи хтось із (ви) вже бачив її?
– Я погано бачила зі (своє) місця.
– А чому б (ти) було не пересісти?
– (Я) було незручно.

Вправа 424. Запишіть речення, поставивши слова, що в дужках, у відповідній формі (використовуйте потрібні прийменники), числівники записуйте словами).

Зразок: Поїзд відправляється о вісімнадцятій годині.

1. Автобус (відправлятися, 6, година, ранок). 2. Тролейбус (відправлятися, 7, година, 30, хвилина). 3. Поїзд до Києва (відправлятися, 22, година, 15, хвилина). 4. Електричка із Софії (відправлятися, 24, година, 10, хвилина). 5. Поїзд у Кишинів (прибувати, 17, година, 5, хвилина). 6. Автобус (прибути, 8, година, ранок).

§ 57. Правопис і граматичний розбір самостійних частин мови

Вправа 425. Перепишіть іменники, прикметники, числівники, займенники та поясніть усно їх правопис. Визначте також розряд займенників.

1. Біла Церква, Кам'янець-Подільський, піввіку, пів-Європи, пів-Києва, пів'яблука, півтора, купівля-продаж, лікар-терапевт, прем'єр-міністр, екс-чемпіон.

2. Білокрилий, білоцерківський, південно-західний, світло-зелений, мовно-літературний, суспільно корисний.

3. П'ятдесят, двісті шістдесят, мільйонний, нульовий.

4. Ніхто, дещо, скільки-небудь, хто, котрий, весь, ти, себе, інший, щось, котрийсь, нічий, скільки, казна-хто.

Вправа 426. Запишіть займенники за нормами правопису. Замість крапок поставте, де потрібно, дефіс.

Хто..сь, будь..хто, ні..котрий, ні..чий, де..котрий, казна..чий, ні..з..ким, аби..котрий, кому..сь, хтозна..чий, щось, ні..кому, казна..чому.

Вправа 427. Запишіть словами числівники 4, 5, 9, 10, 11, 14, 16, 50, 60, 70, 80, 1000, 1 000 000. Правильно їх вимовте і поясніть особливості написання.

Вправа 428. Перепишіть текст, підкресліть у ньому прикметники та займенники. Виберіть з вірша один прикметник і один займенник і

зробіть їх морфологічний розбір. Вкажіть слова, які створюють піднесений настрій. Чи погоджуєтесь ви із застереженням автора, висловленим у виділеній строфі? Чому?

Земле рідна! Мозок мій світліє,
і душа ніжнішою стає,
як твої сподіванки і мрії
у життя вливаються моє.

Я живу тобою і для тебе,
вийшов з тебе, в тебе перейду,
під твоїм високочолим небом
гартував я юність молоду.

Хто тебе любов'ю обікраде,
хто твої турботи обмине,
хай того земне тяжіння зрадить
і з прокляттям безвість проковтне.

В. Симоненко

Вправа 429. Запишіть іменники і прикметники, замінивши їх цифрову частину відповідною формою числівника. Запам'ятайте ці слова.

Зразок: 40-річчя – сорокаріччя.

25-річчя, 25-градусний, 35-поверховий, 40-хвилинний, 50-денний, 70-річчя, 75-річний, 80-тонний, 90-кілометровий, 100-томний, 125-денний, 150-річний, 200-річчя.

Вправа 430. Запишіть правильно слова та поясніть їх написання.

Земле/коп, земле/устрій, дизель/мотор, машинно/тракторний, мовно/літературний, північно/східний, західно/європейський, будь/який, де/хто, ні/чия, юн/нат, темно/зелений, синьо/оранжевий, жовто/гарячий, суспільно/корисний, двадцяти/п'яти/мільйонний, ста/сорока/річний.

Вправа 431. Перепишіть речення, виділені слова розберіть як частини мови.

1. На одній стороні монети було зображення **Володимира** на престолі, а на другій вміщено **державний герб** – **тризуб**. 2. Українська церква вшановує Володимира як святого тому, що **він** охрестив Україну.

§ 58. Дієслово та його граматичні форми

Вправа 432. Прочитайте вірш і скажіть, слова якої частини мови у ньому переважають. Випишіть ці слова. Які граматичні значення вони мають? Чого досяг автор вживанням таких слів?

Бо творить лише той, хто вічно любить,
не важить сил, не думає про час,
себе до крихти віддає і губить
і не складає щастя про запас.
Лови життя стрімку і дику птаху,
вона в стогу знесла яйце-райце*,
та обминає золоте сільце**,
як навіть може втрапити на плаху***.

В. Китайгородська

Вправа 433. І. Прочитайте уривок тексту «Русалки» і перекажіть його зміст. Чи вірите в існування русалок? Пригадайте народні перекази, які доводилось вам чути про домовиків, лісовиків, мавок, русалок чи інших міфічних істот, і поділіться цією інформацією з однокласниками.

РУСАЛКИ

Весною, як тільки вкриваються травами луки, розпускаються верби й зеленіють поля, тоді «з води на берег виходять русалки».

За народною уявою, русалки – це дівчата або молоді жінки, котрі під час купання втопилися.

* *Яйце-райце* – (казкове) символ щастя.

** *Сільце* (або *сильце*) – пристрій для ловлення птахів і дрібних тварин.

*** *Пляха* – місце страти.

Місяць і зорі викликають русалок з води. З тихим плескотом хвиль, розгортаючи своїми блідими руками густе латаття, русалки виходять на берег. На голові у кожної русалки – вінок, у старшої, царівни, вінок сплетений з водяних лілій. Вийшовши з води, русалки сідають на березі і починають розчісувати свої довгі коси або беруться за руки і водять дивовижні, з таємничим шепотом, хороводи (*За О. Воропаєм*).

II. Випишіть з тексту п'ять (на ваш вибір) дієслів у різних граматичних формах і зробіть їх морфологічний розбір.

Вправа 434. Від кожного з дієслів утворіть його видову пару. Які засоби словотвору вам довелося застосувати? Підкресліть їх.

Зразок: казати – сказати.

Казати, жити, фотографувати, метати, кидати, купувати, дзвякати, брати, кипіти, киснути, білити, бродити, нести.

Вправа 435. Прочитайте і усно визначте способи творення видових пар.

Писати – написати, мерзнути – змерзнути, освіжати – освіжити, звільняти – звільнити, заробляти – заробити, заохочувати – заохотити, поновлювати – поновити, витирати – витерти, вибирати – вибрати, випікати – випекти, кликати – кликнути, впливати – вплинути, виміряти – виміряти, відрізати – відрізати, ловити – піймати, говорити – сказати, брати – взяти.

Вправа 436. Прочитайте, випишіть дієслова. Назвіть особливість форми дієслів, вкажіть, що вони називають.

1. Вже смеркло. Вже стемніло. 2. Матерям сьогодні не спиться. 3. У повітрі пахло липовим цвітом. 4. По хатах де-не-де світилося. 5. Надворі розвиднялося. 6. Повіяло польовими пахощами. 7. Пахне лугом і річкою. 8. Сьогодні клювало погано. 9. За останні дні на луках додалося води.

Вправа 437. Від дієслів утворіть і запишіть дієприкметники. Визначте граматичні значення (рід, число, відмінок; вид, час, стан) дієприкметників від виділених слів.

Бити, вивчити, вирощувати, гріти, горіти, літати, парити, пекти, тонути, читати.

Вправа 438. Утворіть і запишіть речення з дієприслівниковими зворотами.

Маючи на увазі пісню; прагнучи задовольнити прохання друга; зберігши все в пам'яті; подолавши внутрішню невпевненість; закинувши третій м'яч у кошик; здобувши впевнену перемогу.

Вправа 439. Випишіть з текстів газети або з журналу (з інтернету) по п'ять дієслів доконаного і недоконаного видів, п'ять перехідних і п'ять неперехідних дієслів. Доведіть (усно), що дієслово належить саме до такого виду чи є саме перехідним або неперехідним.

Вправа 440. Розподіліть дієслова на дві групи – I дієвідміни і II дієвідміни, утворивши від кожного форму, яка підтвердить правильність розподілу.

Зразок: I д. писати – пишуть. II д. хвалити – хвалять.

Атакувати, вчитися, шити, прати, мести, довіряти, знати, вірити, заплітати, виступати, гомоніти, округлити, розшарувати, приготувати, складати, милуватися, розповідати, обговорювати, тремтіти, рахуватися, лічити, лікувати, читати.

Вправа 441. Відтворіть і запишіть неозначену форму дієслів.

Аргументували, будуть пам'ятати, дрібнять, берегтимуть, очистимо, знали б, мандрують, плаче, довірили, знадобиться, напишуть, купували б, привеземо, вивчать, зроби, хоче, їси, дадуть, хвалять.

Вправа 442. Запишіть дієслова, вставивши на місце крапок пропущені **е(є)** чи **и**, поясніть, чому ви написали саме так.

Зроб..ш, хоч..ш, мож..ш, хвал..ш, мрі..ш, вір..ш, прос..ш, вод..ш, тривож..ш, співа..ш, побач..ш, поверн..ш, помнож..ш, перевір..ш, допомож..ш, розгром..ш, довір..ш, залеж..ш, змож..ш, дорож..ш.

Вправа 443. З-поміж слів, які виражають ознаку, виберіть дієприкметники, запишіть їх і усно поясніть, що допомогло вам їх відібрати. Зверніть особливу увагу на правопис дієприкметників. Правильно наголошуйте!

Бездоганний, незбагнений, невторований, нездоланний, незораний, не здоланий, незбагнений, непересічний, не пересічений, невпевнений, непереконаливий, не списаний, незрівнянний, не зрівняний, незворушний, неоплатний, недоторканий, замкнений, поживклий, одягнутий, пануючий, поживклий, прозрілий, розкутий.

Вправа 444. Розгляньте написання **не** з дієсловами і з'ясуйте, у якому з рядків допущено помилки. Виправте їх, пояснивши правилом.

1. Не повірити, недолюблювати, недоказувати, недобирати, недоробити, не дослідити, недосягнути.

2. Нестямитися, недооцінювати, недовиконувати, недодержати, не дозволити, недолічитися, не доторкнутися.

3. Недобачати, не добути, нехтувати, недовіряти, непокоїтися, недочувати, неволити.

4. Нездужати, неславити, не дозріти, ненавидіти, не закінчити, не збагнути, не злічити.

5. Нехтувати, недоїдати, недоплатити, не дозрівати, не догоріти, недооцінити, недописати.

Вправа 445. Прочитайте, випишіть: 1) особові, 2) неособові форми дієслів й усно зробіть їх морфологічний розбір. Поясніть стилістичну роль виділених слів. Як називається стилістичне явище, коли повторено два перші і два останні рядки?

Довкруг – **обрізано** жалі,
обтято голосіння.

Десь при вечірньому столі –
батьків моїх тужіння
згорьоване. О цій порі,
аж чорні од розпуки,

ридають наші матері,
заломуючи руки.

Ще наші біди замалі?
Ще наберись терпіння.
Довкруг – обрізано жалі,
обтято голосіння.

В. Стус

Вправа 446. Випишіть словосполучення з дієсловами у переносному значенні. Як називається такий спосіб перенесення значення з одного слова на інше? Яка його роль у цих текстах?

1. Медом пахне земля. Сонце повне снаги.
Мріє день у світлиці гарячого літа.
Золотіють сади вже плодами – не цвітом.
Тиша й спокій святий розлились навкруги.

В. Калашник

2. Серпень трави дожинає,
золоту вуаль пряде,
кавунами пригощає,
в миску яблука кладе.

О. Приходько

3. Грає зима флейтами
в стомлених полях,
розвішала плетиво
в стихених лісах,
вдосвіта розкинула
хуртовини шаль,
та й летить розкрилено
у безмежну даль.

О. Приходько

А. Ткаченко. Іній. Ранок

Вправа 447. Прочитайте текст і поясніть синтаксичну та стилістичну роль дієслів у ньому. Які форми мають ці дієслова?

Зупинись. Підійди. Скажи.
І розрадь. І прости. І подай.
Не розтрать. Подаруй. Збережи.
Не забудь. Дорожи. Пам'ятай.

Н. Царук

Вправа 448. Наведіть молдовські відповідники дієслівних форм, поясніть їх спільні та відмінні граматичні ознаки в українській та молдовській мовах.

Винесла б, зробимо, хай пам'ятають, відвіз, принесла, береш, збирають, буду вчитися, чутимеш, вивчуся, прочитаю, бережуть, даси, дадуть, їси, їдять.

Вправа 449. Перекладіть український текст молдовською мовою і молдовський – українською. По-українськи поясніть особливості дієслівних форм-відповідників в обох мовах.

І. Під березневими туманними зорями, коли прокидається вода і підсніжник сумовито-замріяним оком дивиться на ще імлисту землю, народився великий поет України, великий співець слов'янського світу Максим Рильський.

З дитячих років його рука потягнулась до письма, душа – до краси, а серце – до людини. І цей початок став отим продовженням, що не має кінця-краю ні в п'ятдесят, ні в сімдесят, ні у сімсот років, як не має краю і наколихане вітром зерно, і довершений сонцем погляд творця, і велич людського духу (*М. Стельмах*).

*О. Шовкуненко. Портрет поета
М.Т. Рильського*

II. O lună mare, orbitoare, se înălțase pe cerul senin și albastru. O lumină vie, scânteietoare, se topea în jur, sărind de pe un sul de zăpadă pe altul, și toată câmpia părea o mare albă, spumoasă, plină de pietre scumpe. Într-o clipă de mare zbuluciu marea a fost tăiată din frământarea ei, oprită – înțepenită locului. Acum ea își scaldă podoabele în lumină, și numai umbra bătrânului, lungă și neagră ca cerneala, vine pe-o clipă, stinge jocul strălucitor al zăpezilor, dar numai pe-o clipă, căci bătrânul tot merge, umbra se târâie supusă în urma lui și jocul începe din nou... (I. Друце).

В права 450. Перепишіть, підкресліть і назвіть службові частини мови, зробіть морфологічний розбір виділених слів.

Постій: душа моя розквітла,
як пташка, крилами тремтить,
а ніч пливе на хвилях світла,
і день назустріч їй летить

Олександр Олесь

§ 59. Розвиток мовлення.

**Твір розповідного характеру за поданим сюжетом.
Аналіз твору**

В права 451. Запропонуйте сюжет для письмової розповіді у класі, обґрунтуйте значущість обраної теми і сформулюйте назву твору. Складіть план і напишіть твір.

В права 452. Прочитайте твір про друга і, по-перше, з'ясуйте, що ви оцінюєте в цьому творі позитивно, а що вважаєте за доцільне змінити, доповнити, написати інакше і як саме. А по-друге, поміркуйте над тим:

- а) які риси характеру цінує автор найвище;
- б) чи є ці риси в описаній людини;
- в) які ще риси ви хотіли б бачити у свого друга;
- г) чи притаманні вам самому (самій) ті риси, які ви хотіли б бачити у свого друга.

ДРУГ

Я легко контактую з ровесниками. У мене багато знайомих. Серед них є веселі й стримані, галасливі й тихі, швидкі й повільні, доброзичливі й хитренькі, щедрі й скупуваті... Але є й такі, про яких хочеться сказати, що вони добрі і щирі друзі.

Мені подобаються не просто хлопці, з якими, випадково зустрівшись, можна цікаво й весело провести свій вільний час на спортивному майданчику чи в кінозалі, а після того легко

і надовго розстатись. Я дуже люблю добрих, щирих, відданих друзів. На них завжди можна покластися, особливо у скрутні хвилини.

...Одного разу ми з Сергієм пішли на річку. Час пролетів швидко. Ми не помітили, як підкрався вечір. Почали збиратися додому, але я не міг відшукати свого взуття. Сергій міг піти додому сам, але він не покинув мене на безлюдному березі. Ми разом шукали сандалети і через певний час знайшли їх. Вони були частково засипані піском.

Таких хлопців, як Сергій, я люблю. Вони є справжніми друзями, на їхню допомогу можна розраховувати у скрутну хвилину.

Думаю, що ми з Сергієм збережемо вірну дружбу і тоді, коли станемо дорослими.

Андрій Л.

Вправа 453. Прочитайте прислів'я і поясніть, як ви розумієте їх зміст. Як ви думаєте – хто і коли використовує їх? Завчіть вислови, які вам сподобались.

1. Без вірного друга життя – велика туга. 2. Вірний друг завжди підтримає дух. 3. Боягузливий друг – гірший за ворога. 4. Давніх друзів легко забувають, але в горі споминають. 5. Дерево міцне корінням, а людина друзями. 6. Для доброго друга випряжу й коня з плуга. 7. Друга шукай, а знайдеш – тримай. 8. Друзі пізнаються в біді. 9. Краще одяг новий, а друг давній. 10. Нема кращого друга, як вірна подруга. 11. Нових друзів май, але й давніх не забувай. 12. Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже. 13. Побратим – два рази брат. 14. Де гурт, там і сила (*Народна творчість*).

Вправа 454. Визначте і запишіть індивідуальний план роботи на літні канікули. Поділіться планами з однокласниками. Які ваші задуми збіглися з намірами інших учнів. Чому?

§ 60. Прислівник. Орфограми в прислівнику

Вправа 455. Прочитайте текст, знайдіть прислівники, випишіть їх і зробіть аналіз за значенням, будовою і походженням.

Близько, зараз отут, дихала холодною вогкістю річка, хоч її не видно було в пільмі. Зверху почало щось сіятись, чи то дощ, чи мряка. Втікачі сиділи нерухомо, боячись зачепити комиш. Часом блимне здаля вогонь і зникне, щоб з'явитись у другому місці. І знову темно.

Вправа 456. Утворіть і запишіть прислівники, що походять від прикметників, назвіть спосіб словотворення. Подайте форму вищого ступеня порівняння виділених слів. Чому це можливо?

Близький, веселий, відданий, вірний, гарячий, грізний, далекий, добрий, дорогий, злий, місячний, палкий, потворний, сумний, чистий, щедрий, щирий, щільний.

Вправа 457. Складіть і запишіть речення з прислівниками.

По-доброму, навздогін, пліч-о-пліч, милосердно, поночі.

Вправа 458. Перепишіть прислівники, згрупувавши їх за частинами мови, від яких вони утворені. Поясніть написання.

Безвісти, вволю, вплав, всередині, увись, дотла, заочі, запанібрата, засвітла, надміру, наостанку, напам'ять, на півдорозі, напоказ, нараз, насторожі, наяву, опівночі, скраю, улад, удень, вчетверо, вперше, заодно, внічю, завчасу, навздогін, навприсядки, нашвидкуруч, привселюдно, тимчасово, чимраз, по-нашому, по-сусідськи, по-третє, куди-небудь.

Вправа 459. Запам'ятайте написання сполучення прийменників з іменниками, які мають значення прислівника. З виділеними сполученнями складіть і запишіть речення.

Без кінця-краю, без краю, **до вподоби**, до ладу, до останку, до побачення, до сьогодні, **з краю в край**, на відмінно, на зло, на ніщо, **на око**, на ходу, по змозі, по суті, уві сні, у стократ, як слід.

Вправа 460. Запишіть прислівники чи прислівникові сполучення за нормами українського правопису.

В/бік, в/волю, в/поперек, до/волі, до/дому, за/раз, з/роду, зі/споду, на/верху, на/відріз, над/мір, на/здогад, на/перед, на/половину, на/силу, на/спіх, за/молоду, с/проста, в/трое, за/одно, в/нічю, на/осліп, аби/куди, ані/скільки, де/далі, де/коли, що/тижня, що/раз, що/сили, як/раз, як/най/більше, на/мить, по/совісті, у/поміч, по/своєму, по/польськи, будь/де.

Вправа 461. Доберіть (де це можливо) молдовські відповідники українських прислівників і прислівникових сполучень, усно промовте їх.

Напровесні, поблизу, поночі, убрид, востаннє, напевне, сповна, спершу, навмисно, навпростець, навіткача, коли-не-коли, праворуч, стрімголов, на щастя, по-людськи, по-іншому, будь-коли, хтозна-як, час від часу, далеко-далеко, віч-на-віч, де-не-де.

Вправа 462. Усно перекладіть речення українською мовою. Запишіть парами прислівники і прислівникові сполучення в обох мовах. Що в них спільне і що відмінне?

Ca și atunci demult, Alexandru a închis ochii, ascultând tăcerea. Când și când sunau șuete; după aceea pornea un zvon ca valuri de departe la scocul morii. Nu se mai auzea nimic o clipă, până ce dintr-odată chema buha din adâncimi cu glas de spaimă. Și apoi se împietrea iarăși muțenia, cu ochi rotunzi, neclintiți...

Într-un răstimp, s-a prefirat furiș prin cununile copacilor lucirea pătrarului de lună și calea-a luminat ușor. Dar din vreme în vreme treceau prin văzduh perdelele de nouri, întunecând-o (*М. Садов'яну*).

§ 61. Службові частини мови. Вигук

Вправа 463. Прочитайте прийменники, сполучники і частки. Потім одна група учнів виписе усі прості, друга – усі складні, а третя – усі складені за будовою службові частини мови. Поясніть їх будову.

А, бо, за, з-за, що за, що то за, внаслідок, крім, з-над, навпроти, незважаючи на те що, проте, задля, з-поміж, поміж, посеред, наприкінці, хіба, між, з-понад, у разі, дарма що, щоб, щодо, якщо, під, понад, годі ж, справді, спасибі, порівняно з, залежно від, кукуріку!, добридень.

Вправа 464. Прочитайте вірш, знайдіть і зачитайте слова, які виражають зміну в настрої і почуттях ліричних героїв. Зробіть розбір слів за частинами мови.

УХ І ОХ

Ми на груші, –
ух!
Раптом чуем:
– Гух!
Потім тільки:
– Гець!
Що воно за
грець?
Подивились:
– Ох!
Та ми далі
вдвох!
Г. Бойко

Вправа 465. Уважно прочитайте текст і выпишіть з нього службові частини мови, окремо подаючи прийменники, сполучники і частки. Яку роль у тексті виконує слово «гей»?

Гей, засвіти, місяченьку,
та й ти, зоре ясна!
А в лузі, в лузі,
у лузі пшениця:
там дівчина прекрасна.

Пшениченьку дожинає
та угору поглядає:
гей, чи високо
і чи далеко
сивий сокіл підлітає?

Літає він та літає,
у віконечко заглядає:
«Гей, сію руту,
та сію руту, –
гей, подай, мила, руку».

За Ю. Федьковичем

Вправа 466. Із попередньої вправи випишіть прийменники зі словами, при яких вони стоять. Визначте відмінки слів, з якими прийменники вжиті.

Вправа 467. І. Пригадайте, чим сполучник відрізняється від інших службових частин мови. З'ясуйте, яка різниця між сполучниками сурядності і сполучниками підрядності та які групи сполучників сурядності і підрядності є в українській мові. Свої міркування проілюструйте прикладами.

ІІ. Випишіть і проаналізуйте як частину мови сполучники, які вжиті у поданих реченнях.

Радісно було думати, що десь там у Черкасах живе й інтенсивно працює Василь Симоненко. Ось приїде він у Київ з враженням, а не за враженням. Він завжди привезе несподіванку – нову казку (ніхто ж не сподівався, що він писатиме й казки), казку, цікаву для дітей, але цікавішу для дорослих (*Є. Сверстюк*).

Вправа 468. Складіть і запишіть речення з протиставними сполучниками *однак, проте й розділовими або...або, чи...чи*.

Вправа 469. З'ясуйте значення висловів, зверніть увагу на місце сполучників у їх структурі. Пригадайте або запишіть зі словника ще два-три українські прислів'я чи приказки такої ж будови й усно складіть з ними невеличку розповідь.

1. Або пан, або пропав. 2. І сам не дам, і людям не дам. 3. Ні Богові, ні людям. 4. Ні жити, ні вмерти. 5. Хоч круть, хоч верть, а все голим на п'яту.

Вправа 470. Пригадайте визначення частки та поділ часток на групи. Наведіть п'ять-шість речень з частками, у тому числі формотвірними.

Вправа 471. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть у них частки. Пригадайте, як треба передавати молдовською мовою українські речення з частками.

1. Не дай мені, доле, і краплі невіри, не дай і хвилини бути нещирим, не дай забувати священні могили, де витязі сплять, які знайдуть громили (*І. Нехода*). 2. Хай щастить вам, люди добрі, хай пісні летять за обрій, в щирій дружбі станьмо на рушник (*В. Крищенко*). 3. Як пахнуть влітку квітами простори! (*Д. Луценко*). 4. Давно вже спала в пшеницях роса, повітря аж пече від спеки (*М. Ткач*). 5. Ні, я не повторю тих слів! (*Є. Гуцало*). 6. Кобзар – не книга, «Кобзар» – конституція України (*Ю. Іллєнко*).

§ 62. Написання *не* та *ні* (ані) з різними частинами мови

Не може бути часткою, префіксом і частиною кореня. Від цього залежить і правопис.

Пишеться окремо частка <i>не</i>	Пишеться разом префікс <i>не-</i>	
з іменниками, прикметниками, прислівниками		
Якщо є протиставлення зі сполучником а : <i>не друг, а ворог; не ранній, а пізній; не близько, а далеко</i>	Якщо слово з не має протилежне значення: <i>друг – недруг (ворог); ранній – неранній (пізній); далеко – недалеко (близько)</i>	Якщо без не слово не вживається: <i>неук, недруг, неозорий</i>
з дієприкметниками		
Якщо дієприкметник – іменна частина складеного присудка: <i>помилка не виправлена;</i> якщо при дієприкметнику є залежне слово: <i>не виправлена ніким помилка</i>	Якщо дієприкметник виступає означенням: <i>невиправлена помилка залишилась;</i> якщо при дієприкметнику нема залежного слова: <i>невиправлена помилка</i>	
з іншими формами дієслова, числівником, займенником		
<i>не брав, не знаючи не один, не п'ять не він, не ти</i>	<i>неабихто, неабиякий, ненавидіти, нехтуючи</i>	

Вправа 472. Пригадайте правопис **не** з різними частинами мови і наведіть свої приклади. З'ясуйте, що спільного у написанні **не** з іменниками, прикметниками і прислівниками.

Вправа 473. Розкривши дужки, запишіть окремо (і правильно): 1) іменники, прикметники і прислівники з часткою **не**, яка заперечує лексичне значення слова; 2) слова з префіксом **не-**, який творить слова з протилежним значенням; 3) слова, що без **не** не вживаються.

Зразок: 1) *не друг (не друг, а ворог); 2) недруг (ворог); нещастя (горе, біда); 3) невдаха.*

(Не)балакучий, (не)безпека, (не)біж*, (не)близько, (не)буденний, (не)буття, (не)важко, (не)вдаха, (не)вигідний, (не)віра, (не)

* *Небіж* – неpot.

вістка*, (не)волити, (не)воля, (не)впинний, (не)всипуче, (не)дуга, (не)жить**, (не)знання, (не)навидіти, (не)озоро, (не)охайний, (не)посидючий, (не)похитно, (не)швидко, (не)щастя.

Вправа 474. Перепишіть, розкривши дужки. Поясніть написання. З'ясуйте, якими членами речення є слова з **не**, і відповідно підкресліть їх.

1. (Не) зроблена вчасно робота. (Не) зроблена робота. Робота (не) зроблена, а тільки розпочата. 2. (Не) проспівана нами пісня. (Не) проспівана пісня. 3. (Не) прикрашена зала. (Не) прикрашена вчасно зала. 4. (Не) заповнений щоденник. (Не) заповнений сьогодні щоденник. 5. (Не) визнаний талант. Ніким (не) визнаний талант.

Вправа 475. Пригадайте правила написання **не** з дієприкметниками. Перепишіть речення, розкривши дужки, підкресліть дієприкметники як члени речення.

1. (Не) бажаний результат. Зовсім (не) бажаний результат. Результат (не) бажаний.

2. (Не) визначений час. (Не) визначений точно час. Час роботи (не) визначений.

3. Зміна (не) закінчена, ще треба почекати. Ще треба почекати, бо зміна (не) закінчена. (Не) закінчена була зміна, мусили почекати.

Вправа 476. Перепишіть речення, поясніть написання частки **не** і префікса **не-** з різними дієслівними формами. Підкресліть слова з **не** як члени речення.

1. Я (не) навиджу тих, що, (не) сіявши, жнуть, що садів (не) садивши, плоди об'їдають (*М. Нагнибіда*). 2. (Не) спалося, а ніч – як море (*Т. Шевченко*). 3. Цілу ніч ідемо (не) присідаючи (*Олесь Гончар*). 4. Раніше (не) квапився, бо мав собі оренду від діда Дем'яна (*М. Стельмах*). 5. Ти не людина – ти вже птиця, і (не) падаєш, а летиш (*А. Малишко*). 6. Молода (не) витрачена сила хвилиєю вдарила в груди (*М. Коцюбинський*).

Вправа 477. Перепишіть речення. Поясніть написання слів з **не** (називайте частини мови).

1. Мої слова (не) вимовлені, мій плач (не) доплаканий, мій сміх (не) досміяний (*В. Стефаник*). 2. Хлоп'я засвітило (не) догарок свічки і в самій сорочині (не) забаром опинилося в хатині (*О. Довженко*). 3. Мене ні про що (не) питали, і я нічого (не)

* *Невістка* – cumnată, noră.

** *Нежить* – gutunari.

відповів (*І. Франко*). 4. Ми в боротьбі пройшли крізь бурі і (не) годи і творимо життя (не) зборне, молоде (*В. Сосюра*). 5. Треба було перейти рівне, (не) зоране й (не) закрите нічим місце, щоб опинитися в комишах (*М. Коцюбинський*).

Вправа 478. Складіть речення зі словами *не правда – неправда, не гарний – негарний, не добре – недобре*, дотримуючись правил написання частки **не** та префікса **не-**.

Вправа 479. Усно з'ясуйте значення і поясніть правопис поданих слів. З цими словами складіть речення.

Нездужає, не здужає; неславлять, не славлять; непокоїться, не покоїться; неабіяк, не абіяк.

Ні може бути часткою, префіксом, повторюваним сполучником і частиною кореня.

Правопис *ні* з різними частинами мови

Пишеться окремо		Пишеться разом	
частка <i>ні</i>	сполучник <i>ні</i>	префікс <i>ні-</i>	складова частина кореня
з іменниками, прикметниками, числівниками та у стійких сполученнях: <i>Ціле літо ні краплі дощу не було. ні два, ні три ні се ні те, ні туди ні сюди, ні живий ні мертвий</i>	з однорідними членами речення, рівноправними словосполученнями: <i>Не маю вже ні сили, ні терпіння до ткання, та й очі геть ослабли (З газети). Ні посилаю тебе, ні забороняю тобі йти туди.</i>	із заперечними займенниками і деякими прислівниками: <i>ніхто, ніщо, ніякий, нікотрий, нічий (але: ні в кого, ні в що...); ніде, нізвідки, нітрохи, ніскільки, ніяк, ніде, ніколи</i>	деяких іменників, прикметників і прислівників, дієслів: <i>нікчема, нікчемність, нікчемство, нісенітниця, нісенітність, ніяковість, нікчемний, нісенітний, ніяковий, ніяково, ніяковіти</i>

Вправа 480. Перепишіть речення, розкривши дужки. Поясніть написання **ні**.

1. І кожний з нас те знав, що слави нам не буде, (ні) пам'яті в людей за цей кривавий труд (*І. Франко*). 2. (Ні) де ані ширехне (*П. Гулак-Артемовський*). 3. (Ні) ви, (ні) я цьому вже не зарадимо (*Ірина Вільде*). 4. Я не забуду, тату, вас (ні) коли (*Л. Костенко*). 5. (Ні) хто не скаже, чому так сталося (*Панас Мирний*). 6. (Ні) сам не дам, (ні) другому (не) дам (*Народна творчість*).

Вправа 481. Перепишіть речення, розкривши дужки. Поясніть написання **ні** та **не**. З'ясуйте, у якому випадку **ні** – частка, а в якому – префікс чи частина кореня.

1. Ні, сонний спокій нам (не) сниться, ні, нас (не) вабить ніж-на тишина – прийдешне осяває наші лица, (не) спокій творчий з вічністю єдна (*В. Симоненко*). 2. (Ні) листя (не) шелестить, (ні) пташки не щебечуть (*Марко Вовчок*). 3. То був ні хлопець, а (ні) дід (*Народна творчість*). 4. Вже (ні) за чим на світі їй (не) шкода (*Л. Костенко*). 5. (Не) було (ні) шовку, (ні) сезонних капелюшків, (ні) кованих сундуків з замками (*О. Довженко*). 6. (Не) вип'ють прокляті заброди живуцу кров мою. О (ні)! (*В. Стус*). 7. Був колись Горщик, та розмок, тепер (ні)кчемний черепок (*Л. Глібов*).

Вправа 482. Перепишіть речення, підкресліть заперечні частки прямою лінією, а схожі на них сполучники – хвилястою.

1. Ні сіло, ні впало – давай, бабо, сало (*Народна творчість*). 2. Порожні мчать автомобілі – ні водія, ані керма, ані душі в порожнім тілі – ні в тобі власної! – нема (*В. Стус*). 3. Не спалося ні миті (*Л. Костенко*). 4. Чи довго він ішов, чи ні, того не знаю (*Є. Гребінка*). 5. Усі давно погодились, а ти все ні (*В. Колодій*). 6. Там не почуєш ні соловейка, ні зозулі, ні одуда, ні деркача (*М. Стельмах*). 7. Один волає: «Зупинись! Не треба!». Штовхає інший: «Не спиняйся, ні!» (*В. Симоненко*).

Вправа 483. Запишіть правильно речення, розкриваючи дужки. Усно назвіть, якою частиною мови є слова в дужках.

1. (Ні) просьби, (ні) плачі (не) допомагали (*І. Франко*). 2. На їх обійсті ведеться лишень худоба рябої масті. (Ні) чорної, (ні) білої, (ні) рудої – тільки рябої (*М. Коцюбинський*). 3. Руки обидві, немов вітряки, з зорі і до зорі блукають, шастають – (ані) тобі рятунку, (ані) тобі розрадоньки (*В. Стус*). 4. Чуєш (бо)? – надходить літо (*П. Тичина*). 5. Але тут (то) саме щастя обернулось іншим боком (*Леся Українка*). 6. Як (не) розумно випрошувать те, чого можеш (таки) сам досягти (*Г. Сковорода*). 7. Е, ні, ні! (Не) дурить мою голову: я розум теж (не) в решеті ношу (*М. Стельмах*). 8. Мистецтво вічне, вічне (ж) (бо) життя (*Д. Павличко*).

Вправа 484. Спробуйте створити текст (навіть беззмістовний), у якому всі слова – повнозначні і службові – починалися б з однакової букви. Як ви сприйняли такий текст?

Вправа 485. Зізнайтеся відверто (усно або письмово), вивчення якої частини мови у 6-му і 7-му класах вам давалося найлегше, вивчати яку було найцікавіше, а яку вчити не хотілося. Чому?

Вправа 486. Прочитайте вірш виразно і відповідно до його емоційності. Розкажіть, що ви запланували на літні канікули.

КАНІКУЛИ

Канікули! Канікули! –
співає все навколо.
Канікули, канікули у школі!
А що таке канікули?
Це літні дні барвисті,
це час, коли нам ніколи
хоча б на мить присісти,
бо треба мчати босими
наввипередки з вітром,
з густих лісів приносити
горіхів повні відра.
Це час у річці хлюпатись...
Це час, коли за хлопцями
ми скучим, як ніколи,
і нам страшенно хочеться
скоріше знов до школи!

А.Костецький

ДОДАТКИ

I. Тексти для збагачення словникового запасу

Прочитайте тексти уважно. Випишіть не відомі вам слова та їх переклад. Запам'ятайте ці слова. Якщо виявили ще малозрозумілі слова, знайдіть їх пояснення у тлумачному словнику або на сайті translate.google.com.ua

КУЛЬТУРА І СВЯТІСТЬ

Культура почалася зі служіння культові Бога. Перші твори культури – це культові твори. Окрасою нашої землі і досі стоять релігійно-обрядові споруди на честь святих, наші церкви й собори досі свідчать про наші найвищі пориви до неба. Це тільки архітектура – застигла музика в дереві й камені. Якщо брати музику, літературу – тут картина складніша. Але хто ж були українські великі композитори – Березовський, Бортнянський, Ведель? Творці церковної музики! Бах теж творець духовної музики, органіст собору. Бетховен – геній іншої музики, яка відокремилась, витворилась у світі з культури, що перейшла з церковної у світську, але сходились і горіли вони перед одним і тим самим вівтарем.

Сковорода творив свій «Сад божественних пісень» і прямо закладав в основу пісні зерна Божественної мудрості, взятої з Біблії.

А хіба наш найбільший геній Тарас Шевченко не починав своїх найкращих творів з епіграфами зі Святого Письма? Хіба великий Гоголь не говорив, що будь-яка його праця починається з молитви?

...Тільки легкі до польоту, не обтяжені світом речей, тільки чисті серцем можуть пориватись до далеких вершин, де зоріють вселюдські ідеали (*За Є. Сверстюком*).

культувий – від: cult
обрядовий – від: ritual
органіст – від: orgă (muz.)

світський – від: lais, lumesc, monden, profan
вівтар – від: altar, sanctnar
зоріти – від: «зоря» – stea

ЄРУСАЛИМ В УСВІДОМЛЕННІ ПОЕТІВ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

У кожного народу своя історія. Але крім історії подій народ має духовну історію. Та остання об'єднує народи навколо спільних святинь. Поняття «світова культура» стало можливим завдяки інтегруючій силі святинь і символів.

Єрусалим – столиця релігій світу – один із тих символів. Зрештою, таким він вимальовується і в християнській традиції – як символ міста, де є храм і де є Голгота.

То місто вибране Богом. Легендарне місто, в якому і навколо якого відбуваються головні події духовної історії.

Причому місто драматичного символу: до нього повертаються, щоб повернутися до себе. Від нього відходять, втрачаючи себе. І його руйнують, як руйнують душу.

З Єрусалима походять пророки. Єрусалим побиває пророків камінням («не буває, щоб пророк загинув поза Єрусалимом». – Лука, 13.33).

Тема Єрусалима в українській літературі йде майже виключно від релігійної традиції Єрусалима – це десь дуже далеко і напівреально. І що дальший і примарніший той образ, то ближче до неба.

Особливо яскравими стають зорі в період духовного відродження. В Україні – це доба Шевченка (*За Є. Сверстюком*).

святіня – lucr, sfânt
примарний – amăgitor, fantomatic

ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО

Виникнення Галицького князівства, яке почало формуватися в другій половині XI століття, пов'язане з ім'ям Ростислава Володимировича, який заснував династію князів – Ростиславовичів.

У 40-х роках Галицька земля була об'єднана під владою князя Володимира й перетворена ним на значущу політичну одиницю тодішньої Європи зі столицею в місті Галичі.

Розквіт Галицького князівства припадає на час правління князя Ярослава. На початку свого правління Ярослав був змушений обороняти Галицьке князівство від нападів київських князів.

Прагнучи зміцнення князівської влади, Ярослав боровся проти боярської опозиції, яка настільки зміцніла, що не хотіла коритися князеві, стала втручатися в його взаємини з правителями інших країн і навіть в особисте життя.

Свавільні галицькі бояри були найбагатшими та наймогутнішими серед бояр усіх руських земель.

За часів правління Ярослава Галицьке князівство значно розширило свою територію. Ярослав спільно з іншими князями вів боротьбу проти половців і брав участь у боротьбі за Київ. Ярослав уклав союзницький договір з Угорщиною, який 1167 року

зміцнив завдяки шлюбу своєї дочки з угорським королем. Князь уміло будував відносини з Польщею, підтримував дружні стосунки з Візантією та Римом (*З посібника*).

династія – dinastie

політична одиниця – unitate politică

боярська опозиція – opoziție boierească

свавільний – samavolnic

договір – contract

угорський – maghiar

КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Від середини XI століття в Русі активно розвивається освіта. При церквах і монастирях відкриваються школи. У 1086 році княгиня Анна Всеволодівна заснувала в Києві при Андріївському монастирі школу для дівчаток, яких навчали грамоти, ремесел, співу й «інших корисних знань». Зароджувалося й приватне навчання. Із шкіл при Софійському соборі й Печерському монастирі вийшли такі відомі діячі культури, як митрополит Іларіон, єпископ Кирило Туровський, літописці Никон Великий, Нестор, Сильвестр, математик Кирик. У середині XIII століття у Русі налічувалося близько 400 осіб, які володіли грецькою мовою.

Писемність поширювалася не лише серед привілейованих прошарків населення, а й серед ремісників і торговців. Під час археологічних розкопок у Новгороді віднайдено понад 1000 берестяних грамот різного змісту. На теренах України вони виявлені в Звенигороді. Вчені відкрили чимало написів городян на стінах церков; найбільше їх у Софійському соборі у Києві.

Зароджувалися й поширювалися наукові знання. Перекладна література (переважно з Візантії) відкривала шлях до вивчення основ богослов'я, філософії, граматики. Перекладалися й книги, що містили знання зі світової історії, географії, астрономії, права. Потрібні були знання з металознавства, математики, арифметики, хімії, медицини... (*З підручника*).

ремесла – meserie

привілейовані прошарки населення – stratele privilegiate ale populației

писемність – scris

археологічні розкопки – săpături arheologice

КИЇВСЬКА АКАДЕМІЯ

Київська академія – один з перших вищих навчальних закладів і визначний освітній і культурний центр в Україні. Початок їй поклала Київська братська школа (заснована 1615 року), яка 1632 року об'єдналася з Лаврською школою (заснована 1631 року). Об'єднана школа стала називатися Києво-Могилянською колегією на честь свого протектора митрополита Петра Могили.

У 1701 році за царським указом вона одержала титул і права академії й почала називатися Київською академією. Курс навчання в академії тривав 12 років і поділявся на 8 класів: фару (підготовчий клас), інфиму (молодший клас), граматику, синтаксиму і вищі – поетику, риторичку, філософію і богослов'я. Студенти набували філологічної підготовки, знання мов: старослов'янської, української літературної, грецької, латинської, польської, оволодівали поетичним і риторичним мистецтвом, вивчали класичну грецьку і римську та, частково, середньовічну літературу, історію, географію, філософію й богослов'я. З часом у Київській академії було запроваджено курси російської, французької, німецької і старослов'янської мов, чисту й мішану математику (тригонометрію, фізику, астрономію, архітектуру), а в останні роки існування академії – класи домашньої й сільськогосподарської економіки й медицини.

Важливу роль у навчальному процесі відігравала академічна бібліотека, яка в другій половині XVIII століття налічувала 12 тисяч томів, але загинула під час пожеж 1780 і 1811 років.

З кінця XVIII століття Київська академія почала занепадати, і в 1817 році її було закрито.

Спадкоємцем Київської академії є сучасний навчальний заклад європейського рівня – Університет «Києво-Могилянська академія» (*З енциклопедії*).

брáтська шкóла – școala frățească
протéктор – protector

середньовічний – medieval
сільськогоспóдарський – agricol

ТРИПІЛЛЯ

У IV–II тисячоліттях до нашої ери значного розквіту досягли хліборобські племена Правобережної України. Культура цих стародавніх хліборобів відома під назвою трипільської (за назвою села Трипілья, що на Київщині).

На початку свого існування трипільці утворювали невеликі поселення, кількість будинків у яких не перевищувала десяти. У цей час будинки трипільців були двох типів – легкі наземні та заглиблені в землю напівземлянки, у яких жили взимку. Оселі опалювалися вогнищами, для яких споруджували печі.

Поступово населення збільшувалося, трипільські поселення вже склалися з кількох десятків жител і господарських споруд, розташованих рядами або колами. Будівлі споруджували на зручних для оборони важкодоступних місцях на берегах річок, схилах долин, різних підвищеннях. З часом у трипільців виникають великі поселення, схожі на міста. Історики вважають, що в них проживало по 10–20 тисяч осіб. Будівлі будували з

дерева, вони мали кілька приміщень. У кожному з цих приміщень обов'язковою була глиняна піч. Будівлі поділялися на дві частини: нижня використовувалася для господарських потреб, а верхня – для житла. Підлогу своїх осель трипільці робили з глини, а стіни розмальовували фарбами.

Основним заняттям трипільців було хліборобство. Вони вирощували пшеницю, ячмінь, просо, коноплі, бобові культури.

Керамічний посуд винайшла жінка. Це була частина її домашнього господарства.

Трипільці обробляли шкури тварин, пряли, ткали, виготовляли одяг та взуття (*З посібника*).

поселення – așezare
глиняна піч – sobă de lut
ячмінь – orz

просо – mei
коноплі – cânepă
керамічний посуд – veselă ceramică

МОЛДАВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО

Молдавська земля, Волоська земля, Волощина – феодальна держава на південному сході Європи, що виникла з середини XIV століття в долині річки Молдови як васал Угорщини. У 1359 році здобула незалежність. Столиця – Байя, згодом – Сучава, з другої половини XVI століття – Ясси. У другій половині XIV століття держава розширила свої володіння, приєднавши південні землі Галицько-Волинського князівства. З початку XVI століття Молдавське князівство потрапило в залежність до Туреччини, що тривала понад 300 років. Між Молдавським князівством, Росією й Україною існували постійні економічні й політичні зв'язки. Ведучи визвольну війну проти турецького панування, молдавський народ часто виступав разом із запорізькими козаками (в антитурецькій війні 1574 р., де брали участь українські козаки під проводом Івана Свирговського, у походах Івана Підкови 1577, Северина Наливайка 1594, 1595) (*З енциклопедії*).

феодальна держава – stat feodal
південний схід – sud-est

долина річки – valea râului
васал – vasal

ЗНАХІДКИ НА БУКОВИНІ

У селі Недобоївці, що на Хотинщині, був знайдений бронзовий хрест, датований XII століттям. А зовсім недавно щедра буковинська земля подарувала нову реліквію. Знову ж таки в Недобоївцях.

Місцевий селянин, виконуючи на своєму городі земляні роботи, приблизно на метровій глибині виявив зовсім несподівану

річ – срібний спис готського царя. На думку вчених, таких знахідок у Європі налічується не більше десяти. І одна з них саме на Буковині.

Знайдений срібний спис, очевидно, належав комусь з еліти одного з готських племен і служив символом влади, а не військовим знаряддям. А те, що спис знайдений на Буковині, є або наслідком сутички готів із дослов'янським плем'ям, або наслідком культового поховання. Відповіді на ці та інші історичні питання зможуть дати лише подальші глибокі спеціальні дослідження.

На місці знайденого списа науковці запланували археологічні дослідження. Вони, можливо, виявлять чимало нових сюрпризів.

Ще одна унікальна знахідка виявлена в селі Бояни Новоселицького району. Тут знайдена півтораметрова кам'яна голова, яка для давніх племен, ймовірно, була божеством, культовим ідолом. Вага знахідки близько 60 кілограмів. Київські спеціалісти здійснять аналіз знахідки і зроблять висновки (*Газета*).

реліквія – relicvă

срібний спис – suliță de argint

готський цар – regele gothic

культове поховання – înmormântare rituală

II. Матеріали для переказів і диктантів

САЛЬТО-МОРТАЛЕ

Серед холодної зими, коли усе покрите снігом, синицям дуже важко знайти поживу. І люди нерідко виручають своїх маленьких друзів – підгодовують їх несолоним салом. Мабуть, воно дає їм енергію, щоб зігріти тіло.

...Синиця стає на шматок сала лапками, впинається ними і починає довбати дзьобом. Вперед – назад, вперед – назад.

...Але сало на гілочці помітив сусідський кіт і почав до нього підбиратися. Раз одігнав я його, вдруге, а потім не вгледів. Зникли синиччині ласощі у котовому животі.

Я вирішив перехитрити kota. Вибрав у саду тоненьку і високу молоду щепу і на самій верхівці знову повісив шматочок. Хай тепер кіт попробує. Адже він гладкий і тому важкий. Не вдержить його не тільки верхівка, а навіть і стовбур.

І справді ходив Мурко навкруг щепи, облизувався, пробував лізти на неї, нічого не виходило. Думав я, що він залишив сало і подався кудись шукати іншої здобичі.

Раптом я вгледів kota на старій вишні, що стояла досить далеко від щепи з салом, не менше як кроків за десять. Що він робить? Пробоє полювати на пташок? Нічого подібного. Синиччине сало не дає йому спокою. Мурчик пильно дивиться у бік ласощів і раптом, зігнувшись, стрибає прямо на щепу. Його важке тіло пролітає всього-на-всього за кілька сантиметрів від ласого шматочка і, перевернувшись разів зо два у повітрі (сальто-мортале), стає на лапи вже на землі. Невдача!

Та невдачі упертих не зупиняють. Ще хвилинка – і знов стрибок з вишні на щепу, знову сальто-мортале у повітрі, і в котячих зубах уже поблискує сало, і сам він зникає десь у купі дерев, щоб ніхто не помітив його розбою.

А я хоч і помітив, та цього разу промовчав. Дуже мені сподобалась Муркова кмітливість і особливо мало не циркові його польоти між деревами. Він, безумовно, заробив те сало, хоч і не йому воно призначалося (*За В. Бичком*).

синиця – pițigoii
одігнати – a alunga
не вгледіти – a nu observa

молода щіпа – sorăcel tânăr
гладкий – voinic
розбій – tâlhărie

БУРЯ НА МОРІ

Море дедалі втрачало спокій. Чайки знімались з одиноких берегових скель, припадали грудьми до хвилі і плакали над морем. Море стемніло, змінилось. Дрібні хвилі зливались до купи і, мов брили зеленкуватого скла, непомітно підкрадались до берега, падали на пісок і розбивались на білу піну. Над човном клекотіло, кипіло, шумувало, а він підскакував і плигав, немов нісся кудись на білогривих звірах... Вода при березі починала каламутитись і жовкнути; разом з піском хвиля викидала з дна моря на берег каміння і, тікаючи назад, волікла їх по дні з таким гуркотом, наче там щось велике скреготало зубами й гарчало. Прибій через яких півгодини уже перескакував через каміння, заливав прибережну дорогу і добирався до мішків з сіллю (*За М. Коцюбинським*).

скеля – stâncă
зливатись – a se contopi
брили – bloc

плигати – a sări
волочити – a trage
скреготати – a scrâșni din

ОЛЬВІЯ

Думки, думки, думки...

Чого тільки не передумала Ольвія за довгу-предовгу дорогу. Подумки втікала... Відчувала, як у неї ростуть-виростають

крила за плечима, легкі, замашні, невидимі для скіфів. І вона пташкою, перепілкою степовою, виривалася з кибитки і линула понад степом, ніким з поневолювачів не помічена. І несли її надійні крильця так легко, що плакати з радощів хотілося, і в якусь мить їй вірилось, їй марилося, що вона врятувалася, що вона вільна...

Опам'ятовувалась у невимовній гіркоті. То лежала, обхопивши голову руками, бо душили сльози та відчай, то металася, не знаходячи собі місця, бо теж душили сльози та відчай, кудись поривалась, кусала руки від безсилля, ладна була волосся на собі рвати, аби це зарадило її горю. Полонянка... Рабиня...

О боги!.. Вона, вільна, горда дочка знатного і шанованого архонта*, котра не відала за своє життя приневолення, кривди чи наруги, а зростала в батьковім домі, раптом бранка... Силоміць вихоплена з рідного гнізда. Було від чого збожеволіти, втратити віру, надію... Впадала в апатію, лежала безвольна, бездумна, тільки похитувалась у такт рухові кибитки... (За В. Чемерисом).

пóдумки – în gând
кибйтка – căruța cu coviltir
понево́лювач – înrobitor
ма́рити – a visa

відчай – disperare
нару́га – violență
бра́нка – goabă

КАТЕРИНА БІЛОКУР

Катерина Білокур – видатна постать у нашій культурі. Вона зачарувала своїми полотнами мільйони людей. Що ж ми знаємо про цю народну художницю?

Народилася вона 7 грудня 1900 року в селі Богданівка Пирятинського району на Полтавщині. У школі не вчилася, але читала багато, беручи книжки в сільських учителів, які допомогли їй розширити кругозір, увійти у світ мистецтва, долаючи заборону батьків малювати, бо ж треба було обробляти город, вести господарство. Зреклась сімейного щастя, лишившись самотньою, право малювати виборювала, будучи готовою навіть втопитись за нього.

Дорослою дівчиною вона почула по радіо в сусідньому селі голос прекрасної співачки Оксани Петрусенко і, вражена, послала їй малюнок – відповідь на почуту пісню «Чи я в лузі не калина була?», зроблений на аркуші з учнівського зошита.

Намальовані кетяги червоної калини сказали Оксані Андріївні про великий талант його авторки. І артистка зробила все, щоб долею Катерини Білокур зацікавились люди, пов'язані з живописом. Від селянської хати пішла по світу чутка про творчість

* *Архонт* – вища службова особа у містах-державах Стародавньої Греції.

народної художниці. Спершу її картини побачила Полтава, потім – Київ, Москва, Париж.

Полотна Катерини Білокур – величальні пісні природі, людині та її діянням. «У Шрамківському районі на черкаській землі», «Сніданок», «Польові квіти», «Натюрморт з глечиком і колосками», «Квіти і берізоньки ввечері», «Цар-колос»... Ці полотна вражають самотністю, поетичністю, гармонією кольорів, національним колоритом (За М. Головащенко).

пóстать – personalitate

полóтна – pânză

крузóзiр – orizont, cerc de cunoștințe

величáльний – de cinstire, de slăvire

берéза – mesteacăn

самобóтність – identitate

ЗАБУТИЙ КУРІНЬ

Ніхто вже не пам'ятає, відколи стоїть посеред степу отой курінь – хатка не хатка, бо ні стін, ні вікон, ані димаря; одначе й не стіжок, бо двері є. А за дверима – холодний морок, грибами-поганками пахне та давніми дощами. Є ще у куреня дві великі діри по боках. Одна зяє на північ, звідки вітри холодні взимку, друга – на південь, звідки вітри теплі.

Гасають побіля куреня й інші вітри, шукають, у яку б то їм веселу дірочку свиснути. Опівніч – вітри чорні, вдосвіта – блакитні, в полудень – прозорі, звечора – зелені... І всяк свою пісню виводить у дверях куреневих і дірках: чорний вітер, опівнічний, стогне по-совиному; блакитний, досвітній, зітхає спросоння; прозорий, полуденний, весело свиськає; а зелений, вечоровий, тихо воркоче.

Стоїть курінь, старіє. Мох на ньому послався жовтий і зелений, бур'яни довкола розкошують, не кошені, не толочені: полин і вівсюг, ковила і молочай, горошок і деревій... А на самому верху куреневому тополеня росте – залетіло звідкись іще зернятком. Куди воно мандрувало, звідки – хтозна. Приблудне тополеня. Взимку та повесні курінь відчинено з ранку до вечора і цілу ніч. Заходь у двері, лізь у вікна-діромахи, якщо тобі дверей мало! А восени і влітку – зась, тому що і двері, і дірки, і бур'яни довкола засновані павутиною: згори вниз, уздовж і впоперек, сітями круглими і сітями навкісними... (Г. Тютюнник).

курінь – colibă

димáр – horn

мóрок – negură

північ – nord

південь – sud

вдóсвіта – în zori

по-совіно́му – ca bufnița

полі́н – pelin

вівсю́г – odos, ovăs sălbatic

ковилá – păgară

молочáй – laptele-cucului

дереві́й – coada șoricelului

топо́ля – plop

КРИНИЦЯ

Село стояло у величезній балці, а балкою протікала, виляючи, степова річечка. Один бік балки зривався високою кручею. Склея, припавши землею, поросла деревами. Поміж них вилялася стежка, що доводила до містка через річку. Стежкою Марко дійшов до криниці.

Криниця була із скелі. Здавалося, якась величезна сила викинула з землі страшенну кам'яну брилу. Вода витікала чистою холодною течією. Навколо було каміння, складене людською рукою. Хтось змурував цямриння, а на нім поставив давній образ. Не було вже видно малювання, але, неважаючи на це, щороку на Зелені свята дівчата квітчали ікону над криничкою.

Од цього місця віяло несказанною красою. Трохи одступивши від скелі, розкинувся гайок. Верховіття дерев було нижче від скелі. Марко любив здиратися збоку на скелю й сидіти там, дивлячись на блакитне небо, нерухоме каміння й тремтяче листя... (За Б. Грінченком).

бáлка – grindă
кру́ча – pantă abruptă
ця́мриння – ghizd

о́браз – icoană
гайо́к – pădurice
верхо́віття – vârful copacului

III. Теми для монологів, діалогів або дискусій

1. Якби я міг/могла дістати з неба зірку...
2. Мій дідусь/бабуся – найкращий старший друг...
3. Чому для математики зошити у клітинку, а для письма – у лінійку?
4. Південний вітер завжди тепліший?
5. Я покажу тобі нерукотворне озеро...
6. Пам'ять – скарбничка, з якої ніщо не витрушується?
7. Щастя – серед того, що маєш, а не серед того, чого бажаєш мати (Олександр Олесь).
8. Хто чув мелодію золотої струни, хай розкаже (М. Рачук).
9. Нецікава людина: з нею немає про що мовчати (В. Брюгген).
10. Велосипед відмінно гармонує з характером веселим, глузливим, іронічним (В. Брюгген).
11. Двоє близьких друзів займаються в різних спортивних секціях. Хай переконають один одного у більшій привабливості свого виду спорту.

12. Один учень виконує уроки під звуки музики або телевізійного мовлення, а другий працює за цілковитої тиші. Що це означає і що краще?

13. У бібліотеці є твори письменників-класиків, яких вивчають за шкільною програмою. Учні ж хочуть сучасних «модних» авторів. Яких саме і чому?

14. На День захисника України запросили в клас молодих нацгвардійців. Про що ви хотіли б їх запитати і що їм побажати?

15. Одна дівчинка називає квіти пестливо: *гвоздичка, троян-дочка, конвалійка, астронька*, а другій це дуже не подобається. Як примирити подруг?

16. Якщо б тобі довелося обирати: клас з поглибленим вивченням мови або з поглибленим вивченням літератури, що ти обрав би і чому?

17. Біля вашого будинку хочуть обладнати майданчик для дитячих і юнацьких розваг **або** сучасний багатофункціональний спортивний майданчик. Яким був би твій вибір і чому? Якими прикметниками ти підсилиш свої аргументи?

18. Чому форми *менший, тонший, нижчий, рідший* і подібні є усе ж прикметниками вищого ступеня, хоч якісної ознаки в них менше, ніж у початковій формі прикметника?

19. Одна дівчинка каже: «Я чула луну», а друга – «А я вчора бачила луну». Хто помилився і в чому?

20. Дві однокласниці прийшли в школу бальних танців, де тренується їхня подруга. Одна дівчинка цікавилася..., а друга – Як підсумує їхні зацікавлення подруга?

IV. Допишіть текст

(п'ять–сім речень)

1. Є на світі країна – це моя Україна. В ній брати мої й сестри – діти різних народів, що люблять нашу країну і звать її рідною Вітчизною.

2. Якби я заблукав у лісі, то пригадав би ті правила, яких мене навчили старші, а саме: по-перше...

3. Мене запитали наші гості, що приїхали з-за кордону, як я можу кататися на велосипеді, якщо в нашому місті немає розміток для руху велосипедистів. Я посміхнувся і сказав: «...»

Вірю, що незабаром і в нас будуть велодоріжки.

4. Сьогодні наша вчителька запропонувала поспостерігати, як збираються у вирій перелітні птахи нашого краю. Я подумав (подумала), що це краще зробити...

Мені стало сумно, але я впевнений (впевнена), що вони повернуться.

5. Є у нашому місті (селі) річка (озеро, ставок), до якої (якого) все літо приходять діти і дорослі. Чим вабить вода і її береги?

6. Біля нашого будинку постійно літає безліч голубів. Одні люди їх підгодовують, а інші твердять, що голуби розносять безліч хвороб, тому вони небезпечні для людей. Я ж думаю, що...

7. Сьогодні є безліч чудес техніки. Технічні винаходи полегшують працю людини, економлять час. Я ж мрію зробити...

V. Спробуйте себе у ролі перекладача, вчителя

1. Перепишіть вірші і над кожним словом напишіть його точний (або із синонімами) переклад у тій граматичній формі, яку слово має у тексті. Такий переклад називається «підрядник» – з нього поет створить вірші українською мовою.

I.

FARTURA MAMEI

Ușoară, maică, ușoară,
C-ai putea sămergi călcând
Pe semințe zboară
Intre ceruri și pământ.
In priviri c-un fel teamă,
Fericită totuși ești
Iarba știe cum te cheamă,
Steaua știe ce gândești.

Grigore Vieru

II.

LEGĂMÂNT

Lui Mihai Eminescu

Știu: cândva, la miez de noapte
Ori la răsărită de Soare,
Stinge-mi-s-or ochii mie
Tot deasupra cărții Sale.
Am s-ajung atunce, poate,
La mijlocul ei aproape.
Ci sa nu închideți cartea

Ca pe recile-mi pleoape.
S-o lăsați așa, deschisă,
Ca băiatul meu ori fata
Să citească mai departe
Ce n-a dovedit nici tata.
Iar de n-au s-auză dâșii
Al străvechii slove bucium,
Așezați-mi-o ca pernă
Cu toți codrii ei în zbucium.

2. Прочитай виразно своїй меншій сестричці або братикові вірші Станіслави Солонар. Якщо хтось не зуміє відповісти правильно, як ти допоможеш знайти правильну відповідь?

I. На городі ціле літо
поливали диню діти.
А під осінь по заслугі
поділили диню друзі:
половину половини
відділили для Марини,
а Галинці й Катеринці –
двом дали по четвертинці;
четвертинку з'їв ще Костик,
і лишився – тільки хвостик.
Облизались радо діти.
Жаль, що вже скінчилось літо.
Поміркуймо разом нині:
скільки ще лишилось дині?

II. Склали запит в Інтернет:
як зробити вінегрет,
овочі які потрібно
покришити дуже дрібно?
Відповів нам Інтернет:
– Щоб зробити вінегрет,
треба аж три картоплини,
цибулину й дві морквини,
червоненький бурячок,
і кисленький огірок,
зелененького горошку,
і олії й солі трошки –
та й смакуйте вінегрет.

І спитав нас Інтернет:
– Скільки овочів потрібно,
щоб кришити в страву дрібно?

III. Запросило літо липень
рахувати в гаї липи.
Липень глянув: дві є скраю,
дві у самім центрі гаю.
Потім погляд кинув далі –
там іще три підростали.
Рахувати липню важко.
Малюки, вам дам підказку:
скільки лип є поміж гаєм –
той же номер місяць має.
Поможіть лише, школята,
липню липи рахувати.

VI. Теми для творення власних текстів

1. Як ти розумієш такі людські якості, як патріотизм і героїзм? Наведи приклади.
2. Поясни, яку людину називаєш щедрою, а яку жертвовною?
3. Опиши вулицю, на якій знаходиться твій будинок.
4. Що ти часто згадуєш про дитячий садок і молодшу школу, а що згадувати не любиш?
5. Якби пропав твій чотирилапий друг Сірко (Рекс, Джек, Бім, Санда...)...
6. Якщо раптом – білий сніг на зеленому листі... Як ти це сприймеш?
7. Чому сніг білий, земля в полі (грунт) – чорна, листя влітку – зелене, стиглий колос – жовтий?
8. Які слова з числовим значенням (числівники) тобі найбільше подобаються і чому?
9. Опиши свій сьогоднішній день у побачених його кольорах і звуках, які ти чув.
10. Якби у мові не було синонімів, то чим би це їй зашкодило?

ЗМІСТ

I. ВСТУП	5
§ 1. Місце та роль української мови серед інших слов'янських мов ...	5
II. ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО	14
§ 2. Частина мови	14
<i>Тестові і творчі завдання для повторення дієслова</i>	40
§ 3. Вивчені групи орфограм і пунктограм.....	42
§ 4. Текст. Типи мовлення	47
§ 5. Розвиток мовлення	52
III. ОСОБЛИВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА	57
ДІЄПРИКМЕТНИК	57
§ 6. Дієприкметник як особлива форма дієслова.....	57
§ 7. Відмінювання дієприкметників.....	59
§ 8. Дієприкметниковий зворот. Відокремлення комами дієприкметникових зворотів.....	60
§ 9. Правильна побудова речень з дієприкметниковими зворотами.....	64
§ 10. Активні та пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часів....	66
§ 11. Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників.....	70
§ 12. Правопис <i>н</i> у дієприкметниках і <i>нн</i> у прикметниках дієприкметникового походження.....	73
§ 13. Правопис <i>не</i> з дієприкметниками.....	74
<i>Тестові завдання</i>	78
§ 14. Безособові дієслівні форми на <i>-но</i> (<i>-ено</i> , <i>-єно</i>), <i>-то</i>	80
§ 15. Читання та аналіз тексту.....	83
ДІЄПРИСЛІВНИК	85
§ 16. Дієприслівник як особлива форма дієслова. Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.....	85
§ 17. Правопис <i>не</i> з дієприслівниками	88
§ 18. Дієприслівниковий зворот	90
§ 19. Дієприслівники недоконаного і доконаного виду	93
§ 20. Час дієприслівника.....	96
§ 21. Правильне використання дієприслівників у побудові речень ...	98
<i>Тестові завдання</i>	100
§ 22. Публіцистичний стиль.....	103
§ 23. Роздум дискусійного характеру	104

IV. ПРИСЛІВНИК ЯК САМОСТІЙНА ЧАСТИНА МОВИ	106
§ 24. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль прислівника	106
§ 25. Розряди прислівників за значенням.....	108
§ 26. Ступені порівняння прислівників.....	110
§ 27. Способи творення прислівників	114
§ 28. Правопис <i>не</i> і <i>ні</i> з прислівниками	116
§ 29. Правопис <i>н</i> і <i>нн</i> у прислівниках.....	118
§ 30. Правопис <i>и</i> та <i>і</i> у прислівниках	121
§ 31. Дефіс у прислівниках	123
§ 32. Написання прислівників разом та окремо.....	124
<i>Тестові завдання</i>	129
§ 33. Усний і письмовий переказ тексту розповідного характеру за колективно складеним планом.....	132
V. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ	136
§ 34. Загальний огляд службових частин мови.....	136
§ 35. Прийменник. Особливості прийменника як службової частини мови.....	137
§ 36. Непохідні та похідні прийменники.....	140
§ 37. Правопис похідних прийменників.....	142
§ 38. Правильне вживання прийменників з іменниками.....	144
§ 39. Розвиток мовлення. Переклад сполучень слів українською мовою	147
§ 40. Особливості вживання прийменників в українській і молдовській мовах.....	149
§ 41. Розвиток мовлення. Замітка інформаційного характеру до газети.....	151
§ 42. Сполучник як службова частина мови.....	153
§ 43. Сполучники сурядності і підрядності, їх види.....	155
§ 44. Вживання сполучників у простому і складному реченнях.....	158
§ 45. Написання сполучників.....	159
§ 46. Ділові папери. Розписка	162
§ 47. Частка як службова частина мови.....	163
§ 48. Формотвірні та заперечні частки	165
§ 49. Модальні частки.....	167
§ 50. Частки <i>бо, но, то, от, таки</i> та постфікси <i>-бо, -но, -то, -от, -таки</i>	169
VI. ВИГУК	172
§ 51. Вигук як особлива частина мови	172
§ 52. Дефіс у вигуках і розділові знаки при вигуках	174
§ 53. Вигуки в мовленні й інтонування речень з вигуками.....	176
§ 54. Розвиток мовлення. Переклад текстів з молдовської мови	179
<i>Тестові завдання</i>	181

VII. УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З МОРФОЛОГІЇ ТА ОРФОГРАФІЇ	184
§ 55. Самостійні та службові частини мови. Іменник.....	184
§ 56. Прикметник, числівник, займенник.....	186
§ 57. Правопис і граматичний розбір самостійних частин мови	189
§ 58. Дієслово та його граматичні форми	191
§ 59. Розвиток мовлення. Твір розповідного характеру за поданим сюжетом. Аналіз твору	196
§ 60. Прислівник. Орфограми в прислівнику	197
§ 61. Службові частини мови. Вигук.....	199
§ 62. Написання <i>не</i> та <i>ні (ані)</i> з різними частинами мови.....	202
ДОДАТКИ	207
I. Тексти для збагачення словникового запасу	207
II. Матеріали для переказів і диктантів	212
III. Теми для монологів, діалогів або дискусій	216
IV. Допишіть текст	217
V. Спробуйте себе у ролі перекладача, вчителя	218
VI. Теми для творення власних текстів	220

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Надія БАБИЧ

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням молдовською мовою

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Л. Л. Кириєнко*
Художній редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 18,144.
Обл.-вид. арк. 17,06. Тираж 159 пр.
Зам.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4078 від 31.05.2011

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Надія БАБИЧ

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням молдовською мовою

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактор *Л. Л. Кирієнко*
Художній редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 18,144.
Обл.-вид. арк. 17,06. Додатковий тираж 10 пр.
Зам.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4078 від 31.05.2011

НАДІЯ БАБИЧ

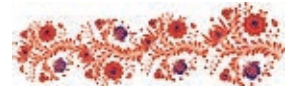
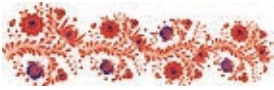
Українська МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням молдовською мовою

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2015

Привіт, семикласнику!

Так, це я – твій помічник на весь навчальний рік і, сподіваюся, на все життя – твій підручник. Я знаю, що ти можеш записати мене на планшет, у нетбук чи домашній комп'ютер, щоб не носити за собою на уроки. Але не поспішай! Є в мені, паперовому, щось особливе: тепло рук людей, які мене створили, які гортали мої сторінки, укладали на них рядочки слів, текстів, схем, добирали кольори до ілюстрацій... Усе це застигло на білому тлі аркушів, не біжить і не мерехтить. І це важливо, бо ти мусиш вдумуватись у нові для тебе теми: про особливі форми дієслова, що про них тобі лише натякнули в 6-му класі, про самотійний, але незмінюваний прислівник, про службові частини мови – сполучник, прийменник, частку і вигук, щодо якого вчені не мають певності, чи є він частиною мови.

Я знову доводитиму тобі, що мова українська – багата й різноманітна, що все, написане або промовлене нею, має особливий зміст, мелодіку, ритміку, якщо ти вмело добираєш, поєднуєш, змінюєш слова, твориш свій текст або виправляєш чужий. І хай це не просто, бо у твоїй рідній мові ці частини мови мають деякі інші форми, виконують іншу роль, але індивідуально чи в групах, усно чи письмово, методом традиційним чи інноваційним ти отримаєш нові знання і повториш вивчене раніше. Пограєш, позмагаєшся, заглянеш у словник чи до художнього твору, запам'ятаєш нові слова і зупиниш погляд на цікавій ілюстрації... І все рідше припускатимешся помилок, все легше буде тобі писати слов'янськими буквами, все впевненіше розмовлятимеш на будь-яку тему...

А наприкінці навчального року, передаючи мене іншому учневі, пообіцяй, що повернешся до мене у своєму дорослому житті. Бодай у своїй пам'яті.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

– завдання підвищеної складності

– творче завдання

– завдання виконувати методом АБВ...

– завдання виконувати методом «Мікрофон»

– завдання виконувати методом «Мозковий штурм»

– завдання виконувати методом «Робота в групах»

– завдання виконувати методом «Конверт»

– завдання з розвитку мовлення

– мовна гра

– робота з комп'ютером

І. ВСТУП

§ 1. Місце та роль української мови серед інших слов'янських мов

«Як і сотні років тому, нині, на початку третього тисячоліття, люди плекають високі почуття, прагнуть до справжніх духовних цінностей. Серед цих цінностей – любов до Батьківщини, осмислення себе як частини величної цінності – свого народу». Так написав український композитор Михайло Чембержі у науково-публіцистичному збірнику «Духовна велич України».

Однією з найбільших цінностей кожної нації є її національна мова. Українська мова – мова тих українців, що здавна проживають у центрі Європи, а також тих, які з цих земель переселилися, з різних причин, в інші країни світу, але залишаються українцями.

Українці в Україні становлять понад 70% загальної кількості 46 млн населення. Ще понад 20 млн українців проживає поза межами України. Найбільші осередки української діаспори є в Канаді, США, Росії, Польщі, Аргентині, Німеччині, Франції, Італії, Австралії.

Про походження української мови та її місце серед інших мов світу сказано й написано багато, цікаво, але цілковитої єдності між ученими не існує. Щоб дізнатися більше, зацікавлені учні «погортають» сторінки інтернету і зупиняються на тих матеріалах, які їм сподобаються, яким вони повірять найбільше.

Україна й українці були і залишаються носіями первісних мовно-культурних традицій та водночас їх прямими спадкоємцями.

Уже в текстах перших писаних пам'яток Київської Русі – колись могутньої і мудрої централізованої держави (X–XIV ст.) – є риси української мови, які збереглися дотепер і яких немає в інших слов'янських мовах.

Українська нація на самому початку утворювалася з близькоспоріднених племен, які населяли південний захід теперішньої Європи, зокрема, полян, древлян, тиверців, кривичів, білих хорватів.

Мова, як відомо, є безпосереднім виразником єдності тієї чи іншої спільноти, її паролем.

Українська мова належить до індоєвропейської сім'ї мов, слов'янської групи, східнослов'янської підгрупи. До цієї підгрупи входять і російська та білоруська мови.

До західнослов'янської групи мов належать польська, чеська, словацька й лужицькі мови, до південнослов'янської – болгарська, сербохорватська, македонська й словенська.

Східнослов'янська група мов використовує слов'янську азбуку, що виникла на базі старослов'янського кириличного письма, яке слов'яни пізнали з першими слов'янськими перекладами церковних книг, здійснених рівноапостольними Кирилом і Мефодієм. Такою азбукою користуються ще болгари, македонці, серби, а от поляки і чехи, словаки, лужичани, словенці поклали в основу своєї писемності пристосовану до їхніх мов азбуку латинську. Порівн.: українське *літо*, російське *лето*, білоруське *лета*, польське *lato*, чеське *léto*, словацьке *leto*, верхньолужицьке *lěso*, нижньолужицьке *lěše*, болгарське *лято*, сербохорватське *лето* (*ljet*), македонське *лето*, словенське *poletje*.

Сучасна українська мова виконує широкі й багатогранні суспільно-комунікативні функції. Вона обслуговує всі життєві потреби українського народу: нею видаються закони і розпорядження уряду, вона використовується в діловодстві державних і місцевих органів влади, громадських і культурних організацій, нею ведеться навчання в середніх і вищих навчальних закладах, видається численна художня, наукова, науково-популярна, технічна та інша література, виходять центральні, обласні, районні та відомчі періодичні газети й журнали, ведуться радіо- й телепередачі, працюють українські театри.

Українська мова в Україні – державна. І цей її статус закріплений в Основному законі Держави – у Конституції. Цю мову вивчають у всіх школах України з національними мовами навчання.

Для координації роботи українських організацій у світі, провадження українознавчих досліджень 1989 року в Італії була створена Міжнародна асоціація українців (МАУ). Внутрішньо-українські функції сприяння розвитку української культури та утвердженню статусу української мови виконує Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, відновлене 1989 року.

У сучасному світі інтерес до української мови постійно зростає. Українська культура мала і має велику популярність. Твори українських письменників-класиків і сучасних майстрів художнього слова перекладають різними мовами світу, а твір

засновника нової української літературної мови Тараса Шевченка «Заповіт» перекладений усіма мовами світу.

ЗАПИТАННЯ

1. До якої групи мов належить українська мова?
2. З якого часу в писаних пам'ятках Київської Русі засвідчені риси української мови?
3. Якою азбукою записують свою мову українці? Чи знаєте ви, чому вона називається азбукою?
4. У яких сферах життя Української держави функціонує українська мова? Чому вона є державною?
5. Для чого необхідно вивчати державну мову громадянам України, для яких рідною є інша мова?
6. Які організації, що опікуються вивченням і функціонуванням української мови, ви знаєте? Чи є в Україні організації, що опікуються вашою рідною мовою?
7. Хто є засновником сучасної української літературної мови? Які його твори ви знаєте?

Вправа 1. Прочитайте уривки із «Заповіту» Т. Шевченка і скажіть, який із перекладів найближчий до оригіналу і чому. До якої групи мов належать мови цих перекладів? У чому особливості письма цих мов?

ЗАПОВІТ

Як умру, то поховайте
мене на могилі,
серед степу широкого,
на Вкраїні милій.
Щоб лани широкополі,
і Дніпро, і кручі
було видно, було чути,
як реве ревучий.

Т. Шевченко

ЗАПОВЕДЗЬ

Як памру я, пахавайце
на Украйне мілай,
сярод стѣпу на кургане,
дзе продкаў магіла.
Каб незмеранае поле,
Дняпро и абрывы
было відна, было чутна,
як раве бурлівы!

Переклад Янки Купали

ЗАВЕЩАНИЕ

Как умру, похороните
на Украйне милой,
посреди широкой степи
вырыйте могилу.
Чтоб лежать мне на кургане,
над рекой могучей,
чтобы слышать, как бушует
старый Днепр под кручей.

Переклад О. Твардовського

TESTAMENT

De-oi muri, îmi vreau mortîntul
în cîmpia largă
unde-n scumpa-mi Ucraină.
Nipru-n văi aleargă
din gorgan să văd cîmpia
și-ntre nalte maluri
să aud cum Niprul geme
cu-nspinate valuri.

Переклад В. Тулбуре

Вправа 2. Прочитайте твір Т. Шевченка, який став народним гімном (якщо можете, виконайте цей гімн або послушайте в аудіозаписі). Спробуйте прочитати уривки з перекладів цього тексту іншими мовами. Визначте мову цих перекладів. Якими азбуками вони записані?

Реве та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
із хмари де-де виглядав,
неначе човен в синім морі,
то виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
ніхто ніде не гомонів.
Сичі в гаю перекликались
та ясен раз у раз скрипів.

* * *

Ревёт и стонет Днепр широкий,
волну вздымая, ветер взвыл:
могучей вербы ствол высокий
к земле безжалостно склонил (*Переклад А. Морозова*).

* * *

Stękają, ryczą dniewrowe fale,
Wicher w gwałtownym uderza szale,
Nadbrzeżne wierzby skrzydły silnemi
Wyrzuca w górę, zgina ku ziemi (*Переклад В. Сирокомлі*).

Вправа 3. Прочитайте вірші і поясніть, як на ліричних героїв впливає рідна мова. До чого спонукає голос рідної мови, як допомагає у житті?

Буває, задзвенить в чужих містах
кришталь моєї мови дорогої,
і стане так – мов рану хто пригоїв,
приклавши з подорожника листка.
Я серцем озирнусь на ті слова
і подумки скажу: «Спасибі, друже...»
І загублюся в натовпі байдужім,
що плине повз вітрини, повз дива...
Але серед цієї суєти
не загублю тебе я, рідна мово!
Волошково, барвінково, терново
повік ти будеш у мені цвісти.

Л. Литвинчук

ПАМ'ЯТНИК ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКУ У ВАШИНГТОНІ

(Уривок)

Уклін доземний Вам, Тарасе,
у цій далекій стороні.
Ваш дух буремний не погасять
ані небесні, ні земні
владики. Мовою України
Ви промовляєте крізь час,
на відстані Ваш голос лине
до всіх племен, народів, рас.
Незламний. Гордий. Милосердний
Ви там, де стогони людські,
вогнем свободи озорений,
до щему рідний та близький...

.....

Ані небесні, ні земні
владики дух Ваш не погасять.

О. Доріченко

Та коли покличе й блискавкою блисне
в сяйві корогов,
пам'ятайте серцем: наша мова – пісня,
і в словах любов.

Л. Кисельов

Вправа 7. Прочитайте поетичний текст і перекажіть його зміст. Як ви розумієте виділені рядки? Чи погоджуєтесь ви з автором, який закликає оберігати всі мови на землі як національну ознаку народу?

Ти помилився, Пушкіне великий,
в роздратуванні мовивши сліпім,
що в руськім морі злитися одним
повинні всі слов'янські наші ріки,
а коли ні, то висохнуть навіки.
Сама природа поглядам твоїм
перечить, – барвам даючи земним
дорогу вільну, шлях многоязиковий.

Дух – як вода, що випари свої
у понадземні посила краї,
щоб знов на рідний лан вони спадали,
їй ненавистен вод гнилих застій.
**Річки, що з духу людського постали,
у течії не вмістяться одній.**

П. Орсаг (Гнездослав),

переклад зі словацької М. Рильського

Вправа 8. І. Прочитайте текст і назвіть усі три напрями внеску українців у світову цивілізацію.

УКРАЇНЦІ І СВІТ

Українці належать до найдавніших націй світу. Впродовж тисячоліть, від першої в світі трипільської цивілізації пронесли вони свій характер і антропологічний тип аж донині. Учені всього світу досліджують внесок української нації у світову цивілізацію. Сьогодні у світі визнано, що український народ зробив надзвичайний внесок у розвиток світової цивілізації принаймні у трьох напрямках. По-перше, українці створили чарівну народну пісню. По-друге, українці освоїли чорноземи по всій планеті (Україна, Росія, Казахстан, Киргизстан, Канада, США, Аргентина, Бразилія). По-третє, геній етнічних українців О. Засядька, К. Цюлковського, М. Кибальчича, Ю. Кондратюка,

С. Корольова, В. Глушка, В. Челомея, М. Янгеля, М. Яримовича, Г. Лоцино-Лозинського, І. Сікорського вивів людину в космос (З журналу).

II. Скажіть, хто із названих українців вам відомий і чим він прославився в історії людства.

Права 9. Випишіть статтю 10 Конституції України та обговоріть її у класі. Які права, згідно з цим Законом, мають українська мова та мови інших етносів (народів), що проживають в Україні?

Права 10. Виконайте проект: з'ясуйте за допомогою Вікіпедії, скільки населення проживає в сучасних Італії, Португалії, Канаді, США, Румунії, Польщі і скільки там нині живе українців. Визначте частку українців (у відсотках). Чи можуть, на ваш погляд, українці внести щось нове у національні культури народів цих країн?

Права 11. Назвіть молдовських письменників – класиків і сучасних майстрів художнього слова, твори яких перекладені українською мовою або про яких у Вікіпедії є інформація українською мовою. Запишіть прізвища кількох авторів, назви їхніх творів і прізвища перекладачів.

Права 12. Прочитайте і скажіть, що нового для себе ви почерпнули з цього тексту. Чи відомі вам видатні люди, які відзначалися чимсь особливим у дитинстві?

ЛЮБИЙ ЧИТАЧУ!

Ти ще в такому віці, коли тебе називають (хочеш ти цього чи не хочеш) словом «дитина». І ніхто не знає й не здогадується, видатна ти дитина чи ні. Проте потім, коли в дорослому віці ти здійсниш якийсь подвиг чи відкриття, усі згадають про твоє дитинство і зрозуміють, що воно було видатним...

Чому ж ніхто не помічає цього тепер? І які ознаки видатного дитинства? Може, тобі самому було б цікаво дізнатися про це? А може, для того, щоб ти відповів собі на це запитання?

Герої книги «Життя видатних дітей» завжди залишалися собою, хоч і робили певні зусилля, щоб стати крацями.

Вони ні за яку ціну не відступали від того, що їм було по-справжньому цікавим, і вміли довести дорослим важливість своїх інтересів. Навіть якщо це подекуди тягнуло за собою певні неприємності...

Вони намагалися зрозуміти свою мрію, визначитися з тим, що їм по-справжньому подобається, а що ні, а вже потім у міру сил здійснити її, не відкладаючи на майбутнє доросле життя.

Дорослими стають непомітно і досить раптово. Як не припізнитися з найголовнішим?

Вони не думали, що дитинство – це неважливий чи мало-вартісний період життя. Дитинство має свої закони, дарує свої можливості й воно теж є життям – зі своїми перемогами та поразками. Крім того, це час, який ніколи не повернеться...

Вони знали, що в дитинстві є місце для подвигу, відкриттів, для мужніх, сміливих і відповідальних учинків, а часом і для ризику.

Вони не боялися бути гарними дітьми, вихованими, слухняними, привітними. Часто на це потрібна особлива відвага.

Вони не боялися не бути такими, як усі, відрізнятися. І водночас не тривожилися, що хтось видаватиметься кращим від них, авторитетнішим, популярнішим. Вони не боялися залишитися самотніми, оскільки завжди мали чим зайнятися на самоті. Вони не боялися визнати, що хтось також може мати рацію, хоч і думає інакше, ніж вони.

Ось такі вони – герої цієї книжки – непосидючі, цікаві, проникливі, вдумливі, скромні, впertі, наполегливі, часом легковажні, наївні, сміливі й люблячі.

Я певна, що й ти такий, дорогий читачу! Тому наповнюй своє життя цікавими історіями, відважно прямуй до мрії і вір, що видатне дитинство – це реальність, яку твориш ти сам.

*З повагою, Наталя Пуряєва,
автор*

ІІ. ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 2. Частини мови

Пригадайте, як називається розділ мовознавства, який вивчає частини мови.

Вправа 13. Прочитайте текст і запропонуйте заголовок до нього. Аргументуйте свою пропозицію. Яку ілюстрацію ви б запропонували до цього тексту? (Знайдіть в інтернеті і роздрукуйте вдома).

Відчуваю, що хтось легенько гладить мені голівку. Прокидаюсь...

– Це я, моя дитино! – каже мати. – Вставай, пора збиратися. Починає благословлятися на світ*.

Ранішній солодкий сон скоує. Страшенно хочеться спати...

Перекликаються півні... Біліє долинами густий туман...

Аж пахне росою молоко, холодне і смачне-смачне (За Г. Косинкою).

Вправа 14. Чим відрізняються за значенням і функцією самостійні і службові частини мови? Доведіть свою думку, використовуючи як приклади слова з вірша Б. Лепкого.

Ярок глибокий, весь в садах,
село не спить, бо по хатах
ще блимають огні.

Вправа 15. Виразно (вголос) зачитайте вірш і розкажіть, якими рядками автор засвідчує свою повагу до сусіднього народу. Що спільне у цих двох народів?

СУСІДСТВО

Я живу – як живуть по-сільському,
і село в мене – просто село,

* Починає благословлятися на світ – починає світати.

але так, як мені, ще нікому
на сусідство в житті не везло.

Де лоза виноградна тужава,
де кінчається в мене город, –
починається інша держава,
починається інший народ.

І нема тут нейтральної зони,
і колючого дроту нема,
тільки є на дві сторони гони
і за обрій дорога пряма.

Там у пісні – троянда Молдови,
а з моєї – калина цвіте.
Прислухається мова до мови
і знаходить зерно золоте.

Хліб і сіль на святковому мості
і весільне вино молоде, –
до сусіди сусіда у гості,
наче рідний до рідного, йде.

М. Ткач

Вправа 16. Прочитайте текст, знайдіть іменники і прикметники та з'ясуйте, чим відрізняються іменник і прикметник як самостійні частини мови (значення, граматичні ознаки, особливості відмінювання).

За горами вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч. Вона простерла сині крила і тихо вкрила одвічні бори, чорні, похмурі, застигли, що обступили білу церковцю, немов черниці малу дитину, і пнуться по скелях до клаптя неба. Бадьорий холод сповнює цю дику чашу, холодні води спадають по каменях, і п'ють їх дикі олені (*За М. Коцюбинським*).

Вправа 17. Прочитайте текст, поясніть, як ви його зрозуміли. Як називаються виділені слова і до якої частини мови вони належать?

Святі читає ангел письмена,
а серед них – селянські імена:
Іван, Павло, Марія, Ганна, Дарія...
Хто з них для пісні жив, хто – для сохи*.
У кожного в житті свої верхи, –
та не про всіх них пам'ята історія.

О. Лукул

* Соха – примітивне землеробське знаряддя для орання землі.

Вправа 18. Пригадайте, як називаються пари слів *день–ніч, теплий–холодний* і запишіть по п'ять-шість своїх прикладів таких пар.

Вправа 19. Прочитайте вголос рядки твору Ю. Рибчинського і скажіть, як ви їх розумієте. Проаналізуйте текст вправи та визначте, іменники яких відмін є в ньому. Яка відміна іменників не представлена в цьому тексті? Чи є в ньому іменники, які не належать до жодної відмини?

Мова, наша мова мрійнику – жар-птиця,
грішнику – спокута, спраглому – криниця.
А для мене, мово, ти мов синє море,
у якому тоне і печаль і горе.

Мова, наша мова – пісня стоголоса,
нею мріють весни, нею плаче осінь,
нею марять зими, нею кличе літо,
в ній криваві рими й сльози «Заповіту».

Вправа 20. Прочитайте, випишіть словосполучення іменника з прикметником у тій формі, в якій вони вжиті в тексті, визначте розряд кожного прикметника та вкажіть його рід, число і відмінок.

У перший повоєнний рік корабель зразу ж здобув славу плавучого палацу. Судно мало сім палуб, більшість із них викликали справжнє захоплення. Чудова оздоба кают, зимовий сад, багата картинна галерея, прекрасний кінотеатр, концертний і спортивний зали, два плавальні басейни, тенісний корт і півтора десятка салонів, обладнаних під домашні вітальні. Одні з тих салонів настроювали на мирну розмову, інші – згаяти час за улюбленою грою, у деяких можна було послухати новітню музику чи популярні пісні (*За О. Іванченко*).

Вправа 21. Опишіть (за вашим вибором) зовнішність: а) своєї бабусі, б) своєї мами, в) свого друга, г) улюбленого актора або спортсмена. Слова якої частини мови ви найчастіше вживали і чому? Кого ви впізнали на цих фотоілюстраціях?

Вправа 22. Пригадайте, як називається ряд слів типу *корабель, пароплав, судно; йти, крокувати, прямувати; гарний, красивий, привабливий*, і наведіть свої три приклади таких рядів слів (іменників, прикметників, дієслів).

Вправа 23. З'ясуйте і запишіть за зразком лексичні значення омонімів, їх форму родового відмінка і визначте, до якої відміни належить кожен іменник.

Зразок: бал, -а, (одиниця оцінювання) і бал, -у (танцювальний вечір) – обидва іменники II відміни.

Бал – бал, ванна – ванна, гніт – гніт, замок – замо́к, звір – звір, катран – катран, ко́лос – колóс, музика – музі́ка, мул – мул, обід – обід, о́рган – орга́н, сім'я – сім'я.

Вправа 24. Знайдіть у тексті прикметники. Розкрийте їх семантику. Поставте до кожного з них запитання. Випишіть іменники з прикметниками, які означають ці іменники. Котрі словосполучення вважаєте найкращими?

ПРИКМЕТНИК

Прикметник – це частина мови,
без неї нам не обійтись.

Ти вслухайсь в слово пречудове,
йому, як другові, всміхнись.

Земля – ласкава, люба, рідна,
а сонце – щире, золоте,
а небо – лагідне, погідне,
життя – прекрасне, золоте.

А очі в мами – добрі, ніжні,
а голос – чистий і дзвінкий,
а руки – теплі і надійні,
а погляд – сонячний, ясний.

Квітки у полі – білі, сині,
червоні, жовтні, голубі,
хмарки у небі – бистрокрилі,
весняні, літні, зимові.

Усі ознаки називає
прикметник як частина мови
і жодної не обминають
слова ці, справді, пречудові.

Л. Лужецька

Вправа 25. Запишіть відомі вам назви кольорів українською і молдовською мовами. Якою мовою більше цих назв у вашому записі? Чому? Назвіть кольори спектра.

Вправа 26. Прочитайте тексти. Випишіть з них прикметники-кільороназви. Від чого, на ваш погляд, вони утворилися? Назвіть інші прикметники такого ж походження.

1. ФІОЛЕТОВИЙ ЦВІТ

Заяснілося небо чиною*,
сповило васильковий світ
і причиною безпричинною
на дорозі моїй стоїть.

Вийду я в лазурову тишу,
з нею разом в блакить попливу,
хай вона моє серце колише,
ніби вітер зелену траву.

І засну я в рожево-синьому,
фіолетовому диму,
і малесенькою росиною
знов на землю впаду.

Г. Грай

2. Вишневий цвіт
з вишневих віт
вишневий вітер
звіває з віт.

.....
Вишневий плід
здивує світ,
всміхнеться сонцю
на крилах літ.

І. Драч

Вправа 27. Висловте свою думку про те, який настрій (*роздратований, стривожений, урочистий*) створює автор, вживаючи виділені слова. Яке з означень до слова *світ* вам сподобалося найбільше і чому?

Світе мій, гучний, мільйоноокий,
пристрасний, збурунений, німий,
ніжний, і ласкавий, і жорстокий,
дай мені свій простір і неспокій
сонцем душу жадібну зігрій.

В. Симоненко

Вправа 28. Назвіть розряди прикметників, наведіть по два-три приклади. Прикметники якого розряду можуть утворювати ступені порівняння? Чи всі слова цього розряду можуть ці ступені утворювати? Доведіть прикладами.

* *Чіна* – трав'яниста рослина різних видів родини бобових.

Вправа 29. Пригадайте, як утворюються форми вищого і найвищого ступенів порівняння й утворіть усі можливі форми від прикметників: *близький, високий, гарний, щирий, вільний, гордий*.

Вправа 30. Доведіть, чи можна утворити ступені порівняння прикметників *сліпий, вороний, здоровенний, лимонний, синій-синій*. Чому?

Вправа 31. Виберіть з речень іменники та прикметники і зробіть їх письмовий розбір.

З невеликого гаю вибіг швидкий Кузьмиків приятель Семенко.

– А куди ти! Куди! – кричить раптом хлопчина до рудого теляти (*За М. Рильським*).

Вправа 32. Перекладіть текст українською мовою, запишіть переклад, підкресліть іменники та зіставте (усно) їх граматичні ознаки в українській і молдовській мовах.

Era pe la sfârșitul lui august, și pădurea Petrișorului, bătrână și nestrucată de mână de om, își deșfășura tăcută bolțile de frunzișuri. Urca domol coline trăgănite, se ridica departe într-un pisc prăpăstios, în vârful căruia săgeta spre cer un brad vechi, care vestea cel dintâi, printr-un șuiet adânc, sosirea vânturilor. (*В. Бешляга*).

Вправа 33. Розгляньте групи іменників (I) і прикметників (II), визначте слова, які послужили базою для їх утворення, і спосіб їх творення.

Зразок: автомобіліст – автомобіль (*суфіксальний спосіб*); безадресний – без адреси (*префіксально-суфіксальний спосіб*).

I. Автомобіліст, будівельник, буквар, відвар, віце-консул, господарство, екс-чемпіон, завгосп, казка, курсант, напівсон, під'їзд, просьба.

II. Безадресний, вірогідний, дерев'яний, добрячий, довоєнний, матусин, навчальний, напівпорожній, невеселий, незрівнянний, релігійно-етичний, рівномірний, світло-сірий, сніжно-білий, білосніжний.

Вправа 34. Порівняйте написання складних і складених назв населених пунктів і похідних від цих назв прикметників. Поясніть їх правопис.

Біла Церква – білоцерківський, Зелений Гай – зеленогайський, Мала Антонівка – малоантонівський, Кривий Ріг – криворізький, Стара Ущиця – староушицький, Новий Яворів – новояворівський.

Володимир-Волинський – володимир-волинський, Кам'янець-Подільський – кам'янець-подільський, Новгород-Сіверський – новгород-сіверський, Козелець-Київський – козелець-київський.

Новосілка-на-Дніпрі – новосілківський-на-Дніпрі, Франкфурт-на-Майні – франкфуртський-на-Майні, Сокиринці-на-Дністрі – сокиринський-на-Дністрі.

Вправа 35. Вивчіть напам'ять прислів'я. Знайдіть у них прикметники-антоніми. Наведіть приклади прикметників-синонімів.

1. Ранні пташки воду п'ють, а пізні сльози ллють. 2. Маленька праця краща за велике безділля. 3. Руки білі, а сумління чорне. 4. Ранній пізньому не кланяється. 5. Піший кінному не товариш. 6. Ситий голодному не приятель. 7. Пустий колос догори пнеться, а повний додолу гнеться. 8. Пуста бочка гучить, а повна мовчить. 9. З великої хмари малий дощ буває.

Вправа 36. Розкажіть, що вам відомо про місце, в якому мешкала Ольга Кобилянська або інший славетний письменник вашого краю. Використовуйте власні назви і похідні від них прикметники.

Національний музей
Т. Шевченка (м. Канів)

Музей І. Франка (м. Львів)

Місця народження і життя видатних творчих особистостей завжди приваблюють шанувальників культури. В Україні є декілька будинків, освячених ім'ям великого Тараса Шевченка, помешкань, де він у певний час перебував, творив. З пієтетом оглядаємо музеї Івана Франка у Львові та Нагуєвичях, Лесі Українки – у Києві, Новоград-Волинську та Колодяжному. Не зітруться з пам'яті враження від перебування в пушкінських, лермонтовських, чехівських місцях у Росії. А з якою любов'ю і точністю відтворено «Будинок Рембрандта» в нідерландському Амстердамі чи «Будинок Альбрехта Дюрера» в німецькому Нюрнберзі!

Музей-садиба Лесі Українки
(с. Колодяжне)

Літературно-меморіальний музей
О. Кобилянської (с. Димка)

Життя видатної української письменниці Ольги Кобилянської складалося так, що її дитячі та юні роки минули в містах Південної Буковини, відтак – упродовж двох років – у селі Димка. Звідти вона переїхала до Чернівців. Тобто навіть перелік місць проживання свідчить про те, що письменниці неодноразово доводилося змінювати місце проживання. А що нам відомо про них? (*В. Вознюк*).

Вправа 37. Пригадайте, що називається числівником. Випишіть в одну групу числівники, які називають кількість предметів, а в другу – ті, що вказують на порядок предметів при лічбі. Які запитання ви ставили до числівників? Чому саме такі?

1. Майдан дві тисячі тринадцятого–чотирнадцятого років змінив свідомість багатьох людей (*Газета*). 2. Два куми йшли з весілля (*Л. Глібов*). 3. Першими виступили дві п'ятикласниці (*Газета*). 4. До купе постукало двоє молодят (*В. Драюк*). 5. З другого поверху п'ятеро вікон кидало яскраве світло на широкий тротуар (*Газета*). 6. Несподівано багато глядачів зібралось на перший ранковий сеанс (*Газета*). 7. Збирались судді кілька раз (*Г. Тарасюк*). 8. Марія розплющила очі близько дванадцятої години, вже третій день вона ні на що не реагувала (*В. Драюк*).

Вправа 38. Перепишіть текст, передаючи числівники словами у потрібній формі.

Україна – велика європейська держава. Її площа становить 603700 квадратних кілометрів. З півночі на південь вона простягається на 893 кілометри, а з заходу на схід – на 1316 кілометрів.

Загальна протяжність її кордонів 6500 кілометрів, а на морські кордони припадає 1050 кілометрів.

Населення України сягає 46 мільйонів осіб, з них 68 відсотків становить міське населення, а сільське – 32 відсотки.

В Україні проживають представники більше 110 національностей. Майже 12 мільйонів українців живуть за її межами.

Вправа 39. Прочитайте словосполучення, згрупуйте їх, запишіть окремо словосполучення з простими, складними і складеними числівниками. Чи є числівниками слова *половина, третина, четвертина, мало, багато*? Чому?

Три хвилини, двадцять п'ять учнів, сорок гривень, тисячі років, шістдесят книжок, двадцять одне століття, мільйони квітів, три мільярди тонн, одна третя дороги, третій день, тридцять другий рік, сто цілих і п'ять десятих відсотка, сто один відсоток, одна четверта класу, тисяча сорок перший рік.

Вправа 40. Провідмініяйте словосполучення. Прокоментуйте особливості відмінювання.

1. Два дні, дві зміни, двоє сіл. 2. Обидва проекти, обидві зустрічі, обоє дітей. 3. Чотириста будинків, п'ятсот років, вісімсот кілометрів.

Вправа 41. Утворіть словосполучення числівників *багато, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесять* з іменниками *будинок, вулиця, яблуко, сторінка, автомашина* та провідніайте їх. Сформулюйте висновок про особливості вживання відмінкових форм іменників при цих числівниках.

Вправа 42. Прочитайте речення. Випишіть з них прості, складні і складені числівники, визначте їх граматичні форми та поясніть особливості відмінювання.

Зразок: перший (місяць) – простий числ., одн., чол. р., Н. відм.; відмінюється як прикм. тв. гр.

1. Протягом другої половини квітня у п'ятдесятих південних атлантичних широтах гуляли шторми (*О. Іванченко*). 2. Вересень – перший місяць осені (*Газета*). 3. Це все було в двадцятому столітті... (*В. Симоненко*). 4. Наприкінці дев'ятнадцятого століття в міський парк Нью-Йорка завезли вісімдесят шпаків, а через півстоліття вони розповсюдились по всій території США і Канади (*З енциклопедії*). 5. З тисяча дев'ятсот сорок сьомого по тисяча дев'ятсот сімдесятий рік тайфуни, вітри великої руйнівної сили, стали причиною семисот п'ятдесяти чотирьох тисяч людських жертв (*З енциклопедії*).

Вправа 43. Визначте рядок, у якому всі числівники власне кількісні.

1. Багато, п'ять, десять, десятеро.
2. Два, троє, десять, сотий.
3. Кілька, вісім, дев'ять, тисяча.
4. Три, троє, п'ятеро, одна десята.
5. Двоє, п'ятеро, сорок, мільярд.

Вправа 44. Визначте рядок, у якому не всі числівники порядкові.

1. Перший, сороковий, сотий, тисячний.
2. Другий, двадцять перший, сорок третій, п'ятисотий.
3. Дванадцятий, п'ятнадцятий, сто другий, двісті сьомий.
4. Третій, шістдесятий, п'ятитисячний, шістсот дев'яносто восьмий.
5. Шостий, шістдесят перший, шістдесят дев'ятий, сімдесятирічний.

Вправа 45. І. Пригадайте визначення займенника і наведіть (письмово) по три приклади займенників, які вказують на 1) предмети, 2) ознаки, 3) кількість. З одним займенником із кожної групи складіть речення.

ІІ. Назвіть займенники, у складі яких є *-будь, -небудь, -казна, -хтозна*. Яке місце у будові займенника ці слова можуть мати? Як пишуться такі займенники?

Вправа 46. Знайдіть у тексті займенники, випишіть їх і вкажіть граматичні ознаки, що властиві кожному з них.

Ходімо до мене. Я так багато хочу сказати тобі, мій друже! Хочу розповісти про той вечір, про троянди і їх теплий ніжний запах. Я пив його, ніби воду зі сріблого джерела. Але ти чомусь не слухаєш мене, твоя усмішка холодом пронизує мені душу... (За М. Рильським).

Вправа 47. I. Назвіть усі розряди займенників і повний перелік слів, що належать до кожного розряду.

II. Перепишіть текст вправи. Підкресліть кожен займенник як член речення. Усно визначте розряд кожного займенника.

Я слухаю мелодії, яких ніхто не чує. То співає моя душа. Я чую її приспів. Ніщо не заглушить того тихого співу. Я все чую крізь стогін хуги, крізь сміх весни, крізь регіт грому і плюскіт зливи. Навколо люди. Блищать їх очі, тремтять їх голоси. Снує срібну нитку мій розум і золоту – моє серце. Хвиля життя виходить зі своїх берегів... (За М. Коцюбинським).

Вправа 48. Провідмініайте заперечні займенники *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки*, фіксуючи в родовому та орудному відмінках паралельні форми: без прийменника і з прийменниками.

Зразок: Н. ніхто

Р. нікого і ні в кого, ні до кого, ні з кого...

Вправа 49. Перепишіть речення, розкривши дужки і поставивши в потрібній формі займенники та займенники з прийменниками.

1. Село (мій) – краплиночка на карті, у світі невідоме – та дарма. Ну, а чого без (воно) були б варті ми з (ви), власне, й кожен зокрема (В. Карпюк). 2. Поки сонце з неба сяє (ти) не забудуть (За Т. Шевченком). 3. Поміляються ті, хто вогнем і залізом прийшов диктувати (ми) свою волю (За Іваном Багряним). 4. Живу я собі на селі тихо до (ніхто) не чіпляюся (За Панасом Мирним). 5. Щоб жить – в (ніхто) права не питаюся (За П. Тичиною). 6. Ніде й у (ніхто) дівчина так добре не почувалася, як на карпатських стежках зі своїми ровесниками (Газета).

Вправа 50. Перекладіть текст українською мовою, поставте запитання до виділених слів, визначте, що ці слова означають в обох мовах.

Căruța **urca** pe undrum colit la deal, pe lângă case **înconjurate** de copaci umbrosi, de pomi **încărcați** cu roadă dincolo de garduri de scândură ori

de piatra, cu porți de lemn sau de fier **forjat***, vopsite frumos. Vica **stătea** din stânga căruței cu **cartea** pe **genunchi**. **Citae**, **ridica** ochii și **privea** la case, la copii ce se **jucau** pe marginea drumului și **sobora** privirea în pagini (*В. Бешляга*).

Вправа 51. Розгляньте пари слів і визначте, чим відрізняються їх значення та до яких частин мови вони належать. Пригадайте, що ви знаєте про дієслово із вивченого раніше на уроках української та молдовської мов.

Варити – варіння, вибирати – вибір, ловити – ловля, ходити – ходьба.

Вправа 52. I. Пригадайте всі вивчені у 6-му класі граматичні значення дієслова. Складіть таблицю цих значень. Наведіть необхідні приклади.

II. Запишіть повний перелік лексичних і граматичних значень дієслова (краще у формі таблиці).

III. Поєднайте дієслова *бігти*, *вчитися*, *мріяти* з якомога більшою кількістю префіксів. Поясніть, як змінилося від цього значення дії.

Вправа 53. Розкажіть про свої дії в описаних ситуаціях. Які дієслова ви використали? Які їх форми (спосіб, час, особа і т. ін.)?

I. Ви не помітили, що старенька сусідка несе важку сумку. Похапцем привіталися і побігли додому. За мить подумали, що вчинили нечемно. Як вийдете з такої ситуації?

II. Ви йдете на залізничний вокзал зустрічати маму (сестру, друга). Уявіть свої дії і розкажіть про них.

Вправа 54. Прочитайте на одному з популярних інформаційних сайтів новини дня. Випишіть дієслова, вжиті в цих текстах. Які форми дієслів (інфінітив, дійсного способу, якого часу, особові, безособові тощо) переважають і чому?

Вправа 55. Перепишіть речення, знайдіть дієслова, що означають дію чи стан, і підкресліть їх як відповідний член речення.

1. Прошли віки, змінився світогляд, змінилася віра, але не змінилася довіра до Слова, яке було усе ж спочатку (*Н. Бабич*).

2. Чи здатна розгулятися бездуховність, якщо в душі цвіте

* *Fier forjat* – коване залізо.

віків любов? (*С. Литвин*). 3. Приємно, коли яблуко, про яке думали, що воно кисле, виявляється солодким (*О. Довженко*). 4. Та хіба тепер дядько Микола почує голос жінки? (*М. Стельмах*). 5. Іде війна. Десять глухо б'ють гармати (*Д. Павличко*). 6. Все було. Дорога закричала. Блиснули байдужі ліхтарі (*В. Симоненко*).

Вправа 56. Випишіть з тексту дієслова і подайте їх у початковій формі. До кожного дієслова доберіть запитання *що робити?* чи *що зробити?* і з'ясуйте, від чого залежить його вибір.

Сьогодні Людмила Степанівна похвалила його перед усім класом:

– Молодець, Мишко, добре почав навчальний рік!

Мишкові хотілося зробити щось таке, щоб аж дух захопило: стрибнути з парашутом, забити чудового гола або просто пройтися на руках догори ногами. Але, на жаль, не було під рукою ні парашута, ні футбольного м'яча, і тому всю енергію хлопчина віддав сумці. Він так махнув нею в повітрі, що ледве не зачепив Дмитруся Колодяжного. Дмитрусь відхилився й гукнув:

– Гляди, книжки погубиш! (*О. Донченко*).

Вправа 57. Перекладіть молдовські дієслівні форми українською мовою. Підкресліть молдовський та український інфінітиви і поясніть їх правопис.

A afla, a ara, ase afla, a se bate, a se grăbi, a se îndoii, aflând, așteptând, lovind, a porni.

 Увага! Неозначена форма дієслова може бути будь-яким членом речення: підметом, присудком, додатком, означенням, обставиною.

Вправа 58. Перепишіть речення, знайдіть неозначену форму, визначте синтаксичну роль і підкресліть як член речення.

1. Він мріяв зустрітися зі своїм земляком-космонавтом (*Газета*). 2. Життя прожити – не поле перейти (*Народна творчість*). 3. І вовтузиться думка, мов квочка, в намаганні родить слова (*В. Симоненко*). 4. Я тобі дам усі книги прочитати (*М. Стельмах*). 5. Зайти до директора – соромно й нема чого (*О. Донченко*). 6. Веселому, жартівливому меншому братові хотілося говорити, старший знехотя кидав йому по кілька слів (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Бажання вчитись було в нього ще змалку (*М. Коцюбинський*).

Увага! Дієслова мають два види:

дієслова **доконаного виду** означають граматично обмежену дію і відповідають на запитання *що зробити? що зробив? що зробить?* діяч;

дієслова **недоконаного виду** називають граматично необмежену дію і відповідають на запитання *що робити? що робив? що робить? що буде робити?* діяч.

Вправа 59. Розділіть дієслова на чотири групи залежно від значення доконаного виду: 1) завершеність початкової дії; 2) обмеження тривалості завершеності дії; 3) досягнення результату; 4) раптовість дії. Запишіть їх групами, доповнивши кожен групу одним своїм прикладом.

Зашуміти, вивчити, повчитися, смикнути, покотитися, полежати, збудувати, дзвякнути, розповісти, рушити, простояти, розговорити, порівняти, бризнути, обдерти, позайматися, привчитися, зіпнутися (*на ноги*), скористатися, просапати, прийняти.

Вправа 60. До наведених доберіть дієслова іншого виду і запишіть їх парами. Поясніть правопис префіксів у виділених дієсловах.

I. Брати, везти, йти, лити, нести, питати, рівняти, скочити, тривожити, фотографувати.

II. Зів'янути, згорнути, надібрати, надрізати, обійти, підігнати, розігнати, сказати, сформувавши, схопити.

Вправа 61. Побудуйте шість речень так, щоб у трьох з них дієслова *наслідувати, гарантувати, атакувати* мали значення доконаного виду, а в інших трьох – недоконаного. Поясніть це явище. Які ще дво-видові дієслова ви знаєте? Назвіть їх.

Зразок: *Я мав би телефонувати ще вчора. – Негайно треба телефонувати братові.*

Розслідувати справу вдалося швидко. – А розслідувати було нічого.

Вправа 62. Прочитайте уривок тексту, знайдіть у ньому дієслова й усно вичітайте їх вид і час.

Просто над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих обвислих хмар і струшують на землю бентежні* звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я придивляюсь до їхнього маяння**, прислухаюсь до їхнього співу, і мені так хочеться полетіти за лебедями... (М. Стельмах).

* Бентежні – схвильовані, тривожні.

** Маяння – коливання від швидкої дії.

В. Жуган. Осінь

Увага! Пригадайте! За здатністю виражати відношення дії до дійсності розрізняють три способи дієслів: **дійсний, умовний і наказовий**.

Дійсний спосіб (modul indicativ) означає реальну дію у теперішньому, минулому чи майбутньому часі.

Дієслова дійсного способу змінюються у теперішньому і майбутньому часах за особами і числами, а в минулому часі – за родами (в однині) і числами.

Умовний спосіб (modul conditional) означає дію, можливу за певної умови. Дієслова умовного способу в однині змінюються за родами, а в множині мають спільну для всіх трьох родів форму.

Наказовий спосіб (modul imperativ) означає бажану з погляду мовця дію і передає наказ, заклик, прохання, заохочення до її виконання.

Вправа 63. Прочитайте речення і з'ясуйте, в якому з них дієслівний присудок виражає реальну дію, в якому – можливу за певних умов, а в якому – бажану для мовця.

1. Як на мене, я обрав би фах лікаря. 2. Михайлику, принеси свіжої води. 3. Хворий важко дихав і час від часу постогнував.

Вправа 64. Перепишіть текст, знайдіть і підкресліть дієслова, а над кожним дієсловом позначте спосіб: д. – дійсний, у. – умовний, н. – наказовий.

Зразок: Звѣли і нам коней запрягати (І. Карпенко-Карий).

1. Мудрість не буває багатослівною (В. Брюгген). 2. Спи, моя крихітко, спи, моє сонечко (Коліскова). 3. Мені баба казала, що я расту вві сні (О. Довженко). 4. Якби-то, думаю, якби не похилилися раби! То не стояло б над Невою оцих осквернених палат. Була б сестра, і був би брат, а то... (Т. Шевченко). 5. Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я (І. Карпенко-Карий). 6. А де ти спиш? А їсти там дають? (Л. Костенко). 7. Галино... Ти пробач мені (О. Донченко).

Вправа 65. Перепишіть вірш, підкресліть дієслова дійсного способу, над кожним з них скорочено позначте час: теп. ч. – теперішній час, мин. ч. – минулий час, майб. ч. – майбутній час. Форми якого часу ви не виявили?

Прощай, мій зошите, спасибі тобі, друже,
що ти думок моїх не відцуравсь,
що ти свої клітини тепло мружив,
коли над римами я потом обливався.
Ти їх сприйняв, без жодної огуди*,
єдиний мій читач і шанувальник мій.
Чи сприймуть їх колись і прочитають люди –
побачимо. Прощай, товариш мій.

В. Симоненко

Вправа 66. Перепишіть речення, підкресліть дієслівні форми умовного способу, а форми двох інших способів випишіть окремо. Зверніть увагу на те, де розміщена частка *би* (*б*). Чого досягаємо таким розміщенням?

1. Прихилитися б у затінку до зеленої землі (М. Стельмах). 2. Я хотів би замкнути тебе в клітку золоту, щоб ніяке зло не сягало тебе (О. Донченко). 3. Що ж би ви думали? (П. Куліш). 4. Якби знала, що покине, була б не любила; якби знала, що загине, була б не пустила (Т. Шевченко). 5. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, щоб вільно по світу літати, щоб вітер розносив луну (Леся Українка). 6. Я б оце показала їй Київ (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 67. Від наведених дієслів утворіть і запишіть форми умовного способу. Прокоментуйте їх утворення.

Бачити, везти, гребти, гризти, з'їсти, лізти, лягти, мести, могти, нести, пекти, повзти.

* *Огуда* – критика, осуд.

Вправа 68. Поміркуйте над змістом висловлювання В. Брюггена «Не помічає поразок той, хто перемагає себе щодня». Запишіть свої міркування (сім-вісім речень), вживаючи дієслова дійсного та умовного способів.

Наказовий спосіб дієслів має три форми: **другу особу однини, першу особу множини і другу особу множини**, – які вживаємо залежно від того, кому адресований наказ.

Увага! Дієслова наказового способу не мають часових форм.

Вправа 69. Від дієслів утворіть усі можливі особові форми наказового способу і виділіть у них закінчення.

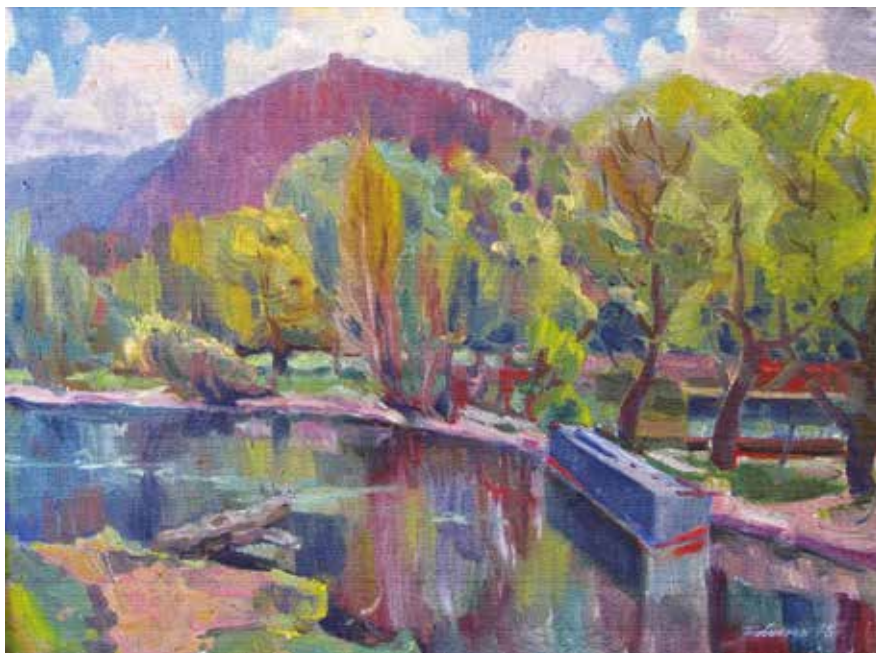
Зразок: *берегти – береж-и, береж-імо, береж-іть.*

Берегти, брати, будувати, виправити, відсунути, вказати, в'язати, гнати, гонити, довозити, довести, засіпати, засипати, пливти.

Вправа 70. З'ясуйте, якій особі передається наказ дієслівними формами *хай* (*нехай*) *бере, везе, носить* та *хай* (*нехай*) *беруть, везуть, носять*.

Вправа 71. Письмово поясніть (шість-сім речень), як ви розумієте слова «Не злякуй себе, тоді й іншим тебе не злякати». Що виражає форма *не злякуй*: наказ, пропозицію, спонування до дії, побажання?

Й. Бабинець. Тече Уж

Вправа 72. Випишіть дієслова, визначте їх спосіб, особу і число.

1. Якщо не знаходиш спільної мови з собою, то як знайдеш її з іншими? (*В. Брюгген*). 2. Вода одна не просить, не благає причалу (*М. Рачук*). 3. Я хочу радості і світла, іти вперед, а не назад (*В. Сосюра*). 4. У зеленім передгір'ї Карпат розкинулось місто Дрогобич (*Путівник*). 5. Виходь у світи, бо дорога відкрита, і землю кохай, що дала тобі сили (*Я. Шпорта*).

Увага! Форми дієслів минулого часу творяться від основи інфінітива за допомогою суфікса *-в/-л-* та відповідних закінчень.

Вправа 73. Прочитайте уважно текст, доберіть до нього заголовки. Випишіть дієслова, вжиті у минулому часі, і поставте до них запитання.

Я глянув на небо, його обкладали грізно-фіолетові хмари. За яром обізвався грім, а Люба налякано скрикнула.

– Ти не бійся, – заспокоював я Любу, – то Ілля калачі розкидає.

– Аби ж калачі, а то громи і блискавки. Он уже й ліс перелякався грози, – занепокоїлась дівчина.

Справді, під темним небом затривожився, загудів ліс, закипіло листя на ньому, деревам чогось захотілося бігти, але вони не знали, куди податися, й, стогнучи, металися на всі боки. Знову змигнула блискавка раз і вдруге; ліс і зверху, і з середини просвітився недобрим блакитнавим вогнем, а грім, як навіжений, лупив у кілька ціпів, неначе хотів обмолотити землю. Тепер і мені стало лячно (*За М. Стельмахом*).

Вправа 74. Від наведених дієслів утворіть форми минулого часу чоловічого роду. Підкресліть у них голосні, що чергуються.

Везти, вести, вирости, допомогти, загребти, запрягти, злягти, лягти, могти, нести, пекти, рости, стерегти, текти.

Вправа 75. Пригадайте визначення теперішнього часу. Прочитайте уважно текст, знайдіть і випишіть форми дієслів теперішнього часу та з'ясуйте, які ще граматичні значення їм властиві.

Я відразу впізнаю Любин голос, підводжуся на санях і гукаю через став:

– Любо, не застуди голос!

Від ставу чується спочатку сміх, потім хтось відділяється від гурту і чимдуж мете* до нас.

* *Метé* (від мести) – тут: швидко бігти.

І нам усім чогось стає дуже смішно. Тим часом нас наздоганяють легенькі санчата, на передку яких сидить молодий кремезний чолов'яга, позад нього гойдається і тихенько щось наспівує дитині молодиця. Чимсь знайомим-знайомим повіяло на мене. Молодиця обертається на наш сміх, і я, вірячи й не вірячи, одразу скрикую:

– Мар'яно!

– Ой! Михайлику! – сполохано зойкнула молодиця і для чогось перепитала: – Це ти?

– Авжеж, Мар'яно! – зіскакую з саней, наближаюсь до неї і бачу перед собою великі-великі очі, над якими сполохано б'ються віночки вій (*За М. Стельмахом*).

Увага! Теперішній час мають лише дієслова недоконаного виду.

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами і числами. Вони мають також значення способу.

Від дієслів доконаного виду, які відповідають на запитання *що робити?*, можлива тільки проста форма майбутнього часу.

Вправа 76. Утворіть від дієслів форми теперішнього чи простого майбутнього часу. Поясніть, чим зумовлена можливість утворення тієї чи іншої форми.

Атакувати, вигоїти, загітувати, крикнути, кричати, надолужити, нести, скроїти.

Вправа 77. Знайдіть у тексті дієслова теперішнього часу, випишіть їх й усно визначте їх число та особу. Який тон цього тексту: урочистий, жартівливий, дратівливий? Як ви це визначили?

Добрий день, дорогий Миколо!

Спасибі тобі за листа, він вносить розраду в моє нудотне парубкування. Зараз усі мої роз'їхалися, і я став повноправним самодержавцем на 33 квадратних метрах. Не вистачає скіпетра* і корони. Трон я спорудив з подушок і, вилежуючись на ньому, керую своєю імперією. Порядок у мене не гірший, аніж у будь-якій солідній державі – вже тиждень не заміталось.

Пишеться мені дуже важко, бо заїдає ота газетна текучка, яка легко робить людину автоматом (*В. Симоненко*).

* Скіпетр – палиця, оздоблена коштовним камінням, що є символом царської влади.

Увага! В українській мові дієслово має три форми майбутнього часу: просту, складну і складену.

Проста форма майбутнього часу твориться лише від дієслів доконаного виду.

Складна і складена форми майбутнього часу творяться тільки від дієслів **недоконаного виду**.

Складна форма майбутнього часу твориться від інфінітива відмінюваного дієслова додаванням залишків колишнього самостійного дієслова **-му, -меш, -ме, -memo, -мете, -муть**.

Складена форма майбутнього часу твориться від інфінітива відмінюваного дієслова долученням до нього форми майбутнього часу дієслова **бути**.

Права 78. З-поміж дієслів виберіть такі, від яких творяться складна і складена форми майбутнього часу, й утворіть ці форми. Окремо випишіть дієслова, від яких такі форми не творяться, усно поясніть, чому.

Аналізувати, вигадати, визнавати, гризти, глянути, допомагати, досягнути, зимувати, змити, кинути, косити, переписувати, випрати, гніздитися, втекти.

Права 79. В уривку з поезії Лесі Українки «Contra spem spero!» знайдіть дієслова дійсного способу у формах майбутнього часу. Що навіяло письменниці такий настрій? Як вона передає свій оптимізм?

Я на вбогім сумнім перелозі
буду сіять барвисті квітки,
буду сіять квітки на морозі,
буду лить на них сльози гіркі.
І від сліз тих гарячих розтане
та кора льодовая, міцна,
може, квіти зійдуть, і настане
ще й для мене весела весна.

І. Труш. Портрет Лесі Українки

Права 80. І. Складіть оповідання «Мої зимові канікули», вживаючи опорні слова *повторення навчального матеріалу, табель успішності, канікули, допомога батькам, поїздка, село (місто), походи, читання, спортивні ігри, річка, ковзани, кіно, театр*.

Запитання на допомогу: 1. Як ви готувались, щоб добре закінчити семестр? 2. Хто допомагав вам у цьому? 3. Що роби-

тимете на канікулах? 4. Як допомагатимете батькам? 5. Які форми відпочинку ви любляєте? 6. Які ваші плани на цей навчальний рік?

II. У тексті оповідання підкресліть дієслова неозначеної форми та визначте спосіб кожного іншого дієслова, використовуючи скорочені позначення (д. сп., у. сп., н. сп.).

Вправа 81. Поясніть (усно), як ви розумієте слова І. Франка «Не пора, не пора, не пора в рідну хату вносити роздор». Чи важливі вони для нашого сучасного суспільства?

Увага! За особовими закінченнями теперішнього і простої форми майбутнього часів дієслова поділяються на дві дієвідміни.

До **I дієвідміни** (conjugarea întâia) належать дієслова, які в 3-й особі множини теперішнього чи простої форми майбутнього часу мають закінчення **-уть (-ють)**.

До **II дієвідміни** (conjugarea a doua) належать дієслова, які в 3-й особі множини теперішнього чи простої форми майбутнього часу мають закінчення **-ать (-ять)**.

М. Примаченко. Дві синички, дві сестрички ходять по травичці

Вправа 82. Визначте вид, час і дієвідміну дієслів *писати, прочитати, передбачити, склеїти*. Провідмініайте ці дієслова, виділяючи закінчення. Скажіть,

якими елементами своєї форми, крім закінчень 3-ї особи множини, ці дієслова відрізняються.

Вправа 83. Прочитайте речення, знайдіть дієслова дійсного способу, випишіть форми теперішнього та простого майбутнього часів, відділяючи закінчення. Визначте вид, час, число, особу і дієвідміну дієслова.

1. Паровози кричать! Паровози гудуть. Крізь серця цокотять паровози (*М. Вінграновський*). 2. Хлопець був певний, що нікого не зустрине на горищі, а коли й зустрине кого, то ні в яку сутичку встрявати не буде, а найшвидше втече (*О. Донченко*). 3. «І між святими буває сварка, – не гнівається дядько. – Послухаємо, що скажуть про це люди» (*М. Стельмах*). 4. А на нас, як не кажи, Європа дивиться (*Олесь Гончар*). 5. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля і не знає, коли осміхнеться (*М. Коцюбинський*). 6. Чи то сиджу, чи то гуляю, все співаю, все співаю. Уже забула говорить ... (*Т. Шевченко*).

Вправа 84. Від наведених дієслів утворіть і запишіть форми 2-ї особи однини і множини теперішнього чи простого майбутнього часу. Підкресліть голосні у закінченнях. Яке явище ви помітили в коренях слів при утворенні особових форм часу?

Бачити, бігти, вірити, гнати, дорожити, змолоти, казати, побороти, розколоти, сповістити, хотіти.

Вправа 85. Запишіть дієслова у формах 1-ї особи однини і 3-ї особи множини. З'ясуйте, які з дієслів у формах теперішнього чи простого майбутнього часу засвідчують чергування приголосних. Поясніть особливості чергування приголосних.

Абстрагувати, викривити, відрізати, вкусити, дихати, застерегти, квапити, кликати, освітити, платити, подробити, приїздити, простити, розломити, розпекти, скріпити, ходити.

Вправа 86. Перепишіть текст, розкривши дужки і поставивши дієслова у потрібній формі. Встановіть і позначте над кожним дієсловом його дієвідміну, усно поясніть написання закінчень.

(Виснути) небо синє,
синє, та не те!
(Світити), та не (гріти)
сонце золоте.

Темная діброва
стихла і (мовчати),
листя пожовтіле
з дерева (летіти).

Хоч би де замріла
 квіточка одна;
 тільки й (червоніти),
 що горобина*.
 Здалека під небом,
 в вирій летючи,
 голосно (курликати)**
 журавлів ключі.
 Я. Щоголів

П. Горобець. Місячний вечір

Увага! Пригадайте відмінювання цих дієслів.

Особа	Однина		
1-ша	дам	їм	розповім
2-га	даси	їси	розповіси
3-тя	дасть	їсть	розповість
Множина			
1-ша	дамо	їмо	розповімо
2-га	дасте	їсте	розповісте
3-тя	дадуть	їдять	розповідять

* *Горобіна* – soarbă, scorușă.

** *Курлікати* – a striga (despre cocori).

Вправа 87. Від наведених дієслів утворіть форми 2-ї особи однини і 3-ї множини.

Виїсти, віддати, відповісти, додати, задати, з'їсти, оповісти, передати, переповісти, поїсти, продати.

Вправа 88. Перекладіть текст українською мовою. Випишіть у два стовпчики дієслова I і II дієвідмін. Усно визначте їх вид, спосіб, час, особу та число.

DE CE NU SE CUVINE SĂ-ȚI SCRII NUMELE PE PEREȚI

Numele este un lucru foarte important. Trebuie să-ți prețuiești numele, căci el îți este dat nu pentru a-l azvârli de colo-colo. Desenai vreun tablou și atunci vei putea iscăli pe el. Faceți o statuie frumoasă, iar pe pedestalul ei numele vostru își va afla locul cel mai potrivit. Inventai* o mașină nouă și atunci aveți tot dreptul să-i dați numele vostru. Numai oamenii care nu știu să facă nimic se iscălesc pe toate gardurile și pereții, pentru că n-au pe ce să și-l pună... (Джанні Родарі).

Вправа 89. Прочитайте і запитайте у батьків чи ще у когось зі старших, чи правдиві слова поета.

Собі зізнаймося нині, земляки, –
хоч маємо машини і мобілі:
ті предки, що носили кирзакі**,
щиріше свого ближнього любили.

О. Івасюк

А яка ваша думка про щире ставлення, доброзичливість, готовність допомогти одне одному у нашому суспільстві?

Вправа 90. Перепишіть речення, підкресліть дієслова, що мають форму теперішнього часу, і визначте особу цих дієслів.

Летим. Дивлюся, аж світає, край неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрічає (Т. Шевченко).

Увага! Крім особових в українській мові є безособові дієслова.

Безособові дієслова означають:

а) явища природи: *світає, смеркає, сутеніє, темніє, сніжить, дощить;*

б) фізичний чи психічний стан людини: *нудить, кортить, спитьсья, хочетьсья, манить;*

в) незалежність явища від особи: *таланить, щастить.*

Безособові дієслова не змінюються за особами, числами і родами. Їм властиві тільки неозначена форма та форми, які зовні нагадують 3-тю особу однини теперішнього часу.

* *A inventai* – винаходити.

** *Кирзакі* – чоботи з дешевого замітника шкіри (кірзи).

Вправа 91. Перепишіть речення, підкресліть безособові дієслова і позначте, що вони називають (явища природи – *я. пр.*, стан людини – *ст. л.*).

1. Не замело? Не замете (*М. Вінграновський*). 2. І світає, і смеркає, день Божий минає (*Т. Шевченко*). 3. Смеркалося... огонь огнем кругом запалало, – аж злякався я... (*Т. Шевченко*). 4. Хлопцям кортіло якомога швидше сісти до нового комп'ютера (*Газета*). 5. Мчати страх хочеться, а не можна (*О. Зуб*). 6. На зустріч зривався сніг і колов голками обличчя. Швидко вечоріло (*О. Донченко*).

В. Стогнут. Вечоріє

Безособові дієслова **ніколи** не поєднуються з підметом.

Вправа 92. Від дієслів утворіть безособові форми теперішнього і майбутнього часів. Чотири з них введіть у речення, запишіть їх.

Вистачати, дріматися, кортіти, мрячити, поночіти, розвиднятися, сутеніти, таланити, фортунити, хотітися, щастити.

Вправа 93. Перепишіть речення, підкресліть безособові дієслова прямою лінією, а особові – хвилястою.

1. Мене щось сьогодні морозить. 2. Дідусь морозить навіть сливи. 3. За комір тече. 4. Річка тече. 5. Уже третій день лле.

6. Пахне смаленим. 7. Звідкись димом несе. 8. Весь день снігом мете. 9. А хто воду несе? 10. Пахне прілим листям. 11. У вухах шумить. 12. Пахне троянда. 13. Запахло м'ятою. 14. Тебе аж сюди занесло? 15. І сліди снігом занесло. 16. Уже рік, як води у ставку не стало.

Вправа 94. Перекладіть речення українською мовою. Прокоментуйте переклад безособових дієслів, підкресліть їх у перекладі українською мовою та поясніть значення.

1. Acuma se înserează devreme. 2. Iarna ninge aproape zilnic. 3. Astăzi plouă toată ziua. 4. Toamna se luminează târziu. 5. Când fulgeră atunci și tună.

Вправа 95. Складіть речення з дієсловами *залити, темніти, трусити* так, щоб в одному випадку вони були вжиті як безособові, а в іншому – як особові.

Вправа 96. Прочитайте речення, знайдіть і випишіть по одному дієслову усіх способів, розберіть їх як частину мови.

1. У Андрія під вусом блукає усмішка. 2. Он вийшла на поріг Маланка та й сховалася назад. 3. Хай дівка постоїть з хазяйським сином... Гляди, щоб не засватав... (За М. Коцюбинським). 4. Не сказали. Ми б їм допомогли (О. Кобилянська).

Вправа 97. Як ви розумієте таку гру слів: *дієслово – діє словом*. А людина?

Вправа 98. Доберіть антоніми до дієслів *будувати, збільшувати, радіти, сутеніти, смеркати, темніти*. Антоніми до трьох останніх слів введіть у речення і запишіть їх. Чим відрізняються ці три назви стану природи?

Вправа 99. На основі пейзажу, описаного у рядках вірша М. Вінграновського, створіть оповідання (10–12 речень), яке передасть ваше розуміння змальованого поетом. Використайте дієслова доконаного і недоконаного видів, усіх трьох часів, інфінітиви, безособові дієслова.

На синю синь води лягла від хмари тінь,
посумувала хмара за собою.

Вправа 100. Запишіть у початковій формі дієслова, які ви вживаєте під час роботи з комп'ютером. Чи українські ці слова (чи українські у них корені)? У чому особливість «мови комп'ютерників»?

Вправа 101. Знайдіть в інтернеті два тексти – художній і технічний. Виділіть 20 рядків. Виокремте дієслова, які називають дію і які називають стан предмета. Які результати ваших спостережень? Повідомте їх у класі.

Тестові і творчі завдання для повторення дієслова

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Установіть відповідність між дієсловом та його часом.

1 поспішали	А теперішній час
2 прийду	Б минулий час
3 працюю	В проста форма майбутнього часу
4 писатиму	Г складна форма майбутнього часу
	Ґ складена форма майбутнього часу
2. Установіть відповідність між дієсловом та його особою.

1 скажеш	А перша особа однини
2 скажу	Б друга особа однини
3 скаже	В третя особа однини
4 скажемо	Г перша особа множини
	Ґ друга особа множини
3. Види дієслова названо у рядку
А минулий, теперішній, майбутній
Б дійсний, умовний, наказовий
В доконаний, недоконаний
Г особове, безособове
4. Лише особові форми дієслова наведені у рядку
А Читала, відвідують, прикрашати, підспівую.
Б Влаштується, святкуємо, лікували, кортить.
В Привезу, запрошуємо, пам'ятали, злякався.
Г Оглядати, міркуєш, сніжить, малюють.
5. Усі дієслова безособові у рядку
А Вестися, хотітися, сміятися, розвиднюватися.
Б Туманити, щастити, сидіти, кортіти.
В Зоріє, сутеніє, світає, не здоровиться.
Г Стати, мріяти, фортунити, мрячіти.
6. Усі дієслова однієї дієвідміни у рядку
А Дарувати, переконувати, учити, спати, рятувати.
Б Писати, інформувати, сподіватися, підкреслювати, виконувати.
В Бажати, підносити, смеркати, бігти, їсти.
7. Усі дієслова належать до I дієвідміни у рядку
А Дружити, повідомляти, оповідати, прагнути.
Б Думати, мріяти, кликати, намагатися.
В Зимувати, сходити, в'янути, багатшати.

8. Усі дієслова належать до II дієвідміни у рядку
 А Мостити, просити, крутити, носити, сидіти.
 Б Сипати, сипонути, гримати, гриміти, бачити.
 В Біліти, білити, казати, возити, терпіти.
9. Усі дієслова пишуться з **не** окремо у рядку
 А Не/забувати, не/славити, не/вітатися, не/отримати.
 Б Не/сваритися, не/зникнути, не/сподіватися, не/мріяти.
 В Не/навидіти, не/крутити, не/здужати, не/чекати.
10. Утворіть пару доконаний/недоконаний вид поданих дієслів.
 Яка особливість видових пар цих дієслів?
 Говорити, ловити, брати, шукати, прощати.
11. Форми складного майбутнього часу творяться від дієслів
 А У формі теперішнього часу.
 Б У формі інфінітива.
 В У формі дійсного способу.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

1. Запишіть повний перелік лексичних і граматичних значень дієслова (можна у формі таблиці).
2. Поєднайте дієслова *бігти*, *вчитися*, *мріяти* з якомога більшою кількістю префіксів. Поясніть, як змінюється від цього значення дії.
3. Випишіть з будь-якого доступного вам джерела десять прислів'їв з дієсловами. Визначте їх граматичні значення.

§ 3. Вивчені групи орфограм і пунктограм

Вправа 102. Згрупуйте іменники за відмінами і запишіть їх у формі родового та орудного відмінків однини. Які форми вам було важче утворити? Які помилки були засвідчені під час перевірки завдання?

Дорога, гість, ведмежа, базар, мідь, межа, плече, календар, ім'я, голубеня, ноша, меч, урожай, поле, мужність.

Вправа 103. Утворіть форму родового відмінка іменників II відміни і поясніть вибір закінчення (перекажіть правило).

Азот, інженер, жайворонок, вітер, явір, бук, агрус, гай, годинник, базар, буряк, камінь, апарат, лист, грім, дозвіл, долар, ураган.

Вправа 104. Приготуйтеся до читання тексту вголос, прочитайте його в класі. Перекажіть зміст прочитаного. Готуючись до переказу, зверніть увагу на те, яка драматична пригода сприяла виявленню варанів на острові Комодо, за яких обставин відбулася зустріч пілота ван Бассе з великими хижими ящірками, скільки часу він перебував на безлюдному острові та як, на вашу думку, люди змогли довідатись про пригоди льотчика ван Бассе. Запропонуйте свій заголовок до тексту.

Варани – це величезні хижі ящірки, що живуть на чотирьох островах Малого Зондського архіпелагу* в Тихому океані. Відкриття варанів на острові Комодо пов'язане з драматичною пригодою голландського льотчика Хендрика Артура ван Бассе, який у 1911 році вирішив перелетіти з острова Ява на острів Сумбава.

...Повітряним потоком машину ван Бассе кинуло в піке**, і літак упав у воду поблизу острова Комодо. Пілот зумів вибратись на берег. Виснажений, він довго лежав на піску. Раптом перед ним з'явилося огидне чудовисько в подібі гігантської ящірки, яка стояла за два-три метри від нього. Першої миті пілот подумав, що це галюцинація***, але помітив, як з ліску до нього повзуть ще дві такі потвори. Переляканий на смерть, ван Бассе схопився, витяг маузер і вистрілив.

* *Архіпел'аг* – група островів, що лежить на великій відстані один від одного.

** *Піке* – зниження з великою швидкістю під гострим кутом до земної поверхні.

*** *Галюцинація* – неправильне сприймання, зумовлене хворобливим станом.

Складаний ніж і дванадцятзарядний пістолет з трьома запасними обоймами патронів – це все, що мав ван Бассе. У цілковитій самотності і постійному страху прожив він на безлюдному острові Комодо майже рік (*За О. Іванченко*).

Вправа 105. Розгляньте складні іменники, прикметники і числівники, пригадайте і перекажіть правила, за якими вони написані.

Бортмеханік, дизель-мотор, чорнозем, людино-день, переко-типоло, п'ятиденка, 50-річчя, веломотоспорт, прем'єр-міністр, унтер-офіцер;

лісостеповий, загальноосвітній, вищезгаданий, новоутворений, дворазовий, історико-культурний, світло-зелений;

двадцять, тридцять, сорокап'ятирічний, одинадцять, п'ятдесят п'ятий.

Вправа 106. Прочитайте рядки з поетичних творів В. Симоненка, поясніть написання **не** з різними словами та стилістичну роль і правопис (орфограми) виділених слів.

І ти ясна, і я прозорий,
і душі наші, мов пісні,
і світ великий, незорий
належить нам – тобі й мені.

Одійдіте, недруги лукаві!
Друзі, зачекайте на путі!
Маю я святе синівське право
з матір'ю побуть на самоті.

Сам я сонний ходив землею,
але ти, як весняний грім,
стала совістю і душею,
і щасливим нещастям моїм.

Вправа 107. Прочитайте речення, знайдіть дієслова і поясніть їх правопис з **не**.

1. Не сплять, стоять на варті дівчороби божественні майстри (*Д. Павличко*). 2. І сьогодні, коли на карті світу є незалежна держава Україна, ми не можемо сказати, що доросли до Шевченка (*Газета*). 3. Ніхто не відповідає на привітання (*О. Довженко*). 4. Марта вдала, що не чує (*Ірина Вільде*). 5. «Хоча б цієї столиці не минути», – непокоївся сержант Козаков (*Олесь Гончар*). 6. Тобі здається, що ти ненавидиш мене (*О. Довженко*).

Вправа 108. Наведіть приклади до поданих правил.

Не з дієсловами пишеться **разом** у таких випадках:

- а) якщо дієслово без **не** не вживається;
- б) якщо дієслово з **не** можна замінити синонімом без **не**;
- в) якщо дієслова мають у своєму складі префікс **недо-**, що означає дію чи стан у неповній мірі.

Вправа 109. Розділіть дієслова на три групи згідно з умовами написання **не** разом з дієсловами. Виділені дієслова введіть у речення і запишіть їх.

Неволити, **недбалити**, **недібрати**, **недобачити**, **недобирати**, **недовиконувати**, **недовіряти**, **недоїдати**, **недоказувати**, **недолюблювати**, **недооцінювати**, **недоплачувати**, **нездужати**, **незчутися**, **ненавидіти**, **непокоїти**, **неполюбляти**, **непритомніти**, **неславити**, **нестямитися**, **нетерпеливитися**, **нетямитися**, **нехлюйствувати**, **нехтувати**.

Вправа 110. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть правопис **не** з дієсловами.

1. Все бачили, ні слова (не)сказали враз посмутнілі наші матері (*Л. Костенко*). 2. Я хотів щось гарне-гарне сказати йому, але (не)знайшов таких слів і тільки зітхнув (*М. Стельмах*). 3. Тут жив Франко. Мені (не)віднайти слід генія на камені міському! (*Д. Павличко*). 4. Я (не)люблю тебе, (не)навиджу, беркуте, за те, що в грудях ти ховаєш серце люте (*І. Франко*). 5. Сивий ворон (не)докряче, кінь буланій (не)доскаче, тільки гуси на світанні долітають (*Б. Бунчук*).

Вправа 111. Перекладіть речення українською мовою і запишіть їх. Підкресліть **не** з дієсловами й усно поясніть написання.

1. Călătorii au pornit dintr-o dată ș-au mers cu repeziciune până nu s-a mai văzut priveslăstea Prutului (*М. Садов'яну*). 2. Te duci ș-am înțeles prea bine șă nu mă țin de pasul tău (*М. Емінеску*). 3. Când ne duceam să muncim, ne sculam odată cu cocoșii, și mama mergea odată cu noi, fiindcă era prea departe și nu avea cum să vină singură, mai târziu, când va găti mâncarea (*Анна Лупан*).

Вправа 112. Прочитайте тексти, випишіть з них речення зі звертаннями, поясніть їх будову і розділові знаки при звертаннях.

Народе мій, дитино ясночола,
живи й орудуй мовами всіма,
бо кожна мова – твого духу школа,
твоеї правди – золота сурма.

Д. Павличко

Не очорню тебе, не оскверню,
Українонько моя, моя Державо.

Г. Грай

До чистого гірського джерела
мене, малого, мама привела:
– Того напийся, синку, кришталю.
У ньому – наша Правда без облуди.
Усе життя неси її у люди,
а я за тебе Бога помолю...

О. Лупул

Ти прийшла у мій світ,
наче сонце в ранкове віконечко.
Я всміхаюсь тобі,
щоб всміхалася ти, моя донечко.

Н. Царук

Вправа 113. Створіть чотири речення зі вставними словами *може, звичайно, очевидно, кажуть* і чотири речення, в яких ці слова не будуть вставними. Усно поясніть розділові знаки в реченнях.

Вправа 114. Запишіть з художнього твору, який тепер вивчаєте з української літератури, уривок: а) з діалогом або полілогом (п'ять–сім реплік); б) власне авторським текстом (п'ять–сім речень). Поясніть розділові знаки у цих текстах.

Вправа 115. Прочитайте текст, знайдіть пряму мову, вкажіть слова автора та їх місце відносно прямої мови, поясніть розділові знаки. Висловіть свою думку про поведінку kota і порівняйте з висновком автора байки.

ГОНОР

У добрім настрої господар повернувся
й погладив по спині Кота,
ще й запитав: «Ну що – живем, Котусю?»
Тут Рижик замурчав і аж підняв хвоста.
Кота Господар ще і ще погладив,
а той хвоста ще вище задира –
такий щасливий і безмежно радий,
що якби міг, то б закричав: «Ура!»
Не знаю, чи в котів ця поведінка – вада,
та баєчка не їх повчить.
Є люди: чим їх більше гладять,
тим вище «хвіст» у них стирчить.

Р. Болюх

Вправа 116. Прочитайте вірш; вивчіть його напам'ять. Поясніть відомі вам правила написання розділових знаків у цьому тексті. Як ви розумієте зміст останньої строфи?

Народе мій! Поки ще небо
лягає на ніч у Дніпро –
я на сторожі коло тебе
поставлю атом і добро;
і стану сам біля колиски
твого буття, що ти – це ти,
і твого слова кращі зблиски
пошлю у Всесвіту світи.
Бо Всесвіт – не поле,
і люд – не глядач.
І час – не ворота
футбольних моментів,
і куля земна –
не футбольний м'яч
в ногах генералів
і президентів!

М. Вінграновський

§ 4. Текст. Типи мовлення

ТЕКСТ

Текст – це єдність речень, розташованих у певній послідовності й пов'язаних між собою змістом, інтонацією, стилем, спрямованістю за допомогою різних можливостей слова. У мовленні – це висловлювання, що складається із сукупності речень.

Визначальні ознаки тексту такі:

- більше одного речення;
- спільна для сукупності речень тема (про що йдеться у тексті);
- послідовність викладу інформації та її завершеність;
- граматичний і змістовий зв'язок між одиницями тексту (реченнями), послідовність цих одиниць.

Текст найчастіше має заголовок. Мінімальною одиницею тексту є речення.

Найважливішими ознаками тексту є цілісність, зв'язність, структурна організація, завершеність.

Цілісність тексту полягає в тому, що в ньому вичерпно викладено тему, а виклад підпорядковано досягненню поставленої мети, вираженої основною думкою.

Зв'язність тексту виявляється в тому, що між його складовими частинами – реченнями, групами речень, абзацами чи й більшими компонентами: параграфами, розділами, – існує тісний змістовий зв'язок.

Характеристикою тексту є також *послідовність* речень у викладі змісту.

Тексти є публіцистичні, наукові, художні, епістолярні (листування), офіційно-документальні, розмовні та ін.

Вправа 117. Доберіть і запишіть приклади (сім-вісім речень) художнього, наукового, ділового і публіцистичного текстів. Усно доведіть на прикладі одного з них, що це справді текст.

Вправа 118. Прочитайте вірші і скажіть, скільки в кожному з них можна виокремити текстів. Поясніть, як ви це встановили.

1. До України повернусь...
А я й не розлучався з нею.
Живу коханою землею
з найменням отчим гордим – Русь.

Вона одна, колосозерна,
в святій молитві кобзаря,
довічних див степи, озера...
І чиста вранішня зоря.

Хай інших манять далі прерій,
готова розкіш-машкара.
Я твій навіки, роде древній, –
нема ж бо другого Дніпра.

В. Калашник

2. Бджола – на квітку по свій хліб і сіль,
тому той мед усім такий до миски.
Трудитись має кожен від колиски.
Від праці – солод, від творіння – хміль.

А від любові – безкінечний рід,
коли живеш за совістю і честю,
і не шукаєш до чужого брід
й себе не роздаєш на перехресті.

В. Китайгородська

Вправа 119. Прочитайте байку. Визначте в ній зачин, основну частину і висновок. Яка головна думка твору? Чи ви погоджуєтесь з нею?

Висипали на перерву
з Учителем діти:
у дворі порозважатись,
весні порадіти.

– Послухайте, – Вчитель каже, –
як птаство співає:
всяка пташка свою пісню
і свій голос має.

Так і в кожного народу
своя, рідна мова,
бо чого людина варта
без рідного слова?

– А папуга?! Свою мову
знати чом не хоче?
Що чужого де почує,
те собі й белькоче...

.....

Та хіба лишень папуги
до такого здібні?
Є, на жаль, і поміж людом
папугоподібні.

А. Фаріон

Вправа 120. Поясніть, як ви розумієте пропозицію поета М. Тимчака.
Свій роздум запишіть у зошит.

До словечка, до слів'ятка притулися,
може, так хоч мови рідної навчишся.

Вправа 121. Прочитайте поетичний текст і допишіть (продовжіть)
його прозою.

Ця казка на білих лапах
іде уночі по дорозі,
і місяць тече по хатах,
і в казки на віях сльози.
Іде вона й тихо плаче:
Андрійка ніде не бачить.
Чи ліг вже Андрійко спати,
і де ж ця Андрійкова хата?
З верблюдних пустель голодних,
з тюленячих вод холодних
йдучи, наша казка стомилась.
Невже ж це вона заблудилась?!

М. Вінграновський

ТИПИ МОВЛЕННЯ

Вправа 122. Пригадайте, що спільного і що відмінного в описі, оповіді (розповіді) й роздумі. Визначте типи мовлення, передані текстами.

1. Ви чуєте? Це мій народ – як сіль,
як хрест і плоть мого життя і віку,
і тому доля моя, щастя моє, біль
йому належать з віку і до віку.

М. Вінграновський

2. Обпалений сонцем, вітер ущух,
повис на гілках павутинно,
шепочуть дерева: «Дощу... Дощу...».
Спека над Україною.

Спека така, що спікається ґрунт,
зело ярове жовкне;
в спеку таку навіть мрії мруть,
обпечені сонцем, мовкнуть.

Г. Грай

3. Летять літа, мої високі птахи,
серед яких щасливці і невдахи,
та усіма я ними дорожу –
вони в моєму серці й на устах,
хоча і я вже пристарілий птах,
якому відлітати за межу...

О. Лупул

Вправа 123. Напишіть твір-роздум на одну з тем: «Як краще забезпечити старість самотніх людей»; «Що завжди грітиме моє серце?»; «Якби я став офіцером»; «Якби я опинився на безлюдному острові...».

Вправа 124. Прочитайте вірш О. Степановича, присвячений Ользі Кобилянській, і доведіть, що це опис образу письменниці на тлі природи краю, де вона жила і працювала. Як письменник передав велич письменниці?

Все вище легкою стопою
в простори світлої краси...

Уже далеко за тобою
густі лишилися ліси...

Уже у млі твої смереки
і твої гори вже в імлі...

О, як високо, як далеко
ти вознеслася від землі!

Стопи вже служба не потрібна,
бо крил розкинута чета*,
широкошумная і срібна
тобі дорогу розгорта...

Вправа 125. Знайдіть в інтернеті три тексти, які за змістом і формою є 1) описом, 2) роздумом, 3) розповіддю. Роздрукуйте невеликі фрагменти цих текстів (по два-три абзаци) і поясніть, як ви визначили тип кожного тексту.

Вправа 126. Розгляньте репродукції картин сучасних українських художників. Опишіть одну з них. Які засоби художнього зображення (епітети, метафори, порівняння тощо) вам знадобилися?

*М. Рибачук. Вулиця О. Кобилянської
у Чернівцях*

О. Яловенко. Морський пейзаж

* *Чета* – пара, два крила.

Вправа 127. Прочитайте два міні-тексти В. Симоненка. Спробуйте один з них (за вашим вибором) розгорнути у ширший текст, поглибити думку автора. (Кращий мусить бути відзначений).

1. Нам і те не добавляє слави,
що вони од чужоземних сил
заступили землю кучеряву
горами високими могил.

2. Нашої заслуги в тім не бачу,
нашої не знаю в тім вини,
що козацьку бунтівливу вдачу
нам лишили предки з давнини.

§ 5. Розвиток мовлення

Вправа 128. Підготуйте розповідь про те, яку роботу щоденно виконуєте вдома ви, а яку – виконують ваші рідні (мати, батько, бабуся, дідусь, брати чи сестри). Які види робіт виконуєте ви і ваші рідні у школі чи на виробництві, в установі?

Вправа 129. Прочитайте розповідь, перекажіть її зміст від імені хлопця, з яким трапилася пригода.

Моя однокласниця Люба впевнено стала на ковзани.

– Поїдемо далі? – запитав я.

– Можна й далі.

Поміж вербами і верболозами я помчав до Ведмежої долини. І враз піді мною засичав, увігнувся і тріснув лід. По ньому поповзло сліпуче павутиння тріщин. Раптом підстрибнув угору берег. Вода обпекла мене, мов полум'я. На щастя, я в одну мить вилетів з річки і, сам не знаю як, опинився на березі. Розгубившись, я не знав, що робити, і насамперед витирав рукою обличчя.

– Зараз же скидай чоботи! – наказала Люба.

Коли я перезувся, вона відразу ж потягла мене в село.

– Побіжімо до нас, це городами зовсім недалеко (*За М. Стельмахом*).

Вправа 130. Прочитайте вголос вірш В. Симоненка і дайте відповіді на запитання: 1. Яка ймовірна причина засмученості друга? 2. Звідки впевненість автора у тому, що всі негаразди будуть подолані? 3. Чи лише молодість допомагає долати труднощі? 4. Як ви розумієте слова «дай на дружбу руку»? 5. Чи сильний друг, до якого звернувся поет? 6. Яка форма дієслова вживається тут частіше?

НЕВІДІСЛАНИЙ ЛИСТ

Друже мій Іллюшо! Брате мій коханий,
чому похилив ти голову свою?
Не журись, козаче, світ не так поганий, –
знайдемо ми долю і твою, й мою.

Хай життя вирує вітрами-бурунами,
в тому й наша сила – все перемогти
і в душі гарячій голосними струнами
молодість крізь бурі й вітри пронести.

Не журись, товаришу, не хилися в тузі,
не розкраюй серця гордого свого,
знай, що окрім ворогів є на світі друзі,
і вони не лишать в горі одного.

Голову бадьоріш! Дай на дружбу руку,
крізь огонь і воду – разом назавжди.
Не страшні всі лиха, перешкоди й муки
для сердець гарячих, вірних, молодих.

Вправа 131. Складіть план усної і письмової розповіді про пам'ятну для кожного з вас подію. Створіть (усно і письмово) твір-оповідання про цікавий випадок з вашого життя.

Вправа 132. Прочитайте віршоване оповідання і продовжіть його у прозовій формі, зберігши загадковість образу до фінальної фрази.

Озирались маки: що таке?
Вітер крикнув макам: утікайте!
Голови червоні пригинайте,
і втікайте, бо воно таке!
Потолоче, потолоче, вимкне,
гляньте: від кульбаби тільки пух!
Плигне, стане, чорним оком блимне,
розженеться, та об грушу – бух!

Шпаченя злетіло на гілляку,
кличе тата, та немає слів.
По стіні на хаті з переляку
чорний кіт по вуса побілів...

А воно сміється й позирає:
мало, бачте, битися йому!
Хто воно, ніхто в дворі не знає,
лиш одне воно говорить: му-у-у!

М. Вінграновський

Вправа 133. Поведіть діалог (за вашим вибором, по шість-сім реплік) про: 1) улюблену телепрограму; 2) улюблену комп'ютерну гру; 3) улюблену форму дозвілля. Два учні-арбітри хай запишуть використані кожним співрозмовником дієслова і прокоментують їх стилістичну доцільність.

Вправа 134. Дайте відповіді на запитання у формі оповіді (вісім-десять речень) з використанням дієслів.

Про що шумлять оці дуби прадавні?
Про що шепоче цей кремезний граб?

К. Крижицький. Дуби

Вправа 135. Пригадайте, які слова називаються синонімами. Доберіть синоніми до дієслів *бажати*, *захистити*, *іти*, скориставшись довідкою.

Довідка: *боронити, відстоювати, жадати, крокувати, обороняти, прагнути, ступати, хотіти, чимчикувати.*

Вправа 136. Яка різниця в значенні дієслів *сміятися, реготати, хихикати* і *сміятися, насміхатися, кепкувати, глумитися*?

Вправа 137. Подумайте і скажіть, яка, на вашу думку, відмінність у значенні дієслів *плакати, ридати, голосити, заводити, тужити, ревіти, рюсати*?

Вправа 138. Доберіть з довідки синоніми-фразеологізми до дієслів.

Зразок: *жити – ряст топтати.*

Відставати, жити, зазнаватися, ледарювати, мовчати, насміхатися, розгубитися.

Довідка: *бити байдики, брати на кпи, задирати носа, опустити руки, пасти задніх, топтати ряст, тримати язик за зубами.*

Вправа 139. Запишіть фразеологізми. Усно поясніть їх значення.

1. Впадати в око. 2. І вусом не вести. 3. Гратися з вогнем. 4. Дивитися крізь пальці. 5. Затикати комусь рота. 6. Лягти кістками. 7. Мотати на вус. 8. Поставити крапку над *і*. 9. Потрапити пальцем у небо. 10. Стояти (комусь) кісткою поперек горла. 11. Утерти (комусь) носа.

Вправа 140. У прислів'ях і приказках знайдіть синоніми до дієслова *говорити*. Поясніть смислові та експресивні відтінки значення фразеологізмів.

1. Хліб-сіль їж, а правду-матку ріж. 2. Багато говорити, а мало слухати. 3. Переливати з пустого в порожнє. 4. Нема чого говорити, нема чого й слухати. 5. Язик без кісток: що хоче, те й лопоче. 6. Говорити, аби не мовчати.

Вправа 141. Складіть і запишіть чотири речення з дієсловами *горіти, жевріти, палахкотіти, тліти*, вжитими у прямому, і чотири речення з цими ж дієсловами, вжитими у переносному значенні.

Зразок: *Палає туристське вогнище. Палають щічки радістю.*

Вправа 142. Доберіть до кожного дієслова іменники, які дали б можливість зробити висновок, **хто** чи **що** може *іти, крокувати, марширувати, дибати, шкандибати*. Складіть з ними речення і запишіть їх.

Зразок: *Мати іде додому (іти – повертатися). Сусід іде до війська (іти – вирушати). Іде свято (іде – настає). Іде гаряча дискусія (іде – відбувається)...*

Вправа 143. Розкриваючи дужки, ставте іменники в потрібній відмінковій формі. Перепишіть текст.

Прокидаюсь на (берег) Десни під (дуб). Сонце посеред (небо), косарі далеко, коси дзвенять... пахне в'ялою (трава, квіти). А на

(Десна) краса! Лози, кручі, ліс – все блищить і сяє на (сонце). Стрибаю з (круча) в (пісок), біжу до (Десна), миюся, п'ю (вода). Вода ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по (коліно) і витягнувши (шия), як лошак. Потім стрибаю на (круча) і гайда до (сінокіс). І вже не ходжу, а літаю, ледве торкаючись (луг). Вбігаю в (ліс) – гриби. У (лоза) – ожина. В (кущ) – горіхи. В (озеро) риба скаламучує (вода).

Отак радію, аж поки не скосять (трава). Ношу (дрова) до (курінь*), розводжу (вогонь), чищу (картопля), збираю (ожина)... (За О. Довженком).

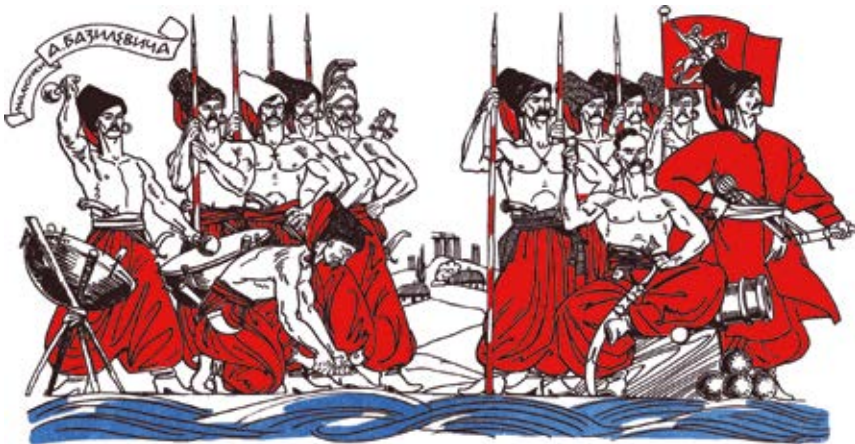
Вправа 144. Продовжіть перелік іменників, які утворюють з дієсловом словосполучення того ж значення. По одному із запропонованих вами з кожним дієсловом словосполучень запишіть.

Дякувати (кому?): Богові, людям, братові... **Клопотатися** (ким? чим?): дитиною, племінником... відрядженням, поїздкою... **Турбуватися** (про кого? про що?): про дітей, про внуків... про дорогу, про пенсію... **Одружитися** (з ким?): з Аурікою, з сусідкою... **Оволодіти** (чим?): знанням, мовою... **Опанувати** (що?): мову, ситуацію... **Запобігти** (чому?): лихові, помилкам... **Уникати** (чого?): зустрічі, клопоту, помилок...

Вправа 145. Прочитайте рядки з поеми Івана Котляревського «Енеїда» (XVIII ст.). Розкажіть, з якими історичними подіями вони пов'язані. Чи згодні ви з автором?

Любов к отчизні де героїть,
там сила вража не устоїть,
там грудь сильніша од гармат.

* Курінь – легка будівля, сторожка (на городах, баштанах і т. ін.).

ІІІ. ОСОБЛИВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА

ДІЄПРИКМЕТНИК

§ 6. Дієприкметник як особлива форма дієслова

Дієприкметник є однією із форм дієслова, яка відрізняється від інших його форм своїм значенням, граматичними ознаками і синтаксичною роллю в реченні.

Вправа 146. Прочитайте речення. Що ви можете сказати про виділене слово як особливу форму?

Він народився погожої осені, тоді, як на обрії серпень пливе і хмар човенці, **переповнені** просині, вкривають землі коливання живе (*М. Рильський*).

Дієприкметник (participiul) – неособова форма дієслова, яка вказує на ознаку предмета за дією, має деякі граматичні ознаки дієслова і прикметника і в реченні виступає узгодженим означенням або іменною частиною складеного присудка.

Вправа 147. Знайдіть у тексті слова, які виражають ознаку за дією, випишіть їх разом зі словами, від яких залежать їх рід, число і відмінок, поставте до них запитання. У чому особливість цих слів? Усно визначте їх синтаксичну роль.

Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати, коли на блідому втомленому дні небі з'являються крадькома несміливі зорі, – Маланка з Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла і приємне почуття скінченого дня. Вони несуть додому спечене, як земля, тіло, а в складках одежі – пахощі стиглого колосся. Розігнута врешті спина, пущена вільно рука, що злегка тремтіла від цілоденного напруження, м'який пил під ногами замість стерні здаються тепер щастям (*За М. Коцюбинським*).

Дієприкметники бувають **недоконаного** (participiul imperfectiv) і **доконаного** виду (participiul perfectiv) та **теперішнього і минулого часу**. Наприклад: *вишиваний* і *вишитий*, *писаний* і *списаний*, *достигаючий* і *достиглий*.

Вправа 148. Перепишіть речення, знайдіть дієприкметники, усно визначте їх граматичні значення і підкресліть кожний як член речення.

1. О де ви, літ минулих друзі? (*Юрій Клен*). 2. Я все життя горів на огнищу людському, я все життя неначе був розп'ятий за злочин чийсь на вічному хресті (*Олександр Олесь*). 3. Потривожені дітьми голуби зірвалися в небо (*Журнал*). 4. Підводить голову: лице примарніле, чуб поплутаний, очі – туман застеляє (*С. Васильченко*). 5. Нарівні з вікнами тьмяно білили припорошені пилом розквітлі акації (*Олесь Гончар*). 6. Загальна сума завданих стихією збитків перевищує 37 мільйонів гривень (*Газета*). 7. Син був зображений на тлі моря (*Журнал*).

Вправа 149. Виразно прочитайте вірш, знайдіть і випишіть дієприкметники, а поряд з кожним дієприкметником напишіть неозначену форму дієслова, від якого дієприкметник утворений. Визначте спільні для виписаних дієприкметників і відповідних інфінітивів граматичні ознаки.

Зразок: *вивчену* – док. вид., ж. р., одн.; *вивчити*, док. вид.

УКРАЇНСЬКА МОВА

Мова моя українська –
 батьківська, материнська,
 я тебе знаю не вивчену –
 просту, домашню, звичну,
 не з-за морів прикликану,
 не з словників насмикану.
 Ти у мене із кореня –
 полем мені наговорена,
 дзвоном коси прокована,
 в чистій воді смакована,
 болем очей продавлена,
 смутком багать продимлена,
 з хлібом у душу всмоктана,
 в поті людським намокнута,
 з кров'ю моєю змішана
 і аж до скону залишена
 в серці моїм.

В. Бичко

§ 7. Відмінювання дієприкметників

Дієприкметники змінюються за родами, числами, відмінками. Їх граматичне значення залежить від іменників, при яких вони виступають залежними словами. Наприклад: *загублений* документ, *загублена* книга, *загублене* посвідчення, *загублені* речі; *палаючий* вогонь, *палаюча* пожежа, *палаюче* вогнище, *палаючі* ліси.

Вправа 150. Перепишіть словосполучення, підкресліть дієприкметники, позначте закінчення прикметників і дієприкметників і визначте їх рід, число і відмінок. Висновок сформулюйте як правило.

Зразок: *Важливий* блокуючий захід – чол. рід., одн., Н. або Зн. відмінок.

Ввічливого вихованого юнака, взятим новим курсом, у вирубаному буковому лісі, вишита святкова сорочка, відрізаної земельної ділянки, досягнутій попередній домовленості, захоплену схвальну рецензію, у зігрітій вологій землі, знайдене мистецьке полотно, зруйнованого пташиного гнізда, крокуючим добрим військом.

Дієприкметники відмінюються за відмінками і мають в однині і множині такі ж закінчення, як і прикметники твердої групи.

Вправа 151. Пригадайте, як відмінюються прикметники твердої групи, і провідмінійте в однині та множині сполучення дієприкметників та іменників.

1. Автоматизований комплекс, акумулююча станція, ароматизоване повітря. 2. Вибрана форма, засніжене поле, вибухаючий вулкан. 3. Зіграна роль, забитий м'яч, стриножений кінь.

Вправа 152. Розгляньте таблицю відмінкових закінчень дієприкметників і сформулюйте висновок про правопис *и* та *і* у відмінкових закінченнях однини і множини.

Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	
Н.	зігріт-ий	зігріт-е	зігріт-а	зігріт-і
Р.	зігріт-ого	зігріт-ого	зігріт-ої	зігріт-их
Д.	зігріт-ому	зігріт-ому	зігріт-ій	зігріт-им
Зн.	зігріт-ий/ого	зігріт-е	зігріт-у	зігріт-і/-их
Ор.	зігріт-им	зігріт-им	зігріт-ою	зігріт-ими
М.	зігріт-ому/-ім	зігріт-ому/-ім	зігріт-ій	зігріт-их
Кл.	зігріт-ий	зігріт-е	зігріт-а	зігріт-і

Вправа 153. Знайдіть у реченнях дієприкметники, випишіть їх. Доберіть до кожного з них 2–3 іменники, які змінять їх рід, число і відмінок.

Зразок: збентежена – збентежене дівча, збентежені туристи, збентежений кінь.

1. З глибин віків і гордо, й величаво встає легендами овіяне ім'я (В. Симоненко). 2. В оживаючих деревах піднімались нестримні весняні соки (Олесь Гончар). 3. Ця розвихрена неділя не забудеться ніде (П. Воронько). 4. Лежать у лісі валуни, немов слони закам'янілі (Д. Павличко). 5. Дві хмарки збіглися в одну, десь буркнув грім сердито, похмуре небо після сну згадало, що не вмите (В. Калашник).

Вправа 154. I. До кожного з іменників доберіть якомога більше дієприкметників і запишіть словосполучення так, щоб в одній частині з них дієприкметник стояв перед іменником, а в іншій – після нього.

Зразок: багатство: вивезене багатство, вироблене багатство, зароблене багатство, добуте багатство і багатство зібране, багатство нагромаджене, багатство примножене, багатство успадковане, багатство втрачене.

Будинок, вікно, лист, дерево, досвід, ліс, напис, поле, робота, сад, твір.

II. Чи залежить від порядку слів синтаксична роль дієприкметників? Доведіть свій висновок.

Вправа 155. Продовжіть (шість–сім речень) словесно змалювати пейзаж, використовуючи дієприкметники *зігрітий, розписаний, засніжений, стривожений, омріяний, сполоханий, піднятий* та інші у відповідних формах роду, числа, відмінка.

Гори, порослі деревами, різкими помахами підняли свої верхівки в синю пустелю...

§ 8. Дієприкметниковий зворот. Відокремлення комами дієприкметникових зворотів

Вправа 156. Прочитайте речення, назвіть вжиті в них дієприкметники. Запишіть лише ті речення, в яких є дієприкметники із залежними від них словами. Визначте синтаксичну функцію таких сполучень слів.

1. Але воно живе – забуте й незабуте, а час не зупиняється, а молодість біжить. 2. Чому ви чужими сльозами плачете, на мислях позичених чому скачете, хотілось би знати все ж! 3. І я бажаю жити, відкрити на вікнах посірілі ставні, з людьми сміятись, плакати і любити. 4. Двоє ходять мовчки по надталому,

змішаному з водами снігу. 5. Ішли назустріч вічності і смерті нездолані, гарячі і уперті дружини непокірливих слов'ян. 6. І віють втомую намічені дороги, зробив лиш крок, а вже немає сил... 7. Комусь життя – забава та відрада, а світ закритий ширмою вікна. 8. Горби встають, як вигнуті коліна, на лоб насунувши покривала рябі (В. Симоненко).

Д. Нарбут. У похід

Дієприкметник разом із залежними від нього словами утворює **дієприкметниковий зворот** (constructiō participială). Наприклад: *Усе довкола, створене щедрою і мудрою природою, наче нагадує, що людина має це оберігати* (Журнал).

Дієприкметниковий зворот у реченні виконує роль означення. Він може стояти перед означуваним словом і після нього. Дієприкметниковий зворот, який стоїть після означуваного слова, в усному мовленні виділяється інтонацією, а на письмі – комами. Наприклад: *Це ж моя прекрасна, мов зоря незгасна, в битвах завойована, в праці загартована рідна сторона* (В. Симоненко). *Через світлицю слався вузьенький килим, витканий з чорних і білих ниток* (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 157. Перепишіть речення і підкресліть дієприкметники з означуваними і залежними від них словами. Зверніть увагу на місце дієприкметникового звороту щодо означуваного слова й усно поясніть наявність чи відсутність розділових знаків.

1. Цвітуть соняшники, озвучені бджолами (Є. Гуцало). 2. Брати Басараби наглядали над перевозом закупленого в Дрогобичі

хліба, пшона й іншої живності (І. Франко). 3. Живе тіло квітів, пахуче, припорошене жовтим пилом, поросло пелюстками, світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою незгасаючою усмішкою (Є. Гуцало). 4. Думка ще оглядалась, а мозок, переобтяжений інформацією, зважував, порівнював, контролював повне сил і безтурботності тіло (Г. Тарасюк). 5. Сірий, припорошений весняною пилкою степ біжить на південь і стигне там голубим маревом (Г. Тютюнник).

II. Створіть і запишіть речення з дієприкметниковими зворотами.

1. Втоmlений довгою дорогою, ... 2. ..., засіяне весною пшеницею, ... 3. Вмiте рясним дощем, мiсто ... 4. На аркуші паперу, складеному не дуже рiвно вдвоє, ...

Дієприкметниковий зворот відокремлюється комою за таких умов:

а) якщо він стоїть у реченні після означуваного слова, вираженого іменником чи словом іншої частини мови, яке стало іменником, наприклад: *У просторій кімнаті з чотирма вікнами стояв посередині стіл, застелений червоним сукном* (М. Коцюбинський). *Краю мій, тебе у гromі борні за минуле, сповнене жалю, я люблю* (В. Сосюра);

б) якщо він стоїть після чи перед означуваним словом, вираженим особовим займенником, наприклад: *Вони, осмілені тишею, спочили трохи, звелися і обережно побрели вздовж гір* (М. Коцюбинський). *Сповнений любові, я іду по вулиці вузькій* (В. Сосюра).

Вправа 158. Перепишіть речення, підкресліть дієприкметникові звороти й означувані ними слова, поставте потрібні розділові знаки й усно поясніть їх вживання.

I. 1. Я йшов собі помалу туди, де гори ввечері палали огорнуті у сяйво чарівне (В. Симоненко). 2. Павка скоцюрблений від страху тремтів десь у кутку (Л. Письменна). 3. І поїзди летять уквітчані стрічками (За В. Сосурою). 4. Ясне дівчатко збентежене таким несподіваним виступом зупинилось... (За Іриною Вільде). 5. Але один ювілей влаштований з ініціативи школярів особливо запам'ятався (За П. Поповичем). 6. Мокрі, стомлені, але радісно-щасливі ми входимо в ліс (За М. Стельмахом).

II. 1. На возі сиділа поряд з Платоном літня жінка запнута білою в горошок хусткою (За І. Стаднюком). 2. Тоді я у млості охопле-

ний пожегом якоїсь неможливої радості закинув руки на шию своїй матері й притиснув її голову до своїх грудей (За Миколою Хвилювим). 3. Надходить день народжений в боях (За В. Сосюрою). 4. Велосипед куплений у колишнього чемпіона служить Павлові уже п'ять років (Журнал). 5. Дуби в крижаній кольчuzі одягнуті в сиві шовки про що замислились, друзі? (За В. Симоненком).

Вправа 159. Створіть речення з дієприкметниковими зворотами *сповнена тривоги, відданий вітчизні, збережений у пам'яті нащадків*: а) на початку речення; б) у кінці речення; в) в середині речення (рід, число, відмінок – за вашим текстом).

В. Барінова-Кулеба. Благословіння

Вправа 160. Прочитайте вірш, знайдіть у ньому дієприкметниковий зворот. Дайте розгорнуті відповіді на запитання, використовуючи до речні дієприкметники чи дієприкметникові звороти.

Кусень хліба, молоко в торбині,
 босі ніжки, збиті до крові, –
 гонить хлопчик гуси по стежині,
 прутиком похвиськує в траві.
 І звертають хлопцеві з дороги,
 кидають привітно на ходу:
 «Ти куди, козаче, кривоногий,
 може, вже шукаєш молоду?»*

* Молода – тут: наречена.

Тільки він всміхається солідно
та спідлоба гляне мимохідь,
і йому нітрохи не обидно*,
що його не хочуть розуміть.

Бо ж ніхто не знає, що хлопчина
всі шляхи, де йшли мандрівники,
буде знати, як оцю стежину,
що веде від хати до ріки.

В. Симоненко

1. Чим викликає симпатію герой вірша? (Посилайтеся на текст).
2. У яких рядках є жарт?
3. Чому хлопчик не ображається за те, що його не розуміють?
4. Чому він буде знати всі шляхи мандрівників? (Див. виділене речення).

§ 9. Правильна побудова речень з дієприкметниковими зворотами

Дієприкметникові звороти використовуються в усному і писемному мовленні.

У науковому і діловому стилях дієприкметникові звороти виконують визначально-уточнювальну роль, а в художньому і публіцистичному – експресивно-інформаційну. Наприклад: *У першій половині ХІХ ст. вийшли перші збірки українських пісень, записаних з народних уст* (Підручник). *Ввізні (імпорتنі) мита на товари, визначені у статті шостій цього Закону, встановлюються та змінюються Верховною Радою України* (Газета). *З дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі – русява голова дівчинки, нахилена вбік до відра, а далі – права рука, піднята трохи догори* (М. Коцюбинський).

Вправа 161. Перепишіть речення, поставте потрібні розділові знаки й аргументуйте їх. Підкресліть дієприкметникові звороти, які виконують експресивно-інформаційну роль..

1. Тисячами шибок позаліплюваних навхрест паперовими стрічками дивилося місто на розтривожений людський мурашник. 2. Закіптюженим посірілим табунцем збилися довкола зрубу юні хористи. 3. Кость Григорович був з іжачком на голові, з очима піднятими вгору так, немов увесь час вони дивилися поверх окулярів. 4. Старанно промите волосся було акуратно вкладене довкола голови тугою качалкою. 5. На тротуарі ворушилось ще

* Обідно – розмовне; літературне: образливо.

зелене листя обшурхане вітром з дерев. 6. Небо непокоїлось розітнуте прожекторами (За Олесем Гончаром).

Деякі дієприкметникові звороти, що стоять після означуваного слова, можна замінити синонімічним підрядним означальним реченням у складному. Наприклад: *Дівчина по-хазяйськи оглянула кімнату, підійшла до ліжка, застеленого білим простирадлом* (Олесь Гончар). – *Дівчина по-хазяйськи оглянула кімнату, підійшла до ліжка, що було застелене білим простирадлом. То були вірші, написані ще в школі. – То були вірші, які написані ще в школі.*

Вправа 162. Перепишіть речення, замінивши в них дієприкметникові звороти підрядними означальними реченнями. Зіставте початковий і перероблений варіанти і з'ясуйте, чим вони відрізняються. Чи вимагала ця заміна інших змін у реченні?

1. Ми ще мусили перечистити гриби, зібрані зранку, аби вони не пропали. 2. На господарське подвір'я теж завезли машину овочів, завантажених учора. 3. Тривоги, викликані недавніми подіями, й досі не покидали матері. 4. Це робилося для випускників, оточених загальною увагою не тільки школи, але й усього містечка. 5. Найкращим виявився урожай, зібраний з першої дослідної ділянки. 6. Через півгодини ми вже були в місті, геть розімлілому від спеки.

Деякі підрядні означальні речення можна замінити дієприкметниковим зворотом. Наприклад: *Ми виглянули у вікно, яке було відхилене в сад* і *Ми виглянули у вікно, відхилене в сад.*

Поширене означення (дієприкметник із залежними словами) тісніше пов'язується з означуваним словом, ніж підрядне речення.

Вправа 163. Перепишіть речення, замінивши в них підрядні означальні речення дієприкметниковим зворотом. З'ясуйте, чим різняться початкові та змінні речення.

1. Він ще раз глянув на картину, яку не сприйняв учора після уроків. 2. Верба, що її вчора нахилив до річки вітер, сьогодні випросталася. 3. Навіть з невеликої відстані здавалося, що йде стара німецька людина, яку пригнула до землі важка ноша. 4. Перед будинком росли молоді деревця, що їх посадив господар років два-три тому. 5. Усі опинились у невеличкому клубі, який переповнили учасники олімпіади. 6. Ще хвилина – і машина могла опинитись у глибокому рові, який залила дощова вода. 7. Комп'ютером, який подарували мені батьки на день народження, я користуватимуся разом з сестричкою.

§ 10. Активні та пасивні дієприкметники*. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часів

Вправа 164. Перепишіть вправу, знайдіть і підкресліть дієприкметники та з'ясуйте, який з них виражає ознаку, зумовлену власною дією чи станом самого предмета, а які – ознаку, зумовлену дією іншого предмета (під впливом іншого предмета).

1. Кар'єр, розкопаний екскаватором, псував пейзаж села (*Газета*). 2. Двері відчинились, і ми всі з подивом побачили на порозі зніяковілу Любу (*Олесь Гончар*). 3. Розчарований і втомлений, Мишко покидав спортзал (*Газета*). 4. Застеляє сніг лапатай слід, мережаний людьми (*В. Крищенко*).

Дієприкметники бувають активні та пасивні. У реченнях із попередньої вправи дієприкметник *зняковілу* – активний, а дієприкметники *розкопаний*, *розчарований*, *втомлений*, *мережаний* – пасивні.

Дієприкметник, який виражає ознаку предмета за його ж власною дією, називається **активним дієприкметником**, або **дієприкметником активного стану** (participil active). Наприклад: *зарослий сад*, *зів'яле листя*, *оперуючий професор*, *синтезуючий апарат*.

Дієприкметник, який виражає ознаку предмета за дією (впливом) на нього іншого предмета, називається **пасивним дієприкметником**, або **дієприкметником пасивного стану** (participil pasive). Наприклад: *визнаний спеціаліст*, *засіяний лан*, *знайдений скарб* – визнаний спеціаліст, бо його визнали люди; засіяний лан, бо його засіяли хлібороби.

Вправа 165. Перепишіть речення, знайдіть дієприкметники та підкресліть їх як члени речення. Позначте активні дієприкметники літерою **а**, пасивні – літерою **п**. Усно поясніть розділові знаки.

1. Лечу стежками поміж ниви отчі, де кров'ю сонця збрижкана трава (*Д. Павличко*). 2. Луги, луги, пропахлі сіном прілим, чи ви мене впізнали, земляка? (*В. Симоненко*). 3. Пощо тобі цей збанкрутілий край? (*Б. Бунчук*). 4. І гріє крапелька тепла любові втрачену надію (*В. Вознюк*). 5. Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті святою думкою, а молоти в руках (*І. Франко*). 6. На чорній кручі чорний дуб, як добрий воїн-вітролюб, весь посмагнілий, обгорілий, стоїть на кручі потемнілий (*А. Малиш*).

* У молдовській мові такої характеристики немає.

ко). 7. За горами гори, хмарою повіті, засіяні горем, кровію політі (Т. Шевченко).

Дієприкметникам властиве **значення часу**.

Вони можуть мати форму теперішнього або минулого часу. Наприклад: *вируючий* потік, *лежачий* камінь і *зігнутий* дріт, *зібраний* урожай.

Активні дієприкметники можуть мати дві часові форми – форму теперішнього часу та форму минулого часу.

Активні дієприкметники **теперішнього часу** творяться від дієслівних основ теперішнього часу за допомогою суфікса **-уч(ий)** чи **-юч(ий)** від дієслів I дієвідміни і суфікса **-ач(ий)** чи **-яч(ий)** від дієслів II дієвідміни. Наприклад: *в'яжучий* розчин, *дублюючий* актор, *дрижачий* голос, *люблячий* син.

Активні дієприкметники **минулого часу** творяться від основи неозначеної форми неперехідних дієслів за допомогою суфікса **-л(ий)**. Наприклад: *вцілілий* будинок, *дозрілий* овоч, *пожовклий* лист, *зітлілий* мох, *згрубілий* голос, *посивіле* волосся.

Пасивні дієприкметники мають лише форму **минулого часу** і творяться від основи неозначеної форми за допомогою суфіксів **-н(ий)**, **-єн(ий)** чи **-єн(ий)** і **-т(ий)**. Наприклад: *бажаний* результат, *знаний* дослідник, *зроблений* висновок, *напоєна* пустеля, *розкрита* таємниця, *помита* чашка, *скошена* трава, *заклеєний* конверт, *розколотий* горіх.

Вправа 166. Випишіть окремо словосполучення іменників: а) з активними дієприкметниками теперішнього часу; б) з активними дієприкметниками минулого часу; в) з пасивними дієприкметниками минулого часу. З одним словосполученням кожної групи створіть такі речення, щоб вони допомогли вам написати коротку розповідь на цікаву для вас тему. Напишіть цю розповідь.

Бувалий воїн, відкритий конкурс, відпочиваючі діти, дублюючий склад, загиблий воїн, затверджений план, мерзлий ґрунт, обіцяна нагорода, тремтячий листок, налаштований на перемогу, втомлюючий звук, знищена перешкода.

Вправа 167. Визначте стан і час дієприкметників, запишіть поряд з кожним відповідну неозначену форму дієслова. У процесі аналізу використовуйте такі умовні позначення: *атч* – для активних дієприкметників теперішнього часу, *амч* – для активних дієприкметників минулого часу, *пмч* – для пасивних дієприкметників минулого часу.

Зразок: *скасований* (пмч) – *скасувати*).

Бродячий, відважений, горілий, добутий, згаслий, згашений, згаяний, зітлілий, кований, колений, люблячий, молотий,

мелений, одягнутий, оцінений, оцінюючий, полений, полотий, розвинений, розвинутий, скривджений, травмований, уцілілий, ущільнений, читаючий.

Вправа 168. Випишіть дієприкметники й визначте твірні основи і суфікси, за допомогою яких утворені активні та пасивні дієприкметники.

Зразок: авторизова-н-ий.

Авторизований переклад, вибрані твори, виголошена промова, в'язучий розчин, ворогуючі сторони, забута мелодія, заземлена антена, зів'ялий листок, лежачий камінь, набутий досвід, відірваний гудзик, штурмуючий загін, наступальний сигнал.

Вправа 169. Розгляньте таблицю зі зразками творення активних і пасивних дієприкметників. Запишіть у свої зошити (як в останньому стовпчику) по два приклади до кожного окремого зразка утворень дієприкметників.

Час	Від основ яких дієслів	Твірні основи	Суфікси	Зразок творення
<i>Активний стан</i>				
Теперішній	перехідних дієслів	Основа теп. часу		
		вед-уть	-уч(ий)	вед+уч-ий>ведучий
		нес-уть	– “ –	нес+уч-ий>несучий
		ріж-уть	– “ –	ріж+уч-ий>ріжучий
		ко[л'-у]ть	/-юч-/	ко[л'+у]ч-ий>колючий
		працю[й-у]ть	/-юч-/	працю+[й+у]ч-ий>працюючий
		дриж-ать	-ач(ий)	дриж+ач-ий>дрижачий
		леж-ать	– “ –	леж+ач-ий>лежачий
сто[й-а]ть	/-яч-/	сто+[й+а]ч-ий>стоячий		
Минулий	неперехідних дієслів	Основа інфінітива		
		вцілі-ти	-л(ий)	вцілі+л-ий>вцілілий
		доспі-ти	– “ –	доспі+л-ий>доспілий
		зімлі-ти	– “ –	зімлі+л-ий>зімлілий
		посиві-ти	– “ –	посиві+л-ий>посивілий
		згірк-ну-ти	– “ –	згірк+л-ий>згірклий
зів'яну-ти	– “ –	зів'я+л-ий>зів'ялий		

Час	Від основ яких дієслів	Твірні основи	Суфікси	Зразок творення
Пасивний стан				
		Основа інфінітива		
Минулий	перехідних дієслів	гна-ти	-н(ий)	гна+н-ий>гнаний
		внес-ти	-ен(ий)	внес+ен-ий>внесений
		біл-и-ти	- “ -	біл+ен-ий>білений
		вибор-о-ти	- “ -	вибор+ен-ий>виборений
		засво[й+і]ти	/-єн/	засво[й+є]н-ий>засвоєний
		би-ти	-т(ий)	би+т-ий>битий
		взя-ти	- “ -	взя+т-ий>взятий
		чу-ти	- “ -	чу+т-ий>чутий
		тер-ти	- “ -	тер+т-ий>тертий

Вправа 170. У котрому рядку є дієслово, від якого пасивний дієприкметник минулого часу не твориться?

1. Взяти, гнати, молоти.
2. Вибрати, записати, зробити.
3. Виграфити, змалювати, описати.
4. Білити, кинути, організувати.
5. Вивезти, забути, почорніти.

Вправа 171. У котрому рядку є дієслово, від якого активний дієприкметник минулого часу не твориться?

1. Вціліти, здрібніти, пріти.
2. Вицвісти, замерзнути, спітніти.
3. Горіти, зіпріти, скиснути.
4. Випнути, збідніти, прокиснути.
5. Бувати, зів'янути, спорожніти.

Вправа 172. У котрому рядку є слово, що не належить до активних дієприкметників теперішнього часу?

1. Атакуючий, штурмуючий, ходячий.
2. Бродячий, дублюючий, оцінюючий.
3. Дрижачий, крокуючий, читаючий.
4. Болючий, колючий, освіжаючий.
5. Лежачий, люблений, сидячий.

Вправа 173. Користуючись довідкою, доберіть до іменників активні дієприкметники теперішнього часу і запишіть словосполучення.

Актор, вітер, голос, день, діти, ланка, листок, напій, погляд, (спортивний) склад, сторона, хворий (пацієнт).

Довідка: атакуючий, голодуючий, дрижачий, дублюючий, згасаючий, конфліктуючий, кочуючий, лежачий, люблячий, освіжаючий, оцінюючий, тремтячий, ходячий.

Вправа 174. Продовжіть у формі роздуму вислів кінорежисера Ю. Ілленка. Використайте дієприслівники *визнаний, вписаний, засвоєний, збережений, прогресуючий* та ін. Яка історична подія зображена на фотоілюстрації?

Україна історично завжди належала, належить і буде належати до європейської цивілізації.

§ 11. Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників

Вправа 175. Згрупуйте дієслова за дієвідмінами, утворіть від них і паралельно запишіть форми 3-ї особи множини теперішнього часу і форми активного дієприкметника теперішнього часу. З'ясуйте, чим визначається добір суфіксів при утворенні відповідних дієприкметників.

Зразок: гріти – гріють – гріючий.

В'янути, зберігати, лежати, правити, сохнути, спати.

Суфікс *-юч(ий)* пишеться в активних дієприкметниках теперішнього часу, утворених від основ на м'який приголосний дієслів I дієвідміни, а суфікс *-яч(ий)* – в активних дієприкметниках, утворених від основ на м'який приголосний діє-

слів II дієвідміни. Порівн.: *атаку[й-у]ть* і *атаку[й+у]чий* > *атакуюч(ий)*, *си[д'-а]ть*, *си[д'-а]ч(ий)* > *сидячий*.

Суфікси **-уч(ий)** і **-ач(ий)** пишуться в активних дієприкметниках теперішнього часу, утворених від основ на твердий приголосний. Порівн.: *вед-уть* і *вед+уч(ий)* > *ведучий*, *дриж-ать* і *дриж+ачий* > *дрижачий*.

Вправа 176. Запишіть поряд з кожним пасивним дієприкметником минулого часу початкову форму відповідного дієслова, усно з'ясуйте правило правопису **-ен(ий)** та **-єн(ий)**.

Білений, вчений, напоєний, піднесений, примирений, присвоєний, роззброєний, розселений, скоєний, скошений.

Суфікс **-єн(ий)** завжди пишеться в пасивних дієприкметниках минулого часу, утворених від основ інфінітива на **-ї-**. Наприклад: *загої-ти* > *загоєний*, *закрої-ти* > *закроєний*, *освої-ти* > *освоєний*.

Суфікс **-єн(ий)** пишеться у дієприкметниках, утворених від основ інфінітива на приголосний та на **-у-**. Наприклад: *внес-ти* > *внесений*, *завіри-ти* > *завірений*.

Крім того, суфікс **-єн(ий)** нарівні з суфіксом **-т(ий)** використовується для утворення кількох пасивних дієприкметників від основ **інфінітива на -оло-** та **-ну-**. Наприклад: *коло-ти* > *колений* і *колотий*, *моло-ти* > *мелений* і *молотий*, *поло-ти* > *полений* і *полотий*; *замкну-ти* > *замкнутий* і *замкнений*, *згорну-ти* > *згорнутий* і *згорнений*, *одягну-ти* > *одягнений* і *одягнутий*, *пороти* > *порений* і *поротий*.

У дієслівних основах з суфіксом **-ува-** при утворенні активних дієприкметників теперішнього часу замість цього суфікса з'являється суфікс **-уй**, а при утворенні пасивних дієприкметників минулого часу – суфікс **-ова-**. Наприклад: *існ-ува-ти* > *існ-уй+учий*, *крок-ува-ти* > *крок-уй+учий*, *аргумент-ува-ти* – *аргумент-ова+ний*.

Вправа 177. Від запропонованих дієслів утворіть і запишіть окремо можливі дієприкметники активного стану теперішнього і минулого часу та пасивного стану минулого часу. Усно поясніть вибір і правопис суфіксів.

Афішувати, вигоїти, досягнути, керувати, кипіти, мити, наклеїти, осмислити, покинути, почорніти, створити, ходити.

При утворенні пасивних дієприкметників за допомогою суфікса **-єн(ий)** деякі кінцеві приголосні твірної основи чергуються, а саме:

[б]-[бл]	<i>відробити – відроблений, загубити – загублений;</i>
[п]-[пл]	<i>засліпити – засліплений, захопити – захоплений;</i>
[в]-[вл]	<i>відправити – відправлений, прославити – прославлений;</i>
[м]-[мл]	<i>заплямити – заплямлений, надломити – надломлений;</i>
[ф]-[фл]	<i>розграфити – розграфлений;</i>
[д]-[дж]	<i>дослідити – досліджений, збудити – збуджений;</i>
[г]-[ж]	<i>берегти – бережений, застерегти – застережений;</i>
[з]-[ж]	<i>вразити – вражений, знизити – знижений;</i>
[к]-[ч]	<i>випекти – випечений, посікти – посічений;</i>
[т]-[ч]	<i>засвітити – засвічений, намітити – намічений;</i>
[с]-[ш]	<i>гасити – гашений, запросити – запрошений;</i>
[зд]-[ждж]	<i>заїздити – заїжджений, розгніздити – розгніжджений;</i>
[ст]-[ш]	<i>виросити – виращений, згустити – згущений.</i>

Вправа 178. I. Запишіть з поданої вище таблиці дієприкметники, форми яких були вам невідомі. Запам'ятайте їх.

II. Від запропонованих дієслів утворіть усі можливі дієприкметники, усно аргументуйте вибір суфікса та поясніть правопис голосних і приголосних в основі суфіксів.

Біліти, надіслати, виявити, відкрити, відломити, долати, загустити, загустіти, звузити, згасати, згасити, згрубіти, згрупувати, здичавіти, зимувати, зів'яти, зігнути, зліпити, колоти, любити, мислити.

Вправа 179. I. Перепишіть речення, знайдіть дієприкметники, з'ясуйте їх значення та граматичні ознаки, спільні з дієсловами та прикметниками, визначте їх синтаксичну функцію і підкресліть як член речення. Усно поясніть розділові знаки при дієприкметникових зворотах та правопис голосних і приголосних у дієприкметниках.

1. Спокутаний праведним життям гріх буде прощений Богом і людьми (*Журнал*). 2. Зачудований і вражений дядьковим словом, я не знаю, що відповісти, і за мене відповідає тато (*М. Стельмах*). 3. Усе моє життя в інвентарі розбите і розписане по графах (*В. Стус*). 4. І скиглить, скиглить ніч, промерзла й кострубата, розіпнена давно на сонячних мечях... (*В. Сосюра*). 5. Не гасне вогнище родинне, в людських запалене серцях (*Д. Білоус*).

II. Усно поясніть, як ви розумієте зміст п'ятого речення (вислів Д. Білоуса). Чи погоджуєтеся ви з автором?

§ 12. Правопис *н* у дієприкметниках і *нн* у прикметниках дієприкметникового походження

Вправа 180. Прочитайте речення. Випишіть з них дієприкметники і прикметники з пов'язаними з ними словами, зіставте їх граматичні ознаки і з'ясуйте, чим вони різняться.

1. Безлюдне подвір'я, просторе, піскувате й гаряче, нагадувало собою шматок південної пустелі, кимось ненароком закинутий сюди. 2. Лагідний спокій був порушений табунцем напівголих, до чорноти засмажених сонцем хлопчиків (*За творами Олесь Гончара*).

Дієприкметники відрізняються від прикметників тим, що мають значення доконаного чи недоконаного виду, теперішнього чи минулого часу та активного чи пасивного стану.

Крім того, прикметники і дієприкметники утворюються від різних основ за допомогою різних суфіксів.

Прикметник як частина мови і дієприкметник як особлива форма дієслова творяться за допомогою окремого набору суфіксів. Лише суфікс *-н(ий)* засвідчений у прикметниках, утворених від іменникових основ, і в пасивних дієприкметниках, утворених від основ неозначеної форми дієслова. Порівн.: *авторитет-н-ий* – від авторитет, *бетон-н-ий* – від бетон і *вигна-н-ий* – від вигнати, *застрахова-н-ий* – від застрахувати.

У суфіксах пасивних дієприкметників *-ан(ий)*, *-ен(ий)*, *-єн(ий)* завжди пишеться одна літера *н*. Порівн.: *бажаний* – від бажати, *збудований* – від збудувати, *завезений* – від завезти, *заклеєний* – від заклеїти.

Увага! Написання *нн* можливе в прикметниках:

а) якщо вони утворені за допомогою суфікса *-н(ий)* від іменникової твірної основи на *н*: *вагон+ний*, *закон+ний*, *балкон+ний*, *вазон+ний*, *пін+ний*;

б) якщо вони утворені від прикметникових основ за допомогою суфікса *-єнн(ий)*, який вказує на високу міру вияву ознаки: *височ+єнний*, *добр+єнний*, *довж+єнний*, *глибоч+єнний*;

в) якщо вони утворені суфіксальним чи префіксально-суфіксальним способом від дієслівних основ і в них суфікси *-єнн(ий)*, *-єнн(ий)*, *-єнн(ий)* вказують на ознаку за можливістю чи неможливістю дії: *здійсн+єнний*, *збагн+єнний*, *не+дозвол+єнний*, *не+здол+єнний*, *не+зрівн+єнний*, *недо+торк+єнний*.

Вправа 181. I. Запишіть у свої зошити прикметники **незбагнений** і **нездоланий**, запам'ятайте, що вони пишуться з двома **н**. Побудуйте з ними речення (усно).

II. До кожного прикметника доберіть спільнокореневий дієприкметник, запишіть їх парами, проставте наголоси і позначте суфікси. Правильно наголошуйте!

Зразок: *дозволенний – дозволений.*

Здійснений, невблаганий, невпізнаний, невтолений, нездійснений, нездоланий, незлічений, непримирений, неказаний, нескінчений.

Вправа 182. З'ясуйте значення прикметників і дієприкметників *дóзвільний* і *дóзвóлений*, *дóзволенний* і *дóзволений*, складіть з ними речення таким чином, щоб з них було зрозуміле значення кожного прикметника і дієприкметника.

Вправа 183. Прочитайте і запам'ятайте слова П. Тичини. Поглибте цю тезу реченнями (п'ять-шість) з дієприкметниками *не збáгнений*, *не збóланий*, *не зíгнутий*, *не зраджений* і прикметниками *незбагнѐнний*, *нездолáнний*.

Я єсть народ, якого правди сила
ніким звойована ще не була.

§ 13. Правопис *не* з дієприкметниками

Вправа 184. Прочитайте речення, зверніть увагу на те, як написано **не** з різними частинами мови, поясніть правило написання у кожному випадку.

1. Скульптор стежив за Меланією з нещадною зухвалістю митця. 2. Розмова не клеїлася. 3. Може, оця незграбна примітивна манірність уже стала другою натурою і нічим її не проб'єш. 4. З якого боку не заходив, скрізь вона була не та. 5. Спробуй-но вихопити характер з оцього хаосу недбалих ліній, кострубатих жестів... 6. Раніше скульптор якось мало зважав на таких, як вона, а зараз це вже його непокоїло, їхня думка була для нього зовсім не байдужою. 7. Видно, мало ви її знаєте... Невсипуща, віддана, золота людина (*За Олесем Гончаром*).

Не з дієприкметниками пишеться окремо і разом.

Частка не з дієприкметниками пишеться окремо:

а) якщо при дієприкметнику є залежне слово, наприклад:
Не керований ніким, човен міг наскочити на підводну скельку

(Г. Коцюба) – у цьому реченні від дієприкметника *не керований* залежить слово *ніким*;

б) якщо ознаці, вираженій дієприкметником з **не**, протиставляється інша ознака, введена сполучником **а**, наприклад: *Тільки й мав – талан(т) до віршів, не позичений, а власний* (Леся Українка). *Вода була не нагріта, а лише підігріта* (З підручника);

в) якщо дієприкметник виступає присудком, наприклад: *Обсяг роботи не визначений* (Газета). *Цей художник не визнаний у себе на батьківщині* (Газета).

Префікс не- з дієприкметником пишеться разом:

а) якщо дієприкметник виступає у ролі означення і не має при собі залежних слів чи протиставного сполучника **а**, наприклад: *Молода невитрачена сила хвилею вдарила в груди* (М. Коцюбинський);

б) якщо дієприкметник утворений від дієслова, яке з префіксом *не-* чи *недо-* пишеться разом, наприклад: *Хіба не бачиш, що в печі обід недоварений, а хата стоїть й досі неметена?* (І. Нечуй-Левицький). *Цей твір зостався недописаний* (Журнал).

Вправа 185. Перепишіть речення. Поясніть написання **не** з дієприкметниками. Складіть власні два речення з дієприкметниками з часткою **не**.

1. Підкосилися ноги, і вона важко впала на ще не схололу з дня землю (*В. Яворівський*). 2. А поруч вставали некороновані корифеї і справжні вожді (*В. Симоненко*). 3. Гарно в полі, де падають райдуги високі, де не вкриті під громами тільки ти і сокіл (*Т. Одудько*). 4. І щастя нежданого подив сьогодні у вас на щоді (*В. Вознюк*). 5. Лише мох укриває оте віковічне, ніким не займане каміння (*А. Шиян*). 6. Спасибі Вам, мамо, за вічну любов і всю неоплачену ласку (*Д. Луценко*).

Вправа 186. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть написання дієприкметників з **не** разом чи окремо. Котрі речення ви вважаєте пейзажною замальовкою і чому? Знайдіть загадку і відгадайте її.

1. Я сивину не кликав. Зацвіла (не)прошена тривожно у волоссі (*В. Вознюк*). 2. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Він був (не)вдоволений (*М. Коцюбинський*). 3. На лугах ще трава (не)кошена, у полях красуються жита (*П. Воронько*). 4. Диких орд (не)злічені навали розтропили пращури мої (*В. Симоненко*).

5. Толока (не)орана, вівці (не)лічені, пастух рогатий (*Народна творчість*). 6. Чисте (не)заросле місце то звужувалось, то місцями розходилося, ніби озерце (*І. Нечуй-Левицький*).

Вправа 187. I. Сформулюйте правила, за якими **не** з дієприкметником пишеться разом та окремо (наведьте приклади).

II. Від поданих слів (за вибором) утворіть п'ять словосполучень або речень, в яких **не** з дієприкметником писатиметься окремо. Поясніть орфограму

Зразок: Не завершена досі картина *або:* У майстерні художника зібралось кілька не завершених досі картин.

Незавершена картина, невимолочене зерно, не виправдана впевненість, невтамована спрага, незагоєна рана, незапланована поїздка, необдуманий вчинок, непередбачена зустріч, непомиті руки, неприховане глузування, непротоптана стежка, нерозвідані запаси.

Вправа 188. Перекладіть словосполучення українською мовою. Порівняйте молдовський та український тексти і сформулюйте висновок про правопис **не** з дієприкметниками в обох мовах.

1. Material nestudiat. Materialul nu este studiat de elevi. 2. Carte necitită. Cartea nu e citită de mine. 3. Cuvinte nerostite. Cuvintele nu sunt rostite de tine.

СХЕМА РОЗБОРУ ДІЄПРИКМЕТНИКА ЯК ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Дієприкметник від якого дієслова. 3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду). 4. Вид. 5. Стан. 6. Час. 7. Рід. 8. Число. 9. Відмінок. 10. Синтаксична роль. 11. Вимова і написання.

Зразок усного розбору

Остап пробував свої тремтячі ноги, як мала пташина крила (*М. Коцюбинський*).

Тремтячі – дієприкметник від дієслова *тремтіти*, початкова форма *тремтячий*, недоконаного виду, активного стану, теперішнього часу, рід не визначається у множині, множина, знахідний відмінок, виконує роль узгодженого означення. У знахідному відмінку множини закінчення *-і*, суфікс *-яч-*.

Зразок письмового розбору

Тремтячі – дієприкм. від дієслова *тремтіти*, поч. форма *тремтячий*, недок. вид, акт. стан, теп. час, рід не визн. у множ., множ., Зн. відм., узгодж. означ., у Зн. відм. множ. зак. *-і*, суф. *-яч-*.

Вправа 189. Прочитайте речення, знайдіть і выпишіть словосполучення з дієприкметником у ролі головного і в ролі залежного слова. Дотримуючись схеми, зробіть усний чи письмовий розбір двох дієприкметників.

1. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови. 2. Напоений незабаром зіллям, із перев'язаною раною, зогрітий теплом, Остап розплющив очі (*М. Коцюбинський*). 3. Слово! Незгасаюче воно, а тому вогонь його гріє і грітеме вічно (*За М. Рачуком*). 4. Після всього пережитого Степура глянув на загиблого товариша зором, уже не затемненим лютими ревнощами, зором, очищеним у горнилі спільних випробувань (*Олесь Гончар*).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Що спільного у дієслівних формах *написати* лист, *написаний* лист, *написає* лист, *напиши* лист?
2. Які спільні ознаки мають дієприкметник *написаний* (лист) і прикметник *зворушливий* (лист)?
3. Що називається дієприкметником? З'ясуйте, чим це визначення відрізняється від визначень дієслова та прикметника.
4. У чому різниця між активними та пасивними дієприкметниками? Підтвердьте це дієприкметниками *вибраний* план і *визрілий* план.
5. За допомогою яких суфіксів створюються дієприкметники пасивного стану? Підтвердьте це прикладами.

6. За допомогою яких суфіксів творяться дієприкметники активного стану?
Наведіть приклади таких утворень.
7. Дієприкметники якого стану мають значення теперішнього і минулого часів?
8. Що пишемо у суфіксах дієприкметників: **н** чи **нн**? Підтвердьте прикладами.
9. Як відмінюються дієприкметники?
10. Пригадайте правила написання **не** з дієприкметниками разом та окремо.
Підтвердьте прикладами.
11. Яку синтаксичну функцію виконує дієприкметник? Доведіть це прикладами.
12. Пригадайте визначення дієприкметникового звороту. Коли і як виділяється дієприкметниковий зворот на письмі? Наведіть приклади.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ДІЄПРИКМЕТНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієприкметник – особлива незмінна форма дієслова.
Так чи ні.
2. Дієприкметник має ознаки дієслова та прикметника.
Так чи ні.
3. У дієприкметника є вид та час.
Так чи ні.
4. Дієприкметник змінюється за особами.
Так чи ні.
5. Дієприкметник разом із залежним словом утворює зворот.
Так чи ні.
6. Дієприкметник у реченні виступає тільки означенням.
Так чи ні.

II рівень

Тести із вибором однієї правильної відповіді

1. Питання дієприкметника наведено у рядку
А що роблячий? що зроблений?
Б що роблячи? що зробивши?
В який? яка? яке? які?
Г що робити? що зробити?
2. Усі слова – дієприкметники у рядку
А колишній, суботній, звечорілий
Б полити, засіяний, русявий
В жовтіючий, загублений, написаний
Г зроблений, поспішаючи, посміхатися

3. Усі дієприкметники активного стану у рядку
А вимитий, просушений, зв'язаний
Б підписаний, зіпсований, пожовклий
В процвітаючий, переоцінений, скошений
Г лежачий, ріжучий, дозрілий
4. Усі дієприкметники пасивного стану у рядку
А скошений, забутий, почорнілий
Б зроблений, принесений, розбитий
В засніжений, збережений, танцюючий
Г обговорений, зів'ялий, зрозумілий
5. Усі слова пишуться з **нн** у рядку
А виснаже..ий, невірноваже..ий, прихова..ий
Б невпи..ий, нездола..ий, стара..ий
В непримире..ий, невдоволе..ий, недозволе..ий
Г невблага..ий, незліче..ий, нагородже..ий
6. Усі дієприкметники пишуться з **не** разом у рядку
А не/виправлена вчителем помилка, не/виоране поле
Б не/помита дошка, не/политі квіти
В не/вгамовні діти, не/перечитаний мною твір
Г не/стримані почуття, не/написаний учнем реферат

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієприкметниками та їх характеристиками.
 - 1 Спорожнілий колос вищий за всі (*Народна творчість*).
 - 2 Кожній людині відкрито в нас путь (*П. Тичина*).
 - 3 Згаяного часу і конем не наздоженеш (*Народна творчість*).
 - 4 В оживаючих деревах піднімалися весняні соки (*Олесь Гончар*).

А активний дієприкметник теперішнього часу
Б активний дієприкметник минулого часу
В пасивний дієприкметник минулого часу
Г пасивний дієприкметник теперішнього часу
Ґ безособова дієслівна форма
2. Установіть відповідність між висловом та його значенням.

1 несподівана	А розмова, яка продовжується
2 нестихаюча	Б сила, яка збереглася
3 невтрачена	В листівка, яку не кинули до скриньки
4 невідправлена	Г пригода, яка не закінчилась
	Ґ зустріч, яку не планували

3. Установіть відповідність між словом та частиною мови.

1 зелений	А іменник
2 позеленіти	Б прикметник
3 позеленілий	В дієслово
4 зелень	Г дієприкметник
	Ґ дієприслівник

IV рівень

Тести відкритого типу

1. Від запропонованих слів утворіть дієприкметники, укажіть у них суфікси, визначте стан.

Сказати, закінчити, скласти, написати, розбити, діяти, збудувати, налити, слухати, вітати.

2. Перепишіть речення, розставте правильно розділові знаки. Підкресліть дієприкметники або дієприкметникові звороти.

1. Місто було обведене подвійними мурами з сімнадцятьма вежами (*І. Кулаковський*). 2 Так шепоче серед ночі вітром збуджена трава (*Олександр Олесь*). 3. Так воно велось по всіх хуторах розкиданих без ліку в запорозьких вольностях-степях в усіх козацьких слободах (*М. Пригара*). 4. Надворі був сонячний день сповнений невгамовного пташиного щебетання і гудіння бджіл (*О. Донченко*). 5. Степ оповитий тишею дихав пахощам (*О. Копиленко*).

3. Напишіть п'ять дієприкметникових словосполучень, у яких **не** пишеться з дієприкметниками окремо, і п'ять, у яких **не** пишеться разом.

§ 14. Безособові дієслівні форми на **-но (-ено, -єно), -то**

До пасивних дієприкметників дуже близькі безособові дієслівні форми (*forme impersonale verbate*) на **-но(-ено, -єно), -то**. Порівн.: *вибраний* і *вибрано*, *гарантований* і *гарантовано*, *доведений* і *доведено*, *сказаний* і *сказано*, *розкrojений* і *розкrojено*, *розбитий* і *розбито*, *прополений* і *прополото*.

Близькість таких слів зумовлена однаковими твірними основами та схожими словотвірними засобами, які використовуються для їх творення.

Безособові дієслівні форми творяться від основ інфінітива перехідних дієслів за допомогою суфіксів **-но (-ено, -єно)**, **-то**. Наприклад: *бажати – бажа-+но, побачи-ти – побач-+єно, ви-кроїти – викро-+єно, взяти – взя-+то, кинути – кину-+то*.

Вправа 190. Спишіть безособові дієслівні форми, виділивши дефісом твірну основу і суфікс, а поряд відтворіть неозначену форму дієслова.

Зразок: *бажа-но – бажати*.

Бажано, виконано, відвезено, впроваджено, вражено, дібрано, доповнено, загорнуто, загублено, згаяно, зібрано, зупинено, кинуто, куплено, міряно, освячено, склеєно, розбито, прийнято.

Дієслівні утворення на **-но (-ено, -єно)**, **-то** – це специфічні незмінні форми дієслова, які мають значення доконаного чи недоконаного виду, перехідності та виконують роль головного члена (присудка) у безособовому реченні (у якому виконавець дії присудка не відомий). Порівн.: *виорано й орано (У сусідів виорано і засіяно, а в нас ще й не орано); зібрано (кого?) школярів, перевірено (що?) спорядження (Перед походом зібрано школярів, перевірено спорядження)*.

Вправа 191. Прочитайте речення, порівняйте виділені слова і з'ясуйте, які граматичні ознаки властиві кожному з них. До якого слова у реченні ви ставили від них запитання? Якими членами речення виступають виділені слова?

Палац *відданий* учням.

Школа *зведена* влітку.

Урок добре *засвоєний*.

Учора *відкритий* відпочинковий табір.

Палац *віддано* учням.

Школу *зведено* влітку.

Урок добре *засвоєно*.

Учора *відкрито* відпочинковий табір.

Вправа 192. Від дієслів усно утворіть пасивні дієприкметники та дієслівні форми на **-но (-ено, -єно)**, **-то**. Випишіть дієслова, від яких неможливі такі утворення, і поясніть, чому.

Адресувати, бачити, ворогувати, гасити, горіти, доглянути, клеїти, колоти, зламати, місити, молоти, назбирати, наклеїти, освоїти, присвоїти, намалювати, впровадити.

Вправа 193. Перепишіть речення, розкриваючи дужки, відтворіть потрібну форму дієслова. Утворення на **-но (-ено, -єно)**, **-то** та пасивні дієприкметники підкресліть як відповідні члени речення.

1. Ярмо було (накласти) на шию дикому турові, (загнати), (знесли), але (овіяти) ще степовим вітром, із (невтратити)

ще смаком волі, широких просторів, він стояв на ногах. 2. Лиха доля чекала втікача: його (оддавати) в рекрути, (засилати) в Сибір, (катувати), (таврувати), мов худобу, або з напів(оголити) головою, (збити), (одсилати) в кайданах назад до пана, знову в неволю, на панщину. 3. Маланка, склавши руки, побожно слухала оповідання про те, скільки (привезти) цегли, яке й чому (забракувати) дерево (За М. Коцюбинським).

Увага! Присудком можуть виступати як дієслівні форми на **-но (-ено, -єно)**, **-то**, так і пасивні дієприкметники.

Безособовим дієслівним формам на **-но (-ено, -єно)**, **-то** надається перевага тоді, коли у мовця **виникає потреба зосередити всю увагу на результаті дії**. Наприклад: *Останній екзамен складено, школу закінчено* (О. Донченко). *Не повертаються із вирію мого дитинства журавлі. Вже не одну версту відміряно від стежки отчої землі* (В. Калашник).

Виразити присудок пасивним дієприкметником більш доцільно тоді, коли мовець має на меті **зосередити увагу на вираженні ознаки за дією**. Наприклад: *Омиті росами квітки розтулюють повіки* (В. Сосюра).

Вправа 194. Прочитайте тексти. Дайте морфологічну характеристику виділених слів і з'ясуйте, до якого стилю належить текст і чому в ньому використано саме такі дієслівні форми.

I. Підготовка до походу в гори відбувається за планом: **визначено маршрут, розподілено функції між досвідченими туристами, придбано спорядження, закуплено продукти.**

Залишалося лише узгодити час і місце збору групи. Це було складно, бо учасникам походу доводилось доїжджати з різних сіл, а транспортний зв'язок у нас **налагоджено** погано. В очікуванні усіх дітей **прийнято** рішення розбити один намет на шкільному подвір'ї.

II. Батько був схвилюваний увагою до нього усіх членів родини. Сімдесятиріччя, **відзначене** скромно, без особливих урочистостей, усе ж запам'яталося і дітям, і внукам. Особливо **зворушеними** виглядали молодші батькові сестри, які приїхали після десятилітньої вимушеної розлуки з родиною та Україною. **Створений** старшим онуком портрет теж був **фотографований** «на згадку». А на завершення свята у небо був **запущений** паперовий ліхтарик «на довгі світлі роки».

§ 15. Читання та аналіз тексту

Вправа 195. Прочитайте вголос текст, перекажіть його зміст і висловте свою думку про те, що дало підставу авторіві назвати байдужість найстрашнішою недугою нашого часу, а поведінку одних людей порівняти з природою орлів, а інших – із вдачею жаб.

БІЙТЕСЯ БАЙДУЖИХ!

Найстрашніша недуга нашого часу – байдужість. «Не бійтеся друзів, – писав польський письменник Бруно Ясенський. – Що-найбільше – вони можуть вас зрадити. Не бійтеся ворогів. У гіршому випадку вони можуть убити. Бійтеся байдужих. З їхньої мовчазної згоди творяться і зради, і вбивства».

Задумайся на хвилину, читачу. Чи не «мовчав» і ти часом? Там, де треба було на весь світ кричати? Чи не втікав задля власного спокою у життєві кущики? Щоб нічого «не бачити», «не чути», «не знати»?

Пригадай, читачу, чи не проходив ти мовчки, коли хтось нівечив природу твоєї землі, коли якийсь ворожий зайда чинив наругу над святинями твого народу, над його історією. Чи не відвертався убік, коли поруч знущалися з людини?

Сполохані орли злітають у небо, щоб у бойовому леті опуститися кометою на тих, хто руйнує їхні гнізда. Сполохані жаби скачуть у болото, щоб тихо й спокійно пересидіти небезпеку. Задумайся, читачу, і зваж: хто ти? (За Є. Дударем).

II. Випишіть з тексту окремо дієслова в неозначеній формі, у способових формах і у формі дієприкметника. Доберіть синонім до іменника *недуга*. Знайдіть у тексті антоніми.

III. Знайдіть в інтернеті уривок з тексту морального змісту. Перекажіть його однокласникам. Чому саме цей уривок ви вибрали?

Вправа 196. Ознайомтесь із текстом, складіть його план, а потім обговоріть його в класі. Виділені назви рослин, ягід і плодів перекладіть молдовською мовою.

ЛІСОВІ СКАРВИ

У лісі з початку літа і до глибокої осені можна знайти дуже багато різних ягід і плодів. У травні-червні неподалік сосни червоніє запашна солодка **суниця**. Трохи пізніше поміж темно-зеленими листочками з'являються синюваті плоди **чорниці**. Дозріває в лісі дика **малина**, а на луках – **ожина**. Плоди їх дуже схожі, немов сестрички – тільки кольором відрізняються. Ожина – темно-синя, малина – червона.

На кінець літа червоними бурульками вкриваються кущі **барбарису**. На колючих гілках дикої троянди (**шипшини**) полум'яніють вітамінні плоди. Наче краплини крові, виблискує серед росяних трав **брусниця**.

Червоні китиці звисають з кущів **калини**, дерев **горобини**. Мов припорошені інеем, синіють плоди **терну**.

Лісовими ягодами не тільки приємно поласувати під час прогулянок. Їх збирають і сушать для компотів, з них варять варення. Усі вони багаті й на вітаміни, а деякі годяться на ліки (*За В. Пархоменком*).

Вправа 197. Виберіть тему для своєї усної розповіді, продумайте можливий її зміст і складіть розгорнутий план з п'яти-шести пунктів.

Вправа 198. I. Створіть і запишіть монолог (сім-вісім речень) придуманого вами супергероя, який пояснює, чому він оберігає дітей від ризикованої поведінки.

II. Продовжіть діалог (по три репліки кожного персонажа) «Сніданок мами з сином (донькою)»:

- Доброго ранку, мамочко!
- Доброго ранку синові! Що тобі приготувати на сніданок?
- Яечню з шинкою і склянку молока.
- Молоко закінчилося. Є ...

ДІСПРИСЛІВНИК

§ 16. Дієприслівник як особлива форма дієслова. Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Вправа 199. Прочитайте текст, знайдіть різні форми дієслова, випишіть їх окремо і пригадайте, які значення, морфологічні ознаки і синтаксична роль властиві кожній формі. Чи виявили ви мало знайоме вам слово?

Як би ми не раділи, від'їжджаючи на відпочинок у далекі краї, дуже скоро починаємо сумувати за рідним краєм. Згадуємо якісь дрібнички, якими нехтували, відчуваємо запахи, що сповнювали наш сад, подвір'я, завітчане простими квітами... І коли спогади стають нав'язливими, просимось додому. Сказано – ностальгія.

Вправа 200. Перепишіть речення, підкресліть головні та другорядні члени. У дієсловах визначте лексичне значення, граматичні ознаки, синтаксичну роль. У чому особливість виділених слів?

1. Чіпка слухав, слухав та й голову схилив на груди, **слухаючи**...
2. Дід, **поснідавши**, молився Богу (*Панас Мирний*).
3. **Відавши** поклін господарям, рушаємо додому.

Дієприслівник (gerunziul) – незмінна форма дієслова, особливий його вияв, що поєднує в собі ознаки дієслова і прислівника.

Дієприслівник має багато спільного з інфінітивом і способовими формами дієслів.

По-перше, їх об'єднує спільне загальне **значення дії**. Наприклад: *слухати* (що робити?), *слухаючи* (що роблячи?) та *слухав* (що робив?), *слухав би* (що робив би?) і *слухай* (що роби?); *послухати* (що зробити?), *послухавши* (що зробивши?).

По-друге, з іншими формами дієслова (крім інфінітива) його об'єднує **значення недоконаного чи доконаного виду**. Наприклад: *слухаючи*, *слухати* і *слухав*, *слухав би*, *слухай* – недоконаний вид, а *поснідавши*, *поснідати* і *поснідав*, *поснідав би*, *поснідай* – доконаний вид.

По-третє, дієприслівники так само, як неозначена та способові форми дієслова, мають **значення перехідності чи неперехідності**, тобто потребують (якщо перехідні) або не потребують (якщо неперехідні) до себе прямого (у Зн. відм.) додатка. Наприклад: *слухаючи* (що?) *розповідь*, *слухати* (що?) *розповідь* і *слухав* (що?) *розповідь*, *слухав би* (що?) *розповідь*, *слухай* (що?) *розповідь* – перехідне дієслово, а *розростаючись*, *розростатися*, *розростався...* – неперехідне дієслово.

Вправа 201. Прочитайте речення, знайдіть і випишіть дієприслівники, а поряд з ними – відповідні інфінітиви, з'ясуйте їх спільні ознаки.

Зразок: тримаючись – триматися: значення дії, неперех.

1. Так хочеться вести когось за руку, тримаючись за неї (*В. Брюгген*). 2. Відклавши літописи, розпочніть нове літочислення із чистих ваших помислів (*М. Рачук*). 3. Світилися вогні по хатах, посилаючи крізь туман жовті кружала (*Панас Мирний*). 4. Вір музиці, вірячи її творцеві (*Журнал*). 5. Скульптор ще довго чув їхній голосний сміх і, уявляючи, що дівчата могли сміятись з нього, навіть не ображався (*Олесь Гончар*). 6. Спіткнувшись, пам'ятай, об що (*Народна творчість*).

Дієприслівник має також деякі ознаки, спільні з прислівником:

– дієприслівник так само, як і прислівник, – незмінюване слово;

– окремий дієприслівник або дієприслівник разом із залежними словами, як і прислівник, виконує в реченні роль обставини. Наприклад: 1. *Вдивляючись у почервонілий горизонт, ми відчували наближення буревію* (Газета). 2. *Слово лунає хай в ріднім краю (як?), тьму розвіваючи сіру* (В. Симоненко).

Вправа 202. Перепишіть речення, знайдіть і відповідно підкресліть підмет і присудок. З'ясуйте, до якого з головних членів речення належать окремий дієприслівник і дієприслівник із залежними від нього словами. Визначте синтаксичну роль дієприслівника та дієприслівника із залежними від нього словами.

1. Рано-рано схопилось сонце, виграючи та висвічуючи червоним світлом... (*Панас Мирний*). 2. Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймать і, несучи вагу ту страшную, буду пісню веселу співать (*Леся Українка*). 3. Матері... Все життя дивляться вони нам услід, вирядивши в люди (*О. Сизоненко*). 4. Остап зупинився, очікуючи і вдивляючись у подорожнього (*М. Коцюбинський*). 5. Біля самого вітряка, розгортаючи жито і синій сон над ним, виходить уся в темному жіноча постать (*М. Стельмах*). 6. Золотава пишна осінь лине понад краєм, тішачи врожаєм (*І. Нагірняк*).

Дієприслівник – це незмінювана форма дієслова, яка називає додаткову дію, що вказує на час, причину, умову чи спосіб основної дії, названої присудком. Наприклад: *Зайшовши до класу, учитель привітався* (коли?); *Задумавшись, Івась не почув* (чому?) *запитання*; *Не спитавши броду, не лізть у воду* (за якої умови?); *Усміхаючись, ми привіталися* (як?).

Вправа 203. Перепишіть речення, знайдіть дієприслівники, усно визначте їх морфологічні ознаки, спільні з дієсловами і прислівниками. Поставте запитання від присудка до дієприслівника чи до дієприслівника із залежними словами, підкресліть їх як член речення.

1. Летять хмарки, летять дороги, зібравши куряву під ноги (*І. Драч*). 2. Бігаючи вправними пальцями по клавіатурі, вона була впевнена, що на моніторі – усе без помилок (*Журнал*). 3. На дзвіниці коло костелу, тут же насупроти нової будови, загудів величезний дзвін, звіщаючи полудне* (*І. Франко*). 4. Забагато бажаючи, втрапиш з того, що маєш (*Народна творчість*).

* Полудне – полудень, середина дня.

У суфіксах дієприслівників *-учи(-ючи)*, *-ачи(-ячи)* та *-ши, -вши* завжди пишеться **и**: *беручи, будуючи, дрижачи, знаючи, набігши, назвавши, випередивши*.

Постфікс *-сь(-ся)* з дієприслівниками завжди пишеться разом: *беручись, змагаючись, кинувшись, пронісшись, торкнувшись, запізнюючись, опам'ятавшись*.

Вправа 204. Перекладіть українською мовою (усно), випишіть інфінітиви та дієприслівники, зверніть увагу на відмінність їх правопису в обох мовах. З перекладеними дієприслівниками складіть речення.

1. Întrebându – ne pe noi denumirea străzii, necunoscutul a plecat mai departe. 2. El a plecat, grăbindu-se. 3. Mi-a întins mâna, salutându-mă.

Вправа 205. Прочитайте уривок з тексту. Знайдіть і зачитайте дієприслівникові звороти. Оцініть поведінку і висловлювання Хмелю і подумайте, що мав би йому у відповідь сказати Дуб. Чи трапляється таке серед людей?

ХМІЛЬ НА ДУБИ

Довився якось Хміль аж до верхів'я Дуба і, зиркнувши на світ з такої висоти, надувшись вельми, закопилів губу та й став ректи*:

– Хвала мені! Тепер я вже при чині – не те, що вившися раніше на тичині**. Тепер я на такій височині, що неможливо вже не заздрити мені...

За В. Симоненком

§ 17. Правопис *не* з дієприслівниками

Вправа 206. Пригадайте правила правопису **не** з дієсловами і, дотримуючись їх, переписіть речення. Усно аргументуйте написане.

1. Боротися за мир треба сьогодні – (не)відкладати на колись (*Газета*). 2. Ніде ніщо (не)ворухнеться, (не)стрепенеться (*О. Кобилянська*). 3. (Не)нажну я й снопка сьогодні; (не)здужаю й руки підняти (*Марко Вовчок*). 4. Старому було тепер за вісімдесят, він (не)добачав, (не)дочував (*В. Земляк*).

* *Ректи* – промовляти.

** *Тичина* – довга палиця для підтримування рослин, які в'ються.

Частка *не* з дієприслівниками завжди пишеться окремо. Наприклад: *не бажаючи, не вагаючись, не вірячи, не назвавши, не спитавшись, не здолавши, не наважуючись.*

Не з дієприслівниками пишеться разом лише тоді, коли дієприслівники утворені від дієслів, в яких *не* належить до основи. Порівн.: *ненавидячи, бо ненавидіти; нехтуючи, бо нехтувати; нездужаючи, бо нездужати; неславлячи, бо неславити; недоваживши, бо недоважити; недосоливши, бо недосолити.*

Таблиця правопису *не* з дієприслівниками

Пишуться окремо, якщо дієприслівник є формою дієслова без <i>не</i> в основі		Пишуться разом, якщо дієприслівник є формою дієслова з <i>не</i> в основі	
не боронячи	боронити	ненавидячи	ненавидіти
не набравши	набрати	неславлячи	неславити
не оббігши	оббігти	недочувши	недочути
не придбавши	придбати	недоваривши	недоварити

Вправа 207. Перепишіть, розкривши дужки і правильно записавши *не* з дієприслівниками. Усно поясніть правопис *не* з дієприслівниками. Розкажіть, як ви розумієте зміст прислів'їв.

1. (Не)взявшись за сокиру, хати не зробиш. 2. (Не)зростивши дерево, плоду не скуштуєш. 3. (Не)ступивши першого кроку, не вирушиш у дорогу. 4. (Не)нагнувшись, гриба не знайдеш. 5. Життя, як стерниста нива, не пройдеш, ногі (не)вколовши. 6. Давши слово – держись, а (не)давши – кріпись.

Вправа 208. Розкрийте дужки і переписіть дієприслівники з *не*, поділивши їх на дві групи: а) такі, що пишуться з *не* окремо; б) такі, що пишуться з *не* разом. Виділені дієприслівники введіть у речення.

(Не)беручи, (не)внісши, (не)довиконавши, (не)доїдаючи, (не)доказавши, (не)долюблюючи, (не)дослідивши, (не)зчувшись, (не)зважуючись, (не)питаючись, (не)покоячись, (не)стямившись, (не)сучи, (не)тямлячись, (не)вкопавши, (не)зігрівшись, (не)доганяючи, (не)довіряючи, (не)дораховуючи, (не)домірявши.

Вправа 209. Перепишіть речення, розкривши дужки. Підкресліть дієприслівник разом із залежними від нього словами як член речення. Усно визначте граматичні ознаки дієприслівників.

1. Та й я ж цілісінський тиждень на ногах і працюю, (не)покладаючи рук (І. Карпенко-Карий). 2. Максим Беркут почував

себе вповні самим собою, нічого (не)забуваючи, ні з чим (не)кваплячись, але й нічим (не)спізнюючись (*І. Франко*). 3. Дядько Сергій, (не)вітаючись, обнишпорив очима хату й присів перед кішкою, а та, чуючи щось недобре, дременула під ліжку (*За М. Стельмахом*). 4. «А що ж там?» – запитав хлопчина, насто-роживши вуха й (не)зводячи очей з діда (*За Панасом Мирним*). 5. Не звірівшись з картою, не вирушай у похід (*Журнал*).

Кадр з фільму «Захар Беркут» режисера Леоніда Осики

Вправа 210. Прочитайте. Доведіть усно правдивість слів автора або аргументовано заперечте йому. Використовуйте дієприслівники і дієприкметники.

Чужих країв ніколи я не бачив,
принад не знаю їхніх і окрас,
та вірю серцем, щирим і гарячим, –
земля найкраща все-таки у нас.

В. Симоненко

§ 18. Дієприслівниковий зворот

Вправа 211. Перепишіть речення і відповідно підкресліть головні члени. Знайдіть одиничні дієприслівники та дієприслівники із залежними словами, визначте їх синтаксичну роль і підкресліть як члени речення, надпишіть запитання, на які відповідають ці члени речення. Чи є в якомусь реченні дієприкметник?

1. Дуби гойдались і тремтіли клени, вгорнувши небо в стомлені гілки (*М. Вінграновський*). 2. Та, прокинувши на полу ряднину*, мати лягла й сама хоч задрімати (*Панас Мирний*). 3. «Ти куди хочеш іти?» – спитала його мати, майже дрижа-

* Рядніна – домотканий килимок.

чи з турботи про нього (О. Кобилянська). 4. І, захолюнувши у дивній грації, зітхають свіжістю акації, вітрами заціловані до ніг... (В. Симоненко). 5. Зупинившись на самому розі, синє небо підперши плечима, вартовими стоять на порозі із відкритими навстіж очима (Г. Грай). 6. Зодягнувши робочу спецівку, свіжий ранок вмикає мотори (Г. Грай).

Дієприслівник разом із залежними від нього словами називається дієприслівниковим зворотом (construcție gerunzială).

У реченні дієприслівниковий зворот виступає обставиною.

П р а в а 212. Виразно вголос прочитайте речення і зверніть увагу, як виділяється дієприслівниковий зворот інтонаційно та на письмі.

1. Взявши торби, малюки ходять в небо по зірки, а набравши повні жмені, ще й напхають у кишені (В. Симоненко). 2. Незнайомий, співчутливо посміхаючись, підходить до Уляни (Ірина Вільде). 3. Марія все стояла на причалі, мовчки проводжаючи катер очима (Олесь Гончар). 4. Державна мова, функціонуючи у всіх сферах суспільного життя, є гарантією незалежності держави (Газета). 5. Усю округу чутка облетіла, що нібито Лисиця із Тхором, порадившись з вельможею Бобром, задумали корисне діло... (А. Фаріон). 6. Повіривши у власну геніальність, Шпак до співця Орфея полетів, щоб оцінив митець Шпаків той спів (Р. Болюх).

У вимові дієприслівниковий зворот виділяється інтонацією, а на письмі – комами.

Вживання коми при дієприслівниковому звороті залежить від місця, яке він займає в реченні:

– кома ставиться після дієприслівникового звороту, якщо він стоїть на початку речення, наприклад: *Ніяково озираючись*, скульптор рушив за хлопцями (Олесь Гончар); *Звиснувши низько над ставом*, груша дарувала свої плоди рибкам (Журнал);

– дієприслівниковий зворот виділяється комами з обох боків, якщо він стоїть усередині речення, наприклад: *Стояли собі, позакладавши руки назад і закусивши губи*, щоб не сміятись (Олесь Гончар);

– кома ставиться перед дієприслівниковим зворотом, якщо він стоїть у кінці речення, наприклад: *Скульптор усміхався, добродушно милуючись хлопцями* (Олесь Гончар).

Вправа 213. Перепишіть речення. Знайдіть дієприслівниковий зворот, підкресліть його як член речення, поставте потрібні розділові знаки й усно поясніть їх.

1. «Треба ж іти», – схаменулась Меланія рушаючи до хати
2. Слухаючи розповідь скульптор уявив собі Меланію в різних обставинах, але ніщо вже, здається, не могло змінити його першого захопленого враження. 3. Не йшла (Меланія), а ніби випливала із золотого духмяного моря гордо випроставшись легко й ритмічно подзвонюючи у свої золоті литаври. 4. Крюкуючи узбіччям дороги скульптор раз у раз підбирав на схилах глину розминав її в пальцях. 5. Сивий мох і лишайник звисали з гілок, як вовна надаючи деревам старезного вигляду (*За Олесем Гончаром*).

Інтонаційно і пунктуаційно так само виділяються обставини, виражені одиничними дієприслівниками, **якщо вони означають час, причину та умови дії**. Наприклад: 1. *Накупавшись*, діти поверталися додому (*Газета*). 2. *Розгубившись*, я не знав, що робити (*М. Стельмах*). 3. *Загордившись, зазнавшись*, не збережеш і тих друзів, які залишилися (*І. Гришин-Грищук*).

Увага! Не виділяються комами одиничні дієприслівники способу дії, що стоять безпосередньо після присудка. Наприклад: 1. І старий рік **провів нудьгуючи**, і новий рік зустрів невесело (*Газета*). 2. **Ходив він накульгуючи**, але дуже швидко (*Журнал*).

Вправа 214. Перепишіть речення. Знайдіть одиничні дієприслівники і дієприслівникові звороти, підкресліть їх як члени речення та поставте потрібні розділові знаки. Поясніть пунктуацію при одиничних дієприслівниках.

1. Давши слово тримай його (*Народна творчість*). 2. Посідавши вони мовчки вивчали один одного (*Олесь Гончар*). 3. А він і зараз тебе зіронькою зве чи на фірмі головуючи забувся? (*М. Стельмах*). 4. Було чути, як на дворі по найждженій дорозі свистіли і скрипіли від'їжджаючи сани (*С. Васильченко*). 5. Дівчата зачіпали Миколу жартуючи, а він усе стояв похнюпившись (*І. Нечуй-Левицький*). 6. І серце б'ється голубою чайкою згоряючи на полум'ї краси (*Г. Грай*). 7. Не копавши криниченьки водиці не пити (*Народна творчість*).

Вправа 215. Прочитайте і поясніть розділові знаки при дієприслівниках.

1. Того вечора, відпроваджуючи мене додому, він сказав: «Завтра виїжджаю до Відня». 2. Ти повернувся поспішаючи.

3. Зголоднівши, я пригадав мамині обіди. 4. Працювали випереджаючи час і свої мрії. 5. Не спивши гіркого, не зазнаєш смаку меду. 6. Ходив по кімнаті, ступаючи, як кішка, щоб нікого не розбудити. 7. Не переконавшись, ні в кому не сумнівайся. 8. Нехтуючи обов'язки, втрачають відповідальність. 9. Так і піду, нічого не почувши.

Вправа 216. Напишіть роздум (сім-вісім речень) на тему «Хто ж, якщо не я...», використавши взяті з довідки і дібрані вами дієприслівники і дієприслівникові звороти.

Довідка: замислюючись над долею Землі; дбаючи про довілля; посадивши дерево; знаючи закони природи; мешкаючи поблизу...; замулюючи ріки; топчучи польові квіти; зігриваючи любов'ю; поспішаючи, не помітивши; вболіваючи, зупиняючи, не даючи...

§ 19. Дієприслівники недоконаного і доконаного виду

Вправа 217. Прочитайте речення, випишіть з них дієслова, згрупувавши їх за чотирма основними формами: інфінітиви, способів форми, дієприкметники, дієприслівники. Визначте спочатку спільні, а потім відмінні морфологічні ознаки кожної групи дієслів.

1. Інженер, опанувавши своє хвилювання, ніби нічого не сталося, ще раз натискує на педаль, просить асистента підняти капот автомобіля і поспостерігати, як «поводиться» щойно відремонтований мотор (*Газета*). 2. Милуючись собою, задивлена в гладінь озера дівчина не помітила, як надійшли хмари й почало блискати й гриміти, стрясаючи довіллям (*Журнал*).

Дієприслівники так само, як і їх початкові – способів форми та дієприкметники, мають значення недоконаного чи доконаного виду. Наприклад: *брати – беручи, білити – білячи; вибрати – вибравши, вибілити – вибіливши.*

Творення дієприслівників недоконаного і доконаного виду

Дієприслівники недоконаного виду (*gerunziul imperfectiv*) означають незавершену додаткову дію і творяться від основи теперішнього часу дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів *-учи (-ючи)* та *-ачи (-ячи)*. Наприклад: *в'язати – в'яз-уть – в'яз-+учи, лежати – леж-ать – леж-+ачи.*

Вправа 218. Розгляньте таблицю творення дієприслівників *недоконаного виду* та сформулюйте свої висновки про використання суфіксів *-учи(-ючи)* та *-ачи(-ячи)*.

Творення дієприслівників недоконаного виду

Інфінітив недоконаного виду (що робити?)	Основа теперішнього часу	Суфікси дієприслівників	Дієприслівники недоконаного виду (що роблячи?)
казати	каж-уть	-учи	каж- + -учи > кажучи
сяяти	ся[й-у]ть	-учи(-ючи)	сяй- + -учи > сяючи
лежати	леж-ать	-ачи	леж- + -ачи > лежачи
стояти	сто[й-а]ть	-ачи(-ячи)	стой- + -ачи > стоячи
робити	роб[л'-а]ть	-ачи(-ячи)	робл'- + -ачи > роблячи

Вправа 219. Від дієслів утворіть і запишіть дієприслівники *недоконаного виду*, з'ясуйте, від яких дієслів такі утворення неможливі і чому. Позначте дієприслівникові суфікси.

Бродити, взяти, голити, дати, добирати, заганяти, завести, заземляти, зіставити, лякати, межувати, молити.

Дієприслівники *доконаного виду* (gerunziul perfectiv) означають закінчену додаткову дію і творяться від основ інфінітива дієслів *доконаного виду* за допомогою суфіксів *-вши* та *-ши*. Наприклад: *прагнути* – *прагну-ти* – *прагну-вши*; *вбігти* > *вбіг-ти* > *вбіг-+ши*.

Вправа 220. Розгляньте таблицю творення дієприслівників *доконаного виду* та зробіть свої висновки про використання суфіксів *-вши* і *-ши*.

Творення дієприслівників доконаного виду

Інфінітив док. виду (що зробити?)	Основа інфінітива	Суфікси дієприслівників	Дієприслівники доконаного виду (що зробивши?)
здати	зда-ти	-вши	зда- + -вши > здавши
залити	зали-ти	-вши	зали- + -вши > заливши
зачути	зачу-ти	-вши	зачу- + -вши > зачувши
зуміти	зумі-ти	-вши	зумі- + -вши > зумівши
внести	внес-ти	-ши	вніс- + -ши > внісши
спекти	спек-ти	-ши	спік- + -ши > спікши

У дієприслівникових суфіксах *-учи(-ючи)*, *-ачи(-ячи)*, *-вши*, *-ши* завжди пишеться *и*. Наприклад: *в'яну́чи, дбаю́чи, дрижа́чи, дробля́чи, забави́вши, забагши́** (*забагну́вши*), *за-тремті́вши*.

Вправа 221. Від дієслів утворіть дієприслівники доконаного виду і з'ясуйте, від яких дієслів такі утворення неможливі і чому.

Автоматизувати, бризнути, вбігти, взяти, вибрати, вигнути, внести, вносити, добути, збідніти, змолоти, зрозуміти, зрости, купувати.

Вправа 222. І. Перепишіть речення, утворивши від дієслів, що в дужках, відповідні до змісту форми дієприслівників. Усно поясніть вибір і правопис суфіксів, а також вживання розділових знаків при дієприслівникових зворотах та одиничних дієприслівниках.

1. Бійців тих два, (прийняти) муки, плече в плече, рука на руку, лежать (*А. Малишко*). 2. Обличчя натхненно розшарілося і, (освітитись) якимись новими думками, стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, у ньому з'явилася сила нових несподіваних відтінків (*Олесь Гончар*). 3. В туман (загорнутись), далекі тополі в душі вигравають мінорну гаму (*П. Тичина*). 4. Усе зраділо, (стрівати) день, і день зрадів, (розцвітати), ясний, теплий, погожий (*Панас Мирний*). 5. Нам вічно треба небом жити, по шию (бути) в планеті! (*М. Вінграновський*). 6. Степ (струсити) з себе росу та (зігнати) непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим вогнем (*Панас Мирний*).

II. Використавши третє, четверте і шосте речення, створіть (усно) власну пейзажну замальовку (опис) з п'яти-шести речень.

Вправа 223. Скориставшись відомими вам словотворчими (наприклад, префіксами, суфіксами) та формотворчими засобами, змініть вид дієприслівників і запишіть їх парами. Чи завжди це було можливо? Чи змінюється при цьому значення слова?

Гортаючи, сіявши, питаючи, зазнавши, догоджаючи, змагаючись, заспівавши, згорнувши, дбаючи, прозріваючи, віддихавшись, ріжучи, полючи, натиснувши, прийнявши, нагнівавшись, перекавши, спромігшись.

* *Забáгнути (забáгнувши)* – дуже чогось несподівано захотіти.

§ 20. Час дієприслівника

Вправа 224. Прочитайте речення, знайдіть у них дієприслівники і з'ясуйте, чи мають вони значення часу. Як ви це з'ясовували?

1. Любуючись Карпатами, гості все далі й далі заходять у гори (*Журнал*). 2. Річка, вийшовши з берегів, у двох місцях розмила залізничне полотно та завдала шкоди посівам (*Газета*).

Час дієприслівника залежить від його виду (доконаного чи недоконаного) та часу дієслова-присудка.

У дієприслівниках недоконаного виду значення теперішнього, минулого чи майбутнього часу залежить від основного дієслова, яке виконує роль присудка. Наприклад: Читаючи книгу, роблю випуски (теперішній час). Читаючи книгу, робив випуски (минулий час). Читаючи книгу, робитиму випуски (майбутній час).

Дієприслівники недоконаного виду з суфіксами *-учи(-ючи), -ачи(-ячи)* завжди виражають дію, одночасну з основним дієсловом.

Вправа 225. Перетворіть набір слів у чотири речення таким чином, щоб кожен із дієприслівників недоконаного виду виступав відповідно у значенні теперішнього, минулого і майбутнього часів. Запишіть речення, поставте потрібні розділові знаки, підкресліть дієприслівники і дієслова-присудки.

А. Беручи, до, рука, фотографія, завжди, згадувати, ви.

Б. Учень, збираючи, матеріал, готувати, доповідь, на, заняття, гурток.

- В. Часом, ідучи, до, школа, зустрічати, ваш, братик.
Г. Я, чекати, ви, стоячи, на, зупинка, автобус.

Дієприслівники доконаного виду можуть виступати тільки в значенні минулого і майбутнього часів. Вони завжди вказують на таку додаткову дію, яка передує основній, названій дієсловом-присудком. Наприклад: Прочитавши книгу, роблю випуски – минулий час передує теперішньому. Прочитавши книгу, робив випуски – минулий час передує іншому минулому часу. Прочитавши книгу, робитиму випуски – майбутній час передує іншому майбутньому часу.

Вправа 226. Перетворіть набір слів у речення (їх буде вісім) так, щоб дієприслівник доконаного виду виступав у значенні минулого і майбутнього часів. Підкресліть дієприслівник і дієслово-присудок. Поясніть правопис **не** з дієприслівниками та написання коми при одиничних прислівниках і дієприслівникових зворотах.

1. Вибравши, подарунок, ми, зразу, ж, придбати, він.
2. Цей, гість, не, піти, не/напрацювавшись.
3. Несподівано, зустрівшись, з, брат, ми, дуже, зрадіти.
4. Не закінчивши, один, справа, не, почати, інший.

Вправа 227. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть як члени речення дієприслівникові звороти й окремі дієприслівники та визначте вид і час дієприслівників, використавши для напису зверху такі скорочення: *док. в.* – доконаний вид, *недок. в.* – недоконаний вид, *т. ч.* – теперішній час, *мн. ч.* – минулий час, *мб. ч.* – майбутній час.

1. Біля самого вітряка, розгортаючи жита і синій сон над ними, виходить уся в темному жіноча постать, і співоче стрепенулася тиша (*М. Стельмах*).
2. В очах дівчини зблисли дві перлові сльози, і, не кажучи ані слова, вона гаряче стисла руку свого рятівника (*І. Франко*).
3. Може, і зараз оце вона сидить перед репродуктором, чекаючи батька з роботи, і слухає вісті з ефіру, накинувши теплу шаль на худенькі плечі (*Олесь Гончар*).
4. Сказавши своє, Петро, закинувши гордо голову назад, мов лев, вийшов мовчки з хати (*О. Кобилянська*).

Вправа 228. Поділіться на чотири групи. Перша записує сім дієприкметників недоконаного виду, друга – стільки ж дієприкметників доконаного виду, третя група будує речення з дієприслівниками недоконаного виду, а четверта – з дієприслівниками доконаного виду. Перша і друга групи визначають значення часу дієприслівників.

СХЕМА РОЗБОРУ ДІЄПРИСЛІВНИКА ЯК ФОРМИ ДІЄСЛОВА

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Дієприслівник від якого дієслова. 3. Вид. 4. Перехідність—неперехідність. 5. Час. 6. Синтаксична роль. 7. Вимова. 8. Написання.

Зразок усного розбору

Я мало не заслаб, ждучи вас (*І.Карпенко-Карий*).

Ждучи – дієприслівник від дієслова *ждати*, недоконаного виду, перехідний (*ждучи вас*), минулого часу (*заслаб ждучи*), обставина; дієприслівникові суфікси вимовляються і пишуться з *и*.

Зразок письмового розбору

Ждучи – дієприсл. від дієслова *ждати*, недок. виду, перехідн. (*ждучи вас*), мин. часу (*заслаб ждучи*), обстав.; дієприсл. суф. вимовляємо і пишемо з *и*.

Вправа 229. Прочитайте речення, знайдіть у них дієприслівники та, дотримуючись схеми, зробіть їх усний і письмовий розбір.

1. Марія, загорнувшись у теплу пухнасту шаль, сидить на веранді чекаючи (*Ірина Вільде*). 2. Лісовик, щось воркочучи, закурює люльку, сівши на зваленому дереві (*Леся Українка*).

§ 21. Правильне використання дієприслівників у побудові речень

Вправа 230. I. Перепишіть речення, підкресліть дієприслівники і з'ясуйте, чому частина з них не виділена комами.

1. І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину. 2. А я стою похилившись, думаю, гадаю. 3. Чайка скиглить літаючи, мов за дітьми плаче. 4. Там могили з буйним вітром в степу розмовляють, розмовляють сумуючи (*З творів Т. Шевченка*).

II. Утворіть і запишіть власні чотири речення з дієприслівниками *навчачись, прагнучи, подолавши, не засмутивши*.

Вправа 231. Пригадайте, які дикі тварини живуть у вашій місцевості та що ви знаєте про їхні повадки. Складіть невеличку (шість-сім речень) розповідь про них, використовуючи одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти. Пам'ятайте, що дієслово-присудок і дієприслівник виражають дію того самого підмета.

Вправа 232. Уважно розгляньте матеріал для вправи. Перетворіть кожен запис у речення з дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, замінивши один з інфінітивів на дієслово-присудок, а інший – на дієприслівник. Не забудьте, що виконавцем дії, названої присудком і дієприслівником, є той самий підмет. Підкресліть обидві дієслівні форми і поставте потрібні розділові знаки.

Зразок: Читаючи, ми виписували окремі уривки в зошит.

1. (Читати) ми (виписати) окремі уривки в зошит.
2. Учні (втомитись, вирішити) опівдні зробити привал.
3. (Не/залишати) на вихідні я сьогодні (зробити) уроки за розкладом понеділка.
4. (Служити) в армії мій брат часто (писати) нам листи.
5. (Набігати) за день діти (повечеряти) і міцно (заснути).
6. (Програвати) наша команда (не/занепасти) духом і на останніх хвилинах матчу (здобути) перемогу.
7. По дорозі до школи учні весело (гомоніти, обговорювати) святковий концерт.

Вправа 233. Прочитайте речення і з'ясуйте причини допущених помилок. виправте (перебудуйте) і запишіть речення без помилок. Чи збереглися у всіх виправлених реченнях дієприслівники?

1. Здавши прочитану книжку, бібліотекар запропонував мені нову.
2. Граючи баскетбол, мати покликала мене вечеряти.
3. Не вивчивши матеріалу, учителька не поставить тобі позитивну оцінку.
4. Не знаю, що там робиться, не побувавши дома.
5. Один раз читаючи параграф, можу відповісти урок на «відмінно».
6. Навчившись грати в шахи, буду взяти участь у турнірі.
7. Виконуючи домашнє завдання, до мене прийшла подруга.

Вправа 234. Перебудуйте речення так, щоб у кожному був дієприслівниковий зворот. Зверніть увагу на співвідношення часу у присудку та дієприслівниковому звороті.

1. Ми попили джерельної води, пожвавішали і пішли бадьоріше.
2. Коли мати прийшла з роботи, вона побачила, що скрізь прибрано.
3. Під'їхав до зупинки рейсовий автобус і забрав решту пасажирів.
4. Володя мріяв стати геологом і збирав колекцію гірських порід.
5. Коли я одержував свіжий примірник журналу, то читав його сам і давав читати іншим.
6. Учні впорядкували подвір'я школи і посадили попід паркан кущі бузку.

Вправа 235. Уважно прочитайте кожну групу речень. Подумайте, як можна використати дієприслівниковий зворот для поси-

лення смислового і структурного зв'язку між реченнями та для їх об'єднання в єдине складне ціле. Запишіть утворені вами речення.

1. Розтанув сніг. З берегів вийшли річки. Вода покрила низини і луки. 2. Пригріває сонце. Птахи повертаються до нас. Вони переповнюють садки, гаї, ліси своїм голосним і радісним співом. 3. Вилетіли зі своїх зимових квартир бджоли і джмелі. Вони хазяйновито облітають садки і беруться за роботу.

Ф. Захаров. Останній сніг

Вправа 236. Складіть і запишіть невеличку (шість–вісім речень) розповідь про свій день у школі, використовуючи різні дієслівні форми, зокрема й дієприслівники.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієприслівник – особлива змінна форма дієслова.
Так чи ні.
2. Дієприслівник не має закінчення.
Так чи ні.
3. У дієприслівника є ознаки дієслова і прислівника.
Так чи ні.
4. Дієприслівники мають значення доконаного і недоконаного виду.
Так чи ні.
5. Дієприслівник разом із залежним словом утворює зворот.
Так чи ні.

6. Дієприслівник у реченні виступає обставиною.
Так чи ні.

II рівень

Тести із вибором однієї правильної відповіді

1. Правильним є твердження у рядку
А дієприслівник називає додаткову дію
Б дієприслівник називає ознаку предмета
В дієприслівник називає ознаку іншої ознаки
Г дієприслівник називає кількість предметів
2. Усі слова – дієприслівники у рядку
А заснувши, переможений, бажаючи, зробивши
Б лежачи, ніяковіючи, бажаний, зрозумілий
В любити, зрозумівши, граючись, позеленівши
Г йдучи, стрибаючи, соромлячись, написавши
3. Усі дієприслівники доконаного виду у рядку
А задивляючись, запитуючи, склавши, бажаючи
Б посміхаючись, маюючи, приспівуючи, танцюючи
В заволодівши, сховавши, взявши, кинувшись
Г опанувавши, дякуючи, маючи, усміхаючись
4. Пунктуаційну помилку допущено у реченні
А Вона не звикла сидіти склавши руки.
Б Усі прийшли не змовляючись.
В Повідомивши про концерт учитель вийшов із класу.
Г Ідучи сходами мене зустріла Тетяна Семенівна.
5. Не треба відокремлювати дієприслівниковий зворот у рядку
А Не спитавши броду не лізь у воду.
Б Гриць тремтячи від холоду горнувся до батька.
В Не розбивши крашанки не спечеш яечні.
Г Не треба сидіти склавши руки.
6. Усі дієприслівники з не пишуться разом у рядку
А не/зупиняючись, не/здужавши, не/волячи
Б не/торкаючись, не/хтуючи, не/зрозумівши
В не/гаючи, не/похитнувшись, не/віддячивши
Г не/притомніючи, не/дочувши, не/навидячи

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієприслівниками та їх характеристиками.
1 Сувої чорного диму знялися над догораючим велетнем
(О. Донченко).
2 Прочитавши книгу, робив виписки.

3 Згубивши, не плач, а знайшовши, не радій (*Народна творчість*).

4 Збираючи матеріал, писатиму доповідь.

А дієприслівник доконаного виду теперішнього часу

Б дієприслівник доконаного виду майбутнього часу

В дієприслівник доконаного виду минулого часу

Г дієприслівник недоконаного виду минулого часу

Ґ дієприслівник недоконаного виду майбутнього часу

2. Установіть відповідність між словом і суфіксом.

1 розгорта...

А -вши

2 вийшо...

Б -ючи

3 каж...

В -учи

4 робл...

Г -ачи

Ґ -ячи

3. Установіть відповідність між словом і частиною мови.

1 читаю

А іменник

2 прочитаний

Б прикметник

3 читаючи

В дієслово

4 читач

Г дієприкметник

Ґ дієприслівник

IV рівень

Тести відкритого типу

1. Від слів утворіть дієприслівники, вкажіть у них суфікси, визначте вид.

Казати, закінчити, скласти, писати, бити, діяти, збудувати, виїхати.

2. Перепишіть речення, розставте правильно розділові знаки. Підкресліть дієприслівники або дієприслівникові звороти.

Над горами ліловими над буйними нетрями стояв сліпучий сонячний ранок граючи всіма кольорами веселки. Мільярди перлин мерехтіли на всьому випромінюючи маленькі сонця розсипаючи спектри на лапатім листі дубів Вони мерехтіли там часом одривалися нечутно і летіли вниз блискаючи межі стовбурами і прошиваючи синій холод глибоких сутінків (*Іван Багряний*).

3. Відредагуйте речення.

1. Даруючи квіти подрузі, йому було приємно. 2. Відчиняючи вікно, видно ряд квітучих вишень. 3. Блукаючи лісом, нами було зібрано два кошики суниці. 4. Заходячи в кімнату, сестра сиділа й пила чай. 5. Слухаючи тебе, з'явилося бажання більше не зустрічатися.

§ 22. Публіцистичний стиль

Публіцистичний стиль – один із функціональних стилів мови, що використовується у сфері масової інформації – у мові преси, радіо й телебачення. Характеризується емоційним забарвленням, піднесеністю мови та ознаками вольової оцінності. Йому притаманні доступний, чіткий виклад, орієнтований на швидке сприйняття повідомлень, стислість і зрозумілість інформації. Такі тексти призначені для емоційного впливу на читача, слухача, глядача. Тексти цього стилю мають писемну й усну форми.

Стосуючись конкретної інформації, наукових фактів, публіцистичний стиль не уникає термінів, книжних словосполучень, іншомовних слів, які часто виконують крім інформаційно-пізнавальної також емоційно-експресивну функцію (За енциклопедією «Українська мова», С. Єрмоленко).

Вправа 237. Прочитайте тексти і вкажіть мовні засоби, які свідчать, що це – публіцистичні тексти.

I. Міжнародний день рідної мови – день, який відзначають 21 лютого, починаючи з 2000 року. Про «підтримку мовного та культурного різноманіття та багатомовності» було оголошено на XXX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО.

В Україні це свято існує з 2002 року, коли з метою зміцнення державотворчої функції української мови, сприяння вільному розвитку і використанню інших мов національних меншин Президент України підписав відповідне розпорядження.

II. ЦВІТУТЬ ПРИМУЛИ І ПІДСНІЖНИКИ

Ці перші такі довгождані квіти весни вже рясно зацвіли на пригірках багатьох лісництв України. Ще ніби рано, ще наче не пора, а вони, ніби зумисне випереджаючи час, уже тішать своєю ніжною красою око, а природа спонукає бути небайдужим до такого торжества дива.

Чому так рано зацвіли ці квіти? Можливо, через те, що в першій половині зими її, власне, і не було. Тому відбулися певні процеси у вегетації рослин, які

пришвидшили їх подальший розвиток. Та це не так уже й важливо. Головне, що весна-красна, випереджаючи час, повноправно вістує* про свій прихід. Покваптеся й собі стати свідком цього величного дійства.

III. СТАЛА ЧЕМПІОНКОЮ УКРАЇНИ

Чернівецька дзюдоїстка Христина Ярчук стала чемпіонкою України у ваговій категорії 48 кг. Її тренує в ФСТ (Федерації спортивних товариств) «Україна» Валерій Меленко.

У Луцьку на чемпіонаті України для спортсменів віком до 18 років Христина провела чотири сутички й у всіх перемогла. Там змагалось 440 учасників, у тому числі 10 буковинців. Цей чемпіонат був відбірковим до чемпіонатів Європи і світу.

Вправа 238. Випишіть з газети або електронних засобів текст з інформацією про: 1) культурно-мистецьку подію у вашому чи іншому місті; 2) про міждержавну зустріч на вищому рівні. Вкажіть, які мовні засоби виконують інформаційну функцію, а які – емоційно-експресивну.

Вправа 239. Випишіть з тексту будь-якого засобу масової інформації п'ять речень з іншомовними словами (підкресліть прямою лінією) і п'ять речень з емоційно-експресивними словами (підкресліть хвилястою лінією).

Вправа 240. Доберіть так звані газетні означення до слів *успіхи, результати, домовленість, значення, резонанс* і запишіть ці словосполучення (наприклад: *перемога – важлива, очікувана, передбачувана, несподівана...*). Зачитайте свої добірки в класі і визначте переможця у виконанні цього пошукового завдання.

Вправа 241. Візьміть інтерв'ю у свого однокласника, який має цікаве і для вас хобі, запишіть його (п'ять запитань і п'ять відповідей).

§ 23. Роздум дискусійного характеру

Дискусія – це спір, у якому народжується істина. Вона може мати форму діалога або полілога, тобто в ній можуть брати участь двоє або більше людей.

Етикетні норми ведення дискусії: 1) уміти слухати опонента; 2) не перебивати його; 3) не підвищувати голос; 4) не вживати різких слів; 5) програвши, не ображатися та ін.

* *Вістує* (*вістувати*) – сповіщає, повідомляє.

Вправа 242. Ознайомтеся з рекомендаціями М. Роцина і письмово сформулюйте – вичерпно, аргументовано – свою згоду чи незгоду з автором.

Спробуй не наступати, а поступатися. Не захопити, а віддати. Не кулак показати, а подати руку. Не схвати, а поділитися. Не кричати, а вислухати. Не розірвати, а склеїти.

Спробуй – і ти побачиш, як цікаво виходитиме.

Вправа 243. Висловте свою думку з приводу такого явища, як трудова еміграція. Зокрема, з'ясуйте, що набуває і що втрачає сім'я, у якій мати працює за кордоном. Що може зупинити це явище? Які його негативні впливи на виховання деяких дітей?

Вправа 244. Поміркуйте, чому в наш час у світі є багато безхатьків і що може зробити суспільство, щоб їх ставало менше. Використовуйте такі стереотипні конструкції: *на мій погляд..., я вважаю..., не можу погодитись..., а чи не варто..., це неприйнятне..., я погоджуюсь...* і подібні.

Вправа 245. Обміняйтеся думками з приводу того, як належить користуватися сучасними гаджетами у навчальному процесі, у пошуковій роботі, у години дозвілля тощо. Чи шкодить це розвиткові власних творчих можливостей або ж здоров'ю?

IV. ПРИСЛІВНИК ЯК САМОСТІЙНА ЧАСТИНА МОВИ

§ 24. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль прислівника

Вправа 246. Пригадайте, що ви знаєте про прислівник (adverbul) з уроків молдовської мови.

Вправа 247. Прочитайте речення, випишіть словосполучення, до складу яких входять виділені слова. Поставивши запитання, визначте в цих словосполученнях головне і залежне слова. Якою частиною мови є ці виділені слова?

1. Повітря в горах **дуже** прозоре, отже, і видимість стала **набагато** краща, ніж на рівнині (*Олесь Гончар*). 2. **Коли** втомлюсь і **вільно** спочиваю, до мене в гості завітає хтось, спішу **назустріч**, двері відчиняю і – наче жду, і наче жду когось (*Г. Чубач*). 3. Марічка **якось** дивно усміхнулась (*Ірина Вільде*). 4. **Коли** моя білява донька виросте, я буду **надто** старий (*Олесь Досвітній*). 5. **Десь далеко дуже швидко**, наче **наввипередки**, стукали зенітки (*Л. Первомайський*).

Прислівником (adverbul) називається незмінна повнозначна частина мови, яка вказує на: 1) ознаку дії чи стану, 2) ознаку іншої ознаки та 3) ознаку предмета. У реченні виступає обставиною або присудком, рідше – означенням.

Прислівники, що вказують на ознаку дії, поєднуються з інфінітивом, способовими формами дієслова та дієприслівниками. Наприклад: 1. *Дід любив ходити розгонисто*. 2. *Я оцінюватиму змагання об'єктивно*.

Прислівники, які вказують на ознаку іншої ознаки, поєднуються з прикметниками, дієприкметниками та іншими прислівниками. Наприклад: 1. *Село набуло справді міського вигляду*. 2. *Одноголосно прийняте вчора рішення сьогодні вже виконане*. 3. *Неймовірно радісно було побачитись через десять років*.

Невелика група прислівників може вказувати на ознаку предмета і поєднуватися з іменниками. Наприклад: 1. *Читання (яке?) лежачи псує зір.* 2. *Біг (який?) наввипередки йому подобався з дитинства.*

Вправа 248. Спишіть словосполучення, підкресліть прислівники та визначте: а) головними чи залежними словами вони виступають; б) зі словами яких частин мови поєднуються; в) які ознаки позначають. З трьома словосполученнями усно складіть речення.

Абсолютно спокійний, надзвичайно гарний, здивовано оглядаючи, завжди несподіваний, важко хворіти, спокійно спати, щиро усміхатися, кава по-турецьки, рух уперед, досить активний, сумлінно працюючи, виставити напоказ, зробити по-своєму.

Прислівникові властива одна морфологічна ознака – **незмінність**.

Типова граматична роль прислівника – обставина, рідше – присудок, а ще рідше – неузгоджене означення.

Деякі прислівники, зокрема, *треба, можна, необхідно, нема, прикро, соромно, жаль, пора, сором у безособових* реченнях виступають присудками, тому їх ще називають присудковими. Наприклад: 1. *Матері кожної дитини жаль (Народна творчість).* 2. *Сором сліз, що ллється од безсилля (Леся Українка).*

Вправа 249. Знайдіть у реченнях прислівники, випишіть їх разом з головними чи залежними словами. У кожному із словосполучень поставте запитання, яке вказувало б на смисловий зв'язок прислівника з пояснюваним словом. Усно визначте їх синтаксичну роль у реченні.

Зразок: *пахнуть (як?) – ніжно.*

1. *Фіалки пахнуть ніжно.* 2. *Як парость виноградної лози, плекайте мову. Пильно й ненастанно політь бур'ян. Чистіша від сльози вона хай буде. Вірно і слухняно нехай вона щоразу служить вам, хоч і живе своїм життям (М. Рильський).* 3. *Високо вгорі пролітає ескадрилья літаків (Ю. Яновський).* 4. *Завтра знову мене чекає подорож... (Ірина Вільде).* 5. *Тож свідок мовив трохи не до діла. Тут треба чітко провести межу (Л. Костенко).* 6. *Шкода нездійснених мрій (Ю. Збанацький).* 7. *Зблизька ворота рідним димом пахнуть (М. Рачук).* 8. *Хтось працює на вічність, а хтось просто вічно працює (В. Брюгген).* 9. *Не хилячись, я чесно йду життям (В. Бухало).*

§ 25. Розряди прислівників за значенням

Прислівники вказують на спосіб дії, міру і ступінь, місце, час, причину і мету дії. Ці групи за значенням називають **розрядами**. Найчастіше вони виконують у реченні роль обставини.

Вправа 250. Перепишіть речення, підкресліть прислівники як члени речення й усно визначте, на які запитання вони відповідають.

1. Не треба ховати красу десь глибоко-глибоко у картині (М. Вінграновський). 2. Я й сьогодні з особливим хвилюванням навідуюсь сюди (Б. Антоненко-Давидович). 3. Росинка щодуху мчала навпростець (В. Врублевська). 4. А від Тетянки гриби чомусь ховаються (В. Чухліб). 5. І вчора, і сьогодні надворі холодно і сиро (І. Цюпа). 6. Намагайся говорити коротко, щоб розум слухняний відразу ж зрозумів слова (Горацій). 7. І було тепер зовсім не лячно, а легко і радісно (В. Врублевська).

Вправа 251. Розгляньте схему групування за значенням прислівників, які виконують у реченні роль обставини, усно доповніть кожен групу двома-трьома своїми прикладами.

<p>Прислівники способу дії Як? <i>Так, добре, зручно, зрозуміло</i> Яким способом? <i>Верхи, гуртом, нішки, поодиноці, по-сусідськи</i></p>	<p>Прислівники міри і ступеня Скільки? <i>Багато, дуже, мало, чимало, двічі</i> Наскільки? <i>Надвоє, натроє</i> Якою мірою? <i>Удвічі, втричі</i></p>
<p>Прислівники місця Де? <i>Всюди, внизу, там</i> Куди? <i>Догори, додолу, сюди</i> Звідки? <i>Звідси, звідти, здалеку</i></p>	<p>Прислівники причини Чому? <i>Тому, зопалу</i> Через що? З якої причини? <i>Сперсердя, зозла</i></p>
<p>Прислівники часу Коли? <i>Вчора, давно, завжди</i> Відколи? <i>Віддавна, здавна</i> Доки? <i>Довіку, досі, доти</i></p>	<p>Прислівники мети Навіщо? <i>Нащо, навіщо</i> Для чого? З якою метою? <i>Навмисне, наперекір</i></p>

Вправа 252. Перепишіть речення, підкресліть прислівники як члени речення, надпишіть скорочено їх значення: *сп* (способу дії); *мст* (міри і ступеня); *міс* (місця); *пр* (причини); *мет* (мети). Речень з якими прислівниками ви у вправі не виявили? Складіть їх самостійно.

1. Жодну з ролей людині не зіграти переконливо без віри (Ю. Ілленко). 2. А суть всього – у слові тім одним, що тільки

правду нам являє зримо (В. Колодій). 3. Учитись важко, але навчати ще важче (Журнал). 4. Зривається буря від краю до краю, бурхочуть навколо вали (П. Грабовський). 5. Вода мерхтіла, вода світилась різними барвами, вода міняла настрої, де всміхалась по-дитячому щиро, а де стриманіше (Є. Гуцало). 6. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко). 7. Дуби ростуть поволі, неквапливо (М. Рильський).

Вправа 253. Утворіть із прислівниками два типи словосполучень: а) в яких прислівник буде залежним словом; б) в яких прислівник буде головним словом. Поміркуйте, яким членом речення може бути прислівник, якщо кожне зі словосполучень ввести в речення. Чи з усіма прислівниками вдалося виконати завдання? Чому?

Зразок: *живу близько – мені близько; сказав тривожно – тривожно нам.*

Близько, боляче, верхи, весело, вчора, гаряче, далеко, дома, дорого, дуже, згарячу, інколи, корисно, легко, мило, по-доброму, позавчора.

В. Литвиненко. Одеса. Воронцовський провулок

Вправа 254. «Перенесіть» таблицю у зошит і заповніть її праву колонку. Усно сформулюйте висновок про походження слів правої колонки. Як називаємо пари слів у лівій колонці?

Який?	Як?
Гарний – поганий	
Високий – низький	
Холодний – теплий	
Широкий – вузький	
Швидкий – повільний	
Радісний – похмурий	
Веселий – сумний	
Добрий – злий	

Вправа 255. Напишіть твір-роздум на тему «У розмові головне не говорити, а слухати». Використайте п'ять прислівників різних за значенням розрядів.

§ 26. Ступені порівняння прислівників

Вправа 256. Пригадайте, які частини мови мають форми ступенів порівняння і чому. Які ступені порівняння ви знаєте? Як вони творяться? Прочитайте речення, знайдіть слова, що мають ступені порівняння, і з'ясуйте, до якої частини мови вони належать.

1. На отчий край наш з Божих віч сльоза найперша впала (*В. Колодій*). 2. І чим сильніше гоїдатиме нас море, тим менше нас гоїдатиме життя (*М. Вінграновський*). 3. Сам знаю, що у вас там на півдні фрукти далеко смачніші є. Є, є у вас там і мусять бути кращі, ніж оці (*Олесь Гончар*). 4. Його голос все більше і більше стає притишеним (*Ірина Вільде*). 5. Я поборю найтяжчі перешкоди (*Леся Українка*). 6. Чим вищі мурашники восени, тим суворішою буде зима (*Народні прикмети*). 7. Той вершник зветься Іскрою Іваном, йому сьогодні важче, ніж кому (*Л. Костенко*).

Прислівники на *-о*, *-е*, що мають спільні корені з якісними прикметниками, утворюють вищий і найвищий ступені порівняння. Наприклад: *молодо* – *молодше* – *наймолодше*, *гаряче* – *гарячіше* – *найгарячіше*, *добре* – *краще* (*ліпше*) – *найкраще* (*найліпше*), *розумно* – *розумніше* – *найрозумніше*.

Вправа 257. Прочитайте речення, знайдіть у них прислівники і випишіть їх, поділивши на дві групи: до першої впишіть ті, від яких творяться ступені порівняння, а до другої – усі інші. Поясніть, коли

утворення вищого чи найвищого ступеня порівняння можливе, а коли ні.

1. Допоки ми народом є, то доти наш дух міцний, мов пам'яті граніт (*В. Колодій*). 2. Я не вертав, я йшов собі помалу, бо щось так владно кликало мене... (*В. Симоненко*). 3. Йому йшло тепер усе наперекір... (*О. Кобилянська*). 4. Читачу, чи не буває тобі нудно часом? Тоді розгорни сторінку поеми життя і пошукай той розділ, де змальована людина, схожа на тебе... (*Ірина Вільде*). 5. Я буду там, де працьовиті руки не знають втоми (*Журнал*). 6. Спадає вечір сторожко, помалу, ворухить зорі в темряві криниць (*Л. Костенко*). 7. Лихо так знезацька підкралось і так несподівано впало, що ніхто не наважився думати, чим запобігти (*М. Коцюбинський*). 8. Довкола пахло свіжістю землі (*С. Будний*). 9. Вже вночі пізенько вони прийшли додому (*І. Нечуй-Левицький*). 10. Як важко перші кроки йти! (*А. Малишко*).

Форма вищого ступеня твориться від прислівників на -о, -е за допомогою суфіксів -ше, -іше. При творенні вищого ступеня за допомогою суфікса -ше кінцеві -ко, -еко, -око у прислівнику зникають. Наприклад: *рідко – рідше, далеко – дальше, широко – ширше; струнко – стрункіше; рішуче – рішучіше, світло – світліше.*

Інокли вищій ступінь прислівників, що походять з відповідних прикметників, твориться від іншої основи. Наприклад: *багато – більше, гарно – краще, мало – менше, погано – гірше.*

Складена форма вищого ступеня твориться також додаванням до звичайної форми прислівника допоміжних слів *більш* або *менш*. Наприклад: *більш вдало, менш виправдано.*

Вправа 258. Перепишіть речення, розкривши дужки і записавши прислівники у формі вищого ступеня. Укажіть окремо прислівники, які не творять ступенів порівняння, і поміркуйте, чому.

1. З кожною хвилиною мітингувальників ставало все (багато і багато) (*А. Шиян*). 2. У залі робиться (гаряче). Хтось (навстіж) відчинив вікно у сад (*Ірина Вільде*). 3. Природа часто буває (мудра) за людину (*Народна творчість*). 4. Як (трохи мало) будете дбати про багатство, а (багато) про здоров'я, то дочекаєтесь (*М. Стельмах*). 5. Прошу лише (обережно), бо перстень цей вам не пам'ятка якась, а майно (*Ірина Вільде*). 6. Вони гомоніли

все (тихо і тихо), із їх гомону виникала пісня (*Леся Українка*). 7. (Швидко і швидко) котилися хвилі, розливалися (широко) і помалу заспокоювалися (*Леся Українка*). 8. Ну, от і все. Одплачеться природа. Їй стане (легко) певне. Як мені (*Л. Костенко*).

Увага! Сполучення слів *значно*, *(на)багато*, *куди*, *ще*, *трохи* та прислівників у формі вищого ступеня типу *значно вище*, *(на)багато зручніше*, *куди голосніше*, *ще глибше*, *трохи міцніше* окремого ступеня не творять, а тільки підсилюють вищий ступінь. Наприклад: 1. Один розум добре, а два ще краще (*Народна творчість*). 2. Щоб отримати нагороду, треба було стрибнути набагато вище (*Газета*).

Вправа 259. I. Від прислівників утворіть просту і складену форми вищого ступеня. Зверніть особливу увагу на фонетичні зміни в основах прислівників *близько*, *вузько*, *низько* та *важко*, *тяжко*, *дорого*, *високо* при додаванні до них суфікса *-ше*.

Охайно, багато, близько, важко, високо, вузько, гарно, гучно, дешево, дорого, дрібно, звично, коротко, лагідно, наївно, обережно, пізно, полохливо, скоро, суворо, важко, урочисто, чисто.

II. Напишіть роздум (шість-сім речень) про те, як можна позбутися лінощів. Використайте прислівники: *безсумнівно*, *бажано*, *незручно*, *впевненіше*, *вчасно* або інші.

Найвищий ступінь порівняння прислівників твориться додаванням до форми вищого ступеня префікса *най-*, а також слів *більш*, *найбільш*, *менш*, *найменш* до звичайної форми прислівника. Порівн.: *охайно* – *найохайніше*; *більше* – *найбільше*; *більш стримано* – *найбільш стримано*; *менш доступно* – *найменш доступно*.

Вправа 260. Від прислівників утворіть вищий і найвищий ступені порівняння усіма можливими способами. Знайдіть прислівники, від яких ступені порівняння не творяться. Чому? Пригадайте, від яких якісних прикметників не творяться ступені порівняння.

1. Актуально, безнадійно, височенько, голосно, запізно, зеленяво, кривобоко, ласкаво, легально, масно.

2. Палко, сліпо, предобре, прилюдно, старанно, успішно, яскраво, холодно.

Додавання до найвищого ступеня префіксів *як-, що-* не творить нового ступеня, а лише підкреслює і підсилює найвищу міру вияву ознаки. Наприклад: 1. *Необхідно якнайдетальніше продумати маршрут подорожі* (Газета). 2. *Для нас тепер щонайважливіше – вибороти першість за успішністю, щоб поїхати до Канева* (Газета).

Вправа 261. З'ясуйте (усно) значення прислівників (яка міра якої ознаки?). Особливість значень слів виділених пар покажіть з допомогою створених з ними речень.

Найменше і щонайменше, найбільше і щонайбільше, найдоступніше і щонайдоступніше, найповніше і якнайповніше, найточніше і якнайточніше, найуважніше і якнайуважніше.

Вправа 262. Від прислівників в усіх формах найвищого ступеня утворіть за допомогою префіксів *що-, як-* прислівники найвищого ступеня зі значенням підсилення найвищої міри ознаки.

Зразок: *найакуратніше, щонайакуратніше, якнайакуратніше; щонайбільш акуратно, якнайбільш акуратно; щонайменш акуратно, якнайменш акуратно.*

Вільно, гарно, гостинно, змістовно, лаконічно, мало.

Вправа 263. Поясніть, як ви розумієте слова «Для орла що гори, що степ, рівногорді і рівновисокі» (*М. Рачук*), якщо їх стосувати до людини. Використайте у відповіді два-три прислівники у формі вищого чи найвищого ступенів порівняння.

Вправа 264. Розгляньте репродукцію і поясніть, що знаходиться вище, що – найвище, що – близько, що – далеко, що – найдалі.

*І. Донченко.
Далеко в горах*

§ 27. Способи творення прислівників

Прислівники так само, як і інші частини мови, творяться префіксальним (*ні- + -коли > ніколи*), суфіксальним (*мудрий – мудр- + -о > мудро*), префіксально-суфіксальним (*людський – по- + -людськ- + -и > по-людськи*) та іншими способами.

Для творення прислівників від якісних прикметників використовуються суфікси *-о*, *-е*. Поодинокі прислівники мають суфікс *-ки* (творяться від дієслівних основ) та суфікс *-чі* (від числівникових основ).

Вправа 265. Утворіть прислівники від слів *веселий, чистий, гарячий, мовчати, людський, два, три*.

В українській мові до давніх прислівників *де, як, коли, куди, туди, там, тут, доки, досі, доти, звідки, звідси, звідти, тоді, іноді, всюди, так-сяк* додаються префікси *аби-, де-, ні-, ані-* та *будь-, казна-, хтозна-* і за їх допомогою творяться нові прислівники.

Вправа 266. Розгляньте таблицю префіксального творення прислівників, запам'ятайте їх правопис та усно або письмово доповніть їх своїми прикладами.

Прислівниковий префікс	Написання прислівника	Приклади прислівників
<i>аби- де- ні- ані- від- за- не- поза- пре-</i>	разом	абіде, абіяк, абіколи ... деколи, декуди, деяк ... ніде і ніде, ніколи і ніколи ... аніде, аніяк, анітрохи ... відколі, відніні, відтепер ... заблизько, задовго, замало ... недавно, недобре ... позавчора, позаторік ... предобре, прегарно, преміло ...
<i>будь- казна- хтозна- невідь-</i>	через дефіс	бúдь-де, бúдь-колі́, бúдь-як ... ка́зна-де, ка́зна-колі́, ка́зна-як ... хто́зна-де, хто́зна-колі́, хто́зна-куді́ ... неві́дь-як, неві́дь-де, неві́дь-колі́ ...

Вправа 267. Перепишіть речення, знайдіть прислівники, з'ясуйте їх значення (розряд), підкресліть їх як члени речення і визначте спосіб творення.

1. Ніщо ніколи не минає марно (*Б. Олійник*). 2. Він гляне скупю і суворо: ні, буду вже, як є (*А. Малишко*). 3. Не сумуй же тут без мене, я швидко повернуся (*М. Коцюбинський*). 4. Він ночував в чужому домі, він двічі ранений (*А. Малишко*). 5. Про-

сти мені, недільний мій Хрещатик, що сівши сидьма ці котли топлю в оглухлій кочегарні (*В. Стус*). 6. Мир пануватиме вічно, якщо людство зберігатиме його (*Газета*). 7. Кінь гордо труснув головою і рушив за господарем (*Журнал*).

Невелика група прислівників твориться від прислівникових основ за допомогою постфіксів *-сь, -небудь, -будь, -то, -от, -таки*. Постфікс *-сь* з прислівниками пишеться разом. Усі інші постфікси пишуться через дефіс. Найчастіше вживаються прислівники з постфіксами *-небудь, -то, -таки*.

Вправа 268. Закінчіть складати і перепишіть у зошит таблицю правопису прислівників, утворених постфіксальним способом, використовуючи запропоновані слова.

Твірне слово	Постфікс як словотворчий засіб	Як пишеться	Ваш приклад
де, звідки, коли коли, куди де, коли, як звідкись, коли, так там, тут, як так, як	<i>-сь</i> <i>-будь</i> <i>-небудь</i> <i>-то</i> <i>-таки</i> <i>-от</i>		

Префіксально-суфіксальні прислівники типу *по-болгарськи, по-весняному, по-доброму, по-нашому, по-своєму* завжди пишуться через дефіс.

Через дефіс пишуться і прислівники *по-перше, по-друге* та інші, утворені за допомогою префікса *по-* та суфікса *-е* від основ порядкових числівників.

Прислівники типу *вперше, вдруге ... і вдвох, утрьох*, а також *взимку, віддавна, зблизька* та багато інших, в яких можна виділити префікси і суфікси, пишуться разом.

Вправа 269. Прочитайте словосполучення із залежними прислівниками, запишіть їх за правилами правопису, усно поясніть написання. З двома-трьома словосполученнями складіть речення. Правильно наголошуйте слова!

Бажано в/літку, відвідав у/перше, відомий з/давна, відпочити по/людськи, зроби по/моєму, коли/сь задумувався, літають у/двох, ні/коли не був, ні/коли читати, ознайомитись коли/небудь, пропав без/вісти, там/таки й відпочивали.

В українській мові немало складних прислівників, які утворились внаслідок сполучення в одне двох або більше слів. Наприклад: *босоніж, водночас, голіруч, сьогодні, торік, щораз*.

Складні прислівники пишуться через дефіс:

а) якщо в них повторюється слово або його основа: *багато-багато, далеко-далеко, давним-давно, мало-помалу, з діда-прадіда*;

б) якщо поєднуються синонімічні слова: *любо-мило, зроду-віку, тишком-нишком, без кінця-краю*;

в) якщо поєднуються антонімічні пари: *більш-менш, туди-сюди, сьак-так, видимо-невидимо*.

Увага! Якщо повторювані частини первісного прислівника поєднані службовим словом, то воно з обох боків виділяється дефісом: *де-не-де, коли-не-коли*.

Вправа 270. Створіть свій початок казки (10–12 речень), використавши прислівники з *діда-прадіда, видимо-невидимо, там-сям* та ін.

Вправа 271. Перепишіть речення, розкриваючи дужки, запишіть прислівники за правилами правопису. Підкресліть усі прислівники як члени речення.

1. А ми зробимо (по/людськи) (*М.Стельмах*). 2. Черних здивовано знизав плечима, а Наталка (не/приятно/осудливо) стрельнула очима на Сергія (*І. Стаднюк*). 3. А, нехай буде (по/вашому) (*І. Карпенко-Карий*). 4. Все (ні/коли). То в них і повелося: (сього/дні) ситий, бо учора їв (*Л. Костенко*). 5. То люди, як образ: інакше представляються (з/далека), інакше (з/близька) (*Ірина Вільде*). 6. «І женця молодого з собою взяли?» – вдова дивиться на мене й (добряче/добряче) усміхається (*М. Стельмах*).

Вправа 272. Ознайомтесь із прислівниками та фразеологічними сполученнями, з'ясуйте їх значення і введіть у речення. Поясніть походження (спосіб творення) виділених слів.

1. Заздалегідь, мимохідь, мимохить, самохить, силоміць.

2. За тридев'ять земель; часом з квасом, а порою з водою; де чорти добраніч кажуть; за царя Тимка.

§ 28. Правопис *не* і *ні* з прислівниками

Вправа 273. Визначте будову прислівників, а потім складіть і запишіть з ними невеличку розповідь про зимовий краєвид вашої місцевості.

Добре, замало, недавно, ніде, прекрасно, коли-не-коли, колись, густо-густо, тут-таки.

В українських словах **не** може бути і префіксом, і часткою. Префікс *не-* творить прислівники з новим лексичним значенням. Наприклад: *не-* + *багато* > *небагато* (мало), *не-* + *далеко* > *недалеко* (близько), *не-* + *приятно* > *неприятно* (сердито).

Не з прислівниками пишеться разом, якщо:

а) прислівник з **не** можна замінити іншим близьким за значенням прислівником без **не**, наприклад: *неважливо* (легко), *невесело* (сумно), *недорого* (дешево);

б) прислівник без **не** не вживається, наприклад: *невпинно*, *невтомно*, *незабаром*.

Не з прислівниками пишеться окремо:

а) якщо в реченні є протиставлення, виражене антонімом зі сполучником **а**: *не весело, а сумно; не солодко, а гірко; не коректно, а грубо*;

б) якщо **не** вжито з присудковими прислівниками *можна*, *потрібно*, *конче*: *не можна* (терпіти), *не треба* (заважати);

в) якщо **не** стоїть при підсилювальних прислівниках: *не дуже*, *не зовсім*, *не цілком*, *не остаточно*;

г) якщо **не** стосується прислівника, який пишеться через дефіс: *не по-людськи*, *не по-нашому*.

Вправа 274. Перепишіть речення, знайдіть прислівники і підкресліть їх як члени речення. Усно поясніть правопис прислівників з **не** разом.

1. І я нерідко бачив на телестудії сльози на очах ведучої (*В. Колодій*). 2. Рибалки посідали кружком недалеко від багаття і почали балакати (*Панас Мирний*). 3. Усе здавалося таким, ніби сталося зовсім недавно (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Буруни йшли невпинно, підбираючи під себе зворотні хвилі (*М. Коцюбинський*). 5. «Дядьку, а це правда, що ви знайшли перо жар-птиці?» – неждано випалив я (*М. Стельмах*). 6. Незабаром наша школа стане гімназією (*Газета*). 7. Отак розмовляючи, Лукерія Семенівна хоч сердилася, та серцем відчувала, що Славко сьогодні має неодмінно прийти (*А. Чайковський*).

Вправа 275. Розкрийте дужки, перепишіть речення і поясніть написання **не** з прислівниками.

1. Полковник простежує, як він (не)швидко зникає за деревами та степовими пагорбами (*В. Колодій*). 2. Марта вислухала все, але (не)разу відповіла (*Ірина Вільде*). 3. На його правій скроні (не)добре темнів рубець (*Д. Бедзик*). 4. (Не)суворо на серці, (не)гнівно, а за тебе тривожуся я (*А. Малишко*). 5. О, (не)даремно, ні, в степах гули гармати, і лялалась наша кров, і падали брати... (*В. Сосюра*). 6. (Не)зручно так, (не)затишно, (не)втішно перебиратись у незнане все (*В. Стус*). 7. Поезія мчить раптом і (не)ждано, (не)відомо, (не)мислимо, (не)знано (*В. Колодій*).

Вправа 276. Складіть і запишіть по два речення з прислівниками *можна, різко*, використовуючи при них **не** як заперечну частку і як префікс.

Вправа 277. I. Складіть і запишіть речення, в яких були б прислівники із префіксом **не-** та із заперечною часткою **не**.

- 1) Невисоко – не високо, негарно – не гарно.
- 2) Недалеко – не далеко, недорого – не дорого; невисоко – не високо, недобре – не добре.

II. Поясніть, що означають ці знаки.

Вправа 278. Випишіть у стовпчик ті прислівники, які можна поєднати з **не-** у значенні префікса, через тире подайте їх антоніми. З іншими прислівниками побудуйте речення із заперечною часткою **не** при цих прислівниках. Поясніть правопис прислівників з **не**.

Зразок: *недобре – зле.*

Бадьоро, весело, високо, ганебно, гарно, грізно, грубо, дбайливо, делікатно, дешево, дорого, гаряче, збуджено, коротко, мало, пізно, розкішно, скромно.

Префікс **ні-** в прислівниках завжди пишеться разом. Наприклад: *ніде, нізачо, нізвідки, нікуди, ніяк, ніскільки, ніколи.*

У фразеологічних зворотах **ні** може підсилювати значення заперечення, наприклад: *ні жарко ні холодно, ні туди ні сюди, ні так ні сяк, ні тут ні там, ні зле ні добре.* Кома в таких зворотах не ставиться.

§ 29. Правопис **н** і **нн** у прислівниках

Вправа 279. Пригадайте, від яких частин мови та якими способами творяться прислівники. До кожного з поданих прислівників наведіть коренево споріднене слово, від якого утворений прислівник. Виділіть твірну основу і словотвірний засіб, назвіть частину мови, від основи якої утворився прислівник.

Зразок: *по- + болгарськ- + -и – болгарський, прикм.*

По-болгарськи, вдруге, гаряче, двічі, зелено, колись, вдруге, по-материнськи, по-нашому, по-третє, прямо, сумлінно, тричі, утрюх.

Прислівники, утворені від основ прикметників і дієприкметників за допомогою суфіксів *-о*, *-е*, зберігають правопис цих прикметників і дієприкметників. Наприклад: *стомлено, заморожено, сторожко, своєрідно, боязко, скуто*.

У прислівниках, утворених від прикметників і дієприкметників з однією буквою *н* в основі, пишемо одне *н*. Наприклад: *гарно, бо гарний; надійно, бо надійний; моторошно, бо моторошний; впевнено, бо впевнений; потривожено, бо потривожений*.

У прислівниках, утворених від прикметників з двома *н* в основі, також пишемо *нн*. Наприклад: *бездоганно, бо бездоганний; сонно, бо сонний; невпізнанно, бо невпізнаний; невблаганно, бо невблаганий*.

Увага! Два *н* пишеться у кількох прислівниках з іншими суфіксами: *зрання, попідвіконню, попідтинню, спросоння, навмання*.

Вправа 280. І. Від поданих слів утворіть за допомогою суфікса *-о* прислівники. Усно поясніть їх правопис.

Бажаний, безупинний, височезний, височенний, гарний, матеріальний, нескінченний, нежданий, нерівномірний, нудний, неголодний, шалений, невимовний, неказаний, сонний, туманний, уважний, нездійснений.

І. Донченко. Туманний ранок

II. Поділіться з однокласниками своєю мрією побувати біля великого водоспаду, використовуючи прислівники: *несказанно, несподівано, тривожно, відважно, гордо, небезпечно* і т. ін.

Вправа 281. Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви. Поясніть правопис **н** і **нн** у прислівниках. Визначте (усно), від яких частин мови утворені прислівники.

1. Грізно і голосно застерігав водоспад туристів (*Газета*).
2. Нарешті з'явився шанс докорін..о змінити український футбол (*Газета*).
3. Наша упряжка нестримн..о мчала до води, до незамерзлого місця (*О. Бойченко*).
4. Осіннє лагідне сонце востан..є пригрівало старі липи (*О. Донченко*).
5. Треба хороші справи робити не на замовлення, а щоден..о, все життя (*О. Донченко*).
6. З байраків повільн..о, але невблаган..о, наступає темрява, прохолодна й густа, як передранішня ніч (*М. Чабанівський*).
7. Поволі, але невпин..о підіймалася вгору світла завіса ранку (*П. Колесник*).
8. Море було тихе, безмежне і неказан..о красиве (*Ю. Збанацький*).
9. Граймо бездоган..о, без слів, без фальші – музику богів (*П. Гай-Нижник*).

Вправа 282. Запишіть прислівники, вставивши відповідно **н** чи **нн**. З виділеними словами створіть словосполучення і усно визначте, від якого слова і яким способом утворені прислівники у цих словосполученнях.

Зразок: одяглася буденно (буденний – буденн+о).

Вогне..о, жаліб..о, життєдай..о, зоря..о, зра..я, мораль..о, невблага...о, неви..о, негай..о, недореч..о, незбагне..о, непоміт..о, непоруш..о, неприхова..о, несподіва..о, нестям..о, по-весня..ому, повіль..о, по-півде..ому.

Вправа 283. До виділених словосполучень доберіть прислівники-синоніми, запишіть новоутворені словосполучення та зверніть увагу на їх виражально-експресивні особливості і написання прислівників. З трьома першими словосполученнями складіть і запишіть речення.

Зразок: Добре, що й не заперечиш. – Добре беззаперечно.

1. Гарно, що й не сказати.
2. Жорстокий, що й не збагнути.
3. Змінився, що й не впізнати.
4. Зроблений з дотриманням закону.
5. Поневірятися попід тином.
6. Працювати по змінах.
7. Оглядатися з тривою.
8. Не можеш сказати ані так ані сяк.
9. Закохатися до нестями.
10. Дивитися телевизор без перерви.

§ 30. Правопис *и* та *і* у прислівниках

Вправа 284. I. Прочитайте текст, знайдіть у ньому прислівники і випишіть їх. Визначте розряди та будову виписаних прислівників. Підкресліть прислівники з кінцевими *и* та *і*.

II. З'ясуйте (усно), у яких словосполученнях дієслова мають метафоричне, тобто переносне, значення.

ЗАЙЦІ

– А мороз аж сміється, такий міцний, – розказував батько, вернувшись додому. – Ішов я через леваду, а заець вискочив просто з-під ніг, і якби хоч злякався, якби дременув, а то ледь-ледь чеберяє* лапами, хоч за вуха хапай. Тепер у полі все завіяно снігом, то зайці до села внадилися – на городах та в садках їм легше прогродуватися. Це ж можуть і молоді яблуні в нас пообгризати.

Василько глянув крізь шибку на засніжений садок, одягнув кожушка, взув биті валянки – і надвір. Поки йшов до погребя, мороз веселенько так і співав під ногами.

У погребі Василько набрав моркви, з капусти наздирав листків і побрів городом до саду. Під стовбурами молодих яблунь він клав де морквину, а де капустає листя. І радів: уночі зайці не стануть обгризати кору на деревах, матимуть смачнішу поживу.

Зосталось іще трохи моркви, то Василько перейшов до сусідського садка. Та тут під грушею хтось уже поклав моркву. А також майстерно прилаштував дротяне сильце. Василько, гамуючи хвилювання, відв'язав мудру пастку й шпурнув її подалі...

Уночі йому снився заець. Він сидів на задніх лапах, а в передніх тримав червону морквину і смачно гриз її.

А вранці сусід, прокидаючи від хати до воріт стежку, розказував Васильковому батькові:

– Ох і зайці у нас цієї зими! І, мабуть, здорові, бо вчора зірвали у мене біля груші пастку... (Є. Гуцало).

* *Чеберяти* – робити часті рухи ногами.

Буква **и** у кінці прислівників завжди пишеться:

а) у прислівниках, які мають у кінці основи суфікс **-ки**, наприклад: *завбільшки, заввишки, завглибшки, задки, навви-передки, пішки*;

б) у прислівниках, утворених від основ відносних прикметників за допомогою префікса **по-** та суфікса **-и**, наприклад: *по-албанськи (албанськ-ий), по-киргизьки (киргизьк-ий), по-німецьки (німецьк-ий), по-ведмежи (ведмеж-ий), по-вовчи (вовч-ий)*;

в) у прислівниках після **г, к, х** та інших твердих приголосних, наприклад: *довкруги, верхи, навіки та безвісти, восени, всюди, звідси, згори, коли*.

Буква **і** пишеться після м'яких і пом'якшених приголосних:

а) у прислівниках з основою на **-ці, -чі**, наприклад: *назириці (наглядаючи), нахильці (схилено), двічі, утричі*;

б) в окремих прислівниках після м'яких і пом'якшених приголосних: *віднині, опівдні, надворі, тоді*.

Вправа 285. Перепишіть прислівники, вставивши замість крапок пропущені букви **и, і**. Знайдіть у словнику (можна й у Вікіпедії) значення виділених слів. Запам'ятайте їх.

Анітрох.., безвіст.., вгор.., **взнак..**, звідс.., вноч.., довол.., догор.., докуп.., дос.., дот.., **завгрубшк..**, завдовжк.., **завтовшк..**, заоч.., заран.., мовчк.., **навпомацк..**, навскос.., напочіпк.. (присівши), **невтямк..**, опівноч.., повол.., поноч.., трич.., удвіч.., укуп.., усередин.., щонеділ.. .

Вправа 286. Перепишіть речення, замість крапок вставте пропущені букви, усно поясніть правопис відповідних голосних. Підкресліть прислівники як члени речення.

1. Була тільки п'ята година, та навкруг.. вже зовсім посутєніло (*Олесь Гончар*). 2. Укінц.., не знайшовши нічого, собаки побігли далі (*І. Франко*). 3. Так, трішечк.. сумно розлучатися з цим усім.. (*В. Сосюра*). 4. Щось стукнуло трич.. вряд, мов молотчком у коробку. Федько знає – це дятел (*Ю. Збанацький*). 5. Та я дивлюся на ту смужку. Мамо, звідк.. вона? (*Леся Українка*). 6. Опівноч.. зорі завше яскравіші, а поноч.. вони тьмяніють і гаснуть (*Журнал*).

Вправа 287. Поясніть, як ви розумієте такі слова: «Досвід не тільки вчить, але й відучує» (*В. Брюгген*). Чи використали ви при поясненні прислівники?

Вправа 288. Складіть невеличку розповідь (сім-вісім речень) про спорудження житла, використовуючи прислівники *заввишки, завглибшки, завдовжки, завширшки, згори, посередині* та ін.

§ 31. Дефіс у прислівниках

Вправа 289. Розгляньте таблицю написання прислівників через дефіс та усно доповніть кожну рубрику своїми прикладами.

Написання прислівників через дефіс

Спосіб творення	Через дефіс пишуться	Приклади написання
Префіксальний	префікси	
	<i>бозна- будь- казна- хтозна- невідь-</i> (від <i>не відаю</i>)	бозна-де, бозна-коли ... будь-коли, будь-як ... казна-де, казна-куди ... хтозна-звідки, хтозна-як ... невідь-де, невідь-як ...
	<i>по-</i>	по-молдовськи, по-людськи, по-доброму, по-вашому, по-нашому, по-своєму, по-друге, по-п'яте
Префіксально-суфіксальний	постфікси	
	<i>-небудь -будь -таки -то</i>	де-небудь, звідки-небудь коли-будь, куди-будь де-таки, як-таки десь-то, там-то
Слово-та осново-складання	повторення слів	де-де, так-так гарно-гарно, тихо-тихо гарно-гарнесенько
	поєднання синонімів	любо-дорого, любо-мило, тихо-мирно, часто-густо більш-менш, сяк-так, туди-сюди
Зрощення, префікси	повторення слів зі службовими частинами мови	де-не-де, коли-не-коли, будь-що-будь

Вправа 290. Запишіть прислівники, поділивши їх на три групи: а) ті, в яких через дефіс пишеться префікс; б) ті, в яких через дефіс пишеться постфікс; в) ті, в яких через дефіс пишуться частини складного слова.

Більш-менш, бозна-коли, будь-де, високо-високо, віддавна, вряди-годи, де-небудь, де-не-де, десь-то; звідки-небудь, казна-коли, коли-будь, мало-помалу, по-геройськи, знову-таки, як-то, туди-сюди, хтозна-коли, як-не-як.

Вправа 291. Перепишіть прислівники, розкривши дужки. Усно поясніть написання прислівників через дефіс. Як ви розумієте значення слів *бозна*, *хтозна*?

Бозна (де, звідки, коли, куди, як), будь (де, як), хтозна (де, звідки, коли, куди, як); по (перше, сусідськи, своєму, всякому); де (небудь), коли (небудь), куди (небудь), звідки (небудь), як (небудь); давно (давно), рано (рано), тихо (тихо), раннім (рано) і рано (вранці, пораненьку, раненько, ранесенько, ранісінько); сюди (туди), сяк (так) і туди (сюди), так (сяк).

Вправа 292. Прочитайте речення і, розкривши дужки, перепишіть їх. Підкресліть прислівники, які пишуться через дефіс. Поясніть їх написання.

1. Над ставом (ледь/ледь) заблисло сонце крізь туман і (сяк/так) можна було розгледіти протилежний берег (*Журнал*). 2. Леліє, поговори з ними, нехай вони тобі (що/небудь) розкажуть (*Леся Українка*). 3. Тихо навкруги, мертво. Лиш (де/не/де) прокинеться пташка, непевним голосом озветься зі свого затишку (*М. Коцюбинський*). 4. Діти, ви всі підросли на сонечку й дощах, а тепер будемо рости за книжками, бо (багато/багато) чого дуже цікавого нам треба пізнати (*М. Стельмах*).

Вправа 293. I. Складіть невеличку пейзажну замальовку-розповідь, використовуючи прислівники *будь-що-будь*, *ледь-ледь*, *по-зимовому*, *рано-вранці*, *низько-низько*, *дзвінко* та ін.

II. Пригадайте і запишіть якомога більше: 1) займенників і 2) прислівників, у складі яких є компонент **небудь**. У кого виявилось слів найбільше?

§ 32. Написання прислівників разом та окремо

Чимала кількість прислівників різного походження пишеться разом.

Найбільшою є група прислівників, які утворилися внаслідок поєднання в одне слово прийменників з іменниками, прикметниками, числівниками та займенниками. Наприклад: *безвісти*, *вгорі*, *додому*, *зліва*, *звисока*, *удвох*, *зовсім*.

Разом пишуться також зрощення різних давніших і новіших словосполучень. Наприклад: *босоніж, горілиць, обіруч, сьогодні, торік, позаторік* (порівн.: *боса ніжка, догори лицем, обома руками, сього дня, того року, поза той рік*).

Вправа 294. Перепишіть прислівники, з'ясуйте їх значення та визначте значущі частини виділених слів.

Зразок: без-віст-и.

Безвісти, вбік, вволю, вгорі, влітку, внизу, доволі, додому, зозла, навесні, нарешті, віддавна, допізна, злегка, нашвидку, помалу, вдвічі, вчетверо, вп'ятьох, втім, зовсім, почому, мимоволі, стрімголов.

Разом пишуться і прислівники, утворені за допомогою префіксів *аби-, ані-, від-, де-, за-, ні-, поза-, пре-, чи-*, наприклад: *абизвідки, анітрохи, відколи, декуди, запізно, ніде, позавчора, преспокійно, чимало*, а також прислівники з *як-, що-*, наприклад: *щовечора, щогодини, щораз, якраз* та *щомога і якомога, щонайбільше і якнайбільше*.

Вправа 295. I. Читайте прислівники і називайте, як вони утворилися.

Восени, всмак, заочі, запізно, нараз, насамперед, нашвидкуч, позаторік, помалу, пречудово, чимало, щонайкраще, щоразу, якнайпослідовніше.

II. Як ви розумієте вислів «Він поводиться зі старшими запанібрата»?

Окремо пишуться сполучення слів, що складаються з прийменника та іменника, який виразно зберігає своє лексичне значення. Наприклад: *без відома, без кінця, без кінця-краю, в обмін, в позику, до вподоби, до пари, на вибір, на жаль, на скаку, по суті*.

Між прийменником та іменником у таких сполученнях можна вставити слово. Наприклад: *без відома – без вашого відома, на жаль – на превеликий жаль*.

Окремо пишуться також прислівникові сполучення, які складаються з двох іменників та одного чи двох прийменників. Наприклад: *день у день, раз у раз, рік у рік, з дня на день, з року в рік, з хвилини на хвилину, день по дні*.

Вправа 296. I. Розкривши дужки, запишіть окремо прислівники та окремо прислівникові сполучення. Запам'ятайте написання цих прислівникових сполучень.

1. (Без)перестанку, (в)вечері, (в)волю, (в)голос, (в)гору, (в)зимку, (в)літку, (в)низу, (в)ночі, (до)віку, (до)вкола, (до)волі, (з)низу, (зо)зла.

2. (Без)відома, (без)жалю, (без)сліду, (в)міру, (до)вподоби, (на)бігу; (на)біс, (на)жаль, (на)зло, (на)світанку, (на)скаку, (по)правді, (по)суті, (без)кінця-краю, (з)радісті, (на)диво.

II. Довідайтесь, яке значення прислівника *натщесерце*. Утворіть з ним речення.

В права 297. Запам'ятайте лексичне значення прислівників і прислівникових сполучень. Особливу увагу зверніть на виділені слова, запам'ятайте, як вони пишуться. Усно складіть з кожним із них по одному реченню.

Де-юре – юридично; **де-факто** – фактично; **на-гора** – на поверхню (із шахти), **по-латині** – по-латинськи; **тет-а-тет**, **віч-на-віч** – сам на сам; **пліч-о-пліч** – плече в плече, поруч, разом.

В права 298. Перепишіть речення, знайдіть прислівники, поясніть їх правопис і підкресліть як члени речення.

1. Коли-не-коли в саду зривався вітер. 2. Ти знов-таки своєї? (*Леся Українка*). 3. «Всюди однаково ... всюди однаково, – говорять твої втомлені очі, – а світ такий здалека великий і незбагнений зблизька видається химерною дитячою забавкою...» (*Ірина Вільде*). 4. Така розмова велася в них не вряди-годи (*Панас Мирний*). 5. Він (дядько) і тепер не дуже любить удень виходити на люди (*М. Стельмах*). 6. Коли моє невлад, то я зі своїм назад (*Народна творчість*). 7. Поету, кажуть, треба знати мову та ще уміти вправно віршувать. Натхнення і талант – і все готово, слова самі піснями забринять (*В. Симоненко*).

В права 299. Прочитайте текст і поясніть, як ви розумієте, чим автор пропонує поцінувати найважливіші для людини земні блага. Чому важко знайти справжню ціну?

БОРГИ НАШІ

Як важко знайти ціну
справжню, без виторгу зайвого.
Хліб поцінуймо – голодом,
воду джерельну – спрагою,
світлом – земне кохання...
І поцінуймо нарешті
усю доброту планети
маминим словом і ласкою...
А поки сонце сяє
світ поцінуймо життям.

В. Колодій

СХЕМА РОЗБОРУ ПРИСЛІВНИКА

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Частина мови. 3. На яке питання відповідає. 4. Група за значенням (розряд). 5. Ступінь порівняння (якщо є). 6. Синтаксична роль. 7. Вимова та написання.

Зразок усного розбору

Завтра знову мене чекає подорож... (*Лист*).

Завтра – прислівник, відповідає на питання *коли?*, часу, ступ. порівняння не утворює, обставина. Пишеться разом. [в] вимовляємо як [у].

Зразок письмового розбору

Завтра – прислівник, *коли?*, часу, ступ. порівн. не утворює, обстав.

Вправа 300. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть прислівники. Розберіть виділені слова як частину мови.

1. Люди з давніх-давен називають жнива трудовою вершиною літа (*Д. Луценко*). 2. Цить, бо кажуть, що тут і там, близько й далеко – всюди однаково... (*Ірина Вільде*). 3. Надворі все світліше стає... (*А. Тесленко*). 4. Коли на серці сум і туга, тоді **найлегше** перевіриш друга (*В. Іванович*). 5. Хлопці **трохи** помовчали, але через деякий час знов почали розмовляти **спершу** тихо, а далі все голосніше, а потім і **зовсім** **голосно** (*За І. Нечуєм-Левицьким*).

Вправа 301. Прочитайте, знайдіть у тексті прислівники, випишіть їх, а через тире запишіть слова, від яких вони утворилися. Поясніть орфограми.

Над Інгульцем замріяні осоки,
очерета замислено мовчать,

В. Аблець. Долина річки Інгулець

безвільно бродить сонце невисоке
й не може з літом зустрічей порвать.
Небес холодних пада дзвінко синь,
мерзлякувато труситься осина,
шепоче сонцю: Линь! До мене линь!

Г. Грай

Вправа 302. Прочитайте вірш. У чому ви бачите змістову і словотвірну особливість виділених слів? Чи пов'язані вони з природними оберегами українського і молдовського народів?

СЛОВО

Зустрілося слово, спинилося слово:
полюби мене **кленово**.
Даленіло в степу, мерехтіло, як мрево:
полюби мене **тополево**.
Блукало в гаю і гукало невпинно:
полюби мене **черемшино**.
Зникало назавжди й приходило знову:
полюби мене **калиново**.
Наді мною тепер, наді мною, як небо:
полюби мене **вишнево**!

І. Сокульський

Вправа 303. Перекладіть прислівники українською мовою, з'ясуйте їх значення та особливості словотвору й правопису в обох мовах.

Acasă, alături, aproape, astăzi, astfel, bărbătește, când, cândva, cumva, degrabă, demult, departe, deplin, devale, devreme, dinăuntru, domnește, undeva, oricând, împreună, încotro, odată, omenește, oricât, oricum, oriunde, părintește, rareori, defel, deloc, de departe, din când în când, dis-de-dimineată.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Пригадайте визначення прислівника.
2. Чи мають прислівники закінчення? Аргументуйте свою відповідь.
3. Наведіть приклади прислівників, які означають час, місце, причину і мету дії.
На які запитання вони відповідають?
4. Прислівники яких розрядів відповідають на запитання *як? яким способом? якою мірою?* Наведіть по три-чотири приклади кожної групи.
5. Що спільного у прислівників *весело, доречно, наполегливо* та прикметників *веселий, доречний, наполегливий*?
6. Які прислівники мають ступені порівняння?
7. Як і за допомогою чого творяться ступені порівняння прислівників?

8. Від яких частин мови творяться прислівники?
9. Назвіть суфікси, за допомогою яких творяться прислівники від різних частин мови. Наведіть приклади таких утворень.
10. Наведіть приклади прислівників, які утворились за допомогою префіксів.
11. Пригадайте умови і сформулюйте правила написання **не** з прислівниками. Підтвердьте свої міркування прикладами.
12. У яких прислівниках пишеться **н** і **нн**?
13. Які прислівники пишуться через дефіс?
14. Розгляньте словосполучення *багато людей* і *багато читати*, з'ясуйте, якою частиною мови в них є слово *багато*. Аргументуйте свій висновок.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ПРИСЛІВНИК ЯК САМОСТІЙНА НЕЗМІНЮВАНА ЧАСТИНА МОВИ

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Прислівник – це самостійна змінна частина мови.
Так чи ні.
2. Незмінність – морфологічна ознака прислівника.
Так чи ні.
3. Прислівники на *-о*, *-е* мають ступені порівняння.
Так чи ні.
4. Ступені порівняння прислівників мають форми.
Так чи ні.
5. Прислівники пишуться разом, окремо і через дефіс.
Так чи ні.
6. Деякі прислівники у безособових реченнях виступають при-
судками.
Так чи ні.

II рівень

Тести із вибором однієї правильної відповіді

1. У кінці пишемо **і** в усіх прислівниках рядка
А навперейм.., навпомацк.., навприсядк.., наввипередк..
Б навскок.., супрот.., потайк.., пішк..
В нараз.., нарівн.., опівноч.., напрямц..
Г нізвідк.., навпак.., лежач.., анітрох..
2. Усі прислівники мають **нн** у рядку
А фактич..о, несподіва..о, екзотич..о, активн..о

Б незбагне..о, неви..о, щоде..о, відмі..о
В стрима..о, сніж..о, зора..о, впевне..о
Г голос..о, здивова..о, доблес..о, стара..о

3. Без **не** не вживаються прислівники рядка
А неабияк, невибагливо, ненавмисно, недорого
Б недавно, нетерпляче, неслухняно, неблизько
В небагато, нехолодно, нетепло, невесело
Г незабаром, нещодавно, негоже, невпинно
4. Усі прислівники пишуться окремо у рядку
А до/смаку, по/совісті, під/час, по/суті, без/ліч
Б як/слід, у/тричі, під/кінець, з/розгону, на/зло
В до/вподоби, на/світанку, до/міри, без/мети, на/жаль
Г в/міру, без/вісти, на/радість, на/осліп, без/краю
5. Прислівник пишеться через дефіс у реченні
А Степан вряди/годи розпитував у перехожих дорогу (*В. Підмогильний*).
Б С/переду Дніпро мов спинився в несподіваній затоці, оточений зелено-жовтими передосінніми берегами (*В. Підмогильний*).
В Чорне море хмар наче в/останнє висить між небом і землею (*О. Турянський*).
Г Весілля справляли в/дома.
6. Обставину мети вжито у реченні
А Ще одна осінь повільно минає.
Б Восени туман імлистий вкриє наше місто.
В Навмисне туристи звернули на дорогу.
Г Повсюди люди добра чекають від життя.

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між прислівником та його способом творення.
1 ніколи	А суфіксальний
2 весело	Б префіксально-суфіксальний
3 по-людськи	В складання основ
4 босоніж	Г префіксальний
	Г перехід з одної частини мови в іншу
2. Установіть відповідність між прислівником і ступенем порівняння.
1 наймудріше	А вищий ступінь, проста форма
2 мудро	Б вищий ступінь, складена форма

3 більш мудро	В найвищий ступінь, проста форма
4 найменш мудро	Г найвищий ступінь, складена форма
	Г неступеньований прислівник

3. Установіть відповідність між прислівником і групою за значенням.

1 зручно	А прислівник місця
2 здалеку	Б прислівник мети
3 завжди	В прислівник способу дії
4 навмисне	Г прислівник часу
	Г прислівник причини

IV рівень

Тести відкритого типу

1. З'ясуйте межі речень, поставте розділові знаки, визначте синтаксичну роль прислівників.

Час ішов дуже поволі і якась година здавалася матері за цілу вічність вона раз у раз підходила навшпиньках до сінешніх дверей і прислухалась десь без кінця кричали вранішні півні а ще далі вили собаки безвихідним виттям перед матір'ю проходили час від часу картини її невеселого життя і проходили дорогі обличчя її маленьких синів сьогодні в містечку порожньо і дико а колись над містечком стояло хоч і вбоге але ясне й ласкаве сонце (*За Миколою Хвильовим*).

2. Випишіть із тексту прислівники, визначте їх групу за значенням.

Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою. Тихо навкруги, мертво. Лиш де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку... Стрепенувся врешті ліс і собі заграв... (*М. Коцюбинський*)

3. Розподіліть прислівники у три стовпчики відповідно до їх написання.

По/українському, по/моєму, будь/коли, хтозна/де, по/перше, з/давніх/давен, без/сумніву, в/цілому, до/речі, на/жаль, на/щастя, як/слід, пліч/о/пліч, коли/не/коли, віч/на/віч, всього/на/всього, з/висока, в/останнє, у/двоє, с/першу, с/краю, з/боку, в/край, на/пам'ять, на/зустріч, з/ранку, з/вечора, в/далині, в/вечері, де/не/де, на/гора, будь/що/будь, як/не/як, на/світанку, під/час.

§ 33. Усний і письмовий переказ тексту розповідного характеру за колективно складеним планом

Вправа 304. I. Розділившись на групи, прочитайте один з трьох текстів. Колективно складіть план близького до тексту усного переказу, перекажіть текст за планом. Колективно складіть план письмового переказу тексту розповідного характеру, а переказ виконайте кожен самостійно.

II. Випишіть не зрозумілі для вас слова і з допомогою вчителя з'ясуйте їх значення.

I. Остап і Соломія втікають від ярма панської неволі за Дунай. У плавнях Остапа поранено.

Справа починала бути поганою. Остап з Соломією заблудились, і тепер хто знає, як довго ще зможуть вони блукати у плавнях*.

Остап ослабнув і зовсім розхворівся: його палила гарячка**. Соломія поклала його на край озерця і задумалась, чи не краще лишити тут Остапа, а самій пошукати виходу.

Соломія нагнула комиші*** і зробила хворому ложе. Не зводячись, він міг зачерпнути пригорщею води.

– Не сумуй, я швидко повернуся, – сказала Соломія і зникла в комишах.

Остап заплющив очі. Він не спав усю ніч...

Удосвіта Остап відчув, що коло нього жива істота

– Ти, Соломіє? – спитав він і відкрив очі.

Проти нього стояв вовк, великий, сірий, з гарячими й голодними очима. Він насторожив вуха і простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні. Остап лежав безборонно і дивився на вовка. Він добре бачив кривий, глибокий і здоровенний рот вовка, закрути шерсті на його грудях і міцні замочені лапи.

* *Плавні* – заболочені чи підтоплені ділянки річок неподалік від гирла, вкриті важкопрохідними заростями вологолюбної рослинності.

** *Гарячка* – висока температура.

*** *Комиші* – висока водяна або болотяна багаторічна рослина.

Звір стояв нерухомо, врешті переставив одну лапу, далі другу і трошки присунувся до Остапа.

Остап зачерпнув пригорщею води і бризнув на вовка. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Посидівши трохи, він раптом витягнув шию, подався вперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. Вив він довго, на кілька нот, із великим смаком, з заплющеними очима. Врешті замовк, посидів і трохи наблизивсь до Остапа. Єдиною зброєю Остапа була вода, і він час від часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе. Вовк врешті скучив. Він кілька раз сердито, з запеклістю клацнув на Остапа зубами, крутнувся і щез у комишах.

А Соломія не поверталась... (За М. Коцюбинським).

II.

КРИВДА

У Івася немає тата.
Не питайте тільки, чому
лиш від матері ласку знати
довелося хлопчині цьому.

Він росте, як і інші діти,
і вистрибує, як усі.
Любить босим прогоготіти
по ранковій колючій росі.

Любить квіти на луках рвати,
майструвати лука в лозі,
по городу галопом промчати
на обуреній, гнівній козі.

Але в грудях жаринка стука,
є завітне в Івася одно –
хоче він, щоб узяв за руку
і повів його тато в кіно.

Ну, нехай би смикнув за вухо,
хай нагримав би раз чи два, –
все одно він би тата слухав
і ловив би його слова...

Раз Івась на толоці грався,
раптом глянув – сусіда йде.
– Ти пустуєш тут, – озвався, –
а тебе дома батько жде...

Біг Івасик, немов на свято,
і вибрикував, як лоша.
І, напевне, була у п'ятах
пелюсткова його душа.

На порозі закляк винувато,
але в хаті – мама сама.
– Дядько кажуть, приїхав тато,
тільки чому ж його нема?..

Раптом стало Івасю стидно,
раптом хлопець увесь поблід –
догадався, чому ехидно
захіхікав сусіда вслід.

Він допізна сидів у коноплях,
мов уперше вступив у гидь,
з оченят, від плачу промоклих,
рукавом витирав блакить.

А вночі шугонув через грядку,
де сусідів паркан стирчав,
вибив шибку одну з рогатки
і додому спати помчав...

Бо ж немає тим іншої кари,
хто дотепи свої в іржі
заганяє бездумно в рани,
у болючі рани чужі...

В. Симоненко

III. ПІДКОВА НА ЩАСТЯ

Є в Бориса Олійника прекрасна поезія – «Парубоцька балада»; у ній ідеться про парубка, який поспішає «до тієї Чураївни», котра клялася «рушники послать» йому до ніг. Та щось недобре віщують знаки:

Я летів...

А на Купала
дві зорі підбито впали,
заривав у глухомані сич...
Та
ще ж як на чиюсь намову,
загубилася підкова...
Щось недобре затаїла ніч.

Та й хіба не тужно стане: усі загрозливі утрадиційнено прикмети... Додамо, що парубок поспішає в купальську ніч, коли все таке тривожне й пророче. Ось і підкова...

Ще в стародавніх Римі та Греції кували не тільки коней, а й волів. Багачі не шкодували навіть золотих чи срібних підків. Траплялося, розповідає В. Скуратівський, що коштовні вироби непомітно губилися, а кому щастило знайти підківку з благородного металу – неабияк дякував долі. Звідси, отже, нібито й вислів – *підкова на щастя*.

Звичайно, знайти золоту чи срібну підкову – та навіть просту, сталю – не кожному щастить, а загубити – то вже біда чи й нещастя.

Символ підкови-щастя міцно вріс у життя слов'янина. Торгівці прибивають її на порозі, щоб привабити покупців. У конюшні або на порозі прилаштовують підкову на гвіздок, щоб злодії не могли вкрасти коня. Знайдену підкову варять, а воду дають свинням щоб швидше ставали ситими. Підкову задовбують у ночви, щоб собаки й свині не казилися. Переводять волів, а потім під воротами закопують підкову... Такі та інші звичаї описав відомий етнограф В. Іванов, досліджуючи життя й творчість селян Старобільщини (Луганщина) наприкінці позаминулого століття.

Та чи тільки підкова колись диктувала, як жити? Ось найсучасніший генеральний конструктор Сергій Корольов.

...Він вважав «щасливим» важке пальто із синього дорогого драпу: з ним були пов'язані вдалі старты... Зрадив, знайшовши одного разу підкову, та із задоволенням прибив її до дерева біля останкінського будинку. У нього був своєрідний талісман: дві копійчкі монетки, які завжди носив із собою. 5 січня 1966 року, виїжджаючи з будинку в останній раз, довго шукав ці копійчки, вивертаючи кишені, не знайшов і дуже засмутився (*Журнал*).

V. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

§ 34. Загальний огляд службових частин мови

Вправа 305. Перепишіть речення, підкресліть слова, які називають предмети, ознаки чи дії, мають типові морфологічні значення і можуть самостійно виконувати певну синтаксичну роль, а також позначте частину мови кожного з підкреслених вами слів. Решту слів випишіть окремо.

Ціле літо дід Данило живе на пасіці в лісах, а весь рік пахне вощиною*, медом і травами. Він має дуже гарні очі, що плачуть на морозі, лагідну посмішку і трохи скорботні уста, на які не назбирувались ні злоба, ні погане слово (*За М. Стельмахом*).

Слова **на, в, а, і, не, ні** та подібні об'єднує те, що вони не мають жодної з трьох основних ознак самостійних частин мови: а) вони не називають предметів, ознак, дій; до них не можна поставити запитання; б) вони не мають індивідуальних морфологічних ознак, які виділяють одну частину мови з-поміж інших; в) усі вони не можуть самостійно виконувати будь-яку синтаксичну роль.

Слова, які використовуються тільки у сполученні з самостійними частинами мови для їх синтаксичної організації і вираження різних синтаксичних відношень та створення емоційно-сміслових відтінків, називаються **службовими словами**, або **службовими частинами мови** (*instrumente gramaticale*).

Вправа 306. Перепишіть. Підкресліть у реченнях службові слова. Усно з'ясуйте, які з них використовуються для утворення словосполучень, а які – для вираження відношень між членами речення і реченнями або для створення емоційно-сміслових відтінків.

Скульптор не підозрював, що поруч, у нього за спиною, уже стоять наготові рятівники. Це ті самі хлопчачки, з яких він змалював собі ескізи на майбутнє. Стояли собі, позакладавши

* *Вощина* – видобутий із вулика неочищений віск.

руки назад і закусивши губи, щоб не сміятись. Вони, видно, весь час ішли за скульптором назирці*, бачили, як він проминув хату Меланії і розгубився, угледівши череду**, що запрудила перед ним вулицю (*Олесь Гончар*).

Службові слова **з, за, на, перед, у та ін.** – це **прийменники**. Вони вживаються лише у словосполученнях із залежним іменником (займенником, числівником ...) у формі непрямого відмінка. Порівняйте: *гостювати з тиждень* і *гостювати тиждень*, *поїхати за місто* і *поїхати в місто*.

Службові слова **і, а, щоб, бо** – **сполучники**. Вони не пов'язані з формою будь-якої частини мови, а сполучають члени речення або частини складних речень. Наприклад: *Сьогодні і завтра я чергую на другому поверсі. День тепер короткий, і ми мусимо поспішати*.

Службові слова **не, невже, якраз** – **частки**. Вони супроводять окремі слова, словосполучення, речення і надають їм відтінків значення. Наприклад: *Не кажи «гон», поки не перескочиш* (Народна творчість). *Запрошення були якраз найближчим родичам. Невже ви ніколи не бачили живого зайця?*

Вправа 307. Прочитайте текст, перепишіть його, знайдіть і підкресліть у ньому службові частини мови, зверху надпишіть, яка саме це службова частина мови.

– Ну, нам не доведеться тікати, – засміявся Аркадій Петрович. – Нас не зачеплять. Правда, Мишко, нам нічого з тобою не буде? Правда, собако? – Він лоскотав їй морду, а вона розкривала рожеву пащу, брала злегка його палець у зуби і крутила обрубком хвоста. – Я своїх думок не маю потреби таїти... – Він вийняв палець і тримав на відстані. – Ну, от. Селяни мають право на землю. Не ми обробляємо землю, а вони. Ну, от. Я й кажу це віддавна... (*За М. Коцюбинським*).

§ 35. Прийменник. Особливості прийменника як службової частини мови

Вправа 308. Прочитайте словосполучення і з'ясуйте, з якими частинами мови вживаються прийменники.

Жити за лісом, задуматися над відповіддю, запитати в нього, з'явитися о шостій, опинитися біля дошки, підійти до мене, почути від хворого, зустрітися зі мною, висить над нами.

* *Назирці* – слідом, услід за кимсь, чимсь.

** *Чередá* – гурт свійських тварин, переважно корів.

При́йменник (prepoziția) – це незмінна службова частина мови, що вказує на відношення залежного іменника, а також займенника і числівника до головного слова.

Вправа 309. Ставлячи запитання від головного слова до залежного, згрупуйте словосполучення зі значеннями: а) місця, б) часу, в) причини.

Зразок: підійти (*куди?*) до стола (*місця*).

1. Вибігти з хати. 2. Відстати через пропуски. 3. Заснути до ранку. 4. Ходити по колу. 5. Не прийти без причини. 6. Садити між рядами. 7. Співати серед степу. 8. Чекати до літа. 9. Шумить у вусі. 10. Заплакати від радості. 11. Побачити в небі.

Вправа 310. Виконайте усно у реченнях синонімічну заміну прийменників наведеними у дужках. З'ясуйте, чи завжди при цьому зміст речення залишається незмінним. Запишіть ваші нові варіанти речень.

1. Садок вишневий коло хати (біля, під, перед, побіля).
2. Якби знала – не ходила б пізно за водою (по, задля).
3. По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги (коло, біля, при, над, близько, побіля, кінець) гне тополю до самого долу.
4. І блідий місяць на ту пору із хмари (у, через, крізь, між) де-де виглядав (За Т. Шевченком).

В. Касян. Перебендя

Вправа 311. У словосполученнях замініть прийменники так, щоб словосполучення набули протилежного значення. Змінені словосполучення запишіть.

Зразок: відвідати без радості – відвідати з радістю.

Вийхати до міста, добратися зі школи, зупинитися за будинком, лист до брата, дорога з бібліотеки, полетіти попід горою.

Вправа 312. Прочитайте речення, знайдіть прийменники і випишіть їх зі словом, з яким вони вживаються, з'ясуйте, якою частиною мови є це слово і які смислові відношення воно виражає разом з прийменником, зазначивши в дужках ці відношення.

Зразок: у тітки (нааявність у когось); до тебе (наближення).

1. Оце ж учора в моєї тітки Василя був аж з Вінниці якийсь головний над співаками (*М. Стельмах*). 2. Хвилина – і хвіртка з грюкотом розчиняється, а в неї прожогом вбігає Ірка (*Ірина Вільде*). 3. Панове! До Мартина Пушкаря тут посланець прибув із Січі (*Л. Костенко*). 4. Та де б не ходив я в далекій дорозі, в чужім чи у ріднім краю, я згадую вогник у тихій тривозі і рідну хатину свою (*А. Малишко*). 5. Катерина стоїть біля Дніпра (*О. Довженко*). 6. Справді, де шукати Юру в горах, які тягнуться на три з половиною тисячі кілометрів уздовж узбережжя? (*І. Багмут*).

Вправа 313. I. Перепишіть текст, знайдіть у ньому прийменники і визначте (надпишіть), з яким відмінком іменника (займенника) вони вжиті. Усно з'ясуйте, які відношення вони виражають.

Мій рідний краю! З весни і до пізньої осені в буянні квітів і трав твої розлогі луки. Вклоняється матері-землі стиглий колос на твоїх полях, медово пахнуть плоди у садах твоїх. І гордо постають у світанкових росах твої зелені гори і ліси.

Чистими джерелами у словах народної пісні виливаються і висота думки, і мудрість, і ширококрила щедра любов до рідної землі... (*Журнал*).

II. Прочитайте і скажіть, чи не про ваш рідний край цей початок пейзажного опису? Продовжіть його описом людей, які так люблять свою землю.

Вправа 314. Введіть у речення потрібний прийменник.

1. (Через, у зв'язку з, з причин) великими сніговими заносами рух у горах припинився. 2. (З метою, для, у зв'язку з) посилення спортивної роботи необхідно провести медичний огляд учнів. 3. (Внаслідок, у зв'язку з, у силу) перегрівання на сонці може з'явитись слабкість, запаморочення. 4. (Щодо, з приводу, з) роз-

глянутого на зборах питання хочу висловити деякі міркування. 5. (Всупереч, незважаючи на, хоча й) висловлено сумнів, наша поїздка видається можливою.

§ 36. Непохідні та похідні прийменники

Прийменники бувають двох типів: непохідні та похідні.

Непохідними (prepoziții nederivată) називають прийменники, які існують у мові з давніх-давен і які сьогодні не виводяться від будь-яких частин мови. Наприклад: *без, в(у), до, для, з (із, зі), за, о, від (од), на, над, під, по, при, про.*

Похідними (prepoziții derivată) називають прийменники, які походять від інших прийменників або від самостійних частин мови. Наприклад: а) утворені поєднанням двох або кількох прийменників: *з-за, із-за, поміж, понад, проміж, з-поміж, з-понад*; б) утворені внаслідок переходу інших частин мови, наприклад іменників, у прийменники: *навколо, близько, край, круг, кінець, перед, протягом, шляхом*; в) утворені поєднанням самостійних частин мови і прийменників: *за винятком, на відміну від, відповідно до, згідно з.*

Ю. Совинський. Київ. Вид на Замкову гору

Вправа 315. Випишіть словосполучення: спочатку з непохідними прийменниками, потім – з похідними.

1. Дощує сонце в храмі цім промінням, під небосхилом в черзі йдуть століття (*М. Лютик*). 2. Повз мене ходять мавпи чередою, у них хода поважна, нешвидка (*В. Стус*). 3. Василь Береговий стоїть біля вікна, задивився на розгойдані дерева, на голубів, що

пурхали в голубому потоці, і на тихе небо (*І. Цюпа*). 4. Слідом за Кудим вони пройшли поміж скель (*М. Трублаїні*). 5. Забіліли сніги навколо Києва, загуляли хуртовини (*О. Донченко*). 6. Край гори одним одна день і ніч шумить сосна (*П. Усенко*). 7. А дощ на хмарині приплив з-за Дніпра і листячко пальцями перебира (*В. Скомаровський*).

Вправа 316. Розгляньте попарно записані словосполучення і з'ясуйте, які частини мови входять до їх складу. Поділіть словосполучення на прийменникові та безприйменникові і запишіть їх окремо.

Живу близько – під'їдь близько школи; стоїмо коло тину – коло звужується; працював протягом канікул – протягом протягло; навколо школи цвіте – оглянься навколо; попереду йде молода – йде попереду учнів; вийшли назустріч – йдемо на зустріч зі співаком.

Вправа 317. З'ясуйте фразеологічне значення виразів і складіть з ними речення. За потреби зверніться до фразеологічного словника.

1. Бути під вусом. 2. Мотати на вус. 3. Дивитися (заглядати) в очі. 4. Згинь з моїх очей. 5. Мати на оці. 6. Вбити (собі) в голову. 7. Вибити (собі) з голови. 8. Стати на порі. 9. Стояти на своєму. 10. Стати на прю.

Вправа 318. Перепишіть речення, на місці крапок впишіть похідні прийменники, добравши їх з довідки.

1. «Ти що, води боїшся? – ніби чує крізь ніч, ... хвиль. – Ану, марш на берег!» (*Р. Кракалія*). 2. Дощик холодив і поволі стікав ... вуха під комір пальта (*М. Вінграновський*). 3. ... млина, ... броду два голуби пили воду (*Народна творчість*). 4. Насипали ... дороги дві могили в житі (*Т. Шевченко*). 5. Матій тим часом стояв у світлиці ... порога (*І. Франко*). 6. На передньому плані, ... плантаціями, спокійно сяяла річка, а ... неї табунилось білими хатками село (*Олесь Гончар*). 7. А в тебе сніг ... ніг (*А. Малишко*).

Довідка: посередині, коло, з-поміж, край, близько, вдововж, попід, побіля, поза.

Вправа 319. Прочитайте і запишіть уривок з вірша В. Колодія і продовжіть його у поетичній або прозовій формі, розвиваючи ідею про пам'ять дитинства і твого роду. Підкресліть прийменники у тексті автора й у вашому, назвіть похідні й непохідні..

Там, де цей починався шлях,
біла черешня росте під хатою.

А світ її цвітом пропах,
материнкою, м'ятою...
Ізвідтіля я йду, ізвідтіля,
де правітчизною моя земля.
Де небо й зорі – усе моє.
Там пташка роду гніздечко в'є.
Листок не в'яне крізь роки й дні,
що над колискою гойднувсь мені.

§ 37. Правопис похідних прийменників

Непохідні та похідні прийменники завжди пишуться окремо від іменників, займенників чи інших слів, яких вони стосуються. Наприклад: *без вагання, до школи, з-за гори, понад хмарами, уздовж берега*.

Похідні прийменники з початковими частинами з та із пишуться через дефіс. Наприклад: *з-за, із-за, з-над, з-під, з-поза, з-поміж, з-понад, з-понад, з-проміж, з-посеред, з-серед, із-під*.

Інші похідні прийменники, утворені поєднанням двох прийменників чи прийменників і прислівників, пишуться разом. Наприклад: *задля, заради, поміж, понад, понід, поперед, посеред, навколо, навкруг, взамін, вздовж (уздовж), вповдовж (уповдовж), впродовж (упродовж), всупереч (усупереч)*.

Вправа 320. Перепишіть речення, розкривши дужки, визначте похідні й непохідні прийменники. Поясніть правопис похідних прийменників.

1. Скрізь, де вони проходили (по)під освітлені вікна й одчинені двері, до них приєднувалися жінки й чоловіки (*М. Коцюбинський*). 2. Вороненький коню, не грай пі(ді) мною (*Народна творчість*). 3. «Це наш», – дівча ступа охоче і щиро дивиться у(в) очі, щоб не хитнувся, не поблід (*А. Малишко*). 4. Здалеку, з(поза) річки, стріляли гармати (*О. Донченко*). 5. Муж, що серед гвалту й гуку стоїть, як дуб, (по)серед бур і грому... (*І. Франко*). 6. Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з(за) берези (*Леся Українка*).

Окремо пишуться похідні прийменники, складені з двох чи більше слів:

а) прийменники, складені з двох прийменників та іменників з абстрактним значенням, наприклад: *в напрямі до, з огляду на, у відношенні до, у зв'язку з;*

б) прийменники, складені з прислівника та прийменника, наприклад: *відповідно до, згідно з, незалежно від, неподалік від, поруч з.*

Вправа 321. Розкрийте дужки і запишіть прийменник з іменником у всіх можливих його відмінкових формах. Усно поясніть написання кожного прийменника.

Зразок: поза дорогою, поза дорогою; з-за стіни.

1. (По/за) дорога, (з/за) стіна, (із/за) хата, (з/під) гора, (по/серед) подвір'я, (з/по/серед) зруб, (з/по/між) знайомий, (по/під) вікно.

2. (По/за) будинок, (у/слід/за)мама, (на/зустріч) літо, (на/перекір) зима, (на/початку) тиждень, (з/початку) чверть, (з/над) хата, (по/межи) люди.

Вправа 322. Перепишіть речення. Замість крапок поставте відповідні прийменники з довідки.

1. Хай правда завжди буде ... нами. 2. Усі батьки, ... кількох, з'явилися на збори. 3. Сьогоднішній день, ... учорашнього, ясний і погожий. 4. ... похолоданням школярі вирішили обклеїти вікна. 5. Будь завжди уважним і чуйним ... своїх друзів. 6. ... добро твори також добро. 7. ... тебе мені також дісталось від батька.

Довідка: *у відповідь на, за винятком, через, на відміну від, у зв'язку з, поміж, до.*

Вправа 323. І. Розгляньте словосполучення з прийменниковими формами іменників, установіть і надпишіть, у якому відмінку вжито кожен іменник.

Працювати без перерви, бути біля річки, запитати в сестри, відійти від зупинки, повернутися з річки, запис на дошці, вибиратися на дорогу, посидіти над задачею, вийшов на річку, стали під стріху, піти по воду, посадити при дорозі, турбуватися про роботу.

II. Створіть і запишіть власні словосполучення з п'ятьма (на ваш вибір) із поданих прийменників: від, для, до, з, за, на, над, під, по, при, про, але щоб іменник виступав в іншому відмінку, аніж у першому завданні.

Вправа 324. I. Прочитайте текст. Чого досягнув автор повторенням однакових прийменників в одному реченні? З якими членами речення вжиті ці прийменники? Який настрій створює текст? Спробуйте продовжити його.

Спокій лише від землі, спокій лише від трави, від шелесту дерев, від свіжого сонячного ранку. Мир спочиває на сонній поверхні озера, на росяній траві, струмує від польоту лелеки, від далекого кування зозулі. Впустити цей світ у свою душу – значить воскресити в ній радість і надію (За В. Брюггеном).

II. Спробуйте написати опис, використавши кілька разів лише один і той же прийменник.

§ 38. Правильне вживання прийменників з іменниками

Деякі прийменники мають фонетичні варіанти, вживання яких зумовлене законами милозвучності української мови. До них належать прийменники **в(у, уві, вві), з(зі, із)** та ін.

Прийменник в–у. Якщо попереднє слово закінчується на приголосний, то здебільшого вживаємо **у**, а після голосного – **в**. Наприклад: *Так буде, як у ту неділю: люди з церкви, а ми в церкву* (І. Карпенко-Карий).

На початку речення та після розділового знака вживаємо **у**, а якщо далі слово починається на голосний, то – **в**. Наприклад: 1. *У темну безвість, вириту вітрами, щоб не попадали народи і віки* (М. Вінграновський). 2. *В Олесі було дві довгі коси – аж до пояса* (Журнал).

Прийменники з–із–зі чергуються на тій же підставі, що й **в–у**.

Прийменник з уживається, якщо наступне слово починається з голосного або одного приголосного (крім **с, ш**), якщо попереднє слово закінчується на голосний. Наприклад: *Пріїхав з Австрії, повернувся з армії, вийшов з інституту, книжка з бібліотеки*.

Між групами приголосних вживається прийменник **із**. Наприклад: *вигнав із села, хлопець із Коломиї, прийшов із школи і прийшов зі школи, поговори зі мною, розмовляє зі звірами*.

Прийменник зі вживається тоді, коли наступне слово починається кількома приголосними, одним з яких є **л, м, н, р, з, с, ж, ч, ш**. Наприклад: *квиток зі Львова, був зі мною, вітер зі сходу, прокинувся зі сну, поверталися зі жнив, обличчя зі шрамами*.

Вправа 325. Перепишіть речення, добираючи з дужок потрібний прийменник. Поясніть свій вибір.

1. Ой полети, зозуленько, (в, у) мій рідний садочок (*Народна творчість*). 2. (З, із, зі) одним рибалкою він дуже подружив. 3. Лист (з, із, зі) Бразилії знайшов свого адресата. 4. Війнув (з, зі, із) сходу вітер. 5. (У, в) нього (в, у) очах засвітилася радість. 6. Велике значення (у, в) формуванні характеру має самовиховання. 7. Хитнулись (від, од, віді) вибухів гори. 8. Рідко навітуюсь (в, у, вві, уві) рідні місця, частіше бачу їх (в, у, вві, уві) сні. 9. А (над, наді) мною – чисті небеса, а під ногами – рідная земля.

Вправа 326. З'ясуйте, яка з двох форм правильна. Уведіть її в речення.

1. По дорученню – за дорученням; по вказівці – за вказівкою; на доказ – у доказ; по документу – за документом; на захист – у захист.

2. З міркувань – по міркуваннях; по мірі – у міру; з участю – за участю; на честь ювілею – у честь ювілею, підручник по фізиці – підручник з фізики.

Вправа 327. З'ясуйте, яке значення виражають іменники з прийменником **по** (напр.: мету, час, місце, кількість, відношення до когось/чогось, напрямок і т. ін.)

Сиділи по сім годин щодня за роботою; пішли в ліс по гриби; стояло води по пояс; поїдемо по весні у гості; по вулиці побігали; по тобі, кажуть, плаче різка; піди по воду, наповнити по вінця, ім'я по батькові, обидвом по половинці.

Вправа 328. Поділені слова запишіть разом, окремо або через дефіс. Визначте, якою частиною мови є кожне слово (надпишіть над словом). Обґрунтуйте написання.

1. Од/далік виднілася одинока сосна (*Журнал*). 2. Од/дзвеніли панські ковані під/кови, в/камені від/бивши свій кривавий слід (*М. Рильський*). 3. І тут сніжинки, як пушинки, на/в/круг пускаються в/танець (*Н. Забіла*). 4. Зненацька проміння

ясне од/сну пробудило мене (*Леся Українка*). 5. Зі/сміху діти пустотливо попадали на траву (*Журнал*). 6. З/с/пересердя вона заплакала (*Журнал*).

Розрізнення прийменників і однозвучних префіксів має важливе значення для правильного їх написання.

Більшість первинних прийменників однозвучна з дієслівними префіксами. Наприклад: *вкинути в ранець, ускочити у воду, відсунути від стіни, доходить до Карпат, збігти з горбка, заїхати за ворота, накреслити на дошці, надписати над рядком, оббити об камінь, підписатися під заміткою, побігати по піску*.

Однозвучні прийменники і префікси – це різні мовні одиниці: прийменник – це слово (хоч і не має самостійного лексичного значення), а префікс – лише значуща частина слова. Наприклад: *від мене, від дороги і від'їздити, від'їзд; від-різати, від-різ*.

Прийменники вживаються при іменниках, займенниках та інших частинах мови у непрямих відмінках і разом з ними виражають значення напрямку, місця, часу тощо. Наприклад: *лити воду і лити у воду, прийняти роботу і прийняти на роботу*. А префікси використовуються для утворення дієслів. Наприклад: *у- + -класти – укласти, на- + -збирати – назбирати*.

Між прийменником та іменником може стояти залежно від іменника слово, а префікс цього не допускає. Наприклад: 1. *Падають сніжинки лагідно і мило на моє обличчя, на сліди мої* (В. Сосюра). 2. *Важко тут говорити про першу зустріч* (М. Бучко).

Вправа 329. I. Розкриваючи дужки, запишіть слова. З'ясуйте, де написано прийменник з іменником (займенником...), а де – слово з однозвучним з прийменником префіксом.

II. Перевірте свої висновки про іменник з прийменником можливістю вставити після прийменника залежно від іменника слово і запишіть такі побудови.

Зразок: на полі – на нашому полі.

(У)горлі, (в)зути, (в,у)дачу, (від)діл, (віді)брати, (віді)йти, (до)клубу, (до)даток, (до)віз, (до)воза, (з)бір, (зі)мною, (зі)світу, (зі)скелею, (з)успіхом, (з)устріти, (з)устріч, (за)дум, (за)їзд, (за)містом, (за)пис, (за)собою, (за)стіл, (на)полі, (над, наді)всім, (о)пік, (о)тім, (об)'їзд, (об)робіток, (пере)пис, (при)плив, (про)ректор.

Вправа 330. Обґрунтуйте письмово у формі роздуму (шість-сім речень) таку важливу для людства тезу: «Для людства немає в наші дні невідкладнішого завдання, як боротьба проти загрози ракетно-ядерної війни, за загальне і повне роззброєння, за збереження миру на Землі». Використовуйте прийменники.

§ 39. Розвиток мовлення.

Переклад сполучень слів українською мовою

Вправа 331. Пригадайте, які ви знаєте молдовські прийменники і які слова відповідають їм в українській мові. Наведіть по одному-два приклади молдовських словосполучень з прийменниками і перекладіть їх українською мовою.

Вправа 332. Перекладіть словосполучення українською мовою, порівняйте оригінал і переклад та з'ясуйте, чи завжди прийменниковому словосполученню в оригіналі відповідає прийменникове у перекладі.

1. Dus pe gânduri. 2. Stau lângă izvor. 3. A învăța de la tine. 4. Floare de tei. 5. Drum spre școală. 6. A merge pe jos. 7. A atârna deasupra oglinzii. 8. Frumos ca într-un basm. 9. Ei între ei. 10. Una din două.

Вправа 333. Перекладіть словосполучення з прийменниковими формами відмінків, згрупуйте їх за частинами мови, до якої належить головний член словосполучення. З перекладеними словосполученнями 2, 5, 11, 13 складіть по одному реченню і запишіть їх.

1. A se înțelege asupra lucrării. 2. A înota către mal. 3. A pluti în josul apei. 4. A fi sigur de sine. 5. Unul dintre noi. 6. Unul fără altul. 7. Mai scump

cu zece lei. 8. A trece prin pădure. 9. A greși cu de toate. 10. Drum spre veșnicie. 11. Străjeri la drumuri. 12. Întâlnirea de atunci. 13. Sete de a cunoaște. 14. Vânt de la miazăzi.

В права 334. Перекладіть речення з молдовськими прийменниковими сполученнями, в яких головним словом є іменник. Простежте, яку синтаксичну роль виконує прийменник з іменником в оригіналі і як від цього залежить його переклад.

Luna limpede înflorea ca o față de aur pe seninul cel adânc al cerului. În aerul nopții, Făt-Frumos își spală fața în baia de lacrimi, apoi, învâlindu-se în mantaua ce i-o țesuse din raze de lună, se culcă să doarmă în patul de flori.

Trandafirul cel înfocat, crinii de argint, lăcrimioarele sure ca mărgăritarul, mironosițele viorele și florile toate s-adunară, vorbind fiecare în mirosul ei, și ținură sfat lung cum să fie luminile hainei de mireasă; apoi încredințară taina lor unui curtenitor flutur albastru stropit cu aur. Acesta se duse și flutură în cercuri multe asupra feței miresii când ea dormea ș-o făcu să vadă într-un vis luciu ca oglinda cum trebuia să fie-mbrăcată. Ea zâmbi când se visă atât de frumoasă (M. Eminescu).

В права 335. Складіть невеличку розповідь (шість-сім речень) про вулицю, на якій ви живете, вживаючи прийменники *біля, близько, від, до, коло, на, через* або інші.

Я. Зяблов. Подвір'я з червоною криницею

§ 40. Особливості вживання прийменників в українській і молдовській мовах

Вправа 336. Розгляньте таблицю прийменників і системи відмінків іменника в обох мовах і дайте відповіді на запитання.

Прийменники та система відмінків іменників

В українській мові		У молдовській мові	
Прийменники	Відмінки		Прийменники
–	Н.	Н.	–
Без, біля, в(у), від, для, до, з(зі), з-за, з-над, з-під, з-поза, з-понад, з-попід, близько, кінець, коло, край...	Р.	Г.	asupra, contra, împotriva, deasupra, înaintea, în fața, în urma, de-a lungul...
–	Д.	Д.	grație, conform, contrar, mulțumită, datorită, potrivit, aidoma, asemenea...
В(у), з, за, кризь, між, на, над, об, під, по, про, поза, поміж, понад, попід, повз...	Зн.	Ас.	către, cu, de, fără, în, între, la, lângă, până, pentru, spre, sub, despre, dinspre, de la, de către, de lângă, pe lângă, afară de, aproape de, departe de, împreună cu, de pe lângă...
Зі(з, із), за, між, над, перед, під, поза, понад, попід...	Ор.	–	
В(у), на, о, по, при...	М.	–	
–	Кл.	V.	–

1. Скільки відмінків має українська система словозміни іменників? Скільки молдовська?
2. Зі скількома та якими саме відмінками утворюються прийменникові сполучення в українській і молдовській мовах зокрема?
3. З якими відмінками в обох мовах немає прийменникових сполучень і чому?

Вправа 337. Відтворіть українською мовою молдовські словосполучення і прокоментуйте їх.

1. A produce o impresie asupra cuiva.
2. A sta aplecat asupra cărții.
3. A proceda conform legii.
4. A merge către casă.
5. Cutie pentru scrisori.

Сполучення прийменників з іменниками і займенниками в обох мовах використовуються для вираження додатків, означень та обставин. Їх вираження в обох мовах може бути однаковим і різним.

Молдовському прийменниковому словосполученню може відповідати рівноцінне українське прийменникове словосполучення. Наприклад: *a lua de mână* – *взяти за руку*; *drept la muncă* – *право на працю*; *a veni rână la patru* – *прийти до четвертої*.

Молдовському прийменниковому словосполученню в українській мові може відповідати безприйменникове словосполучення. Наприклад: *a cheta pe Ion* – *кликати Івана*; *a sosi cu trenul* – *прибути поїздом*; *unealtă de producție* – *знаряддя виробництва*.

Увага! Словосполучення типу *їсти з виделкою, писати з ручкою* українській мові не властиві.

Молдовським словосполученням, які складаються з двох іменників, поєднаних прийменником, в українській мові відповідає безприйменникове словосполучення прикметника з іменником. Наприклад: *barcă cu motor* – *моторний човен*; *figură de seară* – *воскова фігура*; *pâine de casă* – *домашній хліб*.

Молдовські прийменникові словосполучення з дієсловом у ролі головного слова та іменником або прислівником після прийменника в українській мові передаються сполученням дієслова та прислівника. Наприклад: *a sta în neclintire* – *стояти нерухомо*; *a coborî în jos* – *опуститися вниз*.

Нерідко словосполученню молдовської мови в українській може відповідати одне слово. Наприклад: *a cadea la pat* – *захворіти, злягти*; *a sta de vorbă* – *говорити*.

Вправа 338. Ознайомтесь зі словосполученнями, доберіть (усно) їх відповідники в українській мові і з'ясуйте, у чому подібність і відмінність цих словосполучень в обох мовах.

1. Copil de cincî ani.
2. Moară de vânt.
3. Pod peste Dunăre.
4. A expedia prin poștă.
5. Teii din Bucovina.
6. O gură de apă.
7. A râde printre lacrimi.
8. Om de litere.
9. A sta la o parte.
10. Cântec de dragoste.

Вправа 339. Перекладіть словосполучення українською мовою, зіставте переклад з оригіналом і з'ясуйте, у сполученні з яким головним словом можлива заміна прийменниково-іменникової частини прикметником.

1. A da de știre.
2. Înalt de statură.
3. Om cu talent.
4. Cântec de leagăn.
5. Flori de măr.
6. Bagaj de mână.
7. Lucru cu zina.
8. Jocuri de noroc.
9. Brânză de vacă.
10. Ploaie de primăvară.
11. Muncă cu ziua.
12. Ziar de seară.

Вправа 340. Прочитайте уривок тексту і випишіть з нього словосполучення з прийменниковими формами слів. Поряд з кожним словосполученням подайте його переклад. Зіставте молдовські й українські словосполучення і з'ясуйте: а) якою частиною мови є головне слово словосполучення; б) яким прийменником і з якою відмінковою формою виражена залежна частина словосполучення; в) у яких словосполученнях залежна частина словосполучення виражена без прийменника.

L-am găsit lângă Piața Ilie. Era un meșter singuratic. Stătea în atelierul său, înconjurat de tablă de tinichea, preschimbată în căldări, ligheane de diferite

forme și mărimi. Și ba că mi-a trebuit să-1 tulbur după amiază cu acea ciudată, căzută ca din cer întrebare: nu-mi puteți face un ibric pentru cafea? La drept vorbind, nu în căutarea ibricului mă pornisem, deși la acest obiect, între noi fie spus, visez demult. Ținând calea spre tipografie, trecusem pe lângă noul și impunătorul bloc al Băncii de Stat. În regiunea Pieței Ilie mă pomenii deodată într-un târg de odinioară (*Л. Дам'ян*).

§ 41. Розвиток мовлення.

Замітка інформаційного характеру до газети

Вправа 341. Гуртом прочитайте газетну публікацію, з'ясуйте її зміст і спробуйте визначити, що це: інформація, повідомлення, нарис, репортаж чи замітка. Своє визначення поясніть.

БУДЕМО З ГАЗОМ – СВОЇМ

У геологів і газопостачальників Прикарпаття піднесений виробничий настрій: у районі введено в дію Гаївське газове родовище.

Місцеві геологи лише десь півтора року тому розвідали його, за короткий час працівники «Нафтогазбуду» та будівельно-монтажне управління «Львівтрансгазу» швидко і високоякісно підготували об'єкт до експлуатації. Підземним і наземним обладнанням забезпечив родовище чернівецький «Машбуд». Тепер дванадцять свердловин Гаївського родовища дають щодобово у загальну мережу газопостачання майже вісімсот п'ятдесят тисяч кубометрів газу.

Наполегливий геологорозвідувальний пошук, злагожене проведення будівельно-монтажних робіт і безперебійне постачання устаткуванням здатні забезпечити якнайкращі результати. Отже, будемо з газом, та ще й зі своїм (*К. Палійчук*).

Замітка – це невелика газетна публікація, в якій розповідається про події, факти і природні чи суспільні явища, важливі для певного колективу людей.

Написанню замітки передують такі основні види робіт, як: вибір теми повідомлення, осмислення його змісту, збір і систематизація матеріалу, планування тексту та його написання.

Вправа 342. І. Подумайте, що з життя вашого класу чи школи могло б стати темою замітки: успішність, гурткова робота, обговорення книжки, зустріч з письменником чи природоохоронна робота. Які інші теми заміток пропонуєте ви? Запишіть п'ять-шість тем, найбільш актуальних

для вашого класу чи школи. Зважте, чи до кожної з обраних тем у вас достатньо переконливого матеріалу. З'ясуйте, який саме матеріал потрібно поповнити. Аргументовано визначте послідовність викладу матеріалу та уточніть план замітки. Доберіть до своєї замітки такий заголовок, який би зацікавив читача і водночас стосувався суті замітки.

II. Проведіть конкурс на кращу замітку, передбачивши переможцеві право опублікувати своє повідомлення в юнацькому періодичному виданні вашого краю або у всеукраїнському.

Вправа 343. Напишіть замітку інформаційного характеру до шкільної стінної газети.

СХЕМА РОЗБОРУ ПРИЙМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Частина мови. 3. Яке відношення виражає. 4. Зі словом якої частини мови вжитий. 5. Відмінок слова, з яким вжитий прийменник. 6. Який з походження – непохідний чи похідний. 7. Вимова і написання.

Зразок усного розбору

На світанні козаки вступили в село... (М. Коцюбинський).

На – прийменник, з іменником вказує на час дії, вжитий з іменником у місцевому відмінку, непохідний. Пишеться так, як вимовляється.

Зразок письмового розбору

На – прийм., вказує на час дії, з ім. у М. відм., непохідн.

А. Сорока. Дівчина з квітами

Вправа 344. Прочитайте текст, знайдіть у ньому прийменники і проаналізуйте їх за зразком письмового розбору.

Я лягаю на землю біля кринички, набираю повний глечик води, ставлю його в траву, а сам придивляюся до неба, до води, до павиних вічок, що зацвіли в струмку, і думаю: спроста чи неспроста послав мене тато на долинку?

А піді мною земля така свіжа, така м'яка, мов колиска, а наді мною небо таке синє, таке ласкаве, а за вербами причаїлась дрімота і шепче: «Засни собі, засни собі...» (*М. Стельмах*).

Вправа 345. Придумайте і запишіть коротку казочку, яка б закінчувалася словами «Минула ніч... І наша казка розтанула у сонця ясних ласках, і зникли всі підступні пастки, і все прокинулось зі сну...». Які прийменники ви використали у своєму тексті?

§ 42. Сполучник як службова частина мови

Вправа 346. Пригадайте, що ви знаєте про сполучник з уроків молдовської мови. Перепишіть речення, підкресліть у ньому прямою лінією слова, які поєднують однорідні члени речення, а хвилястою – ті, які поєднують частини складного речення. З'ясуйте, в чому відмінність між службовими словами **з** та **і** як частинами мови.

Книга приємно холодила пальці, і королі й лицарі виходили з неї, і билися, і падали отут, на снігах, де пахло примерзлою калиною, де вітряки билися з присмерком і кликали до себе добрих людей молоти на хліб (*М. Стельмах*).

Прийменник є складовою частиною словосполучення, він завжди стоїть при якійсь із форм непрямого відмінка іменника (займенника) і разом з цією формою виражає різні відношення.

Сполучник не служить для утворення словосполучення, його використання ніколи не зв'язане з формами будь-якої частини мови. **Основна та єдина функція сполучника** – поєднувати члени речення, словосполучення як складові частини речення та рівноправні або підпорядковані частини складного речення.

Сполучник (conjunctia) – це незмінна службова частина мови, що поєднує однорідні члени речення і частини складного речення, вказує на різні смислові зв'язки між ними.

Наприклад: 1. *Вийшли з хати батько й мати в садок погуляти* (Т. Шевченко). 2. *Малих народів не буває, але бувають малі співці* (М. Вінграновський). 3. *Змолоду треба набратися знань, щоб не пуста була твоя криниця* (І. Цюпа).

Сполучники, які складаються з одного слова, називаються **простими**, наприклад: *і(й), та, а, але, або, бо, щоб*.

Сполучники, які складаються зі сполучення двох і більше слів, називаються **складеними**. Наприклад: *тому що; через те що; для того щоб; незважаючи на те що* та ін.

Вправа 347. Прочитайте текст. Назвіть сполучники. З'ясуйте, які смислові зв'язки виражає найчастіше вжитий у тексті сполучник.

У світі небагато є поетів, які так глибоко відчують слово, як Тичина. Початкове звучання і значення слова Павло Григорович умів здобувати навіть з-під затертих штампів – і тоді воно грало свіжими барвами.

Кожне слово складається зі змісту й мелодії. І саме мелодію слова вмів чути й передавати Павло Тичина. Його вірші сповнені чарівних образів і музики. Приміром, поет пише: «І за повіткою малина сивіє віями... На призьбі дід старий – як сон...», – і перед вами постає яскравий образ сільського літнього дня на Україні, коли від сонливої тиші аж дзвенить у вухах. Такими прикладами багата вся його творчість (П. Панч).

Вправа 348. Перепишіть речення, підкресліть прості сполучники прямою лінією, а складені – хвилястою.

1. Усе можуть людські руки, коли захочуть (Г. Тютюнник).
2. У природі ніч існує для того, щоб у тиші росло усяке зілля і відпочивала людина (М. Стельмах).
3. Я поспішив через те, що це була остання можливість вибратися із пекла (І. Гришин-Гришук).
4. Деревя посадили на воду, наче хотіли вгамувати спрагу (Я. Баш).
5. Як прийде туга, пізнаєш друга (Народна творчість).
6. Довго співали дівчата, довго гуляли хлопці, не зважаючи на те, що другого дня треба було рано вставати (І. Нечуй-Левицький).
7. Благословенна срібна твердь землі і неба, дня і ночі (М. Вінграновський).

Вправа 349. Запишіть сполучники, поділивши їх на дві групи: прості і складені. З виділеними сполучниками складіть і запишіть по одному реченню.

Якщо, внаслідок того що, тому що, проте, начебто, так що, для того щоб, або, і, не тільки... а й, зате, та, якби, в міру того як.

§ 43. Сполучники сурядності і підрядності, їх види

Вправа 350. I. Перепишіть речення, знайдіть сполучники. Ті з них, які сполучають рівноправні члени речення або рівноправні частини складного речення, підкресліть прямою лінією, а ті, які у складному реченні приєднують залежну частину до головної, – хвилястою лінією.

1. Ластівка день починає, а соловейко кінчає (*Народна творчість*). 2. Віл щось почав був говорити, та судді річ його спочатку перебили, бо він ситенький був (*Є. Гребінка*). 3. Виглядаю долю довгождану, а не діжду – вибуду із гри (*В. Стус*). 4. Незнання тріщить, а знання мовчить (*Народна творчість*). 5. Нехай ні жар, ні холод не спинять вас (*І. Франко*). 6. Вона ж співала, наче голосила, на себе кару Божої просила (*Л. Костенко*). 7. Чи я живий, чи ні, – не знаю (*А. Малишко*).

II. Поясніть, як ви розумієте зміст четвертого речення (з народної творчості)?

Сполучники, які поєднують рівноправні, синтаксично не залежні члени речення (однорідні члени) або окремі речення, прості незалежні речення у складному, називаються сполучниками *сурядності* (conjuncții coordonatoare). Це сполучники *і, та, а, але, або, чи* та ін. Наприклад: *І барвінком, і рUTOю, і рЯСТОМ квітчає весна землю* (Т. Шевченко) – повторюваний сполучник *і* поєднує однорідні додатки; *Земля не може жити без сонця, а людина – без щастя* (М. Стельмах) – сполучник *а* поєднує дві рівноправні частини складного речення; *Людину створила не праця, а мова* (Ю. Ілленко) – сполучником *а* протиставлені додатки.

Вправа 351. Розгляньте таблицю. Запам'ятайте назви груп сполучників сурядності і значення, які кожна група може виражати. З одним із сполучників кожної групи складіть речення. Встановіть, які смислові зв'язки між словами у ваших реченнях або між реченнями виражає сполучник.

Сполучники сурядності

Група	Сполучник	Значення	Приклад
Єднальні	і(й), та, і... і	поєднання, приєднання	<i>поет і воїн тихо та затишно</i>
Протиставні	а, але, та (в значенні але), проте, зате, однак	протиставлення, зіставлення	<i>не тиша, а гамір. Поля мліли під сонцем, а ліс шумів.</i>
Розділові	або, чи, або... або, чи... чи, то... то, ні... ні, ані... ані, чи то... чи то, не то... не то	несумісність, чергування явищ	<i>учитель або лікар; то читали, то співали</i>

Сполучники, які у складному реченні приєднують підрядне до головного, називаються сполучниками підрядності (conjunctiі subordonatoare). До них належать сполучники **бо, що, щоб, мов, як, якщо**. Сполучники підрядності вживаються тільки для приєднання підрядної частини складного речення з головною. Наприклад: *Молоденький місяць став шляхи вертати, щоб могла людина риг його дістати* (А. Малишко).

Вправа 352. Розгляньте таблицю сполучників сурядності. З одним із сполучників кожної групи складіть свої речення про українську мову. Усно з'ясуйте смислові зв'язки (причини, часу, умови, мети і т. д. за таблицею) між частинами підрядного речення, з'єднаними певним сполучником.

Сполучники підрядності

Група	Сполучник	Приклад
Причинові	бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки	<i>Молодь вся була на полі, бо якраз настали жнива</i> (Леся Українка).
Часові	коли, тільки, як, щойно, ледве, як тільки, відколи, доки, відтоді як, до того як	<i>Як став місяць серед неба, ревнули гармати</i> (Т. Шевченко).
Умовні	якщо, якби, коли, коли б, раз	<i>Коли народ завжди в душі поета, то і поет завжди в душі народу</i> (Журнал).

Група	Сполучник	Приклад
Мети	щоб (щоби); для того, щоб; задля того, щоб	<i>Щоб жись, ні в кого права не питаюсь. Щоб жись, я всі кайдани розірву (П. Тичина).</i>
Допустові	хоч (хоча); незважаючи на те що; дарма що; хай	<i>Він чомусь посміхнувся, хоч обличчя в нього не стало веселіше (П. Панч).</i>
Порівняльні	як, мов, немов, наче (неначе), ніби, немовби, начебто	<i>Дитячий спів дзвенить, як спів, як щебет птиць в діброві... (В. Сосюра).</i>
З'ясувальні	що, щоб, як	<i>Діти кидали з мосту паперові кораблики і залюбки спостерігали, як несла їх швидка течія (А. Шиян).</i>
Наслідкові	так що	<i>Спізнались, так що доведеться чекати до завтра (Газета).</i>
Пояснювальний	тобто	<i>Чернишеві випало бути старшим, тобто командувати усіма трьома ротами (Олесь Гончар).</i>

Вправа 353. Прочитайте речення. Знайдіть у них і выпишіть окремо сполучники сурядності і сполучники підрядності. Усно доведіть, що погрупували їх правильно.

1. Та виявилось, що все набагато складніше й небезпечніше, ніж та лише обставина, що невелика наша військова група потрапила в оточення (*І. Стаднюк*). 2. Не знала ні свят, ні буднів, у неділю, зачинившись у хаті, пряла, або латала, або шила (*Є. Гуцало*). 3. Ходив я та плакав, та людей шукав, щоб добру навчили (*Т. Шевченко*). 4. Буває так, що дні довго й одномаїтно котяться через усе життя... (*В. Собко*). 5. І можна тільки дивуватися і благоговіти, як це народ наш незвичайно тернистим шляхом досяг такої великої культури (*О. Огоновський*). 6. Я не знаю нічого у світі, що дорожче за юності дні (*М. Нагнибіда*). 7. Їм усе здається звичайним: і чарівне пробудження ранку з усім багатством барв, що загораються, коли сходить сонце, і весняна пора, коли довкола духмяніють у молочному цвітінні сади, і білясте марево хлібів, що досягають на безкраїх степових ланах... (*П. Панч*).

§ 44. Вживання сполучників у простому і складному реченнях

Вправа 354. Перепишіть речення. Знайдіть сполучники сурядності і визначте, до якої групи за значенням вони належать – до єднальних, протиставних чи розділових (надпишіть над ними відповідно *є., п., р.*).

1. Інколи над берегом Пруту проскакував вершник і зникав за крутим поворотом (*М. Коцюбинський*). 2. Бродив між зеленими зарослями, приглядався та принюхувався до всього, що вона посіяла та посадила (*Олесь Гончар*). 3. На палубі ні вогню не було, ні винуватців тривоги матроси не знайшли (*М. Трублаїні*). 4. Три доби лютувала хуртовина, а на четвертий день ясні зорі засяяли в небі (*А. Шиян*). 5. Ми в світ прийшли успадкувати славу, діла, і думи, й чесні мозолі (*В. Симоненко*). 6. Чи то води весняні шуміли, чи бриніла десь здалеку пісня (*М. Нагнибіда*). 7. Хочу відійти, а собака стоїть поперек стежки й не пускає мене (*Газета*).

Вправа 355. I. Перепишіть текст, вставляючи з довідки замість крапок відповідні сполучники підрядності. Визначте їх групу за значенням.

Усі розуміли, ... літо відступає. Воно відмовляється від своїх прав, ... дати дорогу осені і зимі. Усе частіше купчились на небі снігові хмари, ... зрідка крізь них пробивалися теплі промені сонця, ... посилати на землю прощальне вітання. Відлетіли птахи, поховалися звірі, ... настав холод, ... можна було, затримали б тепло, таке миле для всього живого. Та це неможливо, ... не прийшла його пора (*Журнал*).

Довідка: аби, бо, тому що, хоч, що, щоб, якби.

II. Продовжіть опис початку зими (два-три речення) і того, що радує вас взимку (три-чотири речення)

Вправа 356. Перепишіть речення, з'єднавши їх сполучниками сурядності, дібраними з довідки. Підкресліть головні члени речення.

1. Наука оперує поняттями, ... мистецтво – образами (*Ю. Ілленко*). 2. На гору доступитись нелегко, ... з гори зручніше боронитись (*Леся Українка*). 3. Бійці замовкли, пластинку зняли, ... пісня продовжувала звучати десь надворі (*Олесь Гончар*). 4. В ярках пшениця червоніє, летить бджола ... квітне мак (*В. Сосюра*). 5. Часто миготіла блискавка ... раз за разом гуркотів грім (*М. Трублаїні*). 6. Сестра вже приїхала, ... я тільки одержала телеграму (*Газета*). 7. Дорога світла, як комета, ... вона не для поета (*М. Рачук*).

Довідка: а, зате, і, проте, та, а, але.

Вправа 357. Перепишіть речення, замінивши кожен сполучник синонімічним за функцією. Назвіть сполучники сурядності й підрядності та визначте, до якої групи за значенням вони належать.

1. Не обдурюй себе і тобі не доведеться дурити інших (*В. Брюгген*). 2. Ліщина листя ще не має, та виступає жовтий цвіт (*П. Воронько*). 3. Щойно за Дніпром виткнулось сонце, в Січі раз, і вдруге, і втретє стрельнула гармата (*П. Панч*). 4. Не вір мені, бо я брехать не вмю (*В. Симоненко*). 5. Не брудни криниці, бо схочеш водиці (*Народна творчість*). 6. Слово не стріла, а глибоко ранить (*Народна творчість*).

Вправа 358. Замініть прості сполучники складеними (*тому що; через те що; в міру того як; внаслідок того що; незважаючи на те що; з огляду на те що*). Чи можливі при вживанні таких сполучників варіанти вживання коми?

1. Життя – безцінний злиток, бо зроблений з любові. 2. Ми довго блукали вулицями, бо не запам'ятали дороги. 3. Пісня все гучнішала, як наближались дівчата. 4. Доведеться починати заново, оскільки відповідь не сходиться. 5. Очевидно, заночуємо тут, бо швидко стемніє. 6. Учні своєчасно з'явилися на заняття, хоч погода була несприятливою. 7. Почали йти швидше, коли побачили вогні міста.

Складені сполучники підрядності *тому що, через те що, в міру того як, внаслідок того що, незважаючи на те що, з огляду на те що, попри те що* залежно від логічного наголосу на важливу інформацію у реченні можуть розділятися між частинами складного речення. Порівн.: 1. **В міру того як** наближався до кінця навчальний рік, учні ставали зосередженішими й активнішими. – Ми почали вірити у нашу перемогу **в міру того, як** пожвавилися наші вболівальники. 2. Батьки готові були переїхати в місто, **попри те що** не уявляли себе без нашого саду. – **Попри те, що** там не буде вже нашого саду, батьки готові були переїхати в місто.

§ 45. Написання сполучників

Складні сполучники *проте, зате, щоб, якби, якщо, ніби* та інші пишуться разом.

Сполучники *проте, зате, щоб, якби, якщо, ніби* необхідно відрізняти від однозвучних займенників *те, що*, вжитих з прийменниками *про, за* або часткою *би(б)*, та прислівника *як*, вжитого з часткою *би(б)*. Порівн.: 1. Він легко ображається,

проте швидко вибачає кривдника. 2. Ми не говорили про те, що могло нам зіпсувати настрої.

Деякі сполучники з частками **би(б)**, **же(ж)** пишуться окремо: або ж, адже ж, але ж, коли б, хоч би, хоча б та ін. Наприклад: 1. Вони або не знали, або ж забули підготуватися. 2. Відповіла занадто гостро, хоча б варто було промовчати.

Складені сполучники **тому що**, **через те що**, **для того щоб**, **в міру того як**, **незважаючи на те що** пишуться окремо. Наприклад: *Хто чув мелодію золоті струни, в міру того як довго вона звучатиме, все більше любитиме світ.*

Вправа 359. Перепишіть речення, розкривши дужки. Поясніть правопис сполучників і однозвучних з ними інших частин мови.

1. Що(б) не сталося, не зрадь своєї віри (М. Бажан). 2. Не (за)те вовка б'ють, що сірий, а за(те), що вівцю з'їв (Народна творчість). 3. Спасибі вам не за(те), що грали, а за(те), що перестали (Народна творчість). 4. Все, за що(б) Маланка не бралася, робила поважно (М. Коцюбинський). 5. Про(те) кожний знає: хоч мороз і припікає, за(те) комарів немає (Народна творчість). 6. З борців насміхалася доля, зростала про(те) їх громада (П. Грабовський). 7. Що(б) полюбити – треба жити! Любов – життя (В. Симоненко).

Вправа 360. I. Складіть речення, в яких би слова якби, щоб, проте, зате писалися разом, речення з написанням їх окремо (тобто усього вісім речень). Поясніть правопис.

II. Розгляньте фотографію і розкажіть, яка подія тут зафіксована і чому посміхаються воїни.

Вправа 361. Складіть листа за опорними словами: *повідомляю про те, що; якби ти знав, як; незважаючи на те, що; важко було, хоч; зате успішно впорався; радий тому що; як би ти мені допоміг, коли б.*

Вправа 362. Перекладіть українською мовою, знайдіть і підкресліть сполучники сурядності прямою лінією, а сполучники підрядності – хвилястою.

Dar când auzeam de legănat copilul, nu știu cum îmi venea, căci tocmai pe mine căzuse păcatul să fiu mai mare între frați. Însă ce era să faci, când te roagă mama? Dar în ziua aceea, în care mă rugase ea, era un senin pe cer și așa de frumos și de cald afară, că-ți venea să te scalzi pe uscat ca găinile. Văzând eu o vremea ca asta, am șparlit-o la baltă... (*I. Крянга*).

СХЕМА РОЗБОРУ СПОЛУЧНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово у тексті. 2. Частина мови. 3. Простий чи складений. 4. Сурядності чи підрядності. 5. Група за значенням (єднальний, розділовий чи причини, мети, місця, часу...). 6. Вимова та написання.

Зразок усного розбору

Узимку сонце світить, та не гріє (*Народна творчість*).

Та – сполучник, простий, сурядності, протиставний. Перед протиставним сполучником *та* ставиться кома.

Зразок письмового розбору

Та – сполучн., прост., сурядн., протиставн. Перед протиставн. сполучн. *та* ставиться кома.

Вправа 363. Прочитайте і з'ясуйте, зразком якого стилю є текст. Впишіть з нього сполучники й розберіть три з них за зразком письмового розбору сполучника як частини мови. Розкажіть, який настрій створює текст.

У кожної людини буває такий день, коли вперше радієш сонцю, коли вперше деревами тішишся, збагнувши, що вони гарні, і коли тихі радощі, збуджені в душі красою листка чи пелюстки, вперше переходять у здивування, а здивування – в таке почуття, яке за браком точнішого слова можна назвати щастям. Такі дні, здається, більшість людей переживає в дитинстві. До таких днів ми повертаємося спогадами. І нема у світі зеленішої левади, як та, через яку біліла твоя перша стежка до школи, і деревини кращої немає, як та, в якій ти вперше впізнав своє ество, і сонця ласкавішого нема, як те, яке хотів ти підняти, немов блискучий таріль, із голубого дна калюжі (*Д. Павличко*).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Чому сполучник належить до службових частин мови? Наведіть визначення сполучника.
2. На які групи поділяються сполучники за будовою? Наведіть приклади.
3. Які є сполучники за функціями? Назвіть групи сполучників за значенням.
4. Чому **якби**, **бо** є сполучниками підрядності, а **та**, **або** – сурядності? Доведіть думку на прикладах.
5. Назвіть розділові сполучники. Виділіть з них повторювані. Чим відрізняються повторювані сполучники?
6. Які сполучники пишуться разом, а які – окремо?
7. Як відрізнити сполучники **якби**, **зате** від однозвучних інших частин мови?

§ 46. Ділові папери. Розписка

Розписка – це документ, що підтверджує одержання документів, грошей і матеріальних цінностей.

Розписку дає особа, яка одержує документи, гроші чи матеріальні цінності; в одному примірнику, як правило, написаному від руки.

Як документ розписка має довільну форму, але в ній мусять бути такі обов'язкові відомості:

1. Посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, яка дає розписку, а коли йдеться про великі суми грошей і важливі документи чи інші матеріальні цінності, – ще й адреса, номер і серія паспорта.
2. Відомості про особу чи установу, яким дається розписка.
3. Про що дано розписку (необхідно вказати точну суму грошей, повний перелік бланків документів і їх кількість чи повний перелік речей та їх кількість).
4. Зобов'язання, яке бере на себе автор розписки.
5. Дата написання розписки та підпис одержувача.

У випадках, передбачених законом, достовірність підпису одержувача повинен засвідчити нотаріус або інша особа, яка має на це юридичне право.

ЗРАЗКИ РОЗПИСОК

Розписка

Я, староста гуртка української мови Збіглій Василь Петрович, одержав у лаборанта фізкабінету Банченської загальноосвітньої середньої школи Пискаря Мірчі Івановича два пор-

тативні магнітофони «Репортер-9», потрібні для проведення записів живого народного мовлення. Зобов'язуюсь повернути магнітофони до 28 травня цього року.

24 травня 2016 р.

Підпис

Розписка

Я, староста 7-Б класу Маршинської загальноосвітньої школи II ступеня Житар Олег Григорович, одержав у свого вчителя фізичного виховання Попеску Дмитра Онуфрійовича волейбольну сітку і два волейбольні м'ячі на час підготовки команди нашого класу до загальношкільних спортивних змагань, які відбудуться 30 квітня – 11 травня. Зобов'язуюсь повернути вказані речі 12 травня 2016 р.

29 квітня 2016 р.

Підпис

Розписка

Я, Цугуй Аглая Іванівна, позичила у свого сусіда Гавки Андрія Корнелійовича 2000 (дві тисячі) гривень на час до 25 листопада 2016 р. Зобов'язуюсь своєчасно повернути цю суму.

18 червня 2016 р.

Підпис

Підпис А.І. Цугуй засвідчую.

Голова сільської ради с. Ларга

Дата

Підпис

§ 47. Частка як службова частина мови

Вправа 364. Прочитайте речення. Порівняйте їх зміст і з'ясуйте, яких відтінків значення надають реченням виділені слова.

1. На цьому полі посіяли буряки. 2. **Тільки** на цьому полі посіяли буряки. 3. На цьому полі посіяли **тільки** буряки. 4. **Хай** пісня лунає на весь світ. 5. Пісня лунає на весь світ. 6. Я піду на концерт. 7. Я **не** піду на концерт.

Слова **тільки**, **хай**, **не** – частки, вони надають окремим словам і цілим реченням нових відтінків значення: **тільки** – вибір, обмеження; **хай** – спонукання; **не** – заперечення.

Часткою (particula) називається незмінна службова частина мови, яка надає реченню чи окремим його членам емоційно-експресивних чи модальних відтінків значення або служить для утворення окремих граматичних форм і навіть слів.

Вправа 365. Доведіть (усно), що виділені слова надають реченню емоційних і змістових відтінків. Яких саме?

1. Хочеш їсти калачі – **не** сиди на печі (*Народна творчість*). 2. **Не** помиляється той, хто нічого не робить (*Народна творчість*). 3. Та де **б не** був, де **б не** шукав дороги, я не забуду вчителя старого (*А. Малишко*). 4. **Лише** мох вкриває собою оте віковічне, ніким **не** займане каміння (*А. Шиян*). 5. Он з-за гаю виглядає ставок, **неначе** полотно (*Т. Шевченко*). 6. **Як же** тут гарно, **як же** тут тихо! (*Леся Українка*).

Вправа 366. Прочитайте речення, дотримуючись потрібної інтонації. Перепишіть, підкреслюючи частки. Для чого вони служать?

1. Великій і чистій воді, що живить, свіжить нас і поїть, мої найчистіші слова хай жертвою чесною будуть. 2. Я хотів би вітром бути, щоб воложити вам лиця. 3. Не золоті дощі з небес, а золоті робочі руки запліднюють лани і луки. 4. Хай буде синь, хай буде спів сосновий і золота мережа верховіть. 5. Чи совам зборкати орла? Чи правду кривді подолати? (*За тв. М. Рильського*).

Ф. Коновалюк. Вид на Дніпро

Вправа 367. Пригадайте і скажіть, як утворюються форми умовного способу (*писав би, співала б*) та 3-ї особи однини і множини наказового способу дієслів (*хай пише, хай читають*). Складіть речення, використовуючи дієслова *мити, міцніти, подивитися, складатися* у названих дієслівних формах.

§ 48. Формотвірні та заперечні частки

До **формотвірних** (*particule de creație a formelor*) належать частки **хай, нехай, бодай, б, би**. Формотвірними вони називаються тому, що за їх участю утворюються форми дієслів.

За допомогою часток **хай, нехай** утворюються форми наказового способу дієслів, наприклад: *хай служить, нехай розкажуть*; за допомогою часток **би, б** утворюються форми умовного способу дієслів, наприклад: *співав би, читала б, сміялося б*.

Частки **би, б** можуть стояти як після дієслів, з якими вони утворюють форму умовного способу, так і перед ними. Наприклад: 1. *Здається, гори перевертав би й не чув би втоми* (М. Коцюбинський). 2. *Палив мене такий великий відчай, отак би встав та й безвісти забіг!* (Л. Костенко). 3. *Знала б ти її велике серце!* (Народна творчість).

Частки **би, б** пишуться окремо.

Частки **хай, нехай** стоять, як правило, перед дієсловами, яких стосуються. Наприклад: *Нехай серця не знають супокою, хай обганяють мрії часу біг, і наша юність буде хай такою, щоб їй ніхто не задрити не міг* (В. Симоненко).

Частки **хай, нехай** також пишуться окремо.

Вправа 368. Прочитайте, знайдіть частки й усно поясніть їх роль.

1. Нехай не знає втоми та рука, що добре зерно в добру землю сіє (*М. Рильський*). 2. Палкими блискавицями-мечами хотіла б я вас викувати, слова (*Леся Українка*). 3. Хай шалені гудуть над планетою весни, хай трава пнеться вгору крізь листя старе (*В. Симоненко*). 4. Коли б знав, де впадеш, то соломки підстелив би (*Народна творчість*). 5. Якби я сто років прожив на світі між друзів своїх, як дзвінких солов'їв, я взяв би з хмарини ясної блакиті і в колос пшеничний заплів (*А. Малишко*). 6. Ну, нехай би смикнув за вухо, хай нагримав би раз чи два, – все одно він би тата слухав і ловив би його слова (*В. Симоненко*).

Заперечні частки (*particule negative*) **не, ні, ані** служать для заперечення змісту цілого речення або окремої його частини.

Якщо заперечна частка стоїть перед присудком, то вона надає заперечного змісту **всьому** реченню. Наприклад: *Під лежачий камінь вода не тече* (Народна творчість).

Частка **не** надає заперечного змісту тому слову, перед яким вона стоїть. Наприклад: *Не одержать красить людину, а добрі справи* (Народна творчість).

Частки **не**, **ні** (**ані**) можуть мати ще й підсилювальне значення. Наприклад: *Яким би важким не було завдання, ми його виконаємо. Не написав ні рядка.*

Увага! Заперечне слово **ні** при повторному використанні з однорідними членами речення – це єднальний сполучник. Наприклад: *Ні долі, ні волі у мене нема, зосталася тільки надія одна* (Леся Українка).

Вправа 369. Перепишіть речення. З'ясуйте, в яких випадках **не** надає заперечного смислу окремим словам, а в яких – усьому реченню. Доведіть свою правоту. Яка роль частки **ні** в реченнях?

1. Ходімо, Михайлику, **не** будемо тривожити **ні** красунечки, **ні** її діток (*М. Стельмах*). 2. В неволі тяжко, хоча й волі, сказати по правді, **не** було (*Т. Шевченко*). 3. Чоловіче мій, запрягай коня! Це **не** кінь, а змій, – миготить стерня (*Л. Костенко*). 4. Бо **не** поет, який схилив в журбі сумне чоло і лишить по собі **не** мужнє слово, а пекучі сльози (*В. Луцук*). 5. І знову **не** буде у думках моїх **ні** мук, **ні** страждань, **ні** плачу (*М. Рильський*). 6. Бо **то не** просто мова, звуки, **не** словникові холоди́ни – в них чути труд, і піт, і муки, чуття єдиної родини (*П. Тичина*). 7. **Не** шукаю до тебе **ні** стежки, **ні** броду – ти у грудях моїх, у чолі і в руках (*В. Симоненко*).

Вправа 370. Поставте частку **не** спочатку перед першим дієсловом, потім тільки перед другим і, нарешті, перед першим і другим дієсловами. Порівняйте значення побудованих речень. Чи в усіх реченнях є заперечний зміст?

1. Я можу піти вам назустріч. 2. Андрій хоче виконати моє прохання. 3. Ми можемо посадити сад. 4. Вони прагнуть досягти порозуміння.

Вправа 371. Знайдіть місця для часток у реченні, вставте їх і запишіть речення. Усно поясніть, які частки надають нового відтінку значенню цілого речення, а які – окремих його компонентів.

1. Школярських днів нам забудуть ніколи, проказати їх, проспівати ... (не, не, не) (*А. Малишко*). 2. Тільки веселі, а сумні думки обхопили материну голову (не) (*Панас Мирний*). 3. Ми лукавили з тобою, ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою (не) (*Т. Шевченко*). 4. Немає такої людини, дорослої

чи малої, яка не любила лісу, його чарівної краси (б) (Ю. Збанацький). 5. Сонце тим часом підбилося ген високо, і скорий рух автомашин нездатний був перемогти його палючих променів (навіть) (Ю. Смолич). 6. Вітер тихий з України понесе з росою мої думи до тебе (аж) (Т. Шевченко).

Вправа 372. Запишіть: 1) неозначені займенники, які утворюються з допомогою часток **будь-, небудь-, казна-, хтозна-, аби-, -де**; 2) заперечні займенники – з частками **не-, ні-**; 3) форми наказового способу дієслів – з частками **хай, нехай** (два приклади); 4) умовного способу дієслів – з часткою **би (б)** (два приклади); 5) форми найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників – з частками **най-, що-, як-** (по два приклади).

Вправа 373. Напишіть роздум на тему «Хай як би важко мені не було, я...» або «Знайти б такий засіб, що...». Чи допомогли вам будувати текст частки, вжиті у назві теми?

§ 49. Модальні частки

Модальні частки (*particule modale*) вносять різні смислові відтінки в речення, а також виражають ставлення того, хто говорить, до висловлюваного.

Частки **хіба, чи, невже** виражають питання; **авжеж, еге, отож, атож, так, аякже, авжеж, еге ж** – ствердження.

Частки **як, що за, що то за** служать для оформлення окличних речень і надають їм відтінків радості, захоплення, здивування.

Частки **мабуть, може, ледве, чи, навряд** виражають сумнів, невпевненість.

Частки **тільки (б), хоч (хоча), лише (лиш), бодай** служать для виокремлення чого-небудь; **аж, ж, же, таки, все-таки, навіть, ну (й)** – для підсилення сказаного, виділення чого-небудь.

Частки **ось, он, от** вказують на предмет, ситуацію і под.

Частки **мов, мовби, немовби, наче, неначе, ніби, ледве чи, навряд чи** вживаються зі значенням припущення, сумніву щодо повідомлюваного.

Частки **хай, нехай** вживаються у спонукальних висловленнях.

Частки **чи, хіба, невже, чи ж, чи не, хіба ж, та невже** виражають запитання, здивування, сумнів.

Вправа 374. Прочитайте. Визначте смислові відтінки, які вносять модальні частки в речення або що частки виражають.

1. Невже ріку підкорили і місто зростили під спів солов'їв? (*І. Нагірняк*) 2. Як же тут гарно, як же тут тихо, в таку годину забудеш лихо! (*Леся Українка*). 3. Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосно, як у нас на Україні (*О. Довженко*). 4. Авжеж, у нас такий ведеться звичай (*Леся Українка*). 5. Мати, мова, батьківщина – ось і вся моя родина (*М. Сингаївський*). 6. І ось твій лист до мене в самоту... Невже надумав ревнувати до слова? (*А. Мойсієнко*). 7. Хіба це риба? От колись була риба... (*О. Довженко*).

Вправа 375. Перепишіть, вставивши замість крапок частки з довідки. Скажіть, якого відтінку значення надає кожна з них.

1. А у тебе знов та ... доріжка в клас, той ... явір наш під вікном (*А. Малишко*). 2. ... трутень звук солодкі жерти соти, бджола ... для меду й серце віддала (*А. Малишко*). 3. І ... нарешті з темних улоговин на вільне плесо впливає човен (*М. Рильський*). 4. ... сад всевітній устає там, де ридала мати на руїні! (*М. Рильський*). 5. У нас там, на городах, пахне кропом і сизі ранки; конопляний дух ... голову туманить (*М. Рильський*). 6. ... мир живе, ... дружби коло єднає нас в ряди міцні (*В. Сосюра*). 7. На річ таку Бджола сказала: «...воно і так, та ..., що я чувала, що Муху зневажає всяк» (*Л. Глібов*).

Довідка: лиш, аж, ж, ж, же, же, лиш, нехай, нехай, он, от, тільки, хай.

Вправа 376. Прочитайте і поясніть граматичну і стилістичну роль часток у цьому віршуванні.

Хай сіється, хай віється, хай врунється,
нехай задумане у цьому році збудеться,
хай в кожну хату і малу кімнату
прийде велике новорічне свято!

Г. Грай

Вправа 377. Перепишіть. З'ясуйте, які з часток вказують на предмети та явища, що знаходяться ближче, а які – на віддалені предмети чи явища.

1. Народна пісня – то ж вона усій землі окраса (*М. Рильський*). 2. Ось липа кучерява розкинула намет. Он дуб – могутній велетень – розрісся одинцем (*Н. Забіла*). 3. Сміле слово – то наші гармати, світлі вчинки – то наші мечі (*П. Грабовський*). 4. От

де правда, от де воля – козацька доля (*Народна творчість*).
5. Ось перед ним невеличка хатка, чиста, ясна (*Панас Мирний*).
6. Іду я тихою ходою, дивлюсь – аж он передо мною неначе дива виринають (*Т. Шевченко*). 7. Ось де я, а ось де ти! Хіба я міг у ворота влучити? (*Журнал*).

Вправа 378. Прочитайте речення, випишіть частки і навпроти кожної напишіть, що вона може виражати.

1. От вічно ви на мене! (*М. Стельмах*). 2. Аж у степи, вважай, до самого моря, де зовсім нема ні дерева, ні лісів (*М. Стельмах*).
3. І що воно, гадаю, за проява – дві тіні, млин і місяць на воді (*Л. Костенко*). 4. Щоб ти, ясеню, став ще вищий (*В. Китайгородська*). 5. Це де ж тебе так, хлопче, забарило? (*Л. Костенко*).
6. Ні, я дівчинка з лісу (*М. Стельмах*). 7. Я так і не збагнув і досі ще не знаю, чи світ мене минає, чи я його минув (*В. Стус*).
8. Людей такого рідкісного дару хоч трохи, люди, треба берегти (*Л. Костенко*). 9. Невже ваша рука підніметься на родюче дерево, на його цвіт і плід? (*М. Стельмах*).

Вправа 379. Складіть речення так, щоб наведені слова в одному випадку були частками, в іншому – сполучниками чи прислівниками, займенниками. Обґрунтуйте правильність виконання завдання.

Ніби, ніби; справді, справді; оце, оце.

§ 50. Частки *бо, но, то, от, таки* та постфікси *-бо, -но, -то, -от, -таки*

Формотвірні, модальні та емоційно-експресивні частки пишуться окремо від інших частин мови. Наприклад: *будував би, лише довідався, не хвалюся, як гарно!*

Окремо пишуться і модальні частки *бо, но, то, от, таки*, якщо вони стоять після інших часток. Наприклад: *усе ж бо, усе ж таки, ото ж то, скільки от, чим би то, хай но.*

Через дефіс *-бо, -но, -то, -от, -таки* пишуться тоді, коли вони є постфіксами у дієсловах і прислівниках. Наприклад: *іди-но, скажи-бо, так-от, там-то, усе-таки.*

Вправа 380. Спишіть речення, розкривши дужки. Зверніть увагу на написання часток *бо, но, то, от, таки* та постфіксів *-бо, -но, -то, -от, -таки*.

1. Який (бо) ти, дідусю, став суворий! (*Леся Українка*).
2. Грицько вертається додому. І звідки (б) (то)? (*Л. Костенко*).

3. Хоч я вам кривди (не) робив, та все (ж) (таки) між вами жив, то, може, дещо і осталося (Т. Шевченко). 4. І все (таки) до тебе думка лине... (Леся Українка). 5. Якби (то) так сталося, друже, дуже добре було (б) (Г. Тютюнник). 6. Все (ж) таки ти мені син (Г. Тютюнник). 7. Як сіячі радіють – тільки (но) на землі з'явиться день весняний з пахощами ріллі! (М. Стельмах).

Вправа 381. Перебудуйте речення так, щоб наказ передавався пом'якшено. З допомогою чого ви цього досягли?

Зразок: Іди-но додому.

1. Кажі правду. 2. Набери піску. 3. Подай рушник. 4. Сідай до столу. 5. Одягни пальто. 6. Їдьте до Львова.

Вправа 382. Складіть з *бо, но, то, от, таки* по два речення таким чином, щоб у першому вони писались як частки, а в другому – за правилом написання з дієсловами.

Зразок: Ти ж бо дівчинка! – Він мчав-бо як вітер!

Вправа 383. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Випишіть дієслова з постфіксами, поясніть їх правопис.

1. Але (не) бійся прикрого рядка. Прозрінь (не) бійся, бо вони (ж) як ліки. (Не) бійся (ж) правди, хоч яка гірка (Л. Костенко).
2. Ви, братця, все (таки) домівки (не) цурайтесь (Є. Гребінка).

3. Остап зразу (таки) розказав йому, чого прийшов (*М. Коцюбинський*). 4. Не так (то) воно склалося як гадалося (*Народна творчість*). 5. Ото (то) (бо) (й) є, що хазяїн, і кожний скаже, що по-хазяйськи (*І. Карпенко-Карий*). 6. Яких думок, яких казок, яких (то) спогадів разок ти нанизав у довгі ночі? (*А. Малишко*). 7. То (не) кричить (бо)! (*І. Карпенко-Карий*).

СХЕМА РОЗБОРУ ЧАСТКИ ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Частина мови. 3. Розряд (формотвірні, заперечні, модальні ...). 4. Вимова та написання.

Зразок усного розбору

Бо нива ця моя. Тут я почну зажинок. Бо кращий урожай не жде мене ніде (*В. Симоненко*).

Не – частка, модальна, заперечна, пишемо окремо.

Зразок письмового розбору

Не – частка, мод., запереч., пишемо окремо.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Сформулюйте визначення частки.
2. Доведіть, що слово **тільки** – частка.
3. Які частки називаються формотвірними? Назвіть їх.
4. Якими є частки **ось, лише, ж, хіба, чи, таки**? Що вони виражають?
5. Назвіть основні значення модальних часток.
6. У яких випадках **не** є часткою? Чим ще може виступати **не**? Наведіть приклади.
7. Складіть речення з часткою **ні** і сполучником **ні ... ні**.
8. У яких випадках **ні** є префіксом? У яких частинах мови?

VI. ВИГУК

§ 51. Вигук як особлива частина мови

Вправа 384. Перепишіть речення. Підкресліть слова, які не називають жодних явищ дійсності і не служать для зв'язку між словами або реченнями. Що виражають ці слова? Для чого вони вживаються?

1. Добрий вечір, дівчино, бо я ще не спав (*Народна творчість*). 2. Ах!.. одного вечора... (*М. Рильський*). 3. Ех, і заграємо ж на твоєму весіллі!.. (*Газета*). 4. Ох, той щоденник... Хоч би він не потрапив до чужих рук... (*М. Стельмах*). 5. Ух, як важко тримати язик за зубами! (*О. Донченко*). 6. Ой, снігу, снігу! Прийшла в ліс зима... (*О. Донченко*). 7. Геть з моїх очей, геть! (*М. Коцюбинський*). 8. «Спасибі», – сказала крізь сльози бабуся (*Журнал*).

Вигуки (interjection) – це незмінювані слова, які виражають почуття, переживання, волевиявлення, не називаючи їх.

Вигук відрізняється і від самостійних (не називає предметів, ознак, дій чи кількості), і від службових частин мови (не служить для зв'язку між повнозначними частинами мови чи для створення додаткових відтінків значення).

За значенням вигуки поділяються на дві основні групи:

1) вигуки, які виражають почуття і переживання, зокрема, радість, страх, сум, горе, жаль, гнів, здивування, захоплення, обурення, огиду, зневагу, глузування, фізичний біль: *о, е, ет, ой, ох, пхе, гм, ех, ого! брр! тьху!*;

2) вигуки волевиявлення, що передають заклик, спонування до дії, звертання, оклик: *гов, огов, алло, ну, псс (тсс), агусь! ну-ну! нно!*

До вигуків волевиявлення належать і слова ввічливості, які виражають **привітання, прощання, подяку, прохання, пробачення**: *добридень, здрастуйте, до побачення, дякую, спасибі, вибачайте, пробачте.*

До окремої групи вигуків відносять **звуконаслідувальні слова**, хоч вони не виражають ні емоцій, ні волевиявлення. За допомогою звуконаслідувальних слів можна відтворити голоси тварин, різні шуми, що спостерігаються в природі. Наприклад: 1. *Я знаю, завтра, з ранішнім сонцем, влетить до мене в хату твоє жіноче: ку – ку!... Ку – ку!...* (М. Коцюбинський). 2. *Та коли б це на мене, я б відразу: трах – бах!* (Я. Баш). 3. *Оце бджолине «бззз» доводило хлопця до стресу* (Журнал).

П р а в а 385. Прочитайте вигуки. Запишіть їх, поділивши на дві групи за значенням. Назвіть ці групи. З'ясуйте, що передає кожний вигук.

До побачення, гайда, му-у-у, ой, вйо, вибачте, ох, фу, добридень, геть, няв-няв, гав, перепрошую, ого, ет, чшш!

П р а в а 386. Прочитайте речення. Які почуття виражають у них вигуки?

1. Е! Видно мало ви її знаєте (*Олесь Гончар*). 2. Ху-у!.. Як приємно се освіжає (*М. Коцюбинський*). 3. – Ох-ох-ох, – застогнав дідусь, присідаючи на пеньок (*Народна творчість*). 4. Гов, Лукашу, гов, го-го-го-го! А де ти? (*Леся Українка*). 5. О, як чудесно навкруги (*В. Сосюра*). 6. Гетьте, думи, ви хмари осінні... (*Леся Українка*). 7. Гей, удармо в струни, браття, в золотії (*М. Рильський*). 8. Ой гиля-гиля, гусоньки, на став! (*Народна творчість*).

У значенні вигуків можуть вживатися самостійні частини мови. Такі вигуки, як правило, утворилися від іменників у формі кличного відмінка або в називному відмінку чи від інших частин мови. Вигуками є також усталені звороти, до складу яких увійшли різні слова. Наприклад: *Мамочко! Рятуйте! Мамо рідна! Слава Богу! Ой лишенько! Ой леле! Жах! О Господи! Струнко!*

П р а в а 387. Складіть по одному реченню з кожним вигуком і запишіть їх. Усно поясніть, де зможете, як утворилися ці вигуки.

Отаке! Мамо ж моя рідна! Жах! Ой лихо! Горенько моє! Ой леле! Ёвалт! Ой Божечку! Ой лишенько ж моє!

П р а в а 388. Прочитайте етикетні вислови та інші слова ввічливості. З'ясуйте, що вони означають і в яких випадках вживаються. З якими частинами мови вони пов'язані своїм походженням? У чому особливість такого класу слів?

Доброго ранку! На добраніч! Привіт! Прощайте! Щасливо! До побачення! Бувайте здорові! Прощай! Будь ласка! Прошу! Дякую! З Богом!

Вправа 389. Прочитайте і скажіть, як ви розумієте зміст цього тексту. Чому про одну людину висловлено дві протилежні думки? Яким ви бачите себе у дорослому світі? Використайте у роздумі один-два вигуки.

Торжествують: він не помилявся,
не змочив – ні разу! – підшов,
проти вітру – жоден раз! – не пхався...
Але ж він нікуди і не йшов!

В. Симоненко

§ 52. Дефіс у вигуках і розділові знаки при вигуках

Вигуки можуть складатися з одного чи двох або кількох звуків. Наприклад: 1. *Е, не буде по-вашому* (М. Стельмах). 2. *О, я так і знав!* (Панас Мирний). 3. *Ах, гостинця ти чекаєш!* (Леся Українка). 4. *Ова! А я не боюся!* (О. Кобилянська).

Окремі частини вигуків можуть вимовлятися протяжно або повторюватися. У таких вигуках пишеться дефіс. Наприклад: 1. *«А-а-а-а» – позіхнув хтось* (Панас Мирний). 2. *Ого-го-о! Це ж так далеко...* (Народна творчість). 3. *Го-го, а то котра така мудра?* (Ірина Вільде). 4. *Хе-хе-хе! Ти цього не знаєш...* (І. Карпенко-Карий).

Вправа 390. Прочитайте, звертаючи увагу на вимову вигуків. Усно з'ясуйте, в яких випадках через дефіс написані протяжно вимовлені звуки, а в яких – повторювані частини.

1. Го-го, вона знала, як його приборкати (*О. Кобилянська*).
2. Усі мовчать. Гай-гай, які «мудрі» (*Є. Гребінка*). 3. Ти що – втік знов сюди... Завзятий хлопець... хе-хе! (*М. Коцюбинський*).
4. «Тру-ту-ту-у!» – все вище і вище підіймає над лісами свою переможну мелодію ріг*... (*М. Стельмах*). 5. Ох-хо-хо! Чого тільки не було! (*В. Козаченко*). 6. Тоді захоплювався, віддавався на волю власного співу й бив у небо дзвінко, аж вставала в берегах луна: тіур-тіур-тіур-фіть-фіть, лясь-лясь-лясь-лясь! (*Ю. Мушкетик*). 7. А півень клює огірки та тільки – со-к-ко-ко-ко! (*І. Нечуй-Левицький*).

* Ріг – тут: музичний інструмент у вівчарів.

Вправа 391. Прочитайте і перепишіть речення, знайдіть і підкресліть вигуки, з'ясуйте, що вони виражають. Випишіть ті з них, у яких повторення основ підсилює почуття, емоції, переживання.

1. Здоров, Прохоре (*І. Микитенко*).
2. Ох-ох! Так у мене чогось болить спина, так ниють руки (*І. Нечуй-Левицький*).
3. «Ох-хо!» – вирвалось з чиїхось грудей і тихою скаргою загинуло в темному проваллі (*М. Коцюбинський*).
4. Михайлику, гов-гов! (*М. Стельмах*).
5. Ха-ха! Який там у книжці степ? (*І. Карпенко-Карий*).
6. Хе! Хто вам повірить? (*Панас Мирний*).
7. Добридень, білочко (*М. Стельмах*).
8. Брязь!.. дзень!.. брязь!.. дзень!.. Підводи рушили! (*Панас Мирний*).

Кома і знак оклику при вигуках

Вигуки можуть відділятися інтонаційно, а на письмі – комою або знаком оклику. Наприклад: 1. *Ай, ай, ай! Нещасний я чоловік!* (*І. Карпенко-Карий*). 2. *«За що?.. спитав Рячко... «Ой! Йой! Йой!»* (*П. Гулак-Артемівський*).

Кома ставиться після вигуку на початку речення: 1. *Ей, діду! Заждіть!* (*І. Франко*). 2. *Гей, ловіть співця, в'яжіте* (*Леся Українка*).

У середині речення вигук виділяється комами з обох боків: 1. *Та не об тім, бач, річ* (*Є. Гребінка*). 2. *Так, їй-богу, так* (*Журнал*).

Якщо речення закінчується вигуком, то кома ставиться перед вигуком: 1. *Мені нема чого тут робить, прощайте!* (*І. Карпенко-Карий*). 2. *«Михайлику, гов-гов!» – пролунав із лісу голос* (*М. Стельмах*).

Знаком оклику виділяються вигуки, які вимовляються з виразною окличною інтонацією: 1. *«Ат! Одчепись од мене», – тихо промовив Карпо* (*І. Нечуй-Левицький*). 2. *«Ага!» – зрозумів мене нарешті Дмитро Онисимович і пустив посмішку по вусах і в окуляри* (*М. Стельмах*). 3. *Ет! Багато говорити, а мало слухати!* (*Народна творчість*).

Вправа 392. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації. Знайдіть вигуки, з'ясуйте, що вони виражають (радість, захоплення, здивування, злорадство, співчуття, страх, горе, незадоволення, спонукання до дії, подяку, привітання, прощання...), поясніть їх написання і вживання розділових знаків при них.

1. О Україно! Тебе дивлюсь я серцем і думками (*В. Колодій*).
2. Гей, виводь ти нас ізвідси! (*Леся Українка*).
3. Здоров! Дякую

за запрошення (В. Симоненко). 4. О! Подобається? Такий веселий, як ви (І. Микитенко). 5. О, рятуйте ж мене! О, що ж робить мені? О, синочку мій! (А. Тесленко). 6. О, з нього я не могла сміятися! (Ірина Вільде). 7. Іч! Вам, бачу, дармового захотілося (М. Стельмах). 8. Ет, і говорити не хочеться (М. Стельмах). 9. Та ну? Оце так шука! (Остап Вишня). 10. Ну, не хвилюйся, тату (І. Микитенко). 11. Агов! Льоняша! Пишу ледве живий. Тільки приїхав з Києва (В. Симоненко).

Кома не ставиться після вигуків о, ой, якщо вони інтонаційно тісно пов'язані з наступним звертанням. Наприклад:
1. *Ой таточку!.. Боюся!* (М. Івасюк). 2. *Ой смутку мій, що з тобою, дитино?* (М. Стельмах). Але: *Ой, хлопчику, хорошиий мій, чому ти плачеш?* (А. Малишко).

Вправа 393. Перепишіть речення, підкресліть вигуки, з'ясуйте, що виражає кожен з них. Усно поясніть правопис вигуків і розділові знаки при них.

1. Гей, молодосте, які короткі твої сни, а як довго не можна їх забути (Ірина Вільде). 2. Ах, як він мить оцю зустрів! (А. Малишко). 3. «Ой, мені страшно!» – зойкнула Люба і притулилась до мого плеча (М. Стельмах). 4. Е-еж! Рвонувся батько як нагайка, так гукнув, аж зблідли комини (Б. Олійник). 5. О! Найбільше боюся нещирих друзів (В. Симоненко). 6. Е-е, щось дуже рано прокинулось сонце, коли б ще дощу не було!.. (Панас Мирний). 7. Агов! Де ти, братику мій (Народна творчість). 8. У-у-ух! Морозисько який! (Народна творчість).

§ 53. Вигуки в мовленні й інтонування речень з вигуками

Вигуки виражають волевиявлення мовця, його емоційну реакцію на оточення та різні переживання. Інтонаційно це переноситься на речення, іноді й на весь текст, у якому вони вживаються. Наприклад: 1. «Х-ха!» – хекнув Чіпка, не то усміхаючись, не то дивуючись (Панас Мирний). 2. *Ай! Як тут глибоко!* (М. Бучко). 3. *Ой! Що це за сопілка? Чари! Чари!* (Леся Українка). 4. «Ов-ва!.. – гукнув Микола услід йому. – *Гарячий який! Гляди, щоб не обпікся!*» (М. Лазарук).

Речення, до складу яких входять вигуки, вимовляються з виразною окличною інтонацією. У них вигук найчастіше стоїть на першому місці. Він може бути однослівним, двослівним

 чи багатослівним. Наприклад: 1. *О земле рідна! Моє ти диво!*
2. *Ой лишенько! І що це ти накоїв?!*

Вправа 394. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації та післявигукових пауз, позначених комою чи знаком оклику. Знайдіть і випишіть з речень в окремі три групи вигуки, що складаються з одного, двох і багатьох слів.

1. Ой, тітко, вдовиці – хоч надвоє розірвись!.. (*Леся Українка*). 2. Цить! То не хвиля шумить, не ріка котить срібні хрустали (*Б. Лепкий*). 3. О, скільки вікон у кожному домі! А там, за ними – ідилій і драм! (*В. Симоненко*). 4. О Боже мій милий, як весело жить! (*Т. Шевченко*). 5. Га, га, га! Стидайся, Саво! (*О. Кобилянська*). 6. Ой горе! Якось треба рятуватися (*Леся Українка*). 7. Е ні, про сірого бичка я ще в колисці чув (*М. Стельмах*). 8. Бувайте здорові, пора мені йти (*І. Франко*). 9. О ні, не тільки це! (*Олесь Гончар*). 10. Ну, хлопці, так нічого не буде! (*М. Рильський*).

 Між вигуком і подальшою частиною речення можуть стояти знак оклику у поєднанні з крапками або крапки. Ці розділові знаки виражають інтонаційну та смислову уривчастість. Наприклад: *Ху-ху!.. Як приємно це освіжає!* (*М. Коцюбинський*). *Бач... їм така невістка не до мислі...* (*Леся Українка*).

Вправа 395. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації, перепишіть їх. Знайдіть вигуки і підкресліть. Прокоментуйте словесне вираження та інтонацію багатослівних вигуків. Зверніть увагу на інтонацію післявигової частини речення.

1. Добрий вечір тобі, пане господарю! (*Народна творчість*). 2. «Ой! Михайлику! – сполохано зойкнула молодиця і для чогось перепитала: – Це ти?» (*М. Стельмах*). 3. Ой Господечку! Як тебе туди понесло, хлопче? (*Народна творчість*). 4. Ой лишенько, як страшно! Ха-ха-ха! (*Леся Українка*). 5. Моє шануваннячко, дівчатка! Як вам тут ведеться? (*Журнал*). 6. Привіт! А я до тебе (*Журнал*).

Вправа 396. Прочитайте. Зверніть увагу на те, чим є слово, перед яким стоїть вигук. Поміркуйте і скажіть, чому ці вигуки не відділяються комою.

1. О Боже! Чого їм ще від мене? (*Г. Тарасюк*). 2. Ой горе! Хто б говорив! (*Леся Українка*). 3. О думи мої, славо злая! За тебе марно я в чужому краї караюся, мучусь... але не каюся!.. (*Т. Шевченко*). 4. О море радості безкрає, чи я тебе перепливу? (*В. Симоненко*).

С. Гунченко. Ой, зіграй, сопілонько

У деяких випадках вигуки не відокремлюються розділовими знаками:

а) розділові знаки не ставляться після вигуків **о**, **ой**, які разом з подальшим простим чи розгорнутим звертанням утворюють емоційно-інтонаційну єдність, наприклад: *О пісню народна! Одна ти мене, лиш одна ти мене не кидаєш* (Б. Лепкий). *Ой горенько! Косо моя! Косо моя золота!* (Леся Українка);

б) не відокремлюються на початку речення вигуки перед особовими займенниками, після яких іде звертання, наприклад: *Ой ти, дівчино зарученая! Чого ж ти ходиш засмученая?* (Народна творчість). *Ой ви, мрії юнацькі мої, я назавжди вас в серці зберіг* (С. Будний);

в) не ставиться кома після **ой**, **ах**, **гей**, ужитих для підсилення слів і надання поетичному текстові пісенного колориту. Наприклад: *Ой не шуми, луже!* (Народна творчість). *Ой піду я темним гаєм, дружиноньки пошукаю* (Т. Шевченко). *О залишись! Не смій іти до міста занудливих майданів, вулиць, площ* (В. Стус).

Вправа 397.І. Продовжіть речення так, щоб їх інтонація та емоційність узгоджувалися із запропонованою частиною.

1. О, коли б ти знав... 2. Гей ви, друзі мої... 3. Ой гримить, ой блискотить... 4. Ой ти, дівчино, гордая панно, ... 5. О-то-то!

А ти мені не... 6. Х-ху-у! Ну й... 7. О ні, не треба зайвих... 8. Ой лишенько! Та хто ж тебе...

II. З'ясуйте, у чому особливість виділених слів у реченнях.

1. Твоє захоплене «ох» мене втомило. 2. Те «урра» почули, аж на стадіоні. 3. Не кажи «тпру-у-у», бо не зупиниш.

СХЕМА РОЗБОРУ ВИГУКА

Послідовність розбору

1. Слово в тексті. 2. Місце серед морфологічних одиниць (частина мови чи особливий клас слів). 3. Що виражає. 4. Будова. 5. Вимова та написання. 6. Пунктограма.

Зразок усного розбору

Ай! Що ви говорите? (*І. Карпенко-Карий*).

Ай – вигук, емоційний, виражає здивування, відділяється знаком оклику.

Зразок письмового розбору

Ай – вигук, емоц., вираж. здивування, відділ. знаком оклику.

Вправа 398. Прочитайте речення, оберіть з них три вигуки та розберіть їх за зразком.

1. О-ох, Господи! Як ще ти терпиш нас на світі?.. (*Панас Мирний*). 2. Добрий вечір, паніматко! Добрий вечір, чемний пане! (*Б. Лепкий*). 3. Та-а-а! Кам'яну голову хоч об мур товчи – не пом'якшає (*Г. Тютюнник*). 4. Іч, яка ти сьогодні! (*М. Стельмах*). 5. Незабаром чутно, як вона кличе: «Ціпоньки! Тю-тю-тю! Тю-тю-тю! Ціп-п-п...» (*Леся Українка*).

§ 54. Розвиток мовлення. Переклад текстів з молдовської мови

Вправа 399. Наведіть можливі українські відповідники молдовських вигуків *ah!, aha!, ai!, bufi!, bum!, ei!, fa!, măi!, o!, oh!, of!*

Вправа 400. Перекладіть українською мовою слова і словосполучення і згрупуйте їх за значенням.

Bine ați venit! Bună dimineața! Bună ziua! Bună seara! Drum bun! La mai mare! La mulți ani! La revedere! Mulțumesc! Noapte bună! Noroc! Poftim! Poftiți în casă! Poftiți, luați loc! Rămas bun! Rămâneți cu bine! Salut! Sănătate! Să vă fie cu noroc! Somn ușor! Spor la muncă!

Вправа 401. Випишіть у стовпчик вигуки, доберіть до них рівноцінні українські відповідники. З'ясуйте (усно) специфіку кожної з мов у використанні вигуків, у їх написанні та використанні розділових знаків при них.

1. «Măi-măi-mă-ăi! – Se miră el ca un copil. – Ce de-a hulubi ai tu, măi Vasilică, măi!» 2. U-u-u! A început să plouă cu luceferi. 3. Ah, mă uit în jur și iarași nu pricep nimic din toate... 4. Ai, ai, ai, săracul Imanuil, s'a dus din viață și eu nici nu l-am petrecut măcar! 5. «Pui-pui-pui-pui-pui! – strigă din nou badea Lisandru. – Pui-pui-pui-pui!» (За Д. Матковським).

Вправа 402. Прочитайте і перекладіть речення, запишіть переклад, знайдіть і підкресліть у ньому вигуки. Порівняйте вигуки в оригіналі і в перекладі та з'ясуйте, що спільного і що відмінного є в їх складі, правописі та в пунктуації при них.

1. O, mamă, dulce mamă, din negură de vreme pe freământul de frunze la tine tu mă chemi (М. Емінеску). 2. Văzând că pe arie îi liniște, Zemblemschi încă de departe oprește calul și strigă, cât îl ține gura, amenințând cu nahaica. «E-e-e! Hai, hai!» (І. Друце). 3. Ei taci, taci! Ajungă-ți de amu, herghelie! (І. Крянга). 4. Eh, Stepan Antonovici, dacă ai lua creionul să numeri... (Л. Барський). 5. Ei, Cătălin, acu-i acu! Ca să-ți încerci norocul! (М. Емінеску).

Вправа 403. Перекладіть текст, запишіть його і підкресліть у ньому невідмінювані частини мови. Проаналізуйте слова у перекладі першого речення як частини мови.

Era un om bine făcut, puțin chel în vârful capului, cu ochi foarte blajini. Când zâmbea se arătau sub mustața tunsă scurt niște dinți lungi, cu strungă mare la mijloc. Când ne învăța cum să spunem poeziile eroice, vorba tare și înălța în sus brațul drept; când cântam în cor lovea diapazonul de colțul catedrei, îl ducea repede la urechea dreaptă și, încruntând puțin din sprâncene, dădea ușor tonul: laa! – iar băieții răspundea într-un murmur subțire, și așteptau cu ochii ațintiți la mâna lui, care dintr-o dată se înălța. Atunci izbucneau glasurile tinere, într-o revărsare caldă (За М. Садов'яну).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Пригадайте визначення вигука.
2. Що виражає вигук? Наведіть по кілька вигуків, які виражають різні почуття.
3. Наведіть вигуки, що виражають привітання і прощання.
4. Наведіть приклади емоційних вигуків і вигуків волевиявлення та з'ясуйте, чим вони відрізняються.
5. Які вигуки пишуться через дефіс?
6. Які розділові знаки вживаються при вигуках?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Службових частин мови є чотири.
Так чи ні.
2. Прийменники не мають лексичного значення.
Так чи ні.
3. Сполучник – службова частина мови, яка виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні та реченні.
Так чи ні.
4. Окремо пишуться частки *бо, но, то, от, таки*, якщо між ними й словами, з якими вони пов'язані, стоїть інша частка.
Так чи ні.
5. Вигуки *на/добраніч, будь/ласка, до/побачення* пишуться разом.
Так чи ні.
6. Службові частини мови самостійно не виконують синтаксичної ролі.
Так чи ні.

II рівень

Тести із вибором однієї правильної відповіді

1. За будовою прийменники поділяються на
А первинні та вторинні
Б похідні та непохідні
В власні та загальні
Г прості, складні та складені
2. Усі прийменники пишуться через дефіс у рядку
А за/мість, по/серед, по/за, в/супереч
Б з/посеред, з/під, з/поміж, із/за
В по/над, по/біля, з/над, з/поза
Г з/попід, по/між, з/над, по/руч
3. За значенням сполучники поділяються на
А одиничні та повторювані
Б прості та складні
В підрядні та сурядні
Г формотворчі та модальні

4. Усі сполучники пишуться разом у рядку
А мов/би/то, не/наче, то/б/то, що/б
Б бучім/то, але/ж, коли/б, хоч/би
В про/те, не/мов, тільки/но, так/що
Г не/зважаючи/на/те/що, не/хай, за/тим/що/б
5. Усі слова пишуться через дефіс у рядку
А аби/як, все/ж/таки, з/яким/небудь, то/ж
Б дарма/що, коли/б/то, ні/би, чим/дуж
В де/котрий, що/сили, ані/скільки
Г будь/коли, прийшов/таки, бозна/скільки, як/небудь
6. Усі вигуки звуконаслідувальні у рядку
А ай, но, ех, бач
Б ой, та цур йому, ну-ну, марш
В гав-гав, дзень- дзень, кап-кап, ха-ха-ха
Г цю-цю, агов, гей, ой мамочко

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між частинами мови та словами.
1 прийменники	А геть, ой, ух, му-у-у
2 сполучники	Б біля, з-під, над, для
3 частки	В але, зате, тому що, і
4 вигуки	Г би, не, ні, ж
	Ґ навіть, коло, немов, що
2. Установіть відповідність між сполучником та його групою.
1 чи... чи, або... або,
не то... не то	А сурядні протиставні
2 через те що, бо, тому	Б сурядні розділові
3 хоч, дарма що, хай	В підрядні причинові
4 коли, щойно, як тільки	Г підрядні допусту
	Ґ підрядні часу
3. Установіть відповідність між частками та групою за значенням.
1 ні, ані, не	А модальні вказівні частки
2 хай, нехай, би, б	Б модальні видільні частки
3 то, он, ось, це	В модальні стверджувальні частки
4 авжеж, еге, отож, так	Г формотворчі частки
	Ґ заперечні частки

IV рівень

Тести відкритого типу

1. Перепишіть текст, розкривши дужки.

Я на уроці завжди сідаю за першу парту, тому(що) хочу все чути. З(під) парти виглядає мій портфель. Не(вже) сьогодні ні(хто) мене (не)запитає? (Не)хай переживають інші, а я все(ж) таки підготувався. Ов(ва), уже дзвінок.

2. Випишіть із тексту службові частини мови: спочатку прийменники, потім сполучники і частки.

Останнім часом з'являється все більше гіпотез про інопланетне походження людства. Є ідея, що життя на землю занесено з однієї із планет системи Сиріуса, зірки з сузір'я Великого Пса.

Колись на одній із планет Сиріуса існувала суперцивілізація, яка досягла надзвичайно високого рівня розвитку. Коли над планетою нависла загроза глобального вибуху, частина цивілізації вирушила в мандри в пошуках іншої планети, придатної до життя. Сонячна система нагадувала рідну, а Земля мала ідеальний для мандрівників клімат. Наші космічні предки володіли принципами керування енергією. Саме вони створили таке диво, як єгипетські піраміди, які неможливо було б побудувати без втручання прибульців. Занесені з космосу знання збереглися лише у деяких народів (З «Енциклопедії загадкових явищ»).

3. Зробіть частиномовний розбір речення та морфологічний розбір однієї службової частини мови (на ваш вибір).

Він поспішав з виконанням завдання, бо ніколи ще не порушив даного слова.

VII. УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З МОРФОЛОГІЇ ТА ОРФОГРАФІЇ

§ 55. Самостійні та службові частини мови. Іменник

Вправа 404. Прочитайте речення. Усі слова, використані для їх побудови, розподіліть на дві групи: до першої випишіть самостійні частини мови, а до другої – службові. У дужках біля кожного слова зазначте, якою частиною мови воно є.

Хмарини, хмарини, небес кораблі,
за ними я піснею лину.
Безсмертя достойний лиш той на землі,
хто любить свою Батьківщину.
Хто їй віддає свої дні молоді
і зве її сонцем, зорею,
хто з нею навік не розлучний в труді,
хто в горі і в радості з нею.

В. Сосюра

Вправа 405. Знайдіть рядок, у якому всі слова є самостійними частинами мови. Подумайте, як пояснити, чому ви не обрали будь-який інший рядок.

1. Агов, завтра, зате, добрий, так-сяк, усюди.
2. Аптека, придорожній, синюватий, смерека, чи, щось.
3. Алгебра, вчора, знання, край, найкращий, під.
4. Араб, учора, гарний, сон, три, що-небудь.
5. Англієць, витязь, задля, пів'яблука, поблизу, рілля.

Вправа 406. З-поміж п'яти рядків оберіть той, у якому всі слова належать до службових частин мови. Поясніть, чому ви не обрали інший рядок.

1. А, же, зате, об, під, пліч-о-пліч.
2. Але, бо, від, до, свій, понад.
3. Або, авжеж, я, нібито, ого-го, проте.
4. Агов, від, до, з-під, на, всупереч.
5. Аби, бо, в, від, де-не-де, за.

Вправа 407. Знайдіть рядок, у якому не всі слова належать до однієї самостійної частини мови.

1. Авіація, гора, горло, далечінь, зайчєня, канікули.
2. Багатий, жвавий, зручний, колишній, крижаний, Ольжин.
3. Багато, два, дев'ятий, десятеро, кільканадцять, півтораєта.
4. Абихто, він, всякий, скільки, щось, який-небудь.
5. Акуратно, безвієти, де, зрання, по-нашому, поєшито.

Вправа 408. Наведіть по одному прикладу самостійних частин мови і назвіть граматичні ознаки кожного слова.

Вправа 409. Прочитайте фрагмент вірша, перепишіть його, підкресліть прямою лінією іменники і хвилястою – прикметники, зробіть морфологічний аналіз іменників перших двох речень.

Я – молодий нащадок Прометея,
і єерце, й груди в мене – у вогні.
Народжений великою землею,
віддам для неї помисли яєні.
В тривожні дні і у безсонні ночі
я зрозумів уєю красу життя.
Не ляже туга на промінні очі,
любові не погасне почуття.

С. Будний

Вправа 410. Перепишіть речення, вставивши замість крапок пропущені слова. Вкажіть, до якої частини мови вони належать.

1. Свято Преображення, ... Спаса, завжди дев'ятнадцятого єерпня.
2. Стверджують, ... у золотистому щільно зімкненому бутоні тюльпана певний час перебувало людське щастя.
3. Те, що ... підвладне було ... єилі, хитроєам, – робить веселий безтур-

ботний дитячий сміх. 4. Чи знаєте ви, ... цвіте полин? 5. Вузька стежка підбігла до кручі ... повилася далі крутим берегом.

Вправа 411. Перекладіть текст українською мовою і назвіть самостійні та службові частини мови, які ви вжили в перекладі.

Apoi a sunat clopoțelul peste larva glasurilor, abătând-o de la joacă. Și copiii de diferite vârste, după ce-au trecut pe ușa școlii, îmbulzindu-se s-au despărțit, luându-și locul în clasele lor.

Mirosea înțepător a doftorie și a alte cele. Ochii începeau să lăcrimeze. Păreții erau acoperiți cu hărți în culori și animale domestice în mărime: boul, vaca și vițelul, capra, porcul, bivolița, câinele și mîța.

Clasele umplute răsunaу de tropăituri pe podele și de pocnetul bocancilor. Era cu veselie ca întâiul foc la sobă (За І. Теодоряну).

Вправа 412. У якому рядку всі іменники – одного роду? Якого саме?

1. День, сіль, тінь, рій, договір.
2. Дитя, орля, рілля, Ілля, ім'я.
3. Ступінь, біль, край, крій, бій.
4. Пальто, слово, таксі, кенгуру, Дніпро.
5. Путь, знання, волосся, Василь, вир.

Вправа 413. У якому рядку не всі іменники належать до однієї з чотирьох відмін?

1. Адреса, воля, гора, груша, лінія, межа.
2. Артіль, вісь, галузь, любов, ніч, радість.
3. Архів, весло, день, ківш, листя, море.
4. Ангеля, білчєня, вовчєня, дівча, ім'я, немовля.
5. Аромат, боєць, верф, горобець, небо, слонєня.

Вправа 414. Іменники якого рядка не належать до жодної з чотирьох відмін?

1. Липи, Балкани, Бєскиди, двері, посіви, сани.
2. Апенніни, Гімалаї, канікули, ножиці, Чернівці.
3. Афіни, бук, драже, зимівля, Золя.
4. Вартовий, вожатий, звичай, лісничий, учений.
5. Будівничий, ворота, дріжджі, канікули, плато, Ясси.

§ 56. Прикметник, числівник, займенник

Вправа 415. Дайте відповіді на запитання, дібравши до іменників якомога більше прикметників.

Зразок: Які бувають люди? Люди бувають: добрі, злі, щедрі, скупі, уважні, байдужі, жорстокі, милосердні, багаті, бідні, розумні...

Який хліб? Яке сонце? Яка земля?

Вправа 416. Пригадайте, які прикметники називаються якісними, відносними і присвійними. Запишіть по п'ять якісних, відносних і присвійних прикметників. З одним прикметником з кожного розряду складіть і запишіть речення.

Вправа 417. Утворіть усіма можливими способами вищий і найвищий ступені порівняння чотирьох обраних вами прикметників: *великий, високий, гарний, гіркий, глибокий, добрий, дорогий, низький*.

Вправа 418. Випишіть прикметники, які не творять ступенів порівняння, поясніть, чому.

Багатий, бадьорий, батьків, білуватий, гарненький, здоровенний, кислий, малиновий, негарний, прадавній, ранній, сліпий, старий, чорний, чорно-білий, міський, учнівський, білісінький, лимонний, лікарський, вовчий, солов'їний.

Вправа 419. Запишіть правильно складні прикметники, усно поясніть правила їх написання. З виділеними словами складіть речення.

Біло/сніжний, блідо/зелений, високо/авторитетний, військово/морський, всесвітньо/історичний, довго/ногий, жовто/блакитний, жовто/гарячий, навчально/виховний, сніжно/білий, темно/вишневий, тихо/плинний, тихий/претихий, червоно/гарячий.

А. Куїнджі. Вечір на Україні

Вправа 420. Перекладіть текст українською мовою і запишіть його. Підкресліть у тексті перекладу дієприкметники та дієприслівники. Усно зробіть розбір як частини мови по одному слову кожної самостійної частини мови.

Printre trunchiurile bătrâne, deasupra omătului, se înfiora o lucire fumurie și violetă care curgea în sus printre crengi, către văzduhul lunii. În fundul văii, din peștera unui pârau viscolit, izvora o apă vie, care se domolea îndată într-un ochi luciului de topliță. Dincolo, pădurea rară urca iarăși lin, în depărtări.

Cum stam fără să simt timpul, auzii zvon năprasnic spre lună, și-n topliță căzură, sfărmand-o, rațe sălbatice. Știam că vin de departe, de la mări înghețate, însă nu simții nici o uimire. Locul unde mă aflam era în domnia misterioasă a sălbăticiunilor (*M. Садов'яну*).

Вправа 421. Запишіть числівники, розділивши їх на чотири групи: кількісні, кількісно-дробові, кількісно-збірні та порядкові.

Сім, двоє, двадцять перший, півтора, сорок вісім, три п'яти, сотий, п'ятеро, двісті три, одинадцять, дві десятки, десять, семеро, сто двадцять п'ять тисячних, двохтисячний, тисяча один, нуль, мільйон, восьмеро, двохсотий, чотирнадцятий.

Вправа 422. Запишіть словосполучення числівників з іменниками, розкривши дужки. Зверніть увагу на особливість зв'язку числівника з іменником і наголошення іменників у сполученні з числівниками *два, три, чотири*.

Зразок: два (рука) – дві руки, півтора (місяць) – півтора місяця.

Чотири (син), двоє (син), семеро (брат), п'ятий (день), два (професор), три (стілець), півтора (яблуко), півтора (літр), півтора (доба), два (рука), два (око), двоє (око), дев'ять (тиждень), два (генерал), три (космонавт), чотири (воїн).

Вправа 423. Розкривши дужки, запишіть займенники та іменники у потрібній формі. Зверніть увагу на те, які займенники у називному (і знахідному) відмінку керують іменником.

I. (Мій) розповідь, (свій) розум, (їхній) порада, (скільки) сумнівів, (весь) небо, (інший) село, (свій) сорочка, (будь-який) учениця, (казна-котрий) раз, (ваш) роздуми, (наш) слово, (скільки) день.

II. 1. Не хвали сам (себе), нехай (ти) інші похвалять. 2. Шкода (ваш) голови, але шкода і (мій) шапки. 3. (Свій) ледачого не хвали, а чужого доброго не гуди. 4. Не (всякий) жарти бувають чогось варті. 5. За (ваш) шепотом і (наш) крику не чути. 6. Зі (свій) печі і дим не чадить. 7. Хвалилася коза, що в (вона) хвіст довгий. 8. Гарно тому жити, хто не має за (що) тужити.

- III. – Чи сподобалась (ти) вистава?
– Чи хтось із (ви) вже бачив її?
– Я погано бачила зі (своє) місця.
– А чому б (ти) було не пересісти?
– (Я) було незручно.

Вправа 424. Запишіть речення, поставивши слова, що в дужках, у відповідній формі (використовуйте потрібні прийменники), числівники записуйте словами).

Зразок: Поїзд відправляється о вісімнадцятій годині.

1. Автобус (відправлятися, 6, година, ранок). 2. Тролейбус (відправлятися, 7, година, 30, хвилина). 3. Поїзд до Києва (відправлятися, 22, година, 15, хвилина). 4. Електричка із Софії (відправлятися, 24, година, 10, хвилина). 5. Поїзд у Кишинів (прибувати, 17, година, 5, хвилина). 6. Автобус (прибути, 8, година, ранок).

§ 57. Правопис і граматичний розбір самостійних частин мови

Вправа 425. Перепишіть іменники, прикметники, числівники, займенники та поясніть усно їх правопис. Визначте також розряд займенників.

1. Біла Церква, Кам'янець-Подільський, піввіку, пів-Європи, пів-Києва, пів'яблука, півтора, купівля-продаж, лікар-терапевт, прем'єр-міністр, экс-чемпіон.

2. Білокрилий, білоцерківський, південно-західний, світло-зелений, мовно-літературний, суспільно корисний.

3. П'ятдесят, двісті шістдесят, мільйонний, нульовий.

4. Ніхто, дещо, скільки-небудь, хто, котрий, весь, ти, себе, інший, щось, котрийсь, нічий, скільки, казна-хто.

Вправа 426. Запишіть займенники за нормами правопису. Замість крапок поставте, де потрібно, дефіс.

Хто..сь, будь..хто, ні..котрий, ні..чий, де..котрий, казна..чий, ні..з..ким, аби..котрий, кому..сь, хтозна..чий, щось, ні..кому, казна..чому.

Вправа 427. Запишіть словами числівники 4, 5, 9, 10, 11, 14, 16, 50, 60, 70, 80, 1000, 1 000 000. Правильно їх вимовте і поясніть особливості написання.

Вправа 428. Перепишіть текст, підкресліть у ньому прикметники та займенники. Виберіть з вірша один прикметник і один займенник і

зробіть їх морфологічний розбір. Вкажіть слова, які створюють піднесений настрій. Чи погоджуєтесь ви із застереженням автора, висловленим у виділеній строфі? Чому?

Земле рідна! Мозок мій світліє,
і душа ніжнішою стає,
як твої сподіванки і мрії
у життя вливаються моє.

Я живу тобою і для тебе,
вийшов з тебе, в тебе перейду,
під твоїм високочолим небом
гартував я юність молоду.

Хто тебе любов'ю обікраде,
хто твої турботи обмине,
хай того земне тяжіння зрадить
і з прокляттям безвість проковтне.

В. Симоненко

Вправа 429. Запишіть іменники і прикметники, замінивши їх цифрову частину відповідною формою числівника. Запам'ятайте ці слова.

Зразок: 40-річчя – сорокаріччя.

25-річчя, 25-градусний, 35-поверховий, 40-хвилинний, 50-денний, 70-річчя, 75-річний, 80-тонний, 90-кілометровий, 100-томний, 125-денний, 150-річний, 200-річчя.

Вправа 430. Запишіть правильно слова та поясніть їх написання.

Земле/коп, земле/устрій, дизель/мотор, машинно/тракторний, мовно/літературний, північно/східний, західно/європейський, будь/який, де/хто, ні/чия, юн/нат, темно/зелений, синьо/оранжевий, жовто/гарячий, суспільно/корисний, двадцяти/п'яти/мільйонний, ста/сорока/річний.

Вправа 431. Перепишіть речення, виділені слова розберіть як частини мови.

1. На одній стороні монети було зображення **Володимира** на престолі, а на другій вміщено **державний герб** – **тризуб**. 2. Українська церква вшановує Володимира як святого тому, що **він** охрестив Україну.

§ 58. Дієслово та його граматичні форми

Вправа 432. Прочитайте вірш і скажіть, слова якої частини мови у ньому переважають. Випишіть ці слова. Які граматичні значення вони мають? Чого досяг автор вживанням таких слів?

Бо творить лише той, хто вічно любить,
не важить сил, не думає про час,
себе до крихти віддає і губить
і не складає щастя про запас.
Лови життя стрімку і дику птаху,
вона в стогу знесла яйце-райце*,
та обминає золоте сільце**,
як навіть може втрапити на плаху***.

В. Китайгородська

Вправа 433. І. Прочитайте уривок тексту «Русалки» і перекажіть його зміст. Чи вірите в існування русалок? Пригадайте народні перекази, які доводилось вам чути про домовиків, лісовиків, мавок, русалок чи інших міфічних істот, і поділіться цією інформацією з однокласниками.

РУСАЛКИ

Весною, як тільки вкриваються травами луки, розпускаються верби й зеленіють поля, тоді «з води на берег виходять русалки».

За народною уявою, русалки – це дівчата або молоді жінки, котрі під час купання втопилися.

* *Яйце-райце* – (казкове) символ щастя.

** *Сільце* (або *сильце*) – пристрій для ловлення птахів і дрібних тварин.

*** *Пляха* – місце страти.

Місяць і зорі викликають русалок з води. З тихим плескотом хвиль, розгортаючи своїми блідими руками густе латаття, русалки виходять на берег. На голові у кожної русалки – вінок, у старшої, царівни, вінок сплетений з водяних лілій. Вийшовши з води, русалки сідають на березі і починають розчісувати свої довгі коси або беруться за руки і водять дивовижні, з таємничим шепотом, хороводи (*За О. Воропаєм*).

II. Випишіть з тексту п'ять (на ваш вибір) дієслів у різних граматичних формах і зробіть їх морфологічний розбір.

Вправа 434. Від кожного з дієслів утворіть його видову пару. Які засоби словотвору вам довелося застосувати? Підкресліть їх.

Зразок: казати – сказати.

Казати, жити, фотографувати, метати, кидати, купувати, дзвякати, брати, кипіти, киснути, білити, бродити, нести.

Вправа 435. Прочитайте і усно визначте способи творення видових пар.

Писати – написати, мерзнути – змерзнути, освіжати – освіжити, звільняти – звільнити, заробляти – заробити, заохочувати – заохотити, поновлювати – поновити, витирати – витерти, вибирати – вибрати, випікати – випекти, кликати – кликнути, впливати – вплинути, виміряти – виміряти, відрізати – відрізати, ловити – піймати, говорити – сказати, брати – взяти.

Вправа 436. Прочитайте, випишіть дієслова. Назвіть особливість форми дієслів, вкажіть, що вони називають.

1. Вже смеркло. Вже стемніло. 2. Матерям сьогодні не спиться. 3. У повітрі пахло липовим цвітом. 4. По хатах де-не-де світилося. 5. Надворі розвиднялося. 6. Повіяло польовими пахощами. 7. Пахне лугом і річкою. 8. Сьогодні клювало погано. 9. За останні дні на луках додалося води.

Вправа 437. Від дієслів утворіть і запишіть дієприкметники. Визначте граматичні значення (рід, число, відмінок; вид, час, стан) дієприкметників від виділених слів.

Бити, вивчити, вирощувати, гріти, горіти, літати, парити, пекти, тонути, читати.

Вправа 438. Утворіть і запишіть речення з дієприслівниковими зворотами.

Маючи на увазі пісню; прагнучи задовольнити прохання друга; зберігши все в пам'яті; подолавши внутрішню невпевненість; закинувши третій м'яч у кошик; здобувши впевнену перемогу.

Вправа 439. Випишіть з текстів газети або з журналу (з інтернету) по п'ять дієслів доконаного і недоконаного видів, п'ять перехідних і п'ять неперехідних дієслів. Доведіть (усно), що дієслово належить саме до такого виду чи є саме перехідним або неперехідним.

Вправа 440. Розподіліть дієслова на дві групи – I дієвідміни і II дієвідміни, утворивши від кожного форму, яка підтвердить правильність розподілу.

Зразок: I д. писати – пишуть. II д. хвалити – хвалять.

Атакувати, вчитися, шити, прати, мести, довіряти, знати, вірити, заплітати, виступати, гомоніти, округлити, розшарувати, приготувати, складати, милуватися, розповідати, обговорювати, тремтіти, рахуватися, лічити, лікувати, читати.

Вправа 441. Відтворіть і запишіть неозначену форму дієслів.

Аргументували, будуть пам'ятати, дрібнять, берегтимуть, очистимо, знали б, мандрують, плаче, довірили, знадобиться, напишуть, купували б, привеземо, вивчать, зроби, хоче, їси, дадуть, хвалять.

Вправа 442. Запишіть дієслова, вставивши на місце крапок пропущені **е(є)** чи **и**, поясніть, чому ви написали саме так.

Зроб..ш, хоч..ш, мож..ш, хвал..ш, мрі..ш, вір..ш, прос..ш, вод..ш, тривож..ш, співа..ш, побач..ш, поверн..ш, помнож..ш, перевір..ш, допомож..ш, розгром..ш, довір..ш, залеж..ш, змож..ш, дорож..ш.

Вправа 443. З-поміж слів, які виражають ознаку, виберіть дієприкметники, запишіть їх і усно поясніть, що допомогло вам їх відібрати. Зверніть особливу увагу на правопис дієприкметників. Правильно наголошуйте!

Бездоганний, незбагнений, невторований, нездоланний, незораний, не здоланий, незбагнений, непересічний, не пересічений, невпевнений, непереконаливий, не списаний, незрівнянний, не зрівняний, незворушний, неоплатний, недоторканий, замкнений, поживклий, одягнутий, пануючий, поживклий, прозрілий, розкутий.

Вправа 444. Розгляньте написання **не** з дієсловами і з'ясуйте, у якому з рядків допущено помилки. Виправте їх, пояснивши правилом.

1. Не повірити, недолюблювати, недоказувати, недобирати, недоробити, не дослідити, недосягнути.

2. Нестямитися, недооцінювати, недовиконувати, недодержати, не дозволити, недолічитися, не доторкнутися.

3. Недобачати, не добути, нехтувати, недовіряти, непокоїтися, недочувати, неволити.

4. Нездужати, неславити, не дозріти, ненавидіти, не закінчити, не збагнути, не злічити.

5. Нехтувати, недоїдати, недоплатити, не дозрівати, не догоріти, недооцінити, недописати.

Вправа 445. Прочитайте, випишіть: 1) особові, 2) неособові форми дієслів й усно зробіть їх морфологічний розбір. Поясніть стилістичну роль виділених слів. Як називається стилістичне явище, коли повторено два перші і два останні рядки?

Довкруг – **обрізано** жалі,
обтято голосіння.

Десь при вечірньому столі –
батьків моїх тужіння
згорьоване. О цій порі,
аж чорні од розпуки,

ридають наші матері,
заломуючи руки.

Ще наші біди замалі?
Ще наберись терпіння.
Довкруг – обрізано жалі,
обтято голосіння.

В. Стус

Вправа 446. Випишіть словосполучення з дієсловами у переносному значенні. Як називається такий спосіб перенесення значення з одного слова на інше? Яка його роль у цих текстах?

1. Медом пахне земля. Сонце повне снаги.
Мріє день у світлиці гарячого літа.
Золотіють сади вже плодами – не цвітом.
Тиша й спокій святий розлились навкруги.

В. Калашник

2. Серпень трави дожинає,
золоту вуаль пряде,
кавунами пригощає,
в миску яблука кладе.

О. Приходько

3. Грає зима флейтами
в стомлених полях,
розвішала плетиво
в стихених лісах,
вдосвіта розкинула
хуртовини шаль,
та й летить розкрилено
у безмежну даль.

О. Приходько

А. Ткаченко. Іній. Ранок

Вправа 447. Прочитайте текст і поясніть синтаксичну та стилістичну роль дієслів у ньому. Які форми мають ці дієслова?

Зупинись. Підійди. Скажи.
І розрадь. І прости. І подай.
Не розтрать. Подаруй. Збережи.
Не забудь. Дорожи. Пам'ятай.

Н. Царук

Вправа 448. Наведіть молдовські відповідники дієслівних форм, поясніть їх спільні та відмінні граматичні ознаки в українській та молдовській мовах.

Винесла б, зробимо, хай пам'ятають, відвіз, принесла, береш, збирають, буду вчитися, чутимеш, вивчуся, прочитаю, бережуть, даси, дадуть, їси, їдять.

Вправа 449. Перекладіть український текст молдовською мовою і молдовський – українською. По-українськи поясніть особливості дієслівних форм-відповідників в обох мовах.

І. Під березневими туманними зорями, коли прокидається вода і підсніжник сумовито-замріяним оком дивиться на ще імлисту землю, народився великий поет України, великий співець слов'янського світу Максим Рильський.

З дитячих років його рука потягнулась до письма, душа – до краси, а серце – до людини. І цей початок став отим продовженням, що не має кінця-краю ні в п'ятдесят, ні в сімдесят, ні у сімсот років, як не має краю і наколихане вітром зерно, і довершений сонцем погляд творця, і велич людського духу (*М. Стельмах*).

*О. Шовкуненко. Портрет поета
М.Т. Рильського*

II. O lună mare, orbitoare, se înălțase pe cerul senin și albastru. O lumină vie, scânteietoare, se topea în jur, sărind de pe un sul de zăpadă pe altul, și toată câmpia părea o mare albă, spumoasă, plină de pietre scumpe. Într-o clipă de mare zbuclium marea a fost tăiată din frământarea ei, oprită – înțepenită locului. Acum ea își scaldă podoabele în lumină, și numai umbra bătrânului, lungă și neagră ca cerneala, vine pe-o clipă, stinge jocul strălucitor al zăpezilor, dar numai pe-o clipă, căci bătrânul tot merge, umbra se târâie supusă în urma lui și jocul începe din nou... (I. Друце).

В права 450. Перепишіть, підкресліть і назвіть службові частини мови, зробіть морфологічний розбір виділених слів.

Постій: душа моя розквітла,
як пташка, крилами тремтить,
а ніч пливе на хвилях світла,
і день назустріч їй летить

Олександр Олесь

§ 59. Розвиток мовлення.

**Твір розповідного характеру за поданим сюжетом.
Аналіз твору**

В права 451. Запропонуйте сюжет для письмової розповіді у класі, обґрунтуйте значущість обраної теми і сформулюйте назву твору. Складіть план і напишіть твір.

В права 452. Прочитайте твір про друга і, по-перше, з'ясуйте, що ви оцінюєте в цьому творі позитивно, а що вважаєте за доцільне змінити, доповнити, написати інакше і як саме. А по-друге, поміркуйте над тим:

- а) які риси характеру цінує автор найвище;
- б) чи є ці риси в описаній людини;
- в) які ще риси ви хотіли б бачити у свого друга;
- г) чи притаманні вам самому (самій) ті риси, які ви хотіли б бачити у свого друга.

ДРУГ

Я легко контактую з ровесниками. У мене багато знайомих. Серед них є веселі й стримані, галасливі й тихі, швидкі й повільні, доброзичливі й хитренькі, щедрі й скупуваті... Але є й такі, про яких хочеться сказати, що вони добрі і щирі друзі.

Мені подобаються не просто хлопці, з якими, випадково зустрівшись, можна цікаво й весело провести свій вільний час на спортивному майданчику чи в кінозалі, а після того легко

і надовго розстатись. Я дуже люблю добрих, щирих, відданих друзів. На них завжди можна покластися, особливо у скрутні хвилини.

...Одного разу ми з Сергієм пішли на річку. Час пролетів швидко. Ми не помітили, як підкрався вечір. Почали збиратися додому, але я не міг відшукати свого взуття. Сергій міг піти додому сам, але він не покинув мене на безлюдному березі. Ми разом шукали сандалети і через певний час знайшли їх. Вони були частково засипані піском.

Таких хлопців, як Сергій, я люблю. Вони є справжніми друзями, на їхню допомогу можна розраховувати у скрутну хвилину.

Думаю, що ми з Сергієм збережемо вірну дружбу і тоді, коли станемо дорослими.

Андрій Л.

Вправа 453. Прочитайте прислів'я і поясніть, як ви розумієте їх зміст. Як ви думаєте – хто і коли використовує їх? Завчіть вислови, які вам сподобались.

1. Без вірного друга життя – велика туга. 2. Вірний друг завжди підтримає дух. 3. Боягузливий друг – гірший за ворога. 4. Давніх друзів легко забувають, але в горі споминають. 5. Дерево міцне корінням, а людина друзями. 6. Для доброго друга випряжу й коня з плуга. 7. Друга шукай, а знайдеш – тримай. 8. Друзі пізнаються в біді. 9. Краще одяг новий, а друг давній. 10. Нема кращого друга, як вірна подруга. 11. Нових друзів май, але й давніх не забувай. 12. Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже. 13. Побратим – два рази брат. 14. Де гурт, там і сила (*Народна творчість*).

Вправа 454. Визначте і запишіть індивідуальний план роботи на літні канікули. Поділіться планами з однокласниками. Які ваші задуми збіглися з намірами інших учнів. Чому?

§ 60. Прислівник. Орфограми в прислівнику

Вправа 455. Прочитайте текст, знайдіть прислівники, випишіть їх і зробіть аналіз за значенням, будовою і походженням.

Близько, зараз отут, дихала холодною вогкістю річка, хоч її не видно було в пільмі. Зверху почало щось сіятись, чи то дощ, чи мряка. Втікачі сиділи нерухомо, боячись зачепити комиш. Часом блимне здаля вогонь і зникне, щоб з'явитись у другому місці. І знову темно.

Вправа 456. Утворіть і запишіть прислівники, що походять від прикметників, назвіть спосіб словотворення. Подайте форму вищого ступеня порівняння виділених слів. Чому це можливо?

Близький, веселий, відданий, вірний, гарячий, грізний, далекий, добрий, дорогий, злий, місячний, палкий, потворний, сумний, чистий, щедрий, щирий, щільний.

Вправа 457. Складіть і запишіть речення з прислівниками.

По-доброму, навздогін, пліч-о-пліч, милосердно, поночі.

Вправа 458. Перепишіть прислівники, згрупувавши їх за частинами мови, від яких вони утворені. Поясніть написання.

Безвісти, вволю, вплав, всередині, увись, дотла, заочі, запанібрата, засвітла, надміру, наостанку, напам'ять, на півдорозі, напоказ, нараз, насторожі, наяву, опівночі, скраю, улад, удень, вчетверо, вперше, заодно, внічю, завчасу, навздогін, навприсядки, нашвидкуруч, привселюдно, тимчасово, чимраз, по-нашому, по-сусідськи, по-третє, куди-небудь.

Вправа 459. Запам'ятайте написання сполучення прийменників з іменниками, які мають значення прислівника. З виділеними сполученнями складіть і запишіть речення.

Без кінця-краю, без краю, **до вподоби**, до ладу, до останку, до побачення, до сьогодні, **з краю в край**, на відмінно, на зло, на ніщо, **на око**, на ходу, по змозі, по суті, уві сні, у стократ, як слід.

Вправа 460. Запишіть прислівники чи прислівникові сполучення за нормами українського правопису.

В/бік, в/волю, в/поперек, до/волі, до/дому, за/раз, з/роду, зі/споду, на/верху, на/відріз, над/мір, на/здогад, на/перед, на/половину, на/силу, на/спіх, за/молоду, с/проста, в/трое, за/одно, в/нічю, на/осліп, аби/куди, ані/скільки, де/далі, де/коли, що/тижня, що/раз, що/сили, як/раз, як/най/більше, на/мить, по/совісті, у/поміч, по/своєму, по/польськи, будь/де.

Вправа 461. Доберіть (де це можливо) молдовські відповідники українських прислівників і прислівникових сполучень, усно промовте їх.

Напровесні, поблизу, поночі, убрид, востаннє, напевне, сповна, спершу, навмисно, навпростець, навіткача, коли-не-коли, праворуч, стрімголов, на щастя, по-людськи, по-іншому, будь-коли, хтозна-як, час від часу, далеко-далеко, віч-на-віч, де-не-де.

Вправа 462. Усно перекладіть речення українською мовою. Запишіть парами прислівники і прислівникові сполучення в обох мовах. Що в них спільне і що відмінне?

Ca și atunci demult, Alexandru a închis ochii, ascultând tăcerea. Când și când sunau șuiete; după aceea pornea un zvon ca valuri de departe la scocul morii. Nu se mai auzea nimic o clipă, până ce dintr-odată chema buha din adâncimi cu glas de spaimă. Și apoi se împietrea iarăși muțenia, cu ochi rotunzi, neclintiți...

Într-un răstimp, s-a prefirat furiș prin cununile copacilor lucirea pătrarului de lună și calea-a luminat ușor. Dar din vreme în vreme treceau prin văzduh perdelele de nouri, întunecând-o (*М. Садов'яну*).

§ 61. Службові частини мови. Вигук

Вправа 463. Прочитайте прийменники, сполучники і частки. Потім одна група учнів виписе усі прості, друга – усі складні, а третя – усі складені за будовою службові частини мови. Поясніть їх будову.

А, бо, за, з-за, що за, що то за, внаслідок, крім, з-над, навпроти, незважаючи на те що, проте, задля, з-поміж, поміж, посеред, наприкінці, хіба, між, з-понад, у разі, дарма що, щоб, щодо, якщо, під, понад, годі ж, справді, спасибі, порівняно з, залежно від, кукуріку!, добридень.

Вправа 464. Прочитайте вірш, знайдіть і зачитайте слова, які виражають зміну в настрої і почуттях ліричних героїв. Зробіть розбір слів за частинами мови.

УХ І ОХ

Ми на груші, –
ух!
Раптом чуем:
– Гух!
Потім тільки:
– Гець!
Що воно за
грець?
Подивились:
– Ох!
Та ми далі
вдвох!
Г. Бойко

Вправа 465. Уважно прочитайте текст і выпишіть з нього службові частини мови, окремо подаючи прийменники, сполучники і частки. Яку роль у тексті виконує слово «гей»?

Гей, засвіти, місяченьку,
та й ти, зоре ясна!
А в лузі, в лузі,
у лузі пшениця:
там дівчина прекрасна.

Пшениченьку дожинає
та угору поглядає:
гей, чи високо
і чи далеко
сивий сокіл підлітає?

Літає він та літає,
у віконечко заглядає:
«Гей, сію руту,
та сію руту, –
гей, подай, мила, руку».

За Ю. Федьковичем

Вправа 466. Із попередньої вправи випишіть прийменники зі словами, при яких вони стоять. Визначте відмінки слів, з якими прийменники вжиті.

Вправа 467. І. Пригадайте, чим сполучник відрізняється від інших службових частин мови. З'ясуйте, яка різниця між сполучниками сурядності і сполучниками підрядності та які групи сполучників сурядності і підрядності є в українській мові. Свої міркування проілюструйте прикладами.

ІІ. Випишіть і проаналізуйте як частину мови сполучники, які вжиті у поданих реченнях.

Радісно було думати, що десь там у Черкасах живе й інтенсивно працює Василь Симоненко. Ось приїде він у Київ з враженням, а не за враженням. Він завжди привезе несподіванку – нову казку (ніхто ж не сподівався, що він писатиме й казки), казку, цікаву для дітей, але цікавішу для дорослих (*Є. Сверстюк*).

Вправа 468. Складіть і запишіть речення з протиставними сполучниками *однак, проте й розділовими або...або, чи...чи*.

Вправа 469. З'ясуйте значення висловів, зверніть увагу на місце сполучників у їх структурі. Пригадайте або запишіть зі словника ще два-три українські прислів'я чи приказки такої ж будови й усно складіть з ними невеличку розповідь.

1. Або пан, або пропав. 2. І сам не дам, і людям не дам. 3. Ні Богові, ні людям. 4. Ні жити, ні вмерти. 5. Хоч круть, хоч верть, а все голим на п'яту.

Вправа 470. Пригадайте визначення частки та поділ часток на групи. Наведіть п'ять-шість речень з частками, у тому числі формотвірними.

Вправа 471. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть у них частки. Пригадайте, як треба передавати молдовською мовою українські речення з частками.

1. Не дай мені, доле, і краплі невіри, не дай і хвилини бути нещирим, не дай забувати священні могили, де витязі сплять, які знайдуть громили (*І. Нехода*). 2. Хай щастить вам, люди добрі, хай пісні летять за обрій, в щирій дружбі станьмо на рушник (*В. Крищенко*). 3. Як пахнуть влітку квітами простори! (*Д. Луценко*). 4. Давно вже спала в пшеницях роса, повітря аж пече від спеки (*М. Ткач*). 5. Ні, я не повторю тих слів! (*Є. Гуцало*). 6. Кобзар – не книга, «Кобзар» – конституція України (*Ю. Ілленко*).

§ 62. Написання *не* та *ні* (ані) з різними частинами мови

Не може бути часткою, префіксом і частиною кореня. Від цього залежить і правопис.

Пишеться окремо частка <i>не</i>	Пишеться разом префікс <i>не-</i>	
з іменниками, прикметниками, прислівниками		
Якщо є протиставлення зі сполучником а : <i>не друг, а ворог; не ранній, а пізній; не близько, а далеко</i>	Якщо слово з не має протилежне значення: <i>друг – недруг (ворог); ранній – неранній (пізній); далеко – недалеко (близько)</i>	Якщо без не слово не вживається: <i>неук, недруг, неозорий</i>
з дієприкметниками		
Якщо дієприкметник – іменна частина складеного присудка: <i>помилка не виправлена;</i> якщо при дієприкметнику є залежне слово: <i>не виправлена ніким помилка</i>	Якщо дієприкметник виступає означенням: <i>невиправлена помилка залишилась;</i> якщо при дієприкметнику нема залежного слова: <i>невиправлена помилка</i>	
з іншими формами дієслова, числівником, займенником		
<i>не брав, не знаючи не один, не п'ять не він, не ти</i>	<i>неабихто, неабиякий, ненавидіти, нехтуючи</i>	

Правило 472. Пригадайте правопис **не** з різними частинами мови і наведіть свої приклади. З'ясуйте, що спільного у написанні **не** з іменниками, прикметниками і прислівниками.

Правило 473. Розкривши дужки, запишіть окремо (і правильно): 1) іменники, прикметники і прислівники з часткою **не**, яка заперечує лексичне значення слова; 2) слова з префіксом **не-**, який творить слова з протилежним значенням; 3) слова, що без **не** не вживаються.

Зразок: 1) *не друг (не друг, а ворог); 2) недруг (ворог); нещастя (горе, біда); 3) невдаха.*

(Не)балакучий, (не)безпека, (не)біж*, (не)близько, (не)буденний, (не)буття, (не)важко, (не)вдаха, (не)вигідний, (не)віра, (не)

* *Небіж* – непер.

вістка*, (не)волити, (не)воля, (не)впинний, (не)всипуче, (не)дуга, (не)жить**, (не)знання, (не)навидіти, (не)озоро, (не)охайний, (не)посидючий, (не)похитно, (не)швидко, (не)щастя.

Вправа 474. Перепишіть, розкривши дужки. Поясніть написання. З'ясуйте, якими членами речення є слова з **не**, і відповідно підкресліть їх.

1. (Не) зроблена вчасно робота. (Не) зроблена робота. Робота (не) зроблена, а тільки розпочата. 2. (Не) проспівана нами пісня. (Не) проспівана пісня. 3. (Не) прикрашена зала. (Не) прикрашена вчасно зала. 4. (Не) заповнений щоденник. (Не) заповнений сьогодні щоденник. 5. (Не) визнаний талант. Ніким (не) визнаний талант.

Вправа 475. Пригадайте правила написання **не** з дієприкметниками. Перепишіть речення, розкривши дужки, підкресліть дієприкметники як члени речення.

1. (Не) бажаний результат. Зовсім (не) бажаний результат. Результат (не) бажаний.

2. (Не) визначений час. (Не) визначений точно час. Час роботи (не) визначений.

3. Зміна (не) закінчена, ще треба почекати. Ще треба почекати, бо зміна (не) закінчена. (Не) закінчена була зміна, мусили почекати.

Вправа 476. Перепишіть речення, поясніть написання частки **не** і префікса **не-** з різними дієслівними формами. Підкресліть слова з **не** як члени речення.

1. Я (не) навиджу тих, що, (не) сіявши, жнуть, що садів (не) садивши, плоди об'їдають (*М. Нагнибіда*). 2. (Не) спалося, а ніч – як море (*Т. Шевченко*). 3. Цілу ніч ідемо (не) присідаючи (*Олесь Гончар*). 4. Раніше (не) квапився, бо мав собі оренду від діда Дем'яна (*М. Стельмах*). 5. Ти не людина – ти вже птиця, і (не) падаєш, а летиш (*А. Малишко*). 6. Молода (не) витрачена сила хвилиєю вдарила в груди (*М. Коцюбинський*).

Вправа 477. Перепишіть речення. Поясніть написання слів з **не** (називайте частини мови).

1. Мої слова (не) вимовлені, мій плач (не) доплаканий, мій сміх (не) досміяний (*В. Стефаник*). 2. Хлоп'я засвітило (не) догарок свічки і в самій сорочині (не) забаром опинилося в хатині (*О. Довженко*). 3. Мене ні про що (не) питали, і я нічого (не)

* *Невістка* – cumnată, noră.

** *Нежить* – gutunari.

відповів (*І. Франко*). 4. Ми в боротьбі пройшли крізь бурі і (не) годи і творимо життя (не) зборне, молоде (*В. Сосюра*). 5. Треба було перейти рівне, (не) зоране й (не) закрите нічим місце, щоб опинитися в комишах (*М. Коцюбинський*).

Вправа 478. Складіть речення зі словами *не правда – неправда, не гарний – негарний, не добре – недобре*, дотримуючись правил написання частки **не** та префікса **не-**.

Вправа 479. Усно з'ясуйте значення і поясніть правопис поданих слів. З цими словами складіть речення.

Нездужає, не здужає; неславлять, не славлять; непокоїться, не покоїться; неабіяк, не абіяк.

Ні може бути часткою, префіксом, повторюваним сполучником і частиною кореня.

Правопис *ні* з різними частинами мови

Пишеться окремо		Пишеться разом	
частка <i>ні</i>	сполучник <i>ні</i>	префікс <i>ні-</i>	складова частина кореня
з іменниками, прикметниками, числівниками та у стійких сполученнях: <i>Ціле літо ні краплі дощу не було. ні два, ні три ні се ні те, ні туди ні сюди, ні живий ні мертвий</i>	з однорідними членами речення, рівноправними словосполученнями: <i>Не маю вже ні сили, ні терпіння до ткання, та й очі геть ослабли (З газети). Ні посылаю тебе, ні забороняю тобі йти туди.</i>	із заперечними займенниками і деякими прислівниками: <i>ніхто, ніщо, ніякий, нікотрий, нічий (але: ні в кого, ні в що...); ніде, нізвідки, нітрохи, ніскільки, ніяк, ніде, ніколи</i>	деяких іменників, прикметників і прислівників, дієслів: <i>нікчема, нікчемність, нікчемство, нісенітниця, нісенітність, ніяковість, нікчемний, нісенітний, ніяковий, ніяково, ніяковіти</i>

Вправа 480. Перепишіть речення, розкривши дужки. Поясніть написання **ні**.

1. І кожний з нас те знав, що слави нам не буде, (ні) пам'яті в людей за цей кривавий труд (*І. Франко*). 2. (Ні) де ані ширехне (*П. Гулак-Артемовський*). 3. (Ні) ви, (ні) я цьому вже не зарадимо (*Ірина Вільде*). 4. Я не забуду, тату, вас (ні) коли (*Л. Костенко*). 5. (Ні) хто не скаже, чому так сталося (*Панас Мирний*). 6. (Ні) сам не дам, (ні) другому (не) дам (*Народна творчість*).

Вправа 481. Перепишіть речення, розкривши дужки. Поясніть написання **ні** та **не**. З'ясуйте, у якому випадку **ні** – частка, а в якому – префікс чи частина кореня.

1. Ні, сонний спокій нам (не) сниться, ні, нас (не) вабить ніж-на тишина – прийдешне осяває наші лица, (не) спокій творчий з вічністю єдна (В. Симоненко). 2. (Ні) листя (не) шелестить, (ні) пташки не щебечуть (Марко Вовчок). 3. То був ні хлопець, а (ні) дід (Народна творчість). 4. Вже (ні) за чим на світі їй (не) шкода (Л. Костенко). 5. (Не) було (ні) шовку, (ні) сезонних капелюшків, (ні) кованих сундуків з замками (О. Довженко). 6. (Не) вип'ють прокляті заброди живущу кров мою. О (ні)! (В. Стус). 7. Був колись Горщик, та розмок, тепер (ні)кчемний черепок (Л. Глібов).

Вправа 482. Перепишіть речення, підкресліть заперечні частки прямою лінією, а схожі на них сполучники – хвилястою.

1. Ні сіло, ні впало – давай, бабо, сало (Народна творчість). 2. Порожні мчать автомобілі – ні водія, ані керма, ані душі в порожнім тілі – ні в тобі власної! – нема (В. Стус). 3. Не спалося ні миті (Л. Костенко). 4. Чи довго він ішов, чи ні, того не знаю (Є. Гребінка). 5. Усі давно погодились, а ти все ні (В. Колодій). 6. Там не почуєш ні соловейка, ні зозулі, ні одуда, ні деркача (М. Стельмах). 7. Один волає: «Зупинись! Не треба!». Штовхає інший: «Не спиняйся, ні!» (В. Симоненко).

Вправа 483. Запишіть правильно речення, розкриваючи дужки. Усно назвіть, якою частиною мови є слова в дужках.

1. (Ні) просьби, (ні) плачі (не) допомагали (І. Франко). 2. На їх обійсті ведеться лишень худоба рябої масті. (Ні) чорної, (ні) білої, (ні) рудої – тільки рябої (М. Коцюбинський). 3. Руки обидві, немов вітряки, з зорі і до зорі блукають, шастають – (ані) тобі рятунку, (ані) тобі розрадоньки (В. Стус). 4. Чуєш (бо)? – надходить літо (П. Тичина). 5. Але тут (то) саме щастя обернулось іншим боком (Леся Українка). 6. Як (не) розумно випрошувать те, чого можеш (таки) сам досягти (Г. Сковорода). 7. Е, ні, ні! (Не) дурить мою голову: я розум теж (не) в решеті ношу (М. Стельмах). 8. Мистецтво вічне, вічне (ж) (бо) життя (Д. Павличко).

Вправа 484. Спробуйте створити текст (навіть беззмістовний), у якому всі слова – повнозначні і службові – починалися б з однакової букви. Як ви сприйняли такий текст?

Вправа 485. Зізнайтеся відверто (усно або письмово), вивчення якої частини мови у 6-му і 7-му класах вам давалося найлегше, вивчати яку було найцікавіше, а яку вчити не хотілося. Чому?

Вправа 486. Прочитайте вірш виразно і відповідно до його емоційності. Розкажіть, що ви запланували на літні канікули.

КАНІКУЛИ

Канікули! Канікули! –
співає все навколо.
Канікули, канікули у школі!
А що таке канікули?
Це літні дні барвисті,
це час, коли нам ніколи
хоча б на мить присісти,
бо треба мчати босими
наввипередки з вітром,
з густих лісів приносити
горіхів повні відра.
Це час у річці хлюпатись...
Це час, коли за хлопцями
ми скучим, як ніколи,
і нам страшенно хочеться
скоріше знов до школи!

А.Костецький

ДОДАТКИ

I. Тексти для збагачення словникового запасу

Прочитайте тексти уважно. Випишіть не відомі вам слова та їх переклад. Запам'ятайте ці слова. Якщо виявили ще малозрозумілі слова, знайдіть їх пояснення у тлумачному словнику або на сайті translate.google.com.ua

КУЛЬТУРА І СВЯТІСТЬ

Культура почалася зі служіння культові Бога. Перші твори культури – це культові твори. Окрасою нашої землі і досі стоять релігійно-обрядові споруди на честь святих, наші церкви й собори досі свідчать про наші найвищі пориви до неба. Це тільки архітектура – застигла музика в дереві й камені. Якщо брати музику, літературу – тут картина складніша. Але хто ж були українські великі композитори – Березовський, Бортнянський, Ведель? Творці церковної музики! Бах теж творець духовної музики, органіст собору. Бетховен – геній іншої музики, яка відокремилась, витворилась у світі з культури, що перейшла з церковної у світську, але сходились і горіли вони перед одним і тим самим вівтарем.

Сковорода творив свій «Сад божественних пісень» і прямо закладав в основу пісні зерна Божественної мудрості, взятої з Біблії.

А хіба наш найбільший геній Тарас Шевченко не починав своїх найкращих творів з епіграфами зі Святого Письма? Хіба великий Гоголь не говорив, що будь-яка його праця починається з молитви?

...Тільки легкі до польоту, не обтяжені світом речей, тільки чисті серцем можуть пориватись до далеких вершин, де зоріють вселюдські ідеали (*За Є. Сверстюком*).

культувий – від: cult
обрядовий – від: ritual
органіст – від: orgă (muz.)

світський – від: lais, lumesc, monden, profan
вівтар – від: altar, sanctnar
зоріти – від: «зоря» – stea

ЄРУСАЛИМ В УСВІДОМЛЕННІ ПОЕТІВ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

У кожного народу своя історія. Але крім історії подій народ має духовну історію. Та остання об'єднує народи навколо спільних святинь. Поняття «світова культура» стало можливим завдяки інтегруючій силі святинь і символів.

Єрусалим – столиця релігій світу – один із тих символів. Зрештою, таким він вимальовується і в християнській традиції – як символ міста, де є храм і де є Голгота.

То місто вибране Богом. Легендарне місто, в якому і навколо якого відбуваються головні події духовної історії.

Причому місто драматичного символу: до нього повертаються, щоб повернутися до себе. Від нього відходять, втрачаючи себе. І його руйнують, як руйнують душу.

З Єрусалима походять пророки. Єрусалим побиває пророків камінням («не буває, щоб пророк загинув поза Єрусалимом». – Лука, 13.33).

Тема Єрусалима в українській літературі йде майже виключно від релігійної традиції Єрусалима – це десь дуже далеко і напівреально. І що дальший і примарніший той образ, то ближче до неба.

Особливо яскравими стають зорі в період духовного відродження. В Україні – це доба Шевченка (*За Є. Сверстюком*).

святіня – lucr, sfânt
примарний – amăgitor, fantomatic

ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО

Виникнення Галицького князівства, яке почало формуватися в другій половині XI століття, пов'язане з ім'ям Ростислава Володимировича, який заснував династію князів – Ростиславовичів.

У 40-х роках Галицька земля була об'єднана під владою князя Володимира й перетворена ним на значущу політичну одиницю тодішньої Європи зі столицею в місті Галичі.

Розквіт Галицького князівства припадає на час правління князя Ярослава. На початку свого правління Ярослав був змушений обороняти Галицьке князівство від нападів київських князів.

Прагнучи зміцнення князівської влади, Ярослав боровся проти боярської опозиції, яка настільки зміцніла, що не хотіла коритися князеві, стала втручатися в його взаємини з правителями інших країн і навіть в особисте життя.

Свавільні галицькі бояри були найбагатшими та наймогутнішими серед бояр усіх руських земель.

За часів правління Ярослава Галицьке князівство значно розширило свою територію. Ярослав спільно з іншими князями вів боротьбу проти половців і брав участь у боротьбі за Київ. Ярослав уклав союзницький договір з Угорщиною, який 1167 року

зміцнив завдяки шлюбу своєї дочки з угорським королем. Князь уміло будував відносини з Польщею, підтримував дружні стосунки з Візантією та Римом (*З посібника*).

династія – dinastie

політична одиниця – unitate politică

боярська опозиція – opoziție boierească

свавільний – samavolnic

договір – contract

угорський – maghiar

КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Від середини XI століття в Русі активно розвивається освіта. При церквах і монастирях відкриваються школи. У 1086 році княгиня Анна Всеволодівна заснувала в Києві при Андріївському монастирі школу для дівчаток, яких навчали грамоти, ремесел, співу й «інших корисних знань». Зароджувалося й приватне навчання. Із шкіл при Софійському соборі й Печерському монастирі вийшли такі відомі діячі культури, як митрополит Іларіон, єпископ Кирило Туровський, літописці Никон Великий, Нестор, Сильвестр, математик Кирик. У середині XIII століття у Русі налічувалося близько 400 осіб, які володіли грецькою мовою.

Писемність поширювалася не лише серед привілейованих прошарків населення, а й серед ремісників і торговців. Під час археологічних розкопок у Новгороді віднайдено понад 1000 берестяних грамот різного змісту. На теренах України вони виявлені в Звенигороді. Вчені відкрили чимало написів городян на стінах церков; найбільше їх у Софійському соборі у Києві.

Зароджувалися й поширювалися наукові знання. Перекладна література (переважно з Візантії) відкривала шлях до вивчення основ богослов'я, філософії, граматики. Перекладалися й книги, що містили знання зі світової історії, географії, астрономії, права. Потрібні були знання з металознавства, математики, арифметики, хімії, медицини... (*З підручника*).

ремесла – meserie

привілейовані прошарки населення – stratele privilegiate ale populației

писемність – scris

археологічні розкопки – săpături arheologice

КИЇВСЬКА АКАДЕМІЯ

Київська академія – один з перших вищих навчальних закладів і визначний освітній і культурний центр в Україні. Початок їй поклала Київська братська школа (заснована 1615 року), яка 1632 року об'єдналася з Лаврською школою (заснована 1631 року). Об'єднана школа стала називатися Києво-Могилянською колегією на честь свого протектора митрополита Петра Могили.

У 1701 році за царським указом вона одержала титул і права академії й почала називатися Київською академією. Курс навчання в академії тривав 12 років і поділявся на 8 класів: фару (підготовчий клас), інфиму (молодший клас), граматику, синтаксиму і вищі – поетику, риторичку, філософію і богослов'я. Студенти набували філологічної підготовки, знання мов: старослов'янської, української літературної, грецької, латинської, польської, оволодівали поетичним і риторичним мистецтвом, вивчали класичну грецьку і римську та, частково, середньовічну літературу, історію, географію, філософію й богослов'я. З часом у Київській академії було запроваджено курси російської, французької, німецької і старослов'янської мов, чисту й мішану математику (тригонометрію, фізику, астрономію, архітектуру), а в останні роки існування академії – класи домашньої й сільськогосподарської економіки й медицини.

Важливу роль у навчальному процесі відігравала академічна бібліотека, яка в другій половині XVIII століття налічувала 12 тисяч томів, але загинула під час пожеж 1780 і 1811 років.

З кінця XVIII століття Київська академія почала занепадати, і в 1817 році її було закрито.

Спадкоємцем Київської академії є сучасний навчальний заклад європейського рівня – Університет «Києво-Могилянська академія» (*З енциклопедії*).

брáтська шкóла – școala frățească
протéктор – protector

середньовічний – medieval
сільськогоспóдарський – agricol

ТРИПІЛЛЯ

У IV–II тисячоліттях до нашої ери значного розквіту досягли хліборобські племена Правобережної України. Культура цих стародавніх хліборобів відома під назвою трипільської (за назвою села Трипілья, що на Київщині).

На початку свого існування трипільці утворювали невеликі поселення, кількість будинків у яких не перевищувала десяти. У цей час будинки трипільців були двох типів – легкі наземні та заглиблені в землю напівземлянки, у яких жили взимку. Оселі опалювалися вогнищами, для яких споруджували печі.

Поступово населення збільшувалося, трипільські поселення вже склалися з кількох десятків жител і господарських споруд, розташованих рядами або колами. Будівлі споруджували на зручних для оборони важкодоступних місцях на берегах річок, схилах долин, різних підвищеннях. З часом у трипільців виникають великі поселення, схожі на міста. Історики вважають, що в них проживало по 10–20 тисяч осіб. Будівлі будували з

дерева, вони мали кілька приміщень. У кожному з цих приміщень обов'язковою була глиняна піч. Будівлі поділялися на дві частини: нижня використовувалася для господарських потреб, а верхня – для житла. Підлогу своїх осель трипільці робили з глини, а стіни розмальовували фарбами.

Основним заняттям трипільців було хліборобство. Вони вирощували пшеницю, ячмінь, просо, коноплі, бобові культури.

Керамічний посуд винайшла жінка. Це була частина її домашнього господарства.

Трипільці обробляли шкури тварин, пряли, ткали, виготовляли одяг та взуття (*З посібника*).

поселення – așezare
глиняна піч – sobă de lut
ячмінь – orz

просо – mei
коноплі – cânepă
керамічний посуд – veselă ceramică

МОЛДАВСЬКЕ КНЯЗІВСТВО

Молдавська земля, Волоська земля, Волощина – феодальна держава на південному сході Європи, що виникла з середини XIV століття в долині річки Молдови як васал Угорщини. У 1359 році здобула незалежність. Столиця – Байя, згодом – Сучава, з другої половини XVI століття – Ясси. У другій половині XIV століття держава розширила свої володіння, приєднавши південні землі Галицько-Волинського князівства. З початку XVI століття Молдавське князівство потрапило в залежність до Туреччини, що тривала понад 300 років. Між Молдавським князівством, Росією й Україною існували постійні економічні й політичні зв'язки. Ведучи визвольну війну проти турецького панування, молдавський народ часто виступав разом із запорізькими козаками (в антитурецькій війні 1574 р., де брали участь українські козаки під проводом Івана Свирговського, у походах Івана Підкови 1577, Северина Наливайка 1594, 1595) (*З енциклопедії*).

феодальна держава – stat feudal
південний схід – sud-est

долина річки – valea râului
васал – vasal

ЗНАХІДКИ НА БУКОВИНІ

У селі Недобоївці, що на Хотинщині, був знайдений бронзовий хрест, датований XII століттям. А зовсім недавно щедра буковинська земля подарувала нову реліквію. Знову ж таки в Недобоївцях.

Місцевий селянин, виконуючи на своєму городі земляні роботи, приблизно на метровій глибині виявив зовсім несподівану

річ – срібний спис готського царя. На думку вчених, таких знахідок у Європі налічується не більше десяти. І одна з них саме на Буковині.

Знайдений срібний спис, очевидно, належав комусь з еліти одного з готських племен і служив символом влади, а не військовим знаряддям. А те, що спис знайдений на Буковині, є або наслідком сутички готів із дослов'янським плем'ям, або наслідком культового поховання. Відповіді на ці та інші історичні питання зможуть дати лише подальші глибокі спеціальні дослідження.

На місці знайденого списа науковці запланували археологічні дослідження. Вони, можливо, виявлять чимало нових сюрпризів.

Ще одна унікальна знахідка виявлена в селі Бояни Новоселицького району. Тут знайдена півтораметрова кам'яна голова, яка для давніх племен, ймовірно, була божеством, культовим ідолом. Вага знахідки близько 60 кілограмів. Київські спеціалісти здійснять аналіз знахідки і зроблять висновки (*Газета*).

реліквія – relicvă

срібний спис – suliță de argint

готський цар – regele gothic

культове поховання – înmormântare rituală

II. Матеріали для переказів і диктантів

САЛЬТО-МОРТАЛЕ

Серед холодної зими, коли усе покрите снігом, синицям дуже важко знайти поживу. І люди нерідко виручають своїх маленьких друзів – підгодовують їх несолоним салом. Мабуть, воно дає їм енергію, щоб зігріти тіло.

...Синиця стає на шматок сала лапками, впинається ними і починає довбати дзьобом. Вперед – назад, вперед – назад.

...Але сало на гілочці помітив сусідський кіт і почав до нього підбиратися. Раз одігнав я його, вдруге, а потім не вгледів. Зникли синиччині ласощі у котовому животі.

Я вирішив перехитрити kota. Вибрав у саду тоненьку і високу молоду щепу і на самій верхівці знову повісив шматочок. Хай тепер кіт попробує. Адже він гладкий і тому важкий. Не вдержить його не тільки верхівка, а навіть і стовбур.

І справді ходив Мурко навкруг щепи, облизувався, пробував лізти на неї, нічого не виходило. Думав я, що він залишив сало і подався кудись шукати іншої здобичі.

Раптом я вгледів kota на старій вишні, що стояла досить далеко від щепи з салом, не менше як кроків за десять. Що він робить? Пробоє полювати на пташок? Нічого подібного. Синиччине сало не дає йому спокою. Мурчик пильно дивиться у бік ласощів і раптом, зігнувшись, стрибає прямо на щепу. Його важке тіло пролітає всього-на-всього за кілька сантиметрів від ласого шматочка і, перевернувшись разів зо два у повітрі (сальто-мортале), стає на лапи вже на землі. Невдача!

Та невдачі упертих не зупиняють. Ще хвилинка – і знов стрибок з вишні на щепу, знову сальто-мортале у повітрі, і в котячих зубах уже поблискує сало, і сам він зникає десь у купі дерев, щоб ніхто не помітив його розбою.

А я хоч і помітив, та цього разу промовчав. Дуже мені сподобалась Муркова кмітливість і особливо мало не циркові його польоти між деревами. Він, безумовно, заробив те сало, хоч і не йому воно призначалося (*За В. Бичком*).

синиця – pițigoii
одігнати – a alunga
не вгледіти – a nu observa

молода щіпа – sorăcel tânăr
гладкий – voinic
розбій – tâlhărie

БУРЯ НА МОРІ

Море дедалі втрачало спокій. Чайки знімались з одиноких берегових скель, припадали грудьми до хвилі і плакали над морем. Море стемніло, змінилось. Дрібні хвилі зливались до купи і, мов брили зеленкуватого скла, непомітно підкрадались до берега, падали на пісок і розбивались на білу піну. Над човном клекотіло, кипіло, шумувало, а він підскакував і плигав, немов нісся кудись на білогривих звірах... Вода при березі починала каламутитись і жовкнути; разом з піском хвиля викидала з дна моря на берег каміння і, тікаючи назад, волікла їх по дні з таким гуркотом, наче там щось велике скреготало зубами й гарчало. Прибій через яких півгодини уже перескакував через каміння, заливав прибережну дорогу і добирався до мішків з сіллю (*За М. Коцюбинським*).

скеля – stâncă
зливатись – a se contopi
брили – bloc

плигати – a sări
волочити – a trage
скреготати – a scrâșni din

ОЛЬВІЯ

Думки, думки, думки...

Чого тільки не передумала Ольвія за довгу-предовгу дорогу. Подумки втікала... Відчувала, як у неї ростуть-виростають

крила за плечима, легкі, замашні, невидимі для скіфів. І вона пташкою, перепілкою степовою, виривалася з кибитки і линула понад степом, ніким з поневолювачів не помічена. І несли її надійні крильця так легко, що плакати з радощів хотілося, і в якусь мить їй вірилось, їй марилося, що вона врятувалася, що вона вільна...

Опам'ятовувалась у невимовній гіркоті. То лежала, обхопивши голову руками, бо душили сльози та відчай, то металася, не знаходячи собі місця, бо теж душили сльози та відчай, кудись поривалась, кусала руки від безсилля, ладна була волосся на собі рвати, аби це зарадило її горю. Полонянка... Рабиня...

О боги!.. Вона, вільна, горда дочка знатного і шанованого архонта*, котра не відала за своє життя приневолення, кривди чи наруги, а зростала в батьковім домі, раптом бранка... Силоміць вихоплена з рідного гнізда. Було від чого збожеволіти, втратити віру, надію... Впадала в апатію, лежала безвольна, бездумна, тільки похитувалась у такт рухові кибитки... (За В. Чемерисом).

пóдумки – în gând
кибйтка – căruța cu coviltir
понево́лювач – înrobitor
ма́рити – a visa

відчай – disperare
нару́га – violență
бра́нка – goabă

КАТЕРИНА БІЛОКУР

Катерина Білокур – видатна постать у нашій культурі. Вона зачарувала своїми полотнами мільйони людей. Що ж ми знаємо про цю народну художницю?

Народилася вона 7 грудня 1900 року в селі Богданівка Пирятинського району на Полтавщині. У школі не вчилася, але читала багато, беручи книжки в сільських учителів, які допомогли їй розширити кругозір, увійти у світ мистецтва, долаючи заборону батьків малювати, бо ж треба було обробляти город, вести господарство. Зреклась сімейного щастя, лишившись самотньою, право малювати виборювала, будучи готовою навіть втопитись за нього.

Дорослою дівчиною вона почула по радіо в сусідньому селі голос прекрасної співачки Оксани Петрусенко і, вражена, послала їй малюнок – відповідь на почуту пісню «Чи я в лузі не калина була?», зроблений на аркуші з учнівського зошита.

Намальовані кетяги червоної калини сказали Оксані Андріївні про великий талант його авторки. І артистка зробила все, щоб долею Катерини Білокур зацікавились люди, пов'язані з живописом. Від селянської хати пішла по світу чутка про творчість

* *Архонт* – вища службова особа у містах-державках Стародавньої Греції.

народної художниці. Спершу її картини побачила Полтава, потім – Київ, Москва, Париж.

Полотна Катерини Білокур – величальні пісні природі, людині та її діянням. «У Шрамківському районі на черкаській землі», «Сніданок», «Польові квіти», «Натюрморт з глечиком і колосками», «Квіти і берізоньки ввечері», «Цар-колос»... Ці полотна вражають самотністю, поетичністю, гармонією кольорів, національним колоритом (За М. Головащенко).

пóстать – personalitate

полóтна – rânză

крузóзiр – orizont, cerc de cunoștințe

величáльний – de cinstire, de slăvire

берéза – mesteacăn

самобóтність – identitate

ЗАБУТИЙ КУРІНЬ

Ніхто вже не пам'ятає, відколи стоїть посеред степу отой курінь – хатка не хатка, бо ні стін, ні вікон, ані димаря; одначе й не стіжок, бо двері є. А за дверима – холодний морок, грибами-поганками пахне та давніми дощами. Є ще у куреня дві великі діри по боках. Одна зяє на північ, звідки вітри холодні взимку, друга – на південь, звідки вітри теплі.

Гасають побіля куреня й інші вітри, шукають, у яку б то їм веселу дірочку свиснути. Опівніч – вітри чорні, вдосвіта – блакитні, в полудень – прозорі, звечора – зелені... І всяк свою пісню виводить у дверях куреневих і дірках: чорний вітер, опівнічний, стогне по-совиному; блакитний, досвітній, зітхає спросоння; прозорий, полуденний, весело свиськає; а зелений, вечоровий, тихо воркоче.

Стоїть курінь, старіє. Мох на ньому послався жовтий і зелений, бур'яни довкола розкошують, не кошені, не толочені: полин і вівсюг, ковила і молочай, горошок і деревій... А на самому верху куреневому тополеня росте – залетіло звідкись іще зернятком. Куди воно мандрувало, звідки – хтозна. Приблудне тополеня. Взимку та повесні курінь відчинено з ранку до вечора і цілу ніч. Заходь у двері, лізь у вікна-діромахи, якщо тобі дверей мало! А восени і влітку – зась, тому що і двері, і дірки, і бур'яни довкола засновані павутиною: згори вниз, уздовж і впоперек, сітями круглими і сітями навкісними... (Г. Тютюнник).

курінь – colibă

димáр – horn

мóрок – negură

північ – nord

південь – sud

вдóсвіта – în zori

по-совіно́му – ca bufnița

полі́н – pelin

вівсю́г – odos, ovăs sălbatic

ковилá – păgară

молочáй – laptele-cucului

дереві́й – coada șoricelului

топо́ля – plop

КРИНИЦЯ

Село стояло у величезній балці, а балкою протікала, виляючи, степова річечка. Один бік балки зривався високою кручею. Склея, припавши землею, поросла деревами. Поміж них вилялася стежка, що доводила до містка через річку. Стежкою Марко дійшов до криниці.

Криниця була із скелі. Здавалося, якась величезна сила викинула з землі страшенну кам'яну брилу. Вода витікала чистою холодною течією. Навколо було каміння, складене людською рукою. Хтось змурував цямриння, а на нім поставив давній образ. Не було вже видно малювання, але, неважаючи на це, щороку на Зелені свята дівчата квітчали ікону над криничкою.

Од цього місця віяло несказанною красою. Трохи одступивши від скелі, розкинувся гайок. Верховіття дерев було нижче від скелі. Марко любив здиратися збоку на скелю й сидіти там, дивлячись на блакитне небо, нерухоме каміння й тремтяче листя... (За Б. Грінченком).

балка – grindă
круча – pantă abruptă
цямриння – ghizd

образ – icoană
гайок – pădurice
верховіття – vârful copacului

III. Теми для монологів, діалогів або дискусій

1. Якби я міг/могла дістати з неба зірку...
2. Мій дідусь/бабуся – найкращий старший друг...
3. Чому для математики зошити у клітинку, а для письма – у лінійку?
4. Південний вітер завжди тепліший?
5. Я покажу тобі нерукотворне озеро...
6. Пам'ять – скарбничка, з якої ніщо не витрушується?
7. Щастя – серед того, що маєш, а не серед того, чого бажаєш мати (Олександр Олесь).
8. Хто чув мелодію золотої струни, хай розкаже (М. Рачук).
9. Нецікава людина: з нею немає про що мовчати (В. Брюгген).
10. Велосипед відмінно гармонує з характером веселим, глузливим, іронічним (В. Брюгген).
11. Двоє близьких друзів займаються в різних спортивних секціях. Хай переконають один одного у більшій привабливості свого виду спорту.

12. Один учень виконує уроки під звуки музики або телевізійного мовлення, а другий працює за цілковитої тиші. Що це означає і що краще?

13. У бібліотеці є твори письменників-класиків, яких вивчають за шкільною програмою. Учні ж хочуть сучасних «модних» авторів. Яких саме і чому?

14. На День захисника України запросили в клас молодих нацгвардійців. Про що ви хотіли б їх запитати і що їм побажати?

15. Одна дівчинка називає квіти пестливо: *гвоздичка, троян-дочка, конвалійка, астронька*, а другій це дуже не подобається. Як примирити подруг?

16. Якщо б тобі довелося обирати: клас з поглибленим вивченням мови або з поглибленим вивченням літератури, що ти обрав би і чому?

17. Біля вашого будинку хочуть обладнати майданчик для дитячих і юнацьких розваг **або** сучасний багатофункціональний спортивний майданчик. Яким був би твій вибір і чому? Якими прикметниками ти підсилиш свої аргументи?

18. Чому форми *менший, тонший, нижчий, рідший* і подібні є усе ж прикметниками вищого ступеня, хоч якісної ознаки в них менше, ніж у початковій формі прикметника?

19. Одна дівчинка каже: «Я чула луну», а друга – «А я вчора бачила луну». Хто помилився і в чому?

20. Дві однокласниці прийшли в школу бальних танців, де тренується їхня подруга. Одна дівчинка цікавилася..., а друга – Як підсумує їхні зацікавлення подруга?

IV. Допишіть текст

(п'ять–сім речень)

1. Є на світі країна – це моя Україна. В ній брати мої й сестри – діти різних народів, що люблять нашу країну і звать її рідною Вітчизною.

2. Якби я заблукав у лісі, то пригадав би ті правила, яких мене навчили старші, а саме: по-перше...

3. Мене запитали наші гості, що приїхали з-за кордону, як я можу кататися на велосипеді, якщо в нашому місті немає розміток для руху велосипедистів. Я посміхнувся і сказав: «...»

Вірю, що незабаром і в нас будуть велодоріжки.

4. Сьогодні наша вчителька запропонувала поспостерігати, як збираються у вирій перелітні птахи нашого краю. Я подумав (подумала), що це краще зробити...

Мені стало сумно, але я впевнений (впевнена), що вони повернуться.

5. Є у нашому місті (селі) річка (озеро, ставок), до якої (якого) все літо приходять діти і дорослі. Чим вабить вода і її береги?

6. Біля нашого будинку постійно літає безліч голубів. Одні люди їх підгодовують, а інші твердять, що голуби розносять безліч хвороб, тому вони небезпечні для людей. Я ж думаю, що...

7. Сьогодні є безліч чудес техніки. Технічні винаходи полегшують працю людини, економлять час. Я ж мрію зробити...

V. Спробуйте себе у ролі перекладача, вчителя

1. Перепишіть вірші і над кожним словом напишіть його точний (або із синонімами) переклад у тій граматичній формі, яку слово має у тексті. Такий переклад називається «підрядник» – з нього поет створить вірші українською мовою.

I.

FARTURA MAMEI

Ușoară, maică, ușoară,
C-ai putea sămergi călcând
Pe semințe zboară
Intre ceruri și pământ.
In priviri c-un fel teamă,
Fericită totuși ești
Iarba știe cum te cheamă,
Steaua știe ce gândești.

Grigore Vieru

II.

LEGĂMÂNT

Lui Mihai Eminescu

Știi: cândva, la miez de noapte
Ori la răsărită de Soare,
Stinge-mi-s-or ochii mie
Tot deasupra cărții Sale.
Am s-ajung atunce, poate,
La mijlocul ei aproape.
Ci sa nu închideți cartea

Ca pe recile-mi pleoape.
S-o lăsați așa, deschisă,
Ca băiatul meu ori fata
Să citească mai departe
Ce n-a dovedit nici tata.
Iar de n-au s-auză dâșii
Al străvechii slove bucium,
Așezați-mi-o ca pernă
Cu toți codrii ei în zbucium.

2. Прочитай виразно своїй меншій сестричці або братикові вірші Станіслави Солонар. Якщо хтось не зуміє відповісти правильно, як ти допоможеш знайти правильну відповідь?

I. На городі ціле літо
поливали диню діти.
А під осінь по заслuzі
поділили диню друзі:
половину половини
відділили для Марини,
а Галинці й Катеринці –
двом дали по четвeртинці;
четвeртинку з'їв ще Костик,
і лишився – тільки хвостик.
Облизались радо діти.
Жаль, що вже скінчилось літо.
Поміркуймо разом нині:
скільки ще лишилось дині?

II. Склали запит в Інтернет:
як зробити вінегрет,
овочі які потрібно
покришити дуже дрібно?
Відповів нам Інтернет:
– Щоб зробити вінегрет,
треба аж три картоплини,
цибулину й дві морквини,
червоненький бурячок,
і кисленький огірок,
зелененького горошку,
і олії й солі трошки –
та й смакуйте вінегрет.

І спитав нас Інтернет:
– Скільки овочів потрібно,
щоб кришити в страву дрібно?

III. Запросило літо липень
рахувати в гаї липи.
Липень глянув: дві є скраю,
дві у самім центрі гаю.
Потім погляд кинув далі –
там іще три підростали.
Рахувати липню важко.
Малюки, вам дам підказку:
скільки лип є поміж гаєм –
той же номер місяць має.
Поможіть лише, школята,
липню липи рахувати.

VI. Теми для творення власних текстів

1. Як ти розумієш такі людські якості, як патріотизм і героїзм? Наведи приклади.
2. Поясни, яку людину називаєш щедрою, а яку жертвовною?
3. Опиши вулицю, на якій знаходиться твій будинок.
4. Що ти часто згадуєш про дитячий садок і молодшу школу, а що згадувати не любиш?
5. Якби пропав твій чотирилапий друг Сірко (Рекс, Джек, Бім, Санда...)...
6. Якщо раптом – білий сніг на зеленому листі... Як ти це сприймеш?
7. Чому сніг білий, земля в полі (грунт) – чорна, листя влітку – зелене, стиглий колос – жовтий?
8. Які слова з числовим значенням (числівники) тобі найбільше подобаються і чому?
9. Опиши свій сьогоднішній день у побачених його кольорах і звуках, які ти чув.
10. Якби у мові не було синонімів, то чим би це їй зашкодило?

ЗМІСТ

I. ВСТУП	5
§ 1. Місце та роль української мови серед інших слов'янських мов ...	5
II. ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО	14
§ 2. Частина мови	14
<i>Тестові і творчі завдання для повторення дієслова</i>	40
§ 3. Вивчені групи орфограм і пунктограм.....	42
§ 4. Текст. Типи мовлення	47
§ 5. Розвиток мовлення	52
III. ОСОБЛИВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА	57
ДІЄПРИКМЕТНИК	57
§ 6. Дієприкметник як особлива форма дієслова.....	57
§ 7. Відмінювання дієприкметників.....	59
§ 8. Дієприкметниковий зворот. Відокремлення комами дієприкметникових зворотів.....	60
§ 9. Правильна побудова речень з дієприкметниковими зворотами.....	64
§ 10. Активні та пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часів....	66
§ 11. Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників.....	70
§ 12. Правопис <i>н</i> у дієприкметниках і <i>ни</i> у прикметниках дієприкметникового походження.....	73
§ 13. Правопис <i>не</i> з дієприкметниками.....	74
<i>Тестові завдання</i>	78
§ 14. Безособові дієслівні форми на <i>-но</i> (<i>-ено</i> , <i>-єно</i>), <i>-то</i>	80
§ 15. Читання та аналіз тексту.....	83
ДІЄПРИСЛІВНИК	85
§ 16. Дієприслівник як особлива форма дієслова. Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.....	85
§ 17. Правопис <i>не</i> з дієприслівниками	88
§ 18. Дієприслівниковий зворот	90
§ 19. Дієприслівники недоконаного і доконаного виду	93
§ 20. Час дієприслівника.....	96
§ 21. Правильне використання дієприслівників у побудові речень ...	98
<i>Тестові завдання</i>	100
§ 22. Публіцистичний стиль.....	103
§ 23. Роздум дискусійного характеру	104

IV. ПРИСЛІВНИК ЯК САМОСТІЙНА ЧАСТИНА МОВИ	106
§ 24. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль прислівника	106
§ 25. Розряди прислівників за значенням.....	108
§ 26. Ступені порівняння прислівників.....	110
§ 27. Способи творення прислівників	114
§ 28. Правопис <i>не</i> і <i>ні</i> з прислівниками	116
§ 29. Правопис <i>н</i> і <i>нн</i> у прислівниках.....	118
§ 30. Правопис <i>и</i> та <i>і</i> у прислівниках	121
§ 31. Дефіс у прислівниках	123
§ 32. Написання прислівників разом та окремо.....	124
<i>Тестові завдання</i>	129
§ 33. Усний і письмовий переказ тексту розповідного характеру за колективно складеним планом.....	132
V. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ	136
§ 34. Загальний огляд службових частин мови.....	136
§ 35. Прийменник. Особливості прийменника як службової частини мови.....	137
§ 36. Непохідні та похідні прийменники.....	140
§ 37. Правопис похідних прийменників.....	142
§ 38. Правильне вживання прийменників з іменниками.....	144
§ 39. Розвиток мовлення. Переклад сполучень слів українською мовою	147
§ 40. Особливості вживання прийменників в українській і молдовській мовах.....	149
§ 41. Розвиток мовлення. Замітка інформаційного характеру до газети.....	151
§ 42. Сполучник як службова частина мови.....	153
§ 43. Сполучники сурядності і підрядності, їх види.....	155
§ 44. Вживання сполучників у простому і складному реченнях.....	158
§ 45. Написання сполучників.....	159
§ 46. Ділові папери. Розписка	162
§ 47. Частка як службова частина мови.....	163
§ 48. Формотвірні та заперечні частки	165
§ 49. Модальні частки.....	167
§ 50. Частки <i>бо</i> , <i>но</i> , <i>то</i> , <i>от</i> , <i>таки</i> та постфікси <i>-бо</i> , <i>-но</i> , <i>-то</i> , <i>-от</i> , <i>-таки</i>	169
VI. ВИГУК	172
§ 51. Вигук як особлива частина мови	172
§ 52. Дефіс у вигуках і розділові знаки при вигуках	174
§ 53. Вигуки в мовленні й інтонування речень з вигуками.....	176
§ 54. Розвиток мовлення. Переклад текстів з молдовської мови	179
<i>Тестові завдання</i>	181

